

VLAANDEREN EN EUROPA

NOODZAAK EN GRENZEN VAN SOLIDARITEIT

Vlaanderen en Europa

Noodzaak en grenzen van solidariteit

HANS VERBOVEN (RED.)

met bijdragen van Gerard Bodifée, Frits Bolkestein, Paul Cliteur, Lies Decadt, Derk Jan Eppink, Geert Jennes, Kurt Moons, Alain Mouton, Jaak Peeters, Damiaan Persyn, Luc Rochtus, Hans-Werner Sinn, Edwin Truyens, Jan Van Doren, Annelore Van Hecke en Hans Verboven

UITGEVERIJ PELCKMANS, KALMTHOUT

VIVAT ACADEMIA

JAARBOEK VAN HET VERBOND DER VLAAMSE ACADEMICI (VVA), IN 2010, 2011 EN 2011 GEREALISEERD
IN SAMENWERKING MET PRO FLANDRIA

Vervangt het gelijknamige driemaandelijks tijdschrift.

Hoofdredactie Vivat Academia: Hans Verboven

Redactieadres:

Prof. dr. Hans Verboven

Universiteit Antwerpen

Faculteit Toegepaste Economische Wetenschappen, C452

Prinsstraat 13

2000 Antwerpen

Noot: de auteurs van de bijdragen onderschrijven de doelstellingen en inzichten van het VVA of van Pro Flandria niet noodzakelijk. Ze werden door de redactie aangezocht op basis van hun expertise. De auteurs zegden op hun beurt hun medewerking toe op basis van het belang dat zij aan hun onderwerp en het concept van dit boek hechten.

Voor meer info: www.pelckmans.be

© 2012, Uitgeverij Pelckmans, Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever. Informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot de reproductie vindt u op www.reprobel.be.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored or made public by any means whatsoever, whether electronic or mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

d//_____

ISBN: _____

NUR: _____

INHOUD

Noodzaak van en grenzen aan solidariteit?

door Kurt Moons en Hans Verboven

Duurzame intergouvernementele en intergenerationele solidariteit. Overzicht van de uitdagingen

door Hans Verboven

Luik I. Europa - gemeenschap van goederen?

De Europese fiscale unie. Beschouwingen over de ontwikkeling van de eurozone

door Hans-Werner Sinn

Solidariteit, 'due diligence' en 'moral hazard' in de Europese schuldencrisis

door Hans Verboven

Solidariteit in een muntunie. Een noodzakelijk kwaad?

door Geert Janssens

Plan B voor de eurozone

door Luc Rohtus

Betalen voor Europese constructiefouten

door Alain Mouton

Naar een confederaal België in een confederaal Europa

door Derk Jan Eppink

Miljarden aan interregionale transfers in België? Et alors?

door Jan Van Doren

De politieke economie van transfers: overzicht van de theoretische en empirische literatuur en een eerste empirische analyse van België

door Damiaan Persyn en Geert Jennes, Vives, KULeuven

Schuldresponsabilisering in federale staten

door Annelore van Hecke

Luik II. Europa - gemeenschap van waarden?

Europa, aan zijn zelfbeeld ziek

door Gerard Bodifée

Europa als gemeenschap van waarden

door Paul Cliteur

Europa. Het verloren draagvlak herwinnen

door Frits Bolkestein

Welk Europa wilen wij?

door Edwin Truyens

Europa volgens Plato of volgens Aristoteles?

door Jaak Peeters

Appendix.

Een pleidooi voor het reveil van de diepewortelde fundamenten van de Europese samenleving

Nabeschouwingen bij een drieluik: Continent op drift, Grenzen aan tolerantie in Vlaanderen en Europa

door Lies Decadt

Overzicht van de auteurs

Voorstelling van de initiatiefnemers VVA en Pro Flandria

Vooraf

Grenzen aan solidariteit?

door Kurt Moons en Hans Verboven

Gelouterd door de economische en financiële crisis van het begin van de eenentwintigste eeuw zullen de Europese staten een nieuwe fase van hechtere samenwerking ingaan. Nieuwe verdragen zullen vooral financiële bevoegdheden van nationaal naar supranationaal bestuursniveau overhevelen. De haalbaarheid van het verdere Europese project berust zowel in de crediteur- als debiteurlanden van vandaag op twee pijlers: 1) de economische verantwoordelijkheidszin en 2) de overtuiging dat inter-Europese solidariteit en gemeenschapsvorming een project is dat van generatie op generatie dient te worden doorgegeven.

Er is nood aan solidariteit, maar deze mag geen blanco cheque zijn zonder resultaatsverbintenis zoals we dit in België helaas kennen. Het Belgische model zorgt voor een continue afdracht van enkele procenten bnp van Vlaanderen naar het zuiden. Dit gebeurt onder het mom van solidariteit. Wie hieraan tornen wil, is moreel gediskwalificeerd. In feite is de situatie omgekeerd. Het is moreel fout om de geldkranen open te laten staan want het volk ten zuiden van de taalgrens in België bevindt zich al sinds decennia in de solidariteitsval. Inkomensondersteunende gelden uit het rijkere Noorden ontnemen de politici en bevolking de prikkel om zelf iets aan de economie te doen. De gevolgen zijn zwaar: Wallonië is de enige Europese regio die de neergang van de zware industrie (nog) niet heeft kunnen verwerken.

Zeker zijn er lessen te trekken uit het treurige verhaal van België en het is onze hoop dat de Europese politici dit sneller zullen doen dan hun Belgische collega's. Alleen zo kunnen ze vermijden dat de fouten van een individueel land - toevallig het centrum van de Unie - herhaald worden op grote schaal. De gevolgen zouden desastreus zijn.

'It's the economy stupid.' U kent het zinnetje wel waarmee Bill Clinton destijds campagne maakte. Inderdaad is het al economie en financiën wat vandaag de klok slaat. Terecht, want welvaart is belangrijk. Maar de dominantie van financiële en economische berichtgeving stelt een andere crisis die het Europese continent doormaakt in de schaduw. Relativisme, individualisme en migratiestromen bemoeilijken het debat rond Europese gemeenschapsvorming en solidariteit. Over deze thema's handelden de vorige boeken *Grenzen aan tolerantie* en *Continent op drift*.

Dit is een pro-Vlaams en pro-Europees boek. Over het doel zijn we het eens: meer eenheid tussen de Europese volkeren is noodzakelijk om vrede en welvaart te bewaren. Er zijn echter vele wegen naar dat doel en wij menen dat de overhaaste beslissingen die men onder de druk van de eurocrisis neemt, uiteindelijk naar een dwaalspoor leiden. Men mag de Europese Unie niet vereenzelvigen met de eurozone en men moet duurzame oplossingen bedenken die de latente spanning tussen crediteur- en debiteurlanden doet afnemen, dan wel deze op de spits te drijven.

Dit boek gaat die moeilijke materie niet uit de weg. Hoe kunnen we een op solidariteit en 'caritas' baserende gemeenschapsvorming stimuleren wanneer in de Europese naties het besef van de gemeenschappelijke identiteit grotendeels verdwenen is? Hoe kan het naoorlogse humanistische Europese ideaal zegevieren wanneer de arbeid aan het werk, dat in Athene, Rome en Jeruzalem begon, stil dreigt te vallen en elk debat rond waarden in identiteit verzandt in relativisme en scepticisme? Hoe kunnen we op Europees niveau voor solidariteit 'accountability' vragen, wanneer de transfers tussen gemeenschappen in de lidstaten zonder plan of verantwoording geschieden? En wat is de toekomst van de gemeenschappelijke munt?

In een eerste deel, 'Europa - gemeenschap van goederen?' wordt ingegaan op de anatomie van de eurocrisis, de ontwerpfouten van het systeem en de verscheidene gevaarlijke en minder gevaarlijke pistes om er op een aanvaardbare manier uit te komen. Ondanks uiteenlopende visies en standpunten lijkt de teneur duidelijk te zijn: 1) duurzame solidariteit is solidariteit die responsabiliseert; 2) een transferunie zonder politieke unie is waanzin; 3) verdragen en nationale parlementen zijn de hoeksteen van Europa en moeten gerespecteerd worden. Van de Europese problemen rond de bankenunie, de fiscale unie en de - god behoede - transferunie, gaan we in op het kernstaatsje van Europa dat alle problemen eigenlijk in zich verenigt. Omdat we menen dat de fouten van het Belgische model van nut kunnen zijn in het Europese debat laten we vier specialisten over de Belgische transfers en schuldresponsabilisering aan het woord.

In een tweede deel, 'Europa - gemeenschap van waarden?' vatten we de draad weer op van de vorige boeken. Want niet alles draait rond de economie. Men moet ook de Europese volkeren blijvend kunnen overtuigen dat ze een gemeenschappelijke geschiedenis en toekomst hebben in eenheid en verscheidenheid. Helaas is ook deze weg niet makkelijk en de mens leert niet van zijn fouten. Het zelfbeeld van Europa is problematisch. De vraag is niet alleen: 'welk Europa willen wij?', maar ook 'welk Europa kunnen we nog hebben'.

Drie jaar geleden nam het Verbond der Vlaamse Academics samen met Pro Flandria het initiatief om een jaarboek te wijden aan de waarden crisis in Europa. Dit boek, *Continent op drift. Europa in de schaduwen van morgen*, werd een jaar later gevolgd door *Grenzen aan tolerantie. Anatomie van de open samenleving*. Beide boeken zijn sterk op de gemeenschappelijke Europese waardeachtergrond geënt. We stelden vast dat optimisme over het Europese project met de mensheid overheerst, maar dat een herbronning dringend nodig is. Het belangrijkste punt dat naar voren kwam was de noodzaak van een gemeenschappelijke gedocumenteerde waardecode, een soort seculiere morele wet, die vaststelt wat onze cultuur en zeden zijn - daarbij de wortels van onze beschaving in Hellas en Rome niet vergetend! Alleen een eigen duidelijke identiteit biedt een houvast en baken wanneer anderen die in vraag stellen.

Dit boek en zijn twee voorgangers zijn geen handleidingen met pasklare oplossingen - die zijn er allicht ook niet. Wel willen ze caleidoscopische voorstellen en ideeën aanreiken voor eenieder die mee wil denken. Daarbij gingen we controverses en dissidente stemmen niet uit de weg. Die komen immers in de commerciële media te weinig of op een karikaturale manier aan bod.

In de appendix vindt u een samenvatting van de beide vorige boeken die leest als een manifest voor een Europa van waarden, een Europa dat een lange toekomst van vrede en welvaart zal kennen. We hopen dat niet alleen het voorliggende boek, maar ook de beide andere delen van het drieluik u beïnvloeden en dat u deze ideeën mee uitdraagt. Dan zal het een van de vele kleine bouwstenen geweest zijn aan de constructie 'Europa'.

Onze dank gaat uit naar de auteurs, die samen met ons dit boekproject mee vormgaven, in het bijzonder professor Hans-Werner Sinn voor de omvangrijke bijdrage die hij ons ter beschikking stelde en verder naar het hoofdbestuur van het VVA en het bestuur van Pro Flandria voor de waarde die ze aan dit project hechtten. Bijzondere dank geldt tenslotte ook Karl Drabbe van Uitgeverij Pelckmans voor de goede zorgen.

Duurzame intergouvernementele en intergenerationele solidariteit. Overzicht van de uitdagingen

door Hans Verboven

Samenvatting Luik I. Gemeenschap van waarden

In het eerste luik getiteld **'Gemeenschap van waarden'** wordt ingegaan op de anatomie van de schuldencrisis, maar ook op de effectiviteit van de tegenstrijdige strategieën om eruit te komen. De dominante vraag is hoe Europese solidariteit nu best georganiseerd wordt. Vanuit Europa richten we evenwel de focus terug op België. Het is onze overtuiging dat een grondige studie van de Belgische transferunie de Europese Unie voor veel fouten kan behoeden. De auteurs in dit deel werd gevraagd om een meer technische analyse te geven van de mechanismen van schuldresponsabilisering in de Belgische transfersituatie en factoren die de omvang ervan beïnvloeden zoals de geografische herkomst van beslissingsnemers.

In **'Solidariteit, 'due diligence' en 'moral hazard' in de Europese schuldencrisis'** gaat Hans Verboven in op de voorwaarden en grenzen van solidariteit. Solidariteit mag niet als morele imperatief beschouwd worden. Verboven ontwikkelt daarom een pragmatische visie op solidariteit als een verzekeringspolis of contract, onderhevig aan voorwaarden en verplichtingen. De huidige solidariteitsmechanismen voldoen volgens Verboven niet aan de grondbeginselen waarop een verzekeringspolis georganiseerd wordt, zoals 'affordable premium', te goeder trouw, subrogatie, mitigatie, risico-inperking, vrijstelling en uitsluiting bij grove nalatigheid. Het minachten van deze grondbegrippen leidt tot het optreden van 'moral hazard' en het Samaritan's dilemma. Op een zelfde nuchtere manier wordt vanuit de contract- en de gepastezorgtheorie een antwoord geformuleerd op de schuldvraag. Duitsland is door zijn lichtzinnige kredietverstrekking, ter financiering van de eigen export, even zeer schuldig aan de ontstane situatie als de schuldenlanden zelf. Om een uiteenvallen van de Unie of een bestendiging van de scheefgetrokken situatie door een transferunie te vermijden, dient men zich goed te bezinnen over de efficiëntie van de huidige solidariteitsmechanismen. Alleen zo kan het 'worstcasescenario', een belgicisering van Europa, vermeden worden.

Hans-Werner Sinn geeft in **'De Europese fiscale unie. Beschouwingen over de ontwikkeling van de eurozone'** een uitvoerig overzicht van de allesbehalve optimale geschiedenis van de eurozone. De idealen van bij de aanvang zijn gesneuveld en de politieke unie, die in Duitsland in het vooruitzicht gesteld werd, is er niet gekomen. In elf paragrafen schetst Sinn een beeld van de manier waarop de Europese solidariteit georganiseerd wordt. Daarbij is het voor hem duidelijk dat de verkeerde opties

gekozen worden. Dit is te wijten aan de voorrang van politieke op economische wetmatigheden. In plaats van een inflatiepolitiek te voeren door geldcreatie en de kernlanden op te zadelen met tientallen miljarden aan niet opeisbare targetvorderingen op de zuiderse landen, zou men, aldus Sinn, er beter aan doen om de crisislanden te dwingen tot interne devaluatie en grondige herstructureringen zodat ze op termijn hun verloren concurrentiepositie herwinnen en vanzelf gezond worden. De politiek van de ECB wordt gedomineerd door de zuiderse landen wat doortastend optreden moeilijk maakt. Sinn geeft een duidelijke waarschuwing mee: 'Wie de vorming van een Europese confederatie met een transfer- en schuldenunie wil beginnen, die enkel door een fiscaal pact ingeperkt wordt, speelt een gevaarlijk spel. Hij begeeft zich op een gevaarlijke weg die grote conflicten en gevaren met zich brengt en die allesbehalve een bijdrage tot een vredevol samenleven is. Deze weg leidt niet tot het gewenste doel van de Verenigde Staten van Europa, maar wel naar chaos. Wie de Verenigde Staten van Europa wil, moet de Verenigde Staten van Amerika kopiëren. Men moet niet proberen om het warme water opnieuw uit te vinden.'

Geert Janssens gaat met zijn bijdrage **'Solidariteit in een muntunie. Een noodzakelijk kwaad?'** in op oorzaken, maar vooral ook op mogelijke oplossingen voor de schulden crisis. Om de euro te redden, is er volgens Janssens nood aan meer Europa. Meer fiscale discipline alleen zal echter niet volstaan. De euro crisis is in wezen een gevolg van uit de hand gelopen competitiviteitsverschillen want een muntunie is nu eenmaal gevoelig voor interne betalingsbalansproblemen. Het zogenaamde 'six-pack' is dan ook een welgekomen aanvulling op het nieuwe stabiliteitspact want vanaf nu worden onevenwichtige macro-economische ontwikkelingen vroegtijdig gedetecteerd. Daardoor worden de leden van de muntunie gedwongen om te werken aan hun structurele problemen. In de huidige crisis schieten we daar volgens Janssens evenwel echter weinig mee op omdat het te laat is voor de periferie om zich alsnog uit de problemen te besparen. Maar ook met het oog op de toekomst hebben we nood aan een op solidariteit gestoeld correctiemechanisme. Een stevig dak boven het eurohuis vraagt dat leden elkaar in nood kunnen helpen. De idee van de Duitse 'Sachverständigenrat' om een schuldaflossingsfonds ('redemption fund') te creëren kan Janssens bekoren want het koppelt een dergelijke solidariteit aan verantwoordelijkheid. In afwachting van een echte fiscale unie - waarin de deelnemers minstens een deel van hun belastingbevoegdheid hebben overgedragen - kan het schuldaflossingsfonds de euro alvast voor langere tijd uit de wind zetten. Maar makkelijk zal dat niet zijn, zo stelt Janssens, want om hiertoe een voedingsbodemp te vinden, moeten de sterkere landen uit het Noorden dan wel eerst in het reine komen met het verleden en inzien dat ze een decennium lang hun eigen export naar de periferie hebben gefinancierd. Omdat dit geen duurzame manier van werken is, zijn overschotlanden ook mee verantwoordelijk voor de huidige problemen. Het

beleggen van exportoverschotten in tekortlanden heeft immers een grote berg dubieuze vorderingen opgeleverd. Het uiteenvallen van de eurozone zou dus wel eens duurder kunnen zijn dan de redding ervan. Of dat nog niet genoeg is, staat ook nog eens 50 jaar Europese eenmaking op het spel.

Luc Rochtus formuleert een **'Plan B voor de eurozone'**. Door de voortwoekerende eurocrisis dringt een hervorming van de eurozone zich op. Lidstaten zijn het oneens over de wenselijke uitweg: naast het pleidooi voor 'meer Europa' komt ook een opsplitsing van de eurozone als alternatief steeds meer in het vizier. Aan beide opties is een hoge kost verbonden. In Maastricht werd niet overeengekomen om een Europese transfereconomie op te zetten. De afspraak was net om begrotingen en schulden binnen de perken te houden. De kernlanden met een 'harde valutacultuur' honoreerden de afspraak, terwijl de perifere landen met een 'zachte valutacultuur' aan oude gewoonten vasthielden. Rochtus gaat uitvoerig in op de vele weeffouten van de Europese Economische en Monetaire Unie (EMU) en op de vermeende onomkeerbaarheid van de Europese monetaire integratie. Met normatieve inzichten uit de constitutionele economie - in het bijzonder het model van James Buchanan - wordt geargumenteed voor een secessieclausule voor de EMU als instrument om de perifere landen in het gareel te houden. Tot slot worden enkele alternatieven voor de EMU aangereikt. Of men een plan B nu wenselijk vindt of niet, het lijkt haalbaar.

Derk Jan Eppink geeft in **'Naar een confederaal België in een confederaal Europa?'** een niet al te fraaie visie op de toekomst van Europa. Wie wil weten hoe de Europese Unie er over enkele jaren uitziet, hoeft volgens Eppink alleen maar te kijken naar België nu. In Europa weerklinkt, met de uitbreiding van transfersystemen, de echo van de Belgische discussie. Terwijl de divergerende werking van een transfereconomie het federale België ontrafelt, installeert de Europese Unie steeds meer transfermechanismen, precies om een federaal Europa te creëren. Op zich zijn transfers soms nodig, gerechtvaardigd en behulpzaam. Maar transfers hebben een draagvlak onder de bevolking nodig. Politici moeten bij de beoordeling van de mate en de duur van transfers rekening houden met de demos waarop die steunen. De meeste transfers in België en Europa worden echter door de politiek afgedwongen. De burger heeft geen keuze en dan let het zeer nauw. Voor Derk Jan Eppink is het duidelijk: het enige haalbare voor België is een confederale structuur die rekening houdt met verschillen en dwingt tot meer eigen verantwoordelijkheid van de deelstaten. De EU moet dezelfde weg opgaan en zich concentreren op de hoofdtaken. België en Europa hebben dringend nood aan een hernieuwd respect voor echte subsidiariteit: gemeenschappelijk beleid (enkel) waar nodig en diversiteit waar mogelijk.

In **'Betalen voor Europese constructiefouten'** gaat Alain Mouton in op de op zijn minst suboptimale ontstaansomstandigheden van de eurozone. De tegenstelling

tussen de Duitse en Franse visie ligt aan de bron van de huidige problemen. De Fransen zagen, aldus Mouton, de economie en een muntunie als instrumenten in de ogen van de politiek. De Economische en Monetaire Unie (EMU) was een manier om Duitsland met zijn 80 miljoen inwoners onder controle te krijgen. De muntunie moest en zou er dus komen. De beleidsmakers hebben voor economische imperatieven te weinig aandacht gehad omdat een politiek machtsspel de overhand haalde. Frankrijk had in de uitbouw van de muntunie en de verdere supranationalisering van Europa een tweede obsessie: niet alleen Duitsland als staat maar ook de machtige Duitse Bundesbank in het gareel houden. Maar dat is dus het verleden. Volgens Alain Mouton resten ons heden twee opties. Ofwel valt de eurozone uit elkaar wat op termijn eigenlijk onvermijdelijk is geworden, zeker voor landen als Griekenland. Ofwel kiest men voor een echte fiscale unie waarbij alle landen hun begrotingsbeleid op orde zetten en hun loon-, pensioen- en arbeidsmarktbeleid afstemmen op Duitsland. Pas dan kunnen euro-obligaties worden ingevoerd. De economische gevolgen hiervan zijn niet te onderschatten. Voor veel landen zal dit leiden tot lange en harde besparingen. Aanpassen aan het Duitse model is nodig wil de eurozone overleven. Of het dit was dat de Fransen destijds in gedachten hadden, blijft maar de vraag.

Met Jan Van Doren zijn we bij het deel over de Belgische transferunie beland. In **'Miljarden aan interregionale transfers in België? Et alors?'** beschrijft hij hoe het Vlaamse gewest jaarlijks een deel van zijn welvaart afdraagt aan de twee andere gewesten in dit land, gedurende verschillende decennia. Deze vaststelling over het loutere bestaan van transfers is zowat het enige waarover eensgezindheid heerst onder politici en economen in heel België. Over de omvang variëren de studies, omwille van verschillende definities en berekeningsmethodes. En in sommige kringen wordt meewarig neergekeken op het gedoe rond transfers. 'Et alors?' Waarom zijn de interregionale transfers in België toch problematisch terwijl juist het gebrek eraan vandaag in de eurozone als een lacune wordt ervaren? In deze bijdrage stelt Van Doren vooreerst het begrip 'transfers' op scherp en gaat dan in op de berekeningen. Vervolgens gaat hij na waarom deze transfers problematisch zijn en gaat tot slot in op de pistes om de problematiek van de transfers te remediëren, waarbij ook gekeken wordt naar de Europese context.

In **'Schuldresponsabilisering in federale staten'** bespreekt Annelore Van Hecke transfers die hun oorsprong vinden in een gebrek aan (schuld)responsabilisering bij bepaalde overheden. Deze transfers zijn het gevolg van 'bailout'-verwachtingen, die zich voordoen wanneer men gelooft dat de federale overheid haar regio's te hulp zal schieten (een uitkoop of 'bailout' zal verlenen) bij eventuele financiële problemen. Van Hecke formuleert een antwoord op twee duidelijk omschreven onderzoeksvragen: (1) Hoe kunnen we paal en perk stellen aan schuldexternaliteiten, die zich voordoen wanneer schuldopbouw bij de ene overheid de kredietwaardigheid (kredietrating of

interestvoet) van de andere overheid beïnvloedt? en (2) Is het aan te raden om regio's schulden te laten uitgeven of houdt men schulduitgifte beter centraal? Een gebrek aan schuldresponsabilisering bij regionale overheden brengt, aldus Van Hecke, automatische transfers met zich mee via schuldexternaliteiten en in extremis via noodsolidariteit of 'bailouts'. De sleutel tot het vermijden van zulke ongewenste solidariteit ligt daarom in de toekenning van voldoende regionale autonomie om deze schulden te beheren en terug te betalen. Solidariteit die ontstaat als gevolg van een gebrek aan schuldresponsabilisering belooft onverantwoordelijke gedrag en geeft verkeerde 'incentives' naar de toekomst. Dit moet men trachten te vermijden. Vanuit deze visie is volgens Van Hecke de uitgifte van eurobonds enkel een interessante oplossing mits een financieel-institutioneel kader ontworpen wordt dat begrotingsdiscipline afdwingt.

In '**De politieke economie van transfers: overzicht van de theoretische en empirische literatuur en een eerste empirische analyse van België**' bekijken Damiaan Persyn en Geert Jennes aan de hand van een rigoureuze statistische analyse of Belgische regio's die een betere politieke vertegenwoordiging hebben op meer transfers kunnen rekenen. We vinden dat over de periode 1995-2008 de gemiddelde inwoner van een Belgische provincie 25 euro per jaar wint aan transfers per minister die deze provincie in de federale regering vertegenwoordigt. Na statistische analyse voor Vlaamse en Franstalige provincies (inbegrepen Brussel) afzonderlijk, stelden Persyn en Jennes dit verband enkel nog vast voor Franstalig België. Op basis van de internationale wetenschappelijk literatuur over het onderwerp tonen de auteurs dat deze vaststellingen vrij uniek zijn. Om de precieze oorzaken van dit effect vast te stellen is volgens Persyn en Jennes meer onderzoek nodig. De auteurs geven enkele pistes aan. Misschien sturen transfers wel het aantal voorkeurstemmen en via die weg de aanstelling van ministers (wat een vanuit democratisch oogpunt een minder zorgwekkend verband lijkt dan dat – omgekeerd - ministers transfers sturen).

Samenvatting luik II. Gemeenschap van waarden

De mens leeft niet van brood alleen. Het Europese project is net zozeer een project van gemeenschappelijke waarden als economie, of misschien, meer nog van waarden. Daarom laten we in het tweede luik '**Europa als gemeenschap van waarden**' enkele auteurs aan het woord die vanuit een filosofische of politieke inslag hun visie op het Europese project geven.

Gerard Bodifée maakt in zijn bijdrage '**Europa, aan zijn zelfbeeld ziek**' een duidelijke diagnose van de Europese patiënt. Om het noodzakelijke doel van stabiliteit en welvaart te realiseren, moet Europa eenheid met verscheidenheid combineren en

democratie met solidariteit. Deze bijna tegennatuurlijke combinaties kunnen volgens Bodifée alleen tot stand komen indien zij kunnen steunen op een ethisch bewustzijn dat in essentie een erkenning van de menselijke waardigheid inhoudt. Ondanks een oude christelijke en humanistische traditie die de unieke waardigheid van de mens verkondigt en ondanks recente officiële verklaringen die aan deze waardigheid uitdrukking willen geven, is volgens Bodifée het beeld dat de postmoderne Europeaan zich van zichzelf vormt omgeslagen in het tegendeel van wat het ooit was. In de kunsten, literatuur, filosofie en de media verschijnt de mens in heel zijn abominabele ontluistering. Exemplarisch voor de verarming van het mensbeeld is voor Bodifée een debat uit 1929 in het Zwitserse Davos tussen de filosofen Cassirer en Heidegger. Terwijl de eerste zijn geloof uitdrukte in de onbegrensde ethische aspiraties van de mens, bepleitte de andere een aanvaarding van de onmogelijkheid om zich te bevrijden uit de zinloosheid van het bestaan. Voor Heidegger is de Europese cultuur, beginnend bij Socrates, een vorm van 'zijnsvergetendheid'. Bijna honderd jaar later is Heidegger een gevierd denker, en Cassirer vrijwel vergeten. Europa koos voor de verwerping van zichzelf. Voor Bodifée kan het dan ook niet verbazen dat dit Europa in de twintigste eeuw overging tot de verwoesting van zichzelf en nu de inspiratie mist om resoluut de weg in te slaan naar het noodzakelijke doel van stabiliteit en welvaart.

Paul Cliteur geeft in **'Europa als gemeenschap van waarden'** aan wat de gemeenschappelijke grondslag van waarden voor Europa zou kunnen zijn. Hij ziet Europa als een pluriform continent en verdedigt dat daarom niet één godsdienst vigerend zal zijn. Het is daarom beter seculiere waarden en normen te beschouwen als het Europese morele 'acquis'. Anders gezegd: een werkelijk moreel Esperanto ligt alleen in 'the secular outlook'.

Frits Bolkestein schetst in zijn bijdrage **'Europa. Het verloren draagvlak herwinnen'** de problematische ontwikkelingen van de Europese Unie. Ze is op een slecht pad geraakt, aldus Bolkestein. De diepere oorzaak daarvan is volgens hem overdaad. Kernachtig geformuleerd ziet Bolkestein volgende problemen. Het Europees Parlement leeft in een federale fantasie en is daardoor niet representatief voor de mensen in het land. De EU schendt de subsidiariteitsregel. De Europese Commissie is te groot en zou moeten inkrimpen want niet elk land kan aanspraak maken op een commissaris. En waar liggen de grenzen van de Europese Unie? Wie mag er nog bij en waar stoppen we? We zullen de huidige crisis wel te boven komen, stelt Bolkestein, maar hij vreest evenwel dat na enige tijd een nieuwe crisis zal volgen indien de twee geboortedefecten zullen blijven bestaan.

In **'Welk Europa willen wij?'** stelt Edwin Truyens dat de Verenigde Staten van Europa, naar Amerikaans model geboetseerd, niet het na te streven ideaal mag zijn. In Europa is er volgens hem een tendens tot federeren en het proces dat in de jaren

vijftig in werking werd gesteld is er een dat beetje bij beetje meer macht toeschuift naar Europa, terwijl de lidstaten worden uitgekleed. Daarnaast is er volgens Truyens een opvallend parallellisme tussen België en Europa. In België sleept de politiek zich voort van staats hervorming tot staats hervorming. De staatsstructuur wordt elk decennium een stuk complexer. De reden is heel eenvoudig: de politieke partijen die aan het beleid mogen deelnemen, hebben geen concreet einddoel en bovendien neutraliseren de centripetale krachten de centrifugale. Wie de historische ontwikkeling van de Europese Unie analyseert, ziet een gelijkaardig beeld: men bouwt aan een Europese Unie zonder goed te weten waar men wil uitkomen. Toch is Truyens ervan overtuigd dat we door samenwerking op Europees niveau zaken kunnen realiseren waar we alleen maar beter van worden. Er moeten echter twee voorafgaande voorwaarden gecreëerd worden om een succesverhaal mogelijk te maken. 1) Slechts een Europa dat samengesteld is uit bestuurlijke entiteiten die zoveel als mogelijk gesteund zijn op de organische samenstelling van het continent, kan een vreedzaam en harmonieus Europa zijn. 2) Het subsidiariteitsbeginsel moet het centrale beleids criterium van Europa zijn. Het moet de betrachting zijn van Europa om zo weinig mogelijk zelf te doen en zoveel mogelijk over te laten aan de volkeren die er deel van uitmaken. Want meer (schaalvergroting) is niet altijd beter.

Als Europa ooit in de harten van de Europeanen een vaste plaats wil verwerven, zal het zijn huidige politieke opstelling ten gronde moeten bijsturen. Dat is tenminste de stelling van Jaak Peeters in zijn bijdrage '**Europa volgens Plato of volgens Aristoteles?**'. Bij de aanvang van het Europese project klonk het dat Europa een constructie sui generis zou worden en de identiteit van de volkeren niet zou raken. In de praktijk echter blijkt Europa zich steeds meer op te dringen als de vervanger van de nationale staten en aanspraak te maken op de loyaleit van de bevolkingen jegens hun oude staten. Peeters ziet vele redenen om aan de slaagkans resp. wenselijkheid van dit opzet te twijfelen. Ondanks waarschuwingen ziet hij de EU-trein verder rollen in de richting van de multinationale superstaat die zich bovendien met alles en nog wat – dus heel ons leven – bemoeit. Kennelijk slagen grote delen van de elite er niet in af te stappen van hun oude imperiale wereldbeeld dat al de hele christelijke geschiedenis lang opbotst tegen de zelfbeschikkingsverlangens van mensen en volkeren. De elites hanteren bewust of onbewust het Romeinse Rijk als hun rolmodel en ondersteunen deze keuze vanuit een Platonisch 'hogere orde'-denken. Verzetsuitingen zetten zij gemakshalve weg als populisme. Om tot een gezonde ontwikkeling te komen moeten de elites, aldus Peeters, niet voor Plato, maar voor Aristoteles kiezen: voor de erkenning van het concrete en het particuliere.

Luik I

Europa - gemeenschap van goederen?

De Europese fiscale unie.¹

Beschouwingen over de ontwikkeling van de eurozone

door Hans-Werner Sinn²

Inhoud

1. De droom aan diggelen
2. De voorrang van de politiek
3. Het verlies aan concurrentiekracht en de zelfhulp met de geldpers
4. Duitsland in de targetval
5. Het ESM
6. Het fiscale pact
7. Werkelijke redding? – Een ongemakkelijke dichotomie van de ECB-politiek
8. Twee modellen voor Europa
9. Het EEAG-voorstel: verzekering met vrijstelling
10. Hoe het verder gaat
11. Een gemeenschappelijke confederatie

1. De droom aan diggelen

‘Enkele jaren geleden moest men een groot deel van de sceptici in Europa en elders ervan overtuigen dat de euro er echt zou komen. Vele waarnemers wezen op de vermeende tegenstellingen en veronderstelde inconsequenties van de euro. Zo beweerde men bijvoorbeeld dat de economische en structurele verschillen tussen de eurolanden te groot zouden zijn om een levensvatbare muntunie te vormen... De feiten hebben aangetoond dat deze conclusie fout is.’³ Met deze woorden diende Jean-Claude Trichet, de latere president van de ECB, in 2001 de eurosceptici van

¹ Deze tekst is een uitgebreide en herwerkte versie van de Sohmen Lecture 2012, gehouden in de Grote Aula van de Ludwig-Maximilians-Universität München op 26 april 2012. Een eerdere versie verscheen in het Duits als IFO Working Paper 131. Deze versie: 3 juli 2012.

Mijn dank voor deze erkenning gaat uit naar de Egon-Sohmen-Stiftung, in het bijzonder naar Egon Sohmen zelf, wiens baanbrekende boeken ik als jonge wetenschapper verslonden heb. Nog steeds profiteer ik van de door hem aangereikte inzichten, in het bijzonder de meesterlijke combinatie van de micro-economische allocatietheorieën met de macro-economische monetaire buitenlandse handelstheorieën. Verder wil ik Lars Feld, Stefan Homburg, Dietrich Murswiek, Georg Milbradt en Benjamin Weigert bedanken voor hun zinvolle opmerkingen en ook Wolfgang Meister, Nadjeschda Arnold, Anja Rohwer en Christopher Weber voor hun toegewijde hulp bij mijn onderzoek.

² Vertaling: Hans Verboven.

³ Trichet, J.-C., *The Euro after Two Years*. In: *Journal of Common Market Studies* 39, 2001, p. 1–13.

antwoord. En voor Helmut Kohl was de euro het grote vredesproject van Europa.⁴ Ook Angela Merkel heeft later meermaals in zulke bewoordingen gesproken.⁵

Laat ons eerlijk zijn: deze voorspellingen zijn niet uitgekomen. De eurozone kreunt vandaag de dag onder de last van structurele onevenwichten tussen de deelnemende landen, en in Griekenland protesteert men met hakenkruisvlaggen tegen Duitsland. De anders zo bedaarde Italiaanse minister-president Mario Monti stelde voor zijn amtsbezoek aan Berlijn zelfs dat de Italianen op straat zouden komen om tegen Duitsland te protesteren, mocht dit land er niet in slagen de Italiaanse staatsschuld te verminderen.⁶ Nadat ook president Obama Duitsland opriep om meer lasten te dragen is in het bijzonder ook in de Angelsakische media de toon van het debat duidelijk verscherpt. De speculant George Soros, die met veel geld een economisch onderzoeksnetwerk financiert dat de naam Institute for New Economic Thinking draagt, verweet Duitsland dat het imperialistische strategieën zou toepassen en voorspelde de 'haat der volkeren'.⁷ De gerespecteerde Britse columnist Anatole Kaletsky tapte uit hetzelfde vaatje toen hij Duitsland als grootste gevaar voor Europa afschilderde.⁸ En de Engelse krant *New Statesman* noemde Angela Merkel zelfs de meest gevaarlijke leider ter wereld.⁹ Het internationale isolement waarin Duitsland tijdens de eurocrisis landde, kent in de naoorlogse periode zijn gelijke niet. Nooit eerder was de wrok ten aanzien van de Duitsers zo groot als vandaag de dag. En nooit eerder probeerde men een Duitse kanselier zo klem te zetten als in de weken voor de EU-top van eind juni 2012. Goede bedoelingen zijn geen garantie voor goede resultaten.

Indien men twintig jaar geleden de moeilijkheden waarin de eurozone zich thans bevindt en de druk die we thans moeten weerstaan, had kunnen voorspellen,

⁴ Kohl, H., 23 april 1998, *Rede vor dem Deutschen Bundestag bei der Aussprache über den Beschluss der Bundesregierung zur Festlegung des Teilnehmerkreises an der dritten Stufe der Europäischen Wirtschafts- und Währungsunion*, http://helmut-kohl.kas.de/index.php?menu_sel=17&menu_sel2=&menu_sel3=&menu_sel4=&msg=1764.

⁵ *Die Bundesregierung*, Interview met Angela Merkel, 9 november 2011, *Der Euro - weit mehr als Währung*, <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Interview/2011/11/2011-11-09-merkel-dpa.html>.

⁶ Alexander, R., *Mario Monti wehrt sich gegen Italien-Misstrauen*. In: *Welt online*, 11 januari 2012, <http://www.welt.de/politik/ausland/article13810405/Mario-Monti-wehrt-sich-gegen-Italien-Misstrauen.html>.

⁷ *Star-Investor propheet Hass auf Deutschland*. In: *Spiegel online*, 26 juni 2012, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/interview-mit-george-soros-zu-deutschland-und-zur-euro-krise-a-841021.html>.

⁸ Kaletsky, A., *Can the Rest of Europe Stand up against Germany?*. In: *Reuters*, Opinion, 20 juni 2012, <http://blogs.reuters.com/anatole-kaletsky/2012/06/20/can-the-rest-of-europe-stand-up-to-germany/>. Kaletsky is voorzitter van de raad van bestuur van het Institute for New Economic Thinking dat door George Soros gefinancierd wordt.

⁹ *Europe's most Dangerous Leader*. In: *New Statesman*, 25 juni 2012.

dan had Duitsland nooit ingestemd met de euro. Of toch niet met alle landen die nu deel uitmaken van de eurozone. Ook dit is een van de nuchtere vaststellingen die men in de huidige situatie moet maken.

De euro heeft Europa klaarblijkelijk geen economisch evenwicht gebracht. Het zuidwesten van Europa (inclusief Frankrijk) bevindt zich vandaag de dag in een diepgaande economische crisis terwijl Duitsland na een lange periode van malaise een afnemende werkloosheid kent. Volgens de prognose van het Institute zal in dit jaar een op twintig Duitsers werkloos zijn, maar in Spanje is een op de vier en bij de jongeren zelfs een op twee werkloos. Griekenlands economie bevindt zich in vrije val. Italië, Portugal en Frankrijk beven. Uit al deze landen is er een grote kapitaalvlucht. Alleen uit Italië en Spanje vloeiden tussen juli 2011 en maart 2012 maar liefst 475 miljard euro aan kapitaal weg. Alleen in Ierland is de situatie na een vroeg begonnen en reeds gigantische kapitaalvlucht duidelijk gekalmeerd. Er zijn thans echter eerste indicaties dat deze ontwikkelingen nu ook op de Duitse economie greep zouden kunnen krijgen.

De intellectuele eerlijkheid gebiedt het om toe te geven dat de sceptische economen van de Bundesbank, met op kop de voormalige president van de Bundesbank, Hans Tietmeyer, gelijk hadden.¹⁰ Datzelfde geldt ook voor de economen Martin Feldstein¹¹, Milton Friedman¹², Manfred Neumann¹³ of Joachim Starbatty¹⁴, die niet nalieten te benadrukken dat de euro door de aanzienlijke structurele divergenties in de eurozone te vroeg zou komen. Dat geldt ook voor de 155 Duitse economen die in 1998 de publieke oproep tegen de volgens hen te snelle invoering van de euro ondertekend hadden.¹⁵

Nu moet de euro met politieke overeenkomsten gered worden. Twee nieuwe verdragen werden of zullen door de parlementen van Europa geratificeerd worden. Er is het Verdrag over het Europese Stabiliteitsmechanisme (ESM) van 2 februari 2012 en er is het Verdrag inzake Stabiliteit, Coördinatie en Bestuur in de Economische en Monetaire Unie van 2 maart 2012, ook wel bekend als het fiscale pact. Het eerste geldt voor de landen van de eurozone en verzekert het reddingsgeld, het andere geldt in principe voor alle landen van de EU en beperkt de schulden. Beide verdragen

¹⁰ *Die Allianz der Skeptiker*. In: *Der Spiegel*, nr. 37, 8 september 1997, p. 22–24.

¹¹ Feldstein, M., *The Political Economy of the European Economic and Monetary Union: Political Sources of an Economic Liability*. In: *The Journal of Economic Perspectives* 11, 1997, p. 23–42.

¹² Friedman, M., *Why Europe Can't Afford the Euro – The Danger of a Common Currency*. In: *The Times*, 19 november 1997.

¹³ Neumann, M., *Die Mark ist ein Wohlfaktor*. In: *Zeit online*, 16 oktober 1992, <http://www.zeit.de/1992/43/die-mark-ist-ein-wohlstandsfaktor>.

¹⁴ Darnstädt, T., *Vier gegen den Euro*. In: *Der Spiegel*, nr. 3, 12 januari 1998.

¹⁵ *Manifest der deutschen Volkswirtschaftsprofessoren gegen eine verfrühte Einführung des Euro. Der Euro kommt zu früh*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, nr. 33, 9 februari 1998.

beschrijven de weg naar een Europese fiscale unie, echter zonder een volledige politieke unie te bereiken.

De beide verdragen die als basis moeten dienen voor de fiscale unie bevinden zich op intergouvernementeel niveau, dus onder het niveau van een Europees verdrag, omdat Groot-Brittannië niet akkoord wilde gaan.

Destijds verdedigde de Bundesbank de zogenaamde kroningstheorie waarbij de euro slechts op het einde van een historisch convergentieproces van de staten zou kunnen worden ingevoerd.¹⁶ De beide nieuwe verdragen voor de fiscale unie tonen echter dat men nu de zogenaamde hefboomtheorie heeft toegepast waarbij de euro zelf een verdere economische integratie zou afdwingen. Uit de crisis moet dus een verdere stap in de staatsstructuur van Europa ontstaan.

Dat de beide verdragen door ratificatie in werking treden, is op dit moment (1 juli 2012) weliswaar te verwachten, maar verre van zeker. Het fiscale verdrag wordt voor de toestemmende landen pas geldig als er twaalf eurolanden verzameld zijn.¹⁷ En voor het in werking treden van het ESM-verdrag moet 90% van het bare kapitaal gestort zijn.¹⁸ In Duitsland hebben de Bundestag en de Bundesrat de beide verdragen op 29 juni 2012 goedgekeurd. Maar het Bundesverfassungsgericht heeft de bondsresident verzocht om beide verdragen vooreerst nog niet te ondertekenen omdat het zich nog over de gegrondheid van de verschillende ingediende klachten beraadt.

Bij het finaliseren van deze bijdrage (3 juli 2012) hadden zes van de zeventien eurolanden (Frankrijk, België, Griekenland, Finland, Slowakije en Slovenië) de ratificering van het ESM-verdrag door indiening van de ratificatieoorkonde formeel goedgekeurd. Het Portugese parlement heeft het verdrag goedgekeurd maar nog niet via oorkonde gedeponereerd. Italië, Spanje, Nederland, Oostenrijk, Ierland, Luxemburg, Cyprus, Estland en Malta hebben het ESM-verdrag nog niet geratificeerd. Slechts drie van de vijftientig EU-landen hebben de ratificatieoorkonde voor het fiscale pact al ingediend (Griekenland, Slovenië en Letland). In zes andere landen werd de parlementaire goedkeuring gegeven (Duitsland, Portugal, Cyprus, Denemarken en Roemenië) of werd er met succes een referendum gehouden (Ierland), maar de ratificatieoorkonden werden nog niet ingediend.¹⁹

¹⁶ *Gut für Deutschland*. In: *Der Spiegel*, nr. 3, 15 januari 1996, p. 84–85.

¹⁷ Zie hiertoe *Vertrag über Stabilität, Koordinierung und Steuerung in der Wirtschafts- und Währungsunion* van 2 maart 2012, in het wetsvoorstel van de fracties CDU/CSU en FDP van 20 maart 2012, Deutscher Bundestag Drucksache 17/9046, Art. 14 Abs. 2.

¹⁸ Zie hiertoe het ESM-verdrag, Art. 48.

¹⁹ Mededeling van de persdienst van de Raad van de Europese Unie op 2 juli per e-mail.

Frankrijk is een van de landen die het fiscale verdrag op dit moment nog niet geratificeerd hebben. Het land heeft weliswaar het ESM-verdrag goedgekeurd, maar François Hollande, de winnaar van de presidentsverkiezingen, had voor zijn verkiezing aangekondigd dat hij over het fiscale verdrag opnieuw wenste te onderhandelen en een ratificatie in de huidige vorm niet zou aanvaarden.²⁰ Juridisch gezien kan Frankrijk het fiscale verdrag links laten liggen. Het verdrag verliest daarmee geen bindingskracht voor de staten die het geratificeerd hebben in zoverre het er minstens twaalf zijn. Als schuldeiser zou Frankrijk dan profiteren van de steun die het ESM-verdrag aan zijn Zuid-Europese debiteuren schenkt, zonder zelf aan het fiscale verdrag onderworpen te zijn.²¹ Tegen deze Franse eigengereidheid had Duitsland zich kunnen indekken door de ratificatie van het ESM-verdrag aan de Franse ratificatie van het fiscale verdrag te koppelen want zonder Duitsland komt men niet aan de noodzakelijke betaling van 90% baar kapitaal. Zonder Duitsland en Portugal waren bij het schrijven van deze bijdrage 29,7% van het bare kapitaal van het ESM verzekerd, met Duitsland en Portugal 59,4%.

Een bijkomende onzekerheid betreft de besluiten van de EU-top van 28 en 29 juni waardoor het ESM-verdrag al aangepast moet worden, vooraleer het überhaupt van kracht is. Over deze besluiten wordt verder in deze bijdrage bericht.

2. De voorrang van de politiek

Hoewel men ze openlijk propageerde, waren het niet de algemene economische voordelen die destijds voor de euro pleitten. Veeleer waren politieke verdeel- en heersprincipes doorslaggevend. Er waren weliswaar economische voordelen zoals een vermindering van transactiekosten en een verhoging van de markttransparantie, maar de keerzijde van de medaille was dat men via wisselkoersaanpassingen de concurrentiepositie niet meer zou kunnen herstellen. Vanuit economisch standpunt was de balans dus op zijn minst onduidelijk. Des te duidelijker sloeg de politieke balans door.

Gezien de dominantie van de D-Mark en de Bundesbank in het Europese wisselkoerssysteem wilden veel Europeanen het door de eenmaking schijnbaar

²⁰ Vgl. Kaczmarek, M., *Bundestag: Fiskalpakt wird mit Hollande nachverhandelt*. EurActiv.de, 23 april 2012, <http://www.euractiv.de/wahlen-und-macht/artikel/bundestag-fiskalpakt-wird-mit-hollande-nachverhandelt-006232>.

²¹ Frankrijk zou dan wel niet zelf kunnen genieten van de directe financiële steun van het ESM. Zie hiertoe *Vertrag zur Einrichtung des Europäischen Stabilitätsmechanismus*. 2 februari 2012 in het wetsvoorstel van de fracties CDU/CSU en FDP van 20 maart 2012 (Deutscher Bundestag Drucksache 17/9045, Präambel Nr. 5.). Het is evenwel Frankrijk dat het meest bij het ESM-verdrag gebaat is omdat de Franse banken met afstand de grootste investeerders in Zuid-Europa zijn.

versterkte Duitsland temperen en een grotere invloed op de rentepolitiek in Europa uitoefenen.

Het Delors-plan uit 1989 was al een exponent van het streven om uit een situatie los te komen waarbij men de eigen munt als een aanhangsel van de D-Mark percipieerde.²² Met de eenmaking van Duitsland werd dit streven oppermachtig en dit manifesteerde zich in het Verdrag van Maastricht van 1992.²³ In dit verdrag kwamen de Europese staten overeen om de euro in te voeren van zo gauw aan verscheidene convergentiecriteria voldaan zou zijn, maar ten laatste op 1 januari 1999.²⁴

De drijvende kracht achter dit verdrag was Frankrijk. President Mitterrand had de D-Mark als 'force de frappe' van de Duitsers, dus als nucleair wapen betiteld.²⁵ Het Verdrag van Maastricht had hij aan zijn landgenoten voorgesteld als een verdrag dat beter voor Frankrijk zou uitvallen dan het Verdrag van Versailles, letterlijk, een 'super-Versailles'.²⁶ De regeringstrouwe krant *Le Figaro* triomfeerde met een slogan die in de periode van het Verdrag van Versailles tegen Duitsland gebruikt werd: 'Nu moeten ze betalen!' Rudolph Augstein nam hieraan destijds erg veel aanstoot in het weekblad *Der Spiegel*.²⁷

Of en in welke mate *Le Figaro* daadwerkelijk wist dat Duitsland voor de reddingsparaplu's van de EU zou moeten betalen, laten we in het midden. Het is ondertussen goed gedocumenteerd dat Mitterrand, die de Duitse eenmaking aanvankelijk actief bestreden had, zijn instemming met die eenmaking van de invoering van de euro liet afhangen.²⁸ Het akkoord en de geplande regeringsconferentie in Maastricht werden door Mitterrand en Kohl samen meegedeeld op een persconferentie op 4 januari 1990.²⁹

²² Delors-Bericht, 1989, *Bericht zur Wirtschafts- und Währungsunion in der EG*, gepubliceerd door de Ausschuß zur Prüfung der Wirtschafts- und Währungsunion, in: H. Krägenau und W. Wetter, Hrsg., *Europäische Wirtschafts- und Währungsunion. Vom Werner-Plan zum Vertrag von Maastricht. Analysen und Dokumentation*, Nomos, Baden-Baden, 1993, p. 146–157.

²³ Hiertoe *Vertrag über die Europäische Union* van 29 juli 1992, ABl. EG Nr. C 191, S. 1 (EUV).

²⁴ Hiertoe EUV, Art. 109j. Abs. 4.

²⁵ Hiertoe Proissl, W., *Why Germany Fell out of Love with Europe*. In: *Bruegel Essay and Lecture Series*, 1 juli 2010, <http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/417-why-germany-fell-out-of-love-with-europe/>.

²⁶ Gedocumenteerd door Hubertus Deßloch, de voormalige chef van de Vertegenwoordiging van de Vrijstaat Beieren bij de EU in een brief aan Hans-Werner Sinn van 27 mei 2010 en in een telefoongesprek met Anja Rohwer (ifo Instituut) op 25 april 2012.

²⁷ Augstein, R., *Neues vom Turmbau zu Babel*. In: *Der Spiegel*, nr. 42, 18 oktober 1993, p. 29.

²⁸ Sauga, M., S. Simons & K. Wiegrefe, *Der Preis der Einheit*. In: *Der Spiegel*, nr. 39, 27 september 2010, p. 34–38.

²⁹ Zie hiertoe het gesprek van bondskanselier Kohl met president Mitterrand, in Latché, 4 Januari 1990, *Dokumente zur Deutschlandpolitik*, 1998, p. 582 e.v.

Kohl was bereid om zijn land te laten inbinden en om de goede vrede te bewaren nam hij de verantwoordelijkheid voor het opgeven van de D-Mark. De economische problemen die de euro volgens economen met zich mee zou brengen heeft hij genegeerd, net zoals hij het met de voorspelbare problemen ten gevolge van de eenmaking deed. In de bondsregering heerste toen net zoals nu de idee dat er een voorrang van de politiek op de economische wetten geldt. Men heeft weliswaar geluisterd naar de waarschuwingen en argumenten van de economen maar omwille van de enorme politieke druk die door de andere Europese landen werd uitgeoefend, was men eerder geneigd om voor politieke argumenten te zwichten die men kon begrijpen, liever dan voor economische wetten waarvan men de draagwijdte niet kon overzien. De beslissing voor een 'ja' aan de euro werd als een 'nee' aan toekomstige oorlogen voorgesteld en er was toen geen alternatief, net als vandaag de dag met de beslissingen over de reddingsparaplu's het geval is.

Kohl probeerde als tegenprestatie voor het opgeven van de D-Mark een politieke unie in Europa te bewerkstelligen, maar dat wenste Mitterrand niet. De politieke unie vond in Frankrijk geen consensus. Later, bij de invoering van de euro had president Chirac zelfs gezegd: 'Ik zal niet aanvaarden dat Europa in een superstaat verandert of dat het institutioneel evolueert in de richting van de Verenigde Staten.'³⁰

Het ging de andere landen met de euro veelmeer om harde economische voordelen dan wel om een grote stap op de weg naar een Europese confederatie.

Men wilde vooral lagere rentetarieven voor staatsleningen. Ondanks de 'Franc fort'-politiek van Jean Claude Trichet, die toen president was van de Banque de France, moest Frankrijk steeds iets hogere rentevoeten betalen dan Duitsland, wat het budget van publieke en private debiteuren belastte. Men veronderstelde dat met de euro het wisselkoersrisico zou wegvallen en alle landen zouden kunnen genieten van dezelfde lage rentevoeten als Duitsland.

Dat was ook het alles overheersende motief bij de diep in de schulden zittende Zuid-Europese landen, die maar al te graag de euro wilden. Italië, Spanje en Portugal moesten in het decennium voor de aankondiging van de euro op de top van Madrid in december 1995 rentevoeten van meer dan 10% betalen. Het aandeel van rentekosten van de staat in het bnp bedroeg voor Italië begin jaren negentig 12%, voor Duitsland slechts 3%.

Het plan werkte want de rentevoeten zakten reeds na de aankondiging op de top van Madrid in 1995 binnen een periode van slechts twee jaar naar het Duitse niveau. Dit bracht aanvankelijk enkel verlichting bij nieuw uitgeschreven

³⁰ Jaques Chirac op 6 maart 2002. Zie Vogel, W., *Frankreichs Europapolitik nach der Wahl, Deutsch-Französisches Institut, Aktuelle Frankreichanalysen*, nr. 18, augustus 2002.

staatsleningen, maar geleidelijk kon bijna de hele Italiaanse staatsschuld onder het nieuwe renteklimaat gefinancierd worden.

In 2000 moest de Italiaanse staat nog slechts 6,3% van het bnp aan rentelasten spenderen en in 2010 nog maar 4,5%, een reusachtig verschil met de 12% die men voordien had moeten betalen. Het voordeel was een kwart groter dan het geheel van de Italiaanse btw-inkomsten.

Indien Italië deze rentewinsten had opgespaard, zou het vandaag de dag geen staatschulden meer gehad hebben. Dan had Mario Monti Duitsland niet moeten wijzen op mogelijke straatprotesten door de hoge Italiaanse rentevoeten. In werkelijkheid werd het rentevoordeel opgesoupeerd en voor een vermindering van het primaire saldo gebruikt, dus als extra uitgave of als belastingvermindering. Het primaire saldo steeg tussen 1995 en 2000 weliswaar van 4,1% van het bnp naar 5,4%, ondanks de vermindering van rentelasten van 5,3% van het bnp. Maar in 2001 was het primaire saldo al opnieuw naar 3,1% gezakt en in 2008, het jaar voor de conjunctuurval omwille van de wereldwijde crisis, bedroeg het nog slechts 2,5%. In 2010 was het volledig verdwenen (0%).³¹ De rentevoordelen werden dus volledig opgesoupeerd. Door het rentevoordeel was er een tijdelijke afname van de Italiaanse schuld, tot 2004 naar 103% van het bnp. Thans ligt ze met 120% van het bnp weer op het niveau van toen het land in de euro stapte.

Men moet evenwel opmerken dat het voordeel van Italië in werkelijkheid niet zo groot is als het geleken had omdat het land door de invoering van de euro niet langer in staat is om zijn schulden door inflatie in waarde te laten afnemen. Dit is daadwerkelijk een serieus probleem. Italië heeft weliswaar ook met de euro gezwind verder geïnfationeerd, maar dit lukte enkel ten koste van de vermindering van de concurrentiepositie. Indien men het bnp volgens concurrentiele prijzen zou appreciëren zou in dit opzicht de schuldgraad van Italië vandaag geen 120% van het bnp bedragen, maar nog veel hoger uitvallen. Maar dat waren aspecten waarvan de Italiaanse politici zich zeker en vast niet bewust waren toen ze omwille van de lagere rentevoeten tot de eurozone wensten toe te treden.

Op de weg naar renteconvergentie heeft de euro er overigens zelf voor gezorgd dat het Italiaanse toetredingscriterium van het begrotingstekort werd vervuld. Door de rentelastvermindering viel het begrotingstekort zo sterk terug dat de Italiaanse staat nauwelijks inspanningen moest leveren om onder de voorgeschreven 3% van het bnp te geraken.

³¹ Zie Eurostat, Datenbank Wirtschaft und Finanzen, Sektor Staat, geraadpleegd op 20 juni 2012.

Gelijkaardig verging het de andere landen uit de eurozone die zich thans in problemen bevinden. In Griekenland was de rentelastvermindering bijzonder groot. Weliswaar nam Griekenland aan de onherroepelijke vastlegging van de wisselkoersen aanvankelijk niet deel, waardoor het land dacht dat het zich met vervalste cijfers in de euro moest zien binnen te werken. Maar ook Griekenland kon van de voordelen van de renteconvergentie genieten. De Griekse rente zakte dankzij de euro van 25% naar 4%.

De bevolking van de zuiderse landen hadden zo mogelijk nog duidelijkere en eenvoudigere voorstellingen van het voordeel dat de euro zou brengen. ‘De Griek was gebrand op de euro. Hij wilde eens in zijn leven een mooie Duitse auto bezitten,’ zei de Griekse zanger Costa Cordalis onlangs in de talkshow “Menschen bei Maischberger”.³² Dat roept herinneringen op aan de Duitse eenmaking. De leuze ‘Ofwel komt de D-Mark naar ons, ofwel komen wij naar de D-Mark,’ die voor de eenmaking in de DDR weerklonk, toont het symbolische karakter van de munteenheid evenzeer.

Waarvan de Duitse bevolking zich bij de invoering van de euro niet bewust was, is het feit dat het niet slechts om een gemeenschappelijke munt ging, maar met een blik op de toekomst ook om een transferunie. De euro was de verpersoonlijking van een gemeenschappelijk inkomensniveau, dezelfde welvaart zoals in Noord-Europa. In desbetreffende publicaties werd toen al gewag gemaakt van het feit dat men uiteindelijk tot een Europese verdeling van inkomsten en uitgaven naar Duits model wenste te komen.³³

De Duitse regering en de Bundesbank hadden dit natuurlijk voorzien. Ze wilden de Zuid-Europese landen eigenlijk liever buiten houden uit schrik voor de hoge staatschulden van die landen. Daarom had men in het Verdrag van Maastricht als één van de voorwaarden voor toetreding tot de euro een maximale schuldgraad van 60%

³² *Menschen bei Maischberger*, 28 februari 2012. Thema: *Der letzte Sirtaki: Griechen bankrott, Deutsche zahlen trotzdem?*

³³ De rol van fiscale transfers werd al in het Werner-plan (Report to the Council and the Commission on the Realisation by Stages of Economic and Monetary Union in the Community, *Europäische Kommission*, 1970) gethematiseerd. In het MacDougall-Report (*Europäische Kommission, MacDougall-Report, Vol I: The Role of Public Finance in European Integration*, en [MacDougall-Report, Vol II: Individual Contributions and Working Papers](#), 1970) werd een budget van 5 tot 7% van het BNP voor transfers tussen de lidstaten gesuggereerd. Courchene, T., C. Goodhart, A. Majocchi, W. Moesen, R. Prud'homme, F. Schneider, S. Smith, B. Spahn und C. Walsh, *Stable Money – Sound Finances*. In: *European Economy* 53, 1993) concretiseren de eis van de EU met een pleidooi voor een stabilisatiefonds. Volgens Van Rompuy, P., F. Abraham und D. Heremans, *Economic Federalism and the EMU*. In: *European Economy Special Edition 1*, 1991) waren de herverdelingsmechanismen voor de lidstaten compensaties voor het afstaan van bevoegdheden. Zie ook Obstfeld, M. & G. Peri, *Regional Non-adjustment and Fiscal Policy: Lessons for EMU*. In: *NBER Working Paper* 6431, 1998); o.a., *Maastricht Follies – Fiscal Policy Should not Be Constrained under a Single Currency*. In: *The Economist*, 9 april 1998, <http://www.economist.com/node/159467>; Fuceri, D., *Does the EMU Need a Fiscal Transfer Mechanism?* In: *Vierteljahreshefte zur Wirtschaftsforschung* 73, 2004, nr. 3, p. 418–428.

opgenomen. Met deze grens zouden Griekenland, Italië en Spanje inderdaad uit de boot gevallen zijn.

Maar toen al was het duidelijk dat als puntje bij paaltje komt, Europa zijn eigen verdragen niet respecteert. De zuiderse landen en Frankrijk, dat van nature veel interesses heeft in het Middellandse Zeegebied, drongen zo lang aan tot de regering Kohl bijdraaide en de grote eurozone accepteerde. Er zijn zelfs aanwijzingen om te vermoeden dat Helmut Kohl zelf er voor te vinden was om de 60%-regel te laten vallen om zo zijn droom te kunnen waarmaken³⁴ om als vader van het Verenigd Europa in de geschiedenisboeken te kunnen gaan.

Wat er ook van zij, de Club Med kreeg onder leiding van Frankrijk door de opening van de eurozone naar het Zuiden de politieke overhand en zou voortaan de toekomst van de eurozone op beslissende wijze mee bepalen. In de ECB-raad komt Club Med bijna 70% van de stemmen toe. Tijdens de huidige schuldencrisis wordt de Bundesbank zoals bekend voortdurend weggestemd.³⁵ En bij het topoverleg van de staatshoofden op 28 en 29 juni jongstleden stond Angela Merkel voor een gesloten blok van de drie grote Romaanse landen Frankrijk, Spanje en Italië, die haar tot verregaande toegevingen dwongen – maar hierover verder meer.

Door de overname van de Treuhandschulden door Duitsland die onder druk van de EU in 1995 plaatsvond, was het land zelf over de 60%-grens gegaan. Dit verzwakte de onderhandelingspositie. Men heeft Duitsland dan gepaaid met het Stabiliteits- en

³⁴ De regering Kohl was zich in ieder geval bewust van de enorme risico's van de opname van bijvoorbeeld het zwaar in de schulden stekende Italië. Dit blijkt uit officiële documenten die op vraag van *Der Spiegel* werden vrijgegeven. In januari 1998 wezen zowel Kohls adviseur voor buitenlandse zaken, Joachim Bitterlich, als Jürgen Stark, de staatssecretaris voor het ministerie van financiën, op het feit dat het teruggelopen tekort van Italië vooral te wijten was aan buitengewone effecten zoals de disproportioneel afgenomen markttrente en dat dit geenszins een garantie was voor een duurzame solide financiële situatie. Kohl liet deze bedenkingen niet aan zijn hart komen. Hiertoe *Kohl kannte Risiken*. In: *MMNews*, 6 mei 2012, <http://www.mmnews.de/index.php/wirtschaft/9996-kohl-kannte-euro-risiken>.

³⁵ De aanhoudende twisten in de ECB-raad deden de Duitse vertegenwoordigers Axel Weber, president van de Bundesbank en Jürgen Stark, hoofdeconoom van de ECB, er in 2011 toe besluiten om hun post op te geven als protest tegen een politiek die tegen de interesses van de Bundesbank inging en waartegen ze niets konden uitrusten. Dikwijls slaagden de Duitse vertegenwoordigers er zelfs niet in om hun protest te laten protocolleren omdat enkel de besluiten geprotocolleerd werden. Om hun tegenstand te documenteren, begonnen ze protestbrieven te schrijven, maar zelfs dat hielp niet. De nieuwe president van de Bundesbank, Weidmann, zette deze politiek voort. Zijn brief van februari 2012 waarmee hij ECB-president Mario Draghi aanmaande tot een betere waarborging van de targeteisen van de Bundesbank, heeft tot vandaag geen noemenswaardig effect op de politiek van de ECB gehad. Hiertoe Ruhkamp, S., *Die Bundesbank fordert von der EZB bessere Sicherheiten*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, nr. 52, 1 maart 2012, p. 9, en Ruhkamp, S., *Bundesbank geht im Target-Streit in die Offensive*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, nr. 62, 13 maart 2012, p. 9. Weidmann heeft herhaaldelijk zijn beklag gedaan over de publicatie van de brief, maar hij heeft hem niet gerelativeerd, laat staan herroepen.

Groeiact, dus met politieke schuldenbarrières, die de verleiding om tegen lagere rentevoeten nieuwe schulden aan te gaan, moesten verhinderen.

Helaas heeft het Stabiliteits- en Groeiact niet gewerkt. Het afgesproken criterium van 3% deficit werd ondertussen 88 maal zonder toestemming gebroken. Toch werden geen straffen opgelegd. Dat lag ook aan het feit dat Duitsland, dat onder de regering Schröder pijnlijke sociale hervormingen moest verwerken, een van de eerste zondaars was, die de 3%-regel overtrad.

De Duitse sociale hervormingen waren noodzakelijk omdat de euro de crisis voor Duitsland als standplaats verscherpt had. Een belangrijke reden hiervoor was de door de euro op gang gebrachte kapitaalexport van Duitsland naar de periferie van de eurozone. Duitslands netto-investeringen vielen in vergelijking met het nationale product terug tot het laagste peil van alle OESO-landen. Duitsland was de rode lantaarn van de groei en had met massale werkloosheid te kampen. Toen in 1995 tot de invoering van de euro werd besloten op de top van Madrid, bezette Duitsland nog een derde plaats onder de huidige eurolanden, maar bij het begin van de financiële crisis in 2007 was het tot de elfde plaats gezakt, ondanks het feit dat men door de inhaalbeweging van de nieuwe bondsstaten eigenlijk een meer dan gewone groei had kunnen verwachten. Duitsland moest in deze periode een proces doorlopen van reële devaluatie door prijs- en loonmatigingen om zijn concurrentiepositie opnieuw te verbeteren – iets wat nu de zuiderse landen in de eurozone te doen staat.

Na de crisis was alles anders. Duitsland krabbelde van de elfde naar de negende plaats terug wat betreft het bnp pro capita en de werkloosheid nam snel af. Daarbij profiteerde het land in zekere zin zelfs van de crisis want die leidde immers tot de vaststelling bij vele investeerders dat ze veel geld in het Zuiden verspeeld hadden en er nu beter aan deden om in de veilige thuishaven Duitsland te blijven. De gewijzigde houding van de beleggers verklaart de boom in de bouwsector en de toenemende investeringen in 2010 en 2011, die nog sterker dan de buitenlandse handel de belangrijkste drijfveren van de groei werden.³⁶ Volgens de 'Gemeinschaftsdiagnose' van april 2012 zal dit ook in 2012 het geval zijn.³⁷ Waar de reële bouwinvesteringen anderhalf decennium (van 1994 tot 2009) bijna voortdurend zakten (in totaal 25%), stegen ze in 2010 met 2,2% en in 2011 zelfs met 5,8%.³⁸ In 2011 lag het aantal

³⁶ Zie *Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, Gemeinschaftsdiagnose Frühjahr 2012*. In: *ifo Schnelldienst* nr. 8, 2012, p. 29.

³⁷ Zie *Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, o.c.*

³⁸ Zie. Statistisches Bundesamt, Fachserie 18, Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen, Reihe 1.2, Inlandsprodukt Vierteljahresergebnisse, 1. Vierteljahr 2012, Tabelle 3.10.

bouwvergunningen voor 21,6% hoger dan in 2010. Voor koopwoningen bedroeg de toename zelfs 42,4%.³⁹ De projectopdrachten voor flatgebouwen stegen met 9,3%.⁴⁰

De architecten kunnen tevreden zijn. Waar ze in 2007 nog voor 4,8 maanden opdrachten hadden lag dit in 2010 bij 5,7 maanden en in 2011 zelfs bij 5,9 maanden. Dat is de hoogste waarde sedert 1994, toen de eenmakingsboom Duitsland beheerste.

Maar toen de euro nog leek te functioneren ging het slecht met Duitsland. De bewering dat Duitsland geheel van de euro profiteert, is dus een verdraaiing van de waarheid wanneer men de periode voor de crisis bedoelt. Enkel voor de periode na de crisis is deze stelling correct maar dit zal slechts zo blijven wanneer men geen collectief geleid escorte voor het Duitse spaargeld naar Zuid-Europa voorziet, waar dit geld eigenlijk niet heen wil.

3. Het verlies aan concurrentiekracht en de zelfhulp met de geldpers

De lagere rentevoeten hebben slechts tijdelijk geluk gebracht voor het Zuiden. Ze waren als een verslavende drug. De besparing van rente zorgde dat er middelen vrijkwamen die elders aangewend konden worden en bovendien werd het aantrekkelijk om nog verdere schulden aan te gaan omdat de schulddelging makkelijk beheersbaar scheen.⁴¹

De consequentie hiervan was een inflationaire economische boom die volledig uit controle geraakte en uiteindelijk een zeepbel werd.

In Griekenland en Portugal ontwikkelde de zeepbel zich vanuit de overheidssector, maar in Spanje en Ierland ontstond ze in de private sector. Daar hebben de bouwpromotoren zich tot over hun oren in de schulden gestoken en de vastgoedprijzen tot duizelingwekkende hoogtes gedreven, wat de bouwactiviteit en de economie stimuleerde. Ook de goederenprijzen stegen. Italië, Griekenland, Portugal en Spanje zijn in vergelijking tot hun concurrenten in de eurozone in de periode vanaf de top van Madrid in 1995 waarop tot de invoering van de euro besloten werd en die de

³⁹ Statistisches Bundesamt, Pressemitteilung van 16 maart 2012 – 97/12.

⁴⁰ Statistisches Bundesamt, Pressemitteilung van 22 februari 2012 – 61/12.

⁴¹ Zie hiertoe Sinn, H.-W., *Eurokrise. Die Bedeutung des Gewährleistungsgesetzes für Deutschland und Europa*. In: *ifo Schnelldienst* 63, mei 2010, nr. 10, Sonderheft. <http://www.cesifo-group.de/portal/pls/portal/docs/1/1193770.PDF>; Sinn, H.-W., *Rescuing Europe*. In: *CESifo Forum* 11, Sonderheft, augustus 2010, <http://www.cesifo-group.de/portal/pls/portal/docs/1/1191368.PDF>; Sinn, H.-W., T. Buchen & T. Wollmershäuser, *Trade Imbalances – Causes, Consequences and Policy Measures: Ifo's Statement for the Camdessus Commission*. In: *CESifo Forum* 12, 2011, nr. 1, p. 47–58, ook verschenen in Boorman, J. T. & A. Icard, Eds., *Reform of the International Monetary System – The Palais Royal Initiative*, SAGE: New Delhi u.a. 2011, p. 321–342.

renteconvergentie inleidde tot de Lehman-crisis 30% opgewaardeerd, terwijl Duitsland met 22% devalueerde.⁴²

De stijgende prijzen hebben de concurrentiepositie van deze landen ondermijnd want ze maakten de invoer aantrekkelijker en zwakten de export af. De zo ontstane steeds grotere tekorten in de betalingsbalans moesten door kapitaalimport uit het buitenland, dus door nieuwe buitenlandse schulden gedekt worden.

Een belangrijke vaststelling is het feit dat die schulden geenszins louter staatschulden waren, maar veeleer private schuld. Het belangrijkste probleem voor de eurozone is vandaag Spanje. De Spaanse staatsschuld is met 66% van het bnp relatief kleiner dan de Duitse, die 82% bedraagt. Maar de Spaanse buitenlandse schuld, die hoofdzakelijk privaat is veroorzaakt, bedraagt 93% van het bnp. Dat is relatief gezien ongeveer evenveel als in Griekenland, Portugal of Ierland. Maar deze schuld met een omvang van bijna 1000 miljard euro is in absolute cijfers groter dan die van Italië, Griekenland, Portugal en Ierland samen. In dit opzicht is het fout om de Europese crisis als een crisis van staatschulden te verklaren.

Alleen dit al relativeert de veronderstelling dat men met een fiscale unie, hoe deze er ook moege uitzien, de economische problemen van Europa onder controle kan krijgen.

Het gebrek aan concurrentievermogen werd tot aan de financiële crisis door goedkoop krediet ter financiering van de invoer verdoezeld. Toen evenwel de Amerikaanse crisis naar Europa overwaaide, ontstonden er plots zware financieringsproblemen die de banken, ondernemingen en staten in moeilijkheden brachten. De Franse banken trokken zich uit de periferie terug en de Duitse banken en verzekeringsmaatschappijen trokken zich uit Frankrijk terug. Een algemeen wantrouwen leidde ertoe dat de interbancaire markt het tot dusver in het Zuiden geplaatste kapitaal ging terughalen.

Deze problemen heeft de ECB met de geldpers opgelost, wat door de targetsaldi gemeten wordt, waarover iedereen het thans heeft. De geldpers wordt als het ware vanuit de kernlanden van de eurozone naar de rand verplaatst en heeft de rand uit de brand geholpen. Op het einde van 2011 was 93% van de geldhoeveelheid van de centrale bank van het eurosysteem in de vijf crisislanden gecreëerd, hoewel

⁴² Inclusief de opwaardering van de Lira met 10,5% op 25 november 1996 en de beperkte op- of afwaarderingen die in 1998 bij enkele landen werden doorgevoerd om eenvoudige omrekeningskoersen voor de oude nationale munteenheid naar de euro te verkrijgen. Wat de wisselkoersen betreft, zie Deutsche Bundesbank, *Devisenkursstatistik*, februari 2000, p. 46. De opwaardering of afwaardering tegenover de partnerlanden wordt gemeten aan de hand van de verandering van de prijsindex van het BNP (Bron: Eurostat, Datenbank Wirtschaft und Finanzen) gewogen met de bilaterale goederenhandel (Bron: Unctad, Datenbank International Trade).

deze landen slechts 35% van de som van het bnp van alle eurolanden vertegenwoordigen.

In het Zuiden drukt men het geld (elektronisch) en koopt men ermee in het Noorden wat men vroeger op krediet gekocht heeft. En de banken in het Noorden plaatsen in plaats daarvan het krediet bij hun nationale bank. De zuiderse landen delgen zelfs de vroeger in het Noorden opgenomen kredieten met vers uit de bankautomaten van hun nationale banken afgehaald geld omdat deze bankautomaat betere voorwaarden biedt dan de met wantrouwen vervulde banken van het kapitaaluitvoerende Noorden. Dat alles leidt ertoe dat het spaarvermogen van de burgers in het Noorden geleidelijk in loutere vorderingen op hun centrale banken wordt omgezet, die zelf op hun beurt targetvorderingen op het ECB-systeem zijn, waarvoor momenteel slechts 1% interest geldt en die nooit opeisbaar gesteld kunnen worden.

In vergelijking met een normale situatie waarbij de banken van een euroland slechts het voor de binnenlandse geldcirculatie nodige bedrag bij hun eigen nationale bank lenen, hebben de Duitse banken thans door de overmatige geldproductie in andere eurolanden voor ongeveer 700 miljard Duits spaargeld bij de Bundesbank geplaatst (of, wat hetzelfde is, zich minder herfinancieringskrediet bezorgd). Het spaarvermogen van de Duitsers werd zo omgezet van beleggingen in op de markt verhandelbare titels tot loutere vorderingen op de Bundesbank en via deze tot vorderingen op het ECB-systeem. Deze vermogensconversie bedraagt ongeveer 17.000 euro per beroepsactieve Duitser.⁴³

Men kan dit alles weliswaar als een waarborgstrategie voor de Duitse banken interpreteren omdat nu de ECB de plaats inneemt van de zuiderse landen als schuldeiser, wat in bepaald opzicht een voordeel kan zijn. Dit is in elk geval de

⁴³ Evenwel zijn in Duitsland ook voor ongeveer 175 miljard bankbiljetten boven het bedrag dat overeenkomt met het Duitse kapitaaldeel in omloop gegeven en dat voor Duitsland in een normale voorziening met geld had volstaan. Dit bedrag is een verplichting van de Bundesbank aan het ECB-systeem. Waarschijnlijk gaat het vooral om geld dat gastarbeiders en andere personen met een migratieachtergrond naar hun thuislanden getransfereerd hebben, waar het als transactiemunt of als waardevol spaargeld dient. Voor dit geld heeft de Bundesbank in principe een schuld aan het ECB-systeem, waartegenover een overeenkomstige aan rentevoeten onderhevige vordering op de banken staat waaraan ze de biljetten verleende. De contante waarde van deze rentevorderingen is een seignoragevermogen dat vandaag aan de ECB behoort, maar dat zonder de invoering van de euro allicht grotendeels aan de Bundesbank was toegekomen. Reeds ten tijde van de D-Mark circuleerden aanzienlijke delen van de door de Bundesbank uitgegeven bankbiljetten in het buitenland. Met de invoering van de euro heeft de Bundesbank afstand gedaan van haar seignoragevermogen en aanvaard dat hiervoor later een schuld aan het ECB-systeem ervoor zou mogen worden toegewezen wanneer de euro de plaats van de D-Mark als transactiemunt in het buitenland innam. Hiertoe: Sinn, H.-W., & H. Feist, *Eurowinners and Eurolosers: the Distribution of Seignorage Wealth in EMU*. In: *European Journal of Political Economy* 13, 1997, p. 665–689. Zie ook Whittaker, J., *Eurosystem Debts, Greece, and the Role of Banknotes*. Lancaster University Management School, 14 november 2011.

zienswijze die de ECB verkiest. Men kan het gebeuren echter ook als een commercieel nadelige lage rente concurrentie van de ECB beschouwen, die het de Duitse spaarders onmogelijk maakt om redelijke interesten te verdienen, met een marktconforme risicopremie. De investeringsrisico's verdwijnen immers niet wanneer het geld bij de Bundesbank wordt belegd want de vermeende bescherming wordt immers door de belastingbetalers van de solide landen zelf opgebracht, doordat ze voor de verliezen van hun centrale banken borg staan.

In feite zijn de risico's van de belastingbetalers immens. Wanneer de euro valt, kan de Bundesbank de vorderingen ten opzichte van het ECB-systeem niet hard maken omdat het systeem dan gewoonweg niet meer bestaat en er voor dit geval geen juridisch kader voorzien is. In dat geval zijn de Duitse spaargelden, die door de Bundesbank verder geleid werden, onherroepelijk verloren.

De Bundesbank zou natuurlijk in theorie met een negatief eigen vermogen verder kunnen werken. Om de boekhoudkundige regels te respecteren zou men renteloze vorderingen aan de federatie overdragen. Maar dat betekent echter niet dat de spaarders hun vorderingen ooit geldend zullen kunnen maken, bijvoorbeeld voor hun pensioen.

In het geval dat de banken hun geld van de Bundesbank zouden willen terugvragen, komt deze in verlegenheid want ze beschikt dan slechts over drie opties om de terugbetalingswens te vervullen. Een eerste optie is het drukken van het noodzakelijke geld wat inflatie op gang brengt. Dat onteigent het nominaal vastgelegde spaarkapitaal in die mate dat aan de vorderingen van de banken en dus aan de spaarders wordt voldaan. Een tweede optie bestaat erin het geld voor de terugbetaling uit de winsten te nemen, die anders in de begroting van de federatie ingeschreven zouden worden en dus de belastingbetalers ten goede zouden zijn gekomen. Die winsten zouden evenwel verre van volstaan.⁴⁴ Een derde optie zou zijn om het geld via een verzoek aan de minister van financiën uit belastinggelden door te storten. Hoe dan ook, de Duitse burgers zouden hun eigen spaartegoed aan zichzelf moeten terugbetalen want van de debiteurlanden zullen de 700 miljard zeker en vast niet komen. De goederenstroom van Duitsland naar de andere eurolanden, die deze som uiteindelijk vertegenwoordigt, zou bij een ineenstorting van de euro nooit terugkomen.

En helaas is een gelijkaardig scenario niet alleen bij de ineenstorting van de euro te vrezen, maar ook in het geval dat hij overeind blijft omdat de targetkredieten

⁴⁴ Wanneer men – zoals theoretisch aangewezen is – de contante waarde van het seignoragevermogen met de Duitse geldbasis vereenzelvigd (M0), komt men op 433 miljard euro uit. Dat is heel wat minder dan de mogelijke targetverliezen van rond 700 miljard.

geen termijn hebben en dus door de Bundesbank niet opeisbaar zijn. Ook wanneer ze niet verder groeien, wat op dit ogenblik niet waarschijnlijk is, kunnen ze eeuwig blijven bestaan en door de inflatie geleidelijk eroderen. Ook in dit geval hebben de Duitsers vermoedelijk voor niets aan hun exportoverschot in de eurozone gewerkt.

Hoewel ze volgens velen haar boekje serieus te buiten gegaan is, gaat de ECB in het vijfde jaar na de crisis en het vijfde jaar van volledige financiering van sommige crisisl landen, onverstoort verder op dit pad. Nu staat ze al kredieten toe, die tot voor kort eerder kortlopende rekening-courant-kredieten waren, zelfs al voor een periode van drie jaar. Daarmee wordt de ECB een speler op de kapitaalmarkt en bewerkstelligt ze een fiscale herverdeling van kredieten tussen de landen. Dat heeft met de aan haar overgedragen bevoegdheid voor geldpolitiek niets meer te maken. Ik vrees dat de ECB ons allen – misschien zonder zelf te doorzien waar ze mee bezig is – in een centraal gestuurde Europese kapitaalmarkt leidt. Dat zou de vrije markteconomie uiteindelijk uit de hengsels lichten.

Indien we in Europa het Amerikaanse centrale banksysteem hadden overgenomen, zou zo'n scenario niet mogelijk zijn geweest. Want volgens de Amerikaanse regels hadden de zuiderse landen dan immers het bijkomende opgenomen krediet bij de centrale banken van de kernlanden door de borgstelling van verkoopbare waardepapieren moeten amortiseren. Dat had voor hen hetzelfde betekend als zich verder op de kapitaalmarkten te financieren. In dat geval zouden ze tegen rentevoeten reële risicopremie van de kapitaalmarkt gebruik moeten maken en het zou de markt geweest zijn - niet de ECB - die beslist zou hebben hoe de economische activiteit in de zone wordt verdeeld.⁴⁵

Hoewel tijdens de crisis ook in de VS tussen districtsbanken en de FED targetschulden ontstonden, die in verhouding tot het bnp ongeveer een vierde van de Europese saldi bedroegen, werden deze schulden in de eerste helft van dit jaar bijna allemaal afgelost. In de eurozone zijn de targetschulden echter tot 10% van het bnp gestegen en het einde van deze explosieve groei is nog steeds niet in zicht. Indien men het Amerikaanse systeem op Europa zou toepassen dan had de Bundesbank vandaag het recht om voor ongeveer 700 miljard euro verkoopbare en veilige waardepapieren van andere nationale banken uit het eurosysteem te vragen en in totaal zouden targetschulden ten opzichte van crediteurlanden ter hoogte van ongeveer 900 miljard

⁴⁵ Zie Sinn, H.-W. & T. Wollmershäuser, *Target Loans, Current Account Balances, Capital Flows and the ECB's Rescue Facility*. In: *International Tax and Public Finance 2012*, online raadpleegbaar op <http://www.cesifo-group.de/DocAb/18360609>, voorheen verschenen als *CESifo Working Paper* nr. 3500, juli 2011, en *NBER Working Paper* 17626, november 2011. Sinn, H.-W. & T. Wollmershäuser, *Target-Kredite, Leistungsbilanzsalden und Kapitalverkehr: der Rettungsschirm der EZB*. In: *ifo Schnelldienst* 64, Sonderheft, 24 juni 2011. Sinn, H.-W., *Die Target-Kredite der deutschen Bundesbank*. In: *ifo Schnelldienst* 65, Sonderheft, 21 maart 2012.

euro ingelost moeten worden. De waardepapieren die als waarborg dienen hebben vervaldata waarop ze opeisbaar zijn. Ze zijn dus veiliger dan de niet-opeisbare vorderingen t.o.v. het ECB-systeem. Verder leveren ze interest op volgens de gangbare tarieven en risico's, in plaats van slechts de basisherfinancieringsrentevoet van het ECB-systeem.

Men kan nu, nadat men de zaken jarenlang op hun beloop liet, geen abrupte inlossing van de schulden verlangen. Dat zou zeker menig land in het faillissement storten. Maar hoe vroeger men terug als een goede huisvader te werk gaat en de groei van verdere targetschulden alvast onmogelijk maakt, hoe kleiner de gevaren worden. De ECB had het alvast niet zover mogen laten komen dat er een kapitaalvlucht is ontstaan, die ze met eigen maatregelen tegenfinanciert, maar die ze – zo denk ik tenminste – zelf ook substantieel heeft opgewekt. Bij hogere rentevoeten zou men enerzijds nog over het kapitaal beschikt hebben en anderzijds waren er zo al vanaf het begin fundamentele besparingen en hervormingen gekomen, die het vertrouwen in de financiële stabiliteit van de huidige crisislanden versterkt zouden hebben. Met het targetkredietsysteem is Zuid-Europa tijdens de laatste vier jaar de noodzakelijke hervormingen en maatregelen grotendeels uit de weg kunnen gaan.

Hoe weinig er daar ondanks de hele reddingsretoriek en aangekondigde en beloofde besparingen werkelijk gebeurd is, ziet men aan de prijzen. Eigenlijk heeft de eurozone nood aan een grootschalig reëel realignment, interne wisselkoersaanpassingen door relatieve prijsdalingen in de crisislanden om de foutieve goederenprijzen terug op een evenwichtig niveau te brengen. Men moet de klok in feite terugdraaien. Volgens de berekeningen van Goldman Sachs⁴⁶, die overeenkomen met die van het ifo Instituut, zouden de prijzen in Portugal met 35%, in Griekenland met 30%, in Spanje met 20% en in Italië nog met 15% dalen. Ook in Frankrijk zouden ze overigens met 20% moeten dalen. Daarvan is nog niets in huis gekomen. Tot heden zijn de relatieve prijzen in de crisislanden Italië, Griekenland, Portugal en Spanje in vergelijking tot hun handelspartners in de eurozone zelfs nog licht gestegen.⁴⁷ Waarom zou men immers meer concurrentieel willen worden door goedkoper te worden wanneer men het geld dat men nodig heeft om te leven ook uit de geldpers kan halen?

Enkel in Ierland zijn de prijzen met 15% gezakt in vergelijking met de andere eurolanden. Dat ligt aan het feit dat de Ieren dankzij hun ongereguleerde arbeidsmarkt flexibeler zijn en vooral aan het feit dat de crisis eerder, namelijk al in 2006 begon. Toen waren er nog geen goedkoop ECB-krediet en geen publiekelijke hulpprogramma's. Men moest zich zelf behelpen – wat men ook deed. Pas later,

⁴⁶ Zie Goldman Sachs, *Global Economics*. In: *European Economics Analyst*, nr. 12/01, 15 maart 2012.

⁴⁷ Zie European Commission, Price and cost competitiveness – Data section, (http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/competitiveness/data_section_en.htm).

tijdens de wereldwijde financiële crisis werden aan Ierland net zoals aan andere landen substantiële kredieten door de ECB toegestaan. Vandaag de dag is Ierland weer concurrentieel. Na jaren van hoge tekorten heeft het nu weer een overschot op de betalingsbalans.⁴⁸

4. Duitsland in de targetval

De kredieten van de ECB hebben de rentevoeten op korte termijn laag kunnen houden, maar niet op lange termijn. De spread tussen de rentevoeten voor private en staatsleningen wordt groter en dreigt weer op voor-euro-niveau te komen. In Griekenland ging hij er zelfs weer over. Vroeger vreesden de crediteuren dat de debiteuren zich door inflatie en devaluatie aan de terugbetaling zouden onttrekken. Vandaag vrezen de crediteuren dat men niet terugbetaalt, zoals Griekenland het voorgedaan heeft, omdat men dan failliet gaat. Het belangrijkste voordeel van de euro dat de zuiderse landen destijds zo enthousiast maakte, is hiermee verdwenen.

En de situatie is in essentie nog veel precairder dan toen omdat men nu vastzit aan de euro en niet meer kan devalueren. Men kan enkel nog indirect devalueren door zijn prijzen te laten zakken. Dan verbetert de concurrentiepositie maar het probleem is dat men dan de schuldgraad nog verder verhoogt. Dat raakt in het bijzonder de ondernemingen van landen die voornamelijk bij nationale banken schulden hebben. Zakken de prijzen, dan zakt ook de waarde van de activa in hun balans en ze geraken dikwijls te zeer met schulden bezwaard. Dit probleem is enkel door een exit en een openlijke devaluatie op te lossen omdat dan ook de bankschulden in waarde verminderd worden.

Niet alleen in de zuiderse landen is de situatie moeilijk. Ook Duitsland zit in de val want de vergemeenschappelijking van de schulden van de Zuid-Europese landen, precies datgene wat men wilde vermijden door de 60%-regel van het Verdrag van Maastricht, wordt nu steeds sterker door het buitenland gevraagd, in het bijzonder door de Angelsaksische landen, en uiteindelijk voornamelijk van Duitsland.

De enige oplossing voor de Europese politici om de uitrekking van de balansen van de centrale banken te verhinderen, lag in de van staatswege geopende reddingsparaplu's voor de bedreigde staten. Naast de bankautomaten van de ECB, waaruit men naar believen geld kan halen voor korte termijnen tegen 1% rente, wordt er nog een geldautomaat geactiveerd waaruit men ook het voor de staatsfinanciering benodigde geld op lange termijn kan afhalen. Vooral Jean-Claude Trichet drong er op

⁴⁸ Alleszins moet Ierland nog verder devalueren om de overschotten te bereiken die het nodig heeft om zijn buitenlandse schulden te dekken, in het bijzonder de reusachtige targetschulden die het heeft opgebouwd.

aan dat de ECB een deel van de last van de verantwoordelijkheid voor de reddingsparaplu zou opnemen. Slechts deze tweede bankautomaat kon een overspanning van het ECB-systeem verhinderen. Maar natuurlijk kon niet verhinderd worden dat in zijn totaliteit meer publiek kapitaal naar de zuiderse landen stroomde en aldaar het privékapitaal verving, want er werd immers een bijkomend publiek kredietkanaal geopend waaruit verder kapitaal vloeide.

De geldstroom door de tweede bankautomaat begon in mei 2010. Eerst werd een intergouvernementeel pakket voor Griekenland met een totaal volume van 110 miljard euro bijeengeschaard, waarbij ook het IMF van de partij was. Vervolgens kreeg Ierland in november 2010 steun onder de vorm van internationale financiële hulp ter hoogte van 68 miljard euro. Wat later, vanaf mei 2011, werd Portugal met een hulppakket van 78 miljard euro ondersteund. In de zomer van 2011 werd duidelijk dat Griekenland bijkomende reddingskredieten nodig had. Nadat de private schuldeisers een schuldvermindering van 100 miljard euro overeengekomen waren, stonden de EU en het IMF in maart 2012 bijkomende steunkredieten voor een bedrag van 138 miljard euro toe.

Tot op heden is met inbegrip van het IMF en verscheidene EU-middelen bijna 400 miljard euro bijeengebracht. Telt men de steun van de ECB in de vorm van aangekochte staatspapieren en de targetkredieten hierbij op, dan komt men op ruim 1200 miljard euro uit.

Deze hulp is wel pertinent in strijd met de 'no bailout'-clausule van het Verdrag van Maastricht. Hierin werd immers in alle duidelijkheid gesteld dat een staat de andere in geval van faillissement niet moet, ja zelfs niet mag bijstaan (artikel 125 AEUV)⁴⁹ om hem op deze manier tegen druk vanuit het buitenland te beschermen. Christine Lagarde, de voormalige Franse minster van financiën stelde dat het Verdrag van Maastricht bewust gebroken werd om Europa te redden.⁵⁰ Wanneer men weet dat de Franse banken in verhouding tot het bnp dubbel zo sterk in de zuiderse landen geëngageerd zijn, mag men eerder vermoeden dat mevrouw Lagarde met het redden van Europa, eigenlijk het redden van Frankrijk bedoelde. De Freiburgse grondwettelijke rechter Dietrich Murswiek bekritiseerde tijdens een lezing in München het feit dat het

⁴⁹ De strikte interpretatie is volgens voormalig grondwettelijk rechter Udo di Fabio juridisch glashelder. Zo stelde hij het na zijn voordracht bij de Münchense seminaries op 30 april 2012, o.c. of ook in U. di Fabio, *Das europäische Schuldendilemma als Mentalitätskrise*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, nr. 143, 22 juni 2012, p. 9.

⁵⁰ Christine Lagarde in een interview met de *Süddeutsche Zeitung* van 23 december 2010, <http://www.sueddeutsche.de/geld/christine-lagarde-ueber-deutschland-und-europa-wir-werden-bedingungslos-sparen-1.1039481>.

slopen van een van de pijlers van het Verdrag van Maastricht als ‘redding van Europa’ werd betiteld.⁵¹

De hulp was ook niet te vergelijken met het Marshallplan. Het was niet aan de orde om een overwonnen land hulp bij hongersnood te geven en men bewoog zich ook niet op dit niveau. Het European Economic Recovery Program, dat algemeen gekend is als Marshallplan bracht West-Duitsland over een periode van verschillende jaren hulp ter waarde van 1678 miljard dollar. In de nieuwe munteenheid was dat toen 7 miljard D-Mark. Dat bedrag stond in 1952 gelijk met 5,2% van het Duitse bnp.⁵²

Wanneer men de targetkredieten van de ECB, de aankoop van Griekse staatspapieren door andere centrale banken, de intergouvernementele reddingsgelden en de schuldkwijtschelding na de gedeeltelijke Griekse insolventie in het voorjaar van 2012 optelt, zoals in tabel 1 verduidelijkt wordt, komt men op 460 miljard euro steun voor Griekenland wat in 2011 gelijk stond met 214% van het Griekse bnp. In dit opzicht heeft Griekenland niet een, maar wel 42 marshallplannen aan hulp gekregen.

Tabel 1. Steun aan Griekenland tot maart 2012 – toegestaan of overeengekomen

Internationale financiële hulp voor Griekenland		Mrd Euro
ECB	Som	148
	daarvan: aankoop van Griekse staatsleningen	45 ^{a)}
	targetverplichtingen aan Griekenland	103
Eurolanden	Griekenland 1ste hulppakket; uitbetaald	53
	Griekenland 2de hulppakket (met restpakket 1)	145
IMF	Griekenland 1ste hulppakket	30
	Griekenland 2de hulppakket	18
Banken etc.	Schuldkwijtschelding	66 ^{b)}
Totale som		460

⁵¹ Münchner Seminar, CESifo en *Süddeutsche Zeitung*, 30 januari 2012.

⁵² Berger, H. & A. Ritschl, *Die Rekonstruktion der Arbeitsteilung in Europa. Eine neue Sicht des Marshall-Plans in Deutschland 1947 – 1951*. In: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 43, 1995, p. 473–519, Tabel p. 479. Volgens J.-O. Hesse omvatte het Marshallplan 2% van het BIP van een jaar voor de muntomschakeling, wat op Griekenland toegepast met een bedrag van 4 miljard overeenkomt. Zie Hesse, J.-O., *Es gibt keine ökonomische Wunderheilung*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, nr. 6, 12 maart 2012, p. 12 (<http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/europas-schuldenkrise/griechenland-es-gibt-keine-oekonomische-wunderheilung-11680629.html>).

Legende: a) schatting – b) zonder de bijdrage van de Griekse banken en verzekeringen; schatting.

Bronnen: IMF, ECB, Europese Commissie, berekeningen en schattingen van het ifo Instituut.

Men mag evenwel niet vergeten dat Duitsland destijds nog andere hulp kreeg. Naast het Marshallplan was er de steun van het militaire bestuur (GORIA) en steun uit Groot-Brittannië. Het totale bedrag van deze naoorlogse steun werd tot 1962 op 4640 miljard dollar geschat,⁵³ wat overeenkwam met 19,5 miljard D-Mark en gelijk was aan 14% van het Duitse bnp in 1952. Bovendien kon Duitsland na de Londense schuldakkoorden van 1953 op een aanzienlijke schuldkwijtschelding rekenen, die o.a. een belangrijk deel van de oorlogsschulden, de vooroorlogse schuld, de targetachtige schadeloosstellingsvergoedingen van andere landen alsook de naoorlogse steun (inclusief Marshallplan) die aanvankelijk slechts als krediet was toegestaan, omvatte. Het volledige volume van de in de akkoorden opgenomen schulden bedroeg volgens Buchheim 30 miljard D-Mark, wat gelijk was aan 22% van het bnp van 1952, ongeveer een tiende van de aan Griekenland toegekende steun.⁵⁴

Men kan deze rekeningen nog verder uitbreiden. Zo kan het zijn dat in het schuldakkoord van Londen niet alle schulden werden opgenomen en zeker ontbreken ook de voordelen die voortkomen uit het afstand doen van herstelbetalingen door de zegevierende mogendheden. Anderzijds ontbreken ook de verliezen die gepaard gingen met de omvangrijke demontages, die tot 1951 ook door de westerse staten uitgevoerd werden. De discussie over deze aspecten zou ons te ver brengen. Vast staat in elk geval dat de naoorlogse hulp van het Marshallplan slechts een kleine fractie van de aan Griekenland gegeven hulp bedraagt.

5. Het ESM

Maar zelfs dat alles blijkt nog niet genoeg te zijn want ondertussen hebben de landen van de eurozone het Europese stabiliteitsmechanisme ESM gecreëerd. Dat is een van de beide verdragen waarvan hierboven al sprake was. Het gaat hierbij om een permanent gegeven, dat het hoofdzakelijke hulpprogramma van tot nog toe, de Europese financieringsfaciliteit EFSF, moet aflossen.

⁵³ Berger, H. & A. Ritschl, o.c.

⁵⁴ Buchheim, Ch., *Das Londoner Schuldenabkommen*. In Herbst, L., (Red)., *Westdeutschland 1945-1955. Unterwerfung, Kontrolle, Integration*, Oldenbourg, München 1986, p. 219-229.

Het ESM beschikt over een vast juridisch kader, maar een variabel volume dat volgens verscheidene regels veranderd kan worden. Het ontleningsvolume bedraagt bij de start 500 miljard euro⁵⁵ en het borg gestelde kapitaal vooreerst 700 miljard euro⁵⁶, waarvan 80 miljard euro⁵⁷ of 11% door de eurolanden volgestort moet worden. Elke staat is aansprakelijk voor maximaal de hoogte van het eigen kapitaalaandeel. Voor Duitsland gaat het om 190 miljard euro. Verdere aansprakelijkheid boven dat bedrag, gewoon omdat men deel uitmaakt van het ESM, is juridisch uitgesloten.⁵⁸

De taak van het ESM is in essentie hulp te bieden aan landen die onder druk staan. Na een verzoek tot hulp van een staat kan het ESM deze staat een krediet toestaan, waartoe ook de aankoop van nieuw uitgegeven staatspapieren hoort.⁵⁹ Het ESM kan verder ook staatspapieren op de publieke markt kopen om zo de koers te ondersteunen, maar dit alleen ook maar nadat een verzoek tot hulp werd gedaan.⁶⁰

Vooraleer een staat van de middelen uit het ESM gebruik kan maken, moet hij een verzoek tot hulp indienen en moet er een schulddraagkrachtanalyse door de Europese Commissie in ruggespraak met de ECB uitgevoerd worden om te kijken of de desbetreffende staat de schulden wel zal kunnen terugbetalen.⁶¹ Bovendien moet een contract afgesproken worden met de Commissie waarin verplichtingen voor de toekenning van de steun gestipuleerd worden.⁶² Het doel hiervan is het afdwingen van noodzakelijke hervormingen voor het herstel van de concurrentiepositie.

De steunzoekende staten vinden zulke verplichtingen natuurlijk een extreme inmenging in de nationale soevereiniteit en bestrijden die op politieke wijze. Tijdens de EU-top van 28 en 29 juni heeft Italië bereikt dat zulke voorwaarden in de toekomst niet meer gesteld worden. Veelmeer zal het volstaan dat het steun genietende land de regels van het fiscale pact zal volgen – regels die het sowieso toch al moet volgen.

Indien mogelijk moet ook het IMF bij de schulddraagkrachtanalyse en het toestaan van financiële hulp betrokken worden, maar het is geen verplichting.⁶³ Duitsland had sedert de hulp aan Griekenland immers zelf op de betrokkenheid van het IMF aangedrongen om een meer objectieve beoordeling van de draagkrachtanalyse te verkrijgen en de protesten van de steunzoekende landen tegen de voorwaarden naar een verafgelegen instantie te kunnen afleiden. Maar deze vlieger

⁵⁵ Zie ESM-Vertrag, Art 39.

⁵⁶ Zie ESM-Vertrag, Art. 8 Abs. 1.

⁵⁷ Zie ESM-Vertrag, Art. 8 Abs. 2.

⁵⁸ Vgl. ESM-Vertrag, Art. 8 Abs. 5.

⁵⁹ Zie ESM-Vertrag, Art. 14.

⁶⁰ Zie ESM Vertrag, Art. 13 i. v. m. Art. 17 u. Art. 18.

⁶¹ Zie ESM-Vertrag, Art. 13 Abs. 1.

⁶² Zie ESM-Vertrag, Art. 13 Abs. 3.

⁶³ Zie ESM-Vertrag, Art. 13 Abs. 1 Buchst. b.

ging niet op. Omdat Duitsland om historische redenen gevoeliger is voor druk vanuit andere landen, blijft het de belangrijkste bestemming voor bedelbrieven.

Zoals bij het IMF moet evenwel verzekerd worden dat de kredieten van het ESM voorrang krijgen op de private kredieten die de landen hebben. Met de blik op het dreigende gevaar van faillissement dat van de crisislanden uitgaat, is dit een belangrijke regel ter bescherming van de belastingbetalers van de aansprakelijk gemaakte stabiele landen. Dit komt overeen met de normale regels bij een privaats faillissement. De redder bij insolventie heeft steeds voorrang op de voorgaande schuldeisers, omdat hij anders niet tot redding bereid zou zijn. Ook deze regel werd evenwel tijdens de EU-top door de interventie van de zuiderse landen opgegeven. Nu moeten er overeenkomstige wijzigingen tot herziening van het ESM-verdrag opgesteld worden.

Enigszins eigenaardig is artikel 15, §1, dat een voorgeschreven aanwending van de gelden voor de banken van deze staat stipuleert. Men kan zich de vraag stellen waarom dit überhaupt in het verdrag werd opgenomen, want zo'n voorgeschreven aanwending mag de ontvangende staat sowieso ten allen tijde voor zichzelf beslissen. Hierachter schuilt de wens van Spanje, Ierland en enkele andere landen om de redding van hun banken rechtstreeks door het ESM te laten gebeuren, zonder dat de eigen staat zich borg stelt voor de terugbetaling of zich aan de verplichtingen of controles van de steungevende landen moet onderwerpen. Zo kan de bezworen strikte voorwaardelijkheid van de steun omzeild worden. Duitsland had de onmiddellijke solidaire aansprakelijkheid voor de banken weten te verhinderen in het ESM-verdrag. Zelfs wanneer een staat de middelen van het ESM voor zijn banken gebruikt, moet het die zelf terugbetalen en blijft hij zelf aansprakelijk.

Maar ook deze regel sneuvelde op de top van 28 en 29 juni 2012. Het ESM mag nu de banken van de crisislanden rechtstreeks herkapitaliseren en de betreffende staat is bevrijd van de aansprakelijkheid voor de daarmee verbonden risico's.⁶⁴ Op deze regeling hadden voor de top Christine Lagarde,⁶⁵ president van het IMF, en Mario Draghi,⁶⁶ president van de ECB, al aangedrongen. De top stemde met deze regeling in onder de noemer van bankenunie, waartoe ook een eenvormig toezicht van de Europese banken en een gemeenschappelijke depositoverzekering behoren. Spanje had in de maanden voor de top de noodzakelijke herkapitalisatie van zijn banken

⁶⁴ *Gipfelerklärung der Mitglieder des Euro-Währungsgebiets*. 29 juni 2012, Bundesregierung.

⁶⁵ Ehrlich, P. & W. Proissl, *Ierland will Rettungsfonds für Banken öffnen*. In: *Financial Times Deutschland*, 23 april 2012, <http://www.ftd.de/politik/europa/euro-rettungsfonds-irland-will-esm-fuer-banken-oeffnen/70026222.html>.

⁶⁶ Volgens een bericht van de *Süddeutsche Zeitung*, 26 april 2012, <http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/finanzkrise-in-europa-eu-rettungsfonds-soll-marode-banken-stuetzen-1.1342139>.

steeds weer voor zich uitgeschoven omdat het op de intussen afgesproken verbeteringen hoopte.

Met het openen van een rechtstreekse bankfinanciering door het ESM heeft de vergemeenschappelijking van de schulden in de eurozone kwalitatief een nieuwe stap bereikt, want de staten staan nu niet alleen wederzijds voor de publieke schulden borg, maar ook voor de private schulden, in zoverre die door het banksysteem werden opgenomen. Nadat Duitsland voor zijn eigen banken in 2010 twee 'bad banks' met een volume van 240 miljard euro heeft moeten oprichten, staat nu de omvorming van het ESM tot een soort Europese 'bad bank' voor de deur. Het borgen van de staatsschulden van de vijf crisislanden, die eind 2011 3340 miljard euro bedroegen, is al een immense opgave, waartoe de Bondsrepubliek niet in staat is. Nu ook nog eens de bankschulden van deze landen borgen die 9200 miljard Euro of 287% van het bnp van deze landen bedragen, is gewoonweg onmogelijk. Niemand weet hoe groot de verliezen door afschrijvingen zijn op de door de Zuid-Europese landen toegestane toxische vastgoedkredieten en andere roekeloze kredieten. De voorstelling dat de Bondsrepubliek met haar bnp van slechts 2500 miljard euro en een begroting van 313 miljard euro als belangrijkste verzekeringsgever moet optreden, is al te gek. Even merkwaardig is het om de Duitse banken die een eigen vermogen van slechts 354 miljard euro hebben, mee borg te laten staan voor de deposito's van hun concurrenten in de crisislanden, die ook nog eens ongeveer 3500 miljard euro bedragen.

Voorstanders van de besluiten op de top van 27 en 28 juni wijzen erop dat het gemeenschappelijke banktoezicht een overmatig gebruik van het ESM zal verhinderen. De voorstanders zien evenwel over het hoofd dat de schuldenlanden en Frankrijk een structurele meerderheid in de instituties van de eurozone hebben. In zoverre valt te vrezen dat de herkapitalisatie verder dan wat voor de stabiele landen acceptabel is gedreven zal worden en dat een systematische herverdeling van de risico's in de eurozone tot stand zal komen. Een gemeenschappelijk banktoezicht in Europa is zeker nuttig en geen argument tegen een bankenunie. Maar gemeenschappelijke instrumenten tot de herverdeling van middelen van stabiele landen naar schuldenlanden moeten afgewezen worden alleen al door het feit dat ze zelf de prikkel tot het overdreven schulden maken van de banken en daarmee indirect ook van hun klanten vergroten, doordat ze de interesten die de banken aan hun schuldeisers moeten betalen kunstmatig verminderen.

Maar het belangrijkste probleem blijft de omvang van de risico's. De reusachtige verliezen bij de afschrijvingen die bij de Zuid-Europese banken na het uiteenspatten van de economische zeepbel dreigen, kunnen uiteindelijk niet meer op niet-betrokken belastingbetalers of andere banken afgewenteld worden. Precies

omdat de omvang van de schulden zo groot is, kunnen de verliezen aan afschrijvingen alleen door de schuldeisers van de banken zelf gedragen worden.

Dit is het best te realiseren door Debt Equity Swaps, wat erop neerkomt dat de schuldeisers voor de omvang van hun vordering aandelen van de bank krijgen. Zo redt men de banken maar niet hun aandeelhouders, van wie de opdracht het als eigenaar nu eenmaal is om de verliezen te dragen voor andere groepen aan bod komen. In het beste geval, namelijk wanneer de afschrijvingsverliezen kleiner zijn dan het eigen vermogen, kan men op deze wijze een vermogensverlies van de schuldeisers vermijden, en de waarde van de overgedragen aandelen volstaat dan nog om het afzien van de vordering te compenseren. Zijn de verliezen van de afschrijvingen groter, dan worden de schuldenaars van de banken wel getroffen, maar het zou dan ook enkel en alleen hen mogen treffen omdat ze over een voldoende vermogen beschikken, de investeringsbeslissing zelf genomen hebben en de volgende keer voorzichtiger zullen zijn.

Het enige wat Duitsland heeft kunnen bereiken op de top is dat de directe bankenfinanciering door het ESM pas mogelijk wordt nadat een Europese toezichthouder voor de banken gecreëerd is, die ook het recht heeft om insolvente banken te sluiten. Alleszins zal deze toezichthouder ook onder de invloed van een meerderheid van Club-Med-staten staan, zodat helemaal niet te verwachten is dat ze haar taken vervult op een wijze die de interesses van de Bondsrepubliek als belangrijkste borgsteller van het ESM voldoende garandeert. Want precies democratische beslissingsstructuren zijn geen garantie voor de uitbuiting van de minderheid door de meerderheid.

Het ESM moet zich met eigen en vreemd kapitaal financieren.⁶⁷ Daartoe mag het zelf leningen uitschrijven. Dat is nu naast de targetkredieten weer een variante van de reeds lang verachte Euro-Bonds. Voorschriften over een directe beperking van deze leningen zoekt men in het ESM-verdrag vergeefs. Bij een vluchtige lectuur van de verdragstekst zou men zelfs de indruk kunnen krijgen dat de begrenzing van de ontleningen voor een bedrag van 500 miljard euro die op de andere zijde van de balans staan, indirect ook de bovengrens van de mogelijke leningen vastlegt.⁶⁸ Dat is echter allicht niet juist want de ontleningen omvatten vermoedelijk niet de aankopen van staatspapier op de secundaire markt. Dit punt blijft onduidelijk en zoals bij onduidelijkheden meestal het geval is, wordt de interpretatie nadien uitgerekt.

⁶⁷ Zie ESM-Vertrag, Art. 8 en Art. 21.

⁶⁸ Zie ESM-Vertrag, Art. 21.

Minister van financiën Schäuble meent weliswaar dat het verdrag duidelijke grenzen trekt, maar dat is misschien alleen zijn zienswijze.⁶⁹

We vrezen dat de 'leverage' waarover men vorig jaar nog discussieerde, maar waar het nu stil rond is geworden, nog steeds tot de intenties van de initiatiefnemers van het verdrag behoort. Vorig jaar al sprak men over de mogelijkheid van een verdrie- en verviervoudiging van het kredietvolume. Heeft men misschien het plan opgevat om de 'leverage' over het door leningen gefinancierde opkopen op de secundaire markt te laten verlopen?

Als deze vrees werkelijkheid wordt, heeft dat weliswaar geen directe invloed op de in het verdrag voorziene borgsommen, maar wel op de waarschijnlijkheid dat deze opeisbaar gesteld zullen worden. Uit vermeende kredieten worden op deze wijze succesief verloren verzekeringspremies genomen als dekking van reusachtige kapitaalrisico's in de eurozone.

Bovendien mag men ervan uitgaan dat in een noodsituatie, wanneer de borg ontoereikend zou blijken, de bezitters van ESM-leningen net als vandaag de dag opnieuw grote politieke druk op de borgstellers zouden uitoefenen om de borgsommen te verhogen. Alsdus biedt de beperking van de aansprakelijkheid tot het in het verdrag voorziene bedrag geen reden tot geruststelling. De plechtige verzekering van artikel 8, paragraaf 5, die stelt dat de leden niet louter omwille van hun lidmaatschap voor meer borg zullen staan, heeft dezelfde politieke waarde als de 'no bailout'-regel van artikel 125 van het EU-verdrag. Wanneer de ESM van de 'leverage' gebruikmaakt en verliezen maakt, zal de gemeenschap van staten niet anders kunnen dan het stamkapitaal te verhogen.

Men kan zich ook de vraag stellen hoe die leningen met de Duitse grondwet verenigbaar zijn. De leningen aan het ESM zijn immers schulden gemaakt door de staten, die achter het ESM staan en als dusdanig zullen ze net zoals de schulden van het EFSF evenredig in de Duitse schuldstatistiek ingevoerd worden. Zelfs wanneer daadwerkelijk alleen voor het niet-gestorte stamkapitaal, dus 620 miljard euro, leningen worden uitgeschreven, groeit de Duitse staatsschuld met 27% van dit bedrag of 168 miljard euro. De Duitse schuldgraad zou dan van momenteel 81% tot 88% van het bnp groeien, een toename van 7%. Volgens de grondwettelijke schuldgrens is nu slechts 39 miljard euro of 1,6% als deficit van de federatie toegestaan. Mag het ESM de geplande schulden daadwerkelijk opnemen zonder de grondwet te schenden?

Dit mag want de zogenaamde schuldgrens in de grondwet is geen schuldgrens maar wel een deficitgrens. Dat is niet legitiem omdat het niet overeenkomt met

⁶⁹ Zie bijvoorbeeld Wolfgang Schäuble, *Rede des Bundesfinanzministers zum Europäischen Stabilitätsmechanismus (ESM) und Ratifizierung des Fiskalvertrags*. Berlin, 29 maart 2012.

datgene wat de politiek aan de bevolking vertelt, maar het is toch nog legaal. Men moet immers weten dat de schulden van het ESM weliswaar tot de Duitse schulden behoren maar dat een verhoging van deze schulden niet tot het deficit van de Duitse begroting wordt gerekend en enkel het deficit is aan grondwettelijke beperkingen onderworpen. Eurostat, de Europese dienst voor statistiek, heeft dat in zijn wijsheid zo besloten en dus moet men zich geen zorgen maken over een mogelijke schending van de Duitse grondwet wanneer de leningen van het ESM opgenomen worden. Ook dit is weer een voorbeeld van bijzonder creatieve boekhouding die de eurostaten uitgedokterd hebben. Het is nog maar de vraag wat het Grondwettelijk Hof van deze door Eurostat niet zonder willekeur voorgeschreven boekingsinstructies denkt. Zie men niet dat er in de grondwet een schuldengrens voorgeschreven is?

Laat ons nu de beslissingsstructuur eens bekijken. De beslissingen van het ESM worden door een Gouverneursraad getroffen die bestaat uit vertegenwoordigers van de lidstaten, vermoedelijk doorgaans de ministers van financiën.⁷⁰ Elke gouverneur mag bovendien een specialist naar keuze naar het Directoraat afvaardigen. Anders dan in de ECB-raad waar Duitsland feitelijk niet meer te zeggen heeft dan Malta, worden de stemmen in principe proportioneel volgens kapitaaldeel verdeeld. Hier is men behoedzaam geweest. Een uitzondering wordt enkel toegestaan bij erg arme landen. Zij krijgen meer stemmen in verhouding tot het bedrag waar ze borg voor staan.

De stemprocedures zijn bijzonder gecompliceerd omdat er een onderscheid wordt gemaakt tussen eenstemmigheid, een vastgestelde eenstemmigheid, die in werkelijkheid voor 85% van de stemmen staat⁷¹ en een gekwalificeerde meerderheid van 80% van de stemmen⁷². Dit voedt het vermoeden dat de onderhandelaars niet onvoorbereid waren, maar integendeel goed bedacht op alle mogelijke scenario's waarbij ze met deze regels de meeste macht door blokkerende minderheden kunnen uitoefenen, zonder deze macht aan kleinere leden te willen toestaan.

Opmerkelijk is dat een kapitaalsverhoging slechts eenstemmig kan gebeuren en dat de toestemming tot steun aan hulpzoekende landen slechts door een zogezegde eenstemmigheid van 85% goedgekeurd dient te worden. Daarmee wil men verhinderen dat weerbarstige landen zoals Finland en Slowakije in staat zouden zijn om de uitbetaling te blokkeren.⁷³

De Bondsregering moest na de uitspraak van het Grondwettelijk Hof uit de zomer van 2011 ervoor zorgen dat de Bondsdag zijn medezeggenschap behield. Het Grondwettelijk Hof waarschuwde dat Duitsland geen verdere akkoorden mag

⁷⁰ Zie ESM-Vertrag, Art. 5.

⁷¹ Zie ESM-Vertrag, Art. 4 Abs. 4.

⁷² Zie ESM-Vertrag, Art. 4 Abs. 5.

⁷³ Zie i.v.m. met de regels over de stemming en de beslissingsbevoegdheden ESM-Vertrag, Kap. 2.

onderschrijven, die naar omvang onbepaalde en van de beslissingen van andere landen afhankelijke verplichtingen met zich brengen.⁷⁴ De Bondsregering wil daarom bereiken dat de Duitse vertegenwoordiger in de Gouverneursraad en in het Directoraat een uitbreiding van het palet aan maatregelen, een verhoging van het maximale leenvolume en vooral ook de ‘bailout’-acties ten gunste van probleemlanden (zogenaamde stabiliteitshulp) principieel slechts mag goedkeuren indien hij over goedkeuring van de ‘Bundestag’ beschikt. Hiertoe werden door de ‘Bundestag’ overeenkomstige clausules voor de goedkeuringswet van het ESM-verdrag en voor een aparte begeleidende wet, de ESM-financieringswet, goedgekeurd.⁷⁵ Deze clausules zouden een zekere bescherming kunnen bieden tegen de druk waaraan de vertegenwoordigers in de Gouverneursraad of het Directoraat worden blootgesteld, wanneer zich weer eens een noodgeval voordoet. De grondwettelijke jurist Dietrich Murswiek benadrukt echter dat de beslissing van de vertegenwoordiger in de Gouverneursraad of het Directoraat juridisch ook dan bindend is wanneer de ‘Bundestag’ niet heeft ingestemd. Het is volgens het volkerenrecht niet eens duidelijk of de Duitse ‘Bundestag’ überhaupt bevoegd is om de Duitse vertegenwoordiger in het Directoraat (aan wie de Gouverneursraad zijn bevoegdheden voor ‘bailout’-beslissingen kan overdragen) instructies te geven dan wel dat deze vertegenwoordiger niet eerder onafhankelijk moet beslissen.⁷⁶

De ‘Bundestag’ moet overigens niet elke verstrekking van middelen goedkeuren. De manoeuvreerruimte voor acties zonder parlementaire controle is groot. Wanneer de ‘Bundestag’ het ESM heeft goedgekeurd, kan de vertegenwoordiger van de Bondsregering volgens het verdrag al vrij beslissen over 190 miljard euro en daarvoor aansprakelijkheid geven. Daarbij zou de vertegenwoordiger zich evenwel door een voorschrift uit de ESM-financieringswet aan de goedkeuring van de ‘Bundestag’ moeten houden. Heeft hij echter – zoals het verdrag toestaat – zijn bevoegdheidscomptentie aan het Directoraat overgedragen dan is het parlementaire voorbehoud in de begeleidende wet van weinig nut, want het Duitse directoraatslid is niet parlementair verantwoordelijk en geniet bovendien immuniteit. Zelfs bij opzettelijke verduistering van miljardenbedragen kan hij nog niet verantwoordelijk gesteld worden. Bij spoedbeslissingen door het Directoraat van het ESM kunnen in noodgevallen zelfs contante bedragen tot deze som gevraagd worden, om de

⁷⁴ Zie Pressemitteilung des Bundesverfassungsgerichts, nr. 55, 7 september 2011.

⁷⁵ Zie ESM-Vertrag, Art. 10 Abs. 1 en het wetsvoorstel van de fracties CDU/CSU en FDP van 20 maart 2012, Deutscher Bundestag Drucksache 17/9045, Art. 2 Abs. 1.

⁷⁶ Zie *Entwurf eines Gesetzes zur finanziellen Beteiligung am Europäischen Stabilitätsmechanismus (ESM-Finanzierungsgesetz – ESMFinG). Änderungsantrag der Arbeitsgruppen Haushalt der Fraktionen CDU/CSU und FDP* van 23 mei 2012; Murswiek, D., *Vorläufige Stellungnahme zu den Parlamentsvorbehalten gemäß Änderungsantrag Arbeitsgruppen Haushalt CDU/CSU und FDP zum ESMFinG und gemäß Zustimmungsgesetz zum ESMV (ESMG)*. 9 mei 2012, ongepubliceerd manuscript.

noodzakelijk gedachte financieringsopgaven te vervullen.⁷⁷ 190 miljard euro is geen kleinigheid. Tenslotte gaat het bij dit bedrag om meer dan de helft van de begroting van de Bond.

Hierbij komt me de waarschuwing van grondwettelijk rechter Udo Di Fabio voor de geest. Vorige zomer zei hij *ex officio* dat men moest opletten om geen algemene volmacht toe te staan.⁷⁸

In de normale procedure is het wel zo dat het ESM ter hulp komt met middelen die het zelf op de kapitaalmarkt heeft opgenomen. Pas wanneer er verliezen te dekken zijn en het volgestorte kapitaal – thans 80 miljard euro – terug aangevuld moet worden, worden de lidstaten aangesproken om extra middelen te leveren. De vertegenwoordiger van de Bondsregering kan hiertegen niets inbrengen want dit besluit wordt door het Directoraat met een eenvoudige meerderheid getroffen.⁷⁹

Dat is in het bijzonder storend omdat Duitsland tot de grens van 190 miljard euro ook voor de betalingsplichten van de andere ESM-staten moet instaan. Artikel 25 stelt dat het wegvallen van individuele staten bij het aanvullen van het stamkapitaal na eventuele verliezen door andere staten gecompenseerd moet worden. Het is dus theoretisch niet uitgesloten dat niemand meer betaalt dan zijn inleg in baar geld en Duitsland 89% van zijn aansprakelijkheidslimiet van 190 miljard euro, dus 168 miljard euro, alleen betaalt. Vanuit economisch standpunt staat dit gelijk met een volledige schuldaansprakelijkheid, wat de leningen van het fonds tot echte eurobonds maakt in de verregaande invulling zoals ze door de voorvechters geëist worden.

Het is problematisch dat er hier een betalingsmechanisme werkt, waaraan Duitsland zich niet kan onttrekken, zonder dat er ergens überhaupt gedefinieerd werd wat verliezen nu precies inhouden. Ontstaan verliezen reeds door afschrijvingen op vorderingen die om een of andere boekhoudkundige regel gebeuren? Ontstaan ze wanneer men een land om politieke redenen zijn schulden kwijtscheldt? Ontstaan ze wanneer men het onbehoorlijk vindt om dwangmaatregelen ter opeising van openstaande vorderingen te nemen? Ontstaan ze misschien omdat men rentes vraagt die niet overeenstemmen met het risico? Ontstaan ze door incompetent management of te hoge lonen voor de personeelsleden – die men overigens zelf mag bepalen?⁸⁰ Ontstaan ze uit mislukte financiële transacties, die zelf niet eens gespecificeerd zijn. Niets van dit alles is gedefinieerd en desondanks moeten de lidstaten

⁷⁷ Zie ESM-Vertrag, Art. 4 Abs. 4 S. 4 i. v. m. Art. 9, dat de bijna automatische plicht tot aanvulling regelt wanneer de reserves aan baar geld opgebruikt zijn.

⁷⁸ Bij het aanhoren van de grondwettelijke bezwaren van 5 juli 2011 die zich tegen Duitse en Europese rechtshandelingen en andere maatregelen richtten, die in verband staan met de Griekenlandsteun en de euroreddingsparaplu in de eurozone.

⁷⁹ Zie ESM-Vertrag, Art. 9 Abs. 2.

⁸⁰ Zie ESM-Vertrag, Art. 33.

onvoorwaardelijk betalen wanneer er verliezen geboekt worden en een eenvoudige meerderheid van het Directoraat die vaststelt. Dat is hemeltergend. Hier kan een eenvoudige meerderheid van andere staten in het meest extreme geval over 190 miljard euro Duits geld beslissen, zonder dat de Duitse regering, laat staan de Bundestag, verweer heeft.

Het lijkt wel of men dit punt over het hoofd heeft gezien of was het zo heikel dat men het liever buiten beschouwing heeft gelaten. De beslissing of een land al dan niet krediet krijgt, moet zorgvuldig voorbereid worden en dan met een gekwalificeerde meerderheid van 85% van de stemmen goedgekeurd worden. De Duitse vertegenwoordiger kan zich hier tegen verzetten omdat Duitsland over een blokkeringsminderheid beschikt.⁸¹ Maar wat betreft de beslissende vraag over hoe de verliezen uit de activiteit kunnen en mogen ontstaan, blijft het verdrag stil. In dit opzicht geeft Duitsland met het ESM aan de andere staten een blanco cheque.

En bij die 190 miljard euro zal het heus niet blijven want het ESM is voor de groei ontworpen. Op elk moment kan de Gouverneursraad met wederzijds goedvinden tot een verhoging van de financiële middelen van het ESM besluiten.⁸² Zoals hierboven beschreven, wil de Bundestag daarbij ingeschakeld worden, hoewel niet duidelijk is of hij dat überhaupt mag. Omdat de middelen zeer eenvoudig gebruikt kunnen worden, zullen de beschikbare middelen snel opgebruikt zijn en dan zal men Duitsland opnieuw onder druk zetten om de geldbuidel opnieuw te openen.

De aansprakelijkheid wordt al bij voorbaat uitgebreid door de voorziene parallelliteit tussen het EFSF en het ESM. EFSF staat voor European Financial Stability Facility. Het werd in mei 2010 opgericht en is de organisatorische voorloper van het ESM.⁸³ Tot dusver luidde het steeds dat het ESM de middelen van het EFSF omvat en haar plaats inneemt. Maar dat is al weer verleden tijd want na de besluiten van de ministers van financiën van 30 maart 2012 moeten de beide reddingsystemen tegen 30 juni 2013 gelijktijdig benut worden. Dan zal het leenvolume van de eurolanden niet alleen 500 miljard euro bedragen, maar er komen dan nog de tot dan reeds toegestane EFSF-middelen voor een bedrag van 188 miljard euro bij, verder ook de voor de programma's in Ierland en Portugal reeds toegestane middelen uit de natuurrampenpot van de Europese Commissie (EFSM) ter waarde van 49 miljard euro en de al uitbetaalde bilaterale kredieten uit het eerste Griekenlandpakket voor een bedrag van 53 miljard euro.

⁸¹ Vgl. ESM-Vertrag, Art. 13 i. v. m. Art. 5 Abs. 6 u. Abs. 7.

⁸² Vgl. ESM-Vertrag, Art. 10 Abs. 1.

⁸³ Vgl. Council Regulation (EU), nr. 407/2010.

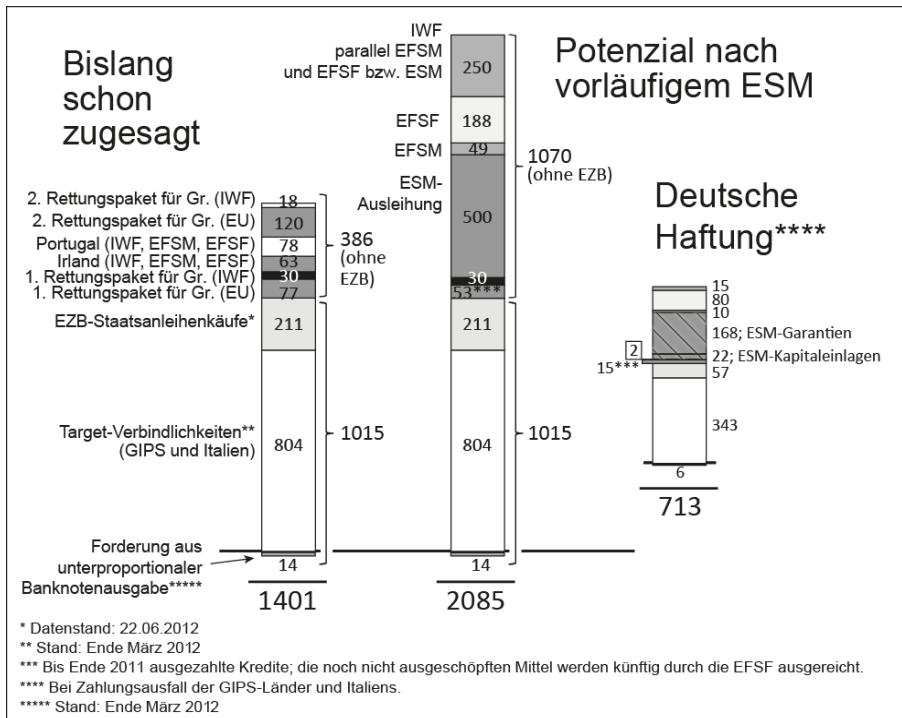
Telt men hierbij nog de middelen van het IMF, de targetkredieten en de lasten van de aanschaf van staatspapieren door de ECB en houdt men tenslotte ook nog rekening met de vorderingen van de crisislanden uit de lagere dan proportionele uitgifte van geldbiljetten, dan komt het totale reddingsvolume na afsluiting van het ESM al op 2085 miljard euro. Afbeelding 1 geeft een overzicht van de totale som der posten. De voetnoot bij de afbeelding verklaart de afzonderlijke posten.

Het verlies van Duitsland zou in het meest extreme geval (een faillissement of exit van de vijf crisislanden of een uitputting van de middelen van het ESM en de door het IMF beschikbaar gestelde middelen) 713 miljard euro bedragen – wanneer de euro dit faillissement overleeft tenminste. Immers, wanneer de euro overleeft dan verdelen de overblijvende landen de lasten proportioneel volgens hun kapitaalaandeel. Wanneer de euro echter ten gronde gaat, kan men bij de targetkredieten niet van dezelfde veronderstelling uitgaan. Dan zouden de verliezen van Duitsland volgens verscheidene berekeningen tussen 200 en 300 miljard meer bedragen. Daarmee zouden de verliezen ongeveer evenveel bedragen als het volledige netto buitenlandse vermogen van de BRD (934 miljard euro eind 2011) en dus het volledige overschot van de handelsbalans van Duitsland sinds de invoering van de euro omvatten.⁸⁴

Afbeelding 1. De bedragen van de Europese leningen (in miljard euro)

(Nederlandse begrippen: zie verklaring onder de tabel)

⁸⁴ De targetverliezen zouden 349 miljard euro meer bedragen en de totale verliezen zouden dan 1062 miljard euro belopen, of 114% van het netto buitenlandse vermogen van de BRD dat thans zelf 934 miljard euro bedraagt. Allezins zou de Bundesbank dan ook wel haar nettoschuld t.o.v. de ECB door de boven de normale omvang uitgaande emissie van bankbiljetten verliezen (175 miljard euro). Vanuit dit perspectief zouden de totale verliezen in geval van de ondergang van de euro slechts 174 miljard groter zijn dan in het geval van zijn voortbestaan en een totaal deficit van de crisislanden. De verliezen zouden dus 887 miljard euro of 95% van het netto buitenlandse vermogen bedragen. Dit laatste was tijdens de jaren negentig door de Duitse eenmaking grotendeels opgebruikt. Het lag in het jaar van de onherroepelijke vaststelling van de wisselkoersen bij 7 miljard euro en steeg vanaf 1999 dankzij een positieve handelsbalans (kapitaalexport) geleidelijk tot het huidige niveau. Het is dus bijna volledig tijdens het laatste decennium opgebouwd en tijdens de crisis nu in targetsaldi omgezet.

Verklaring. De afbeelding toont de reddingsmaatregelen van de ECB, de eurolanden en het IMF. In de linkse balk zijn de reeds opgenomen en contractueel afgesproken steun met de overeenkomstige bedragen weergegeven (stand juni 2012). De steun omvat van onder naar boven de targetverplichtingen van de vijf crisisl landen Griekenland, Ierland, Portugal, Spanje en Italië (maart 2012), de door de centrale banken aangekochte staatsleningen van deze landen (15 juni 2012) alsook de reeds lopende hulpprogramma's voor Griekenland (twee pakketten), Ierland en Portugal. Het stukje balk onder de basislijn toont de nettovordering van de GIPS-landen op de rest van de eurozone, die (allicht wegens hun in vergelijking tot het bevolkingsaandeel mindere economische prestaties) minder bankbiljetten uitgegeven hebben dan met hun ECB-kapitaalaandeel overeenkomt. De middelste balk geeft een overzicht van het totale potentiële hulpvolume na het van kracht worden van het ESM, waarbij rekening gehouden werd met het feit dat het EFSF voorlopig nog verder loopt. De rechtse zuil toont het bedrag waarvoor Duitsland aansprakelijk is in geval van opschorting van betalingen en exit van de schuldenlanden bij een voortbestaan van de euro. De verdeelsleutel die gebruikt werd om de Duitse aansprakelijkheid te berekenen is voor de individuele posities verschillend. Voor targetverplichtingen van GIPS-landen netto na aftrekking van de vorderingen van deze landen door de mindere uitgifte van bankbiljetten staat Duitsland voor 43% borg, wat overeenkomt met het aandeel aan het ECB-kapitaal van de overige 12 eurolanden. (De vorderingen van het ECB-systeem op de crisisl landen verliezen in dit geval hun relevantie.) In het geval de crisisl landen geen rente betalen op hun targetschulden profiteert Duitsland evenwel voor hetzelfde aandeel van het feit dat deze landen hun vorderingen door de mindere uitgifte van

geld niet zullen kunnen realiseren. De aankopen van staatsleningen worden door alle centrale banken, ook die van de crisisl landen, uitgevoerd. Wanneer er geen rente op wordt betaald, verliest de centrale bank het aandeel dat ze had moeten kopen. Het Duitse aandeel in de verliezen van wegvallende staatspapieren bedraagt dus, zoals bij de ECB-kapitaalsleutel, ongeveer 27%. De steun van het eerste Griekenlandpakket van de eurolanden bestond uit bilaterale kredieten; Duitsland heeft hier 15,2 miljard euro betaald. Bij het hulppakket van het IMF is Duitsland, overeenkomstig zijn bijdrage tot het kapitaal van het IMF, voor 6% betrokken. Om een ESM-leenvolume van 500 miljard euro te verzekeren, moeten de betrokken landen een stamkapitaal van 700 miljard euro samenbrengen. Dat bedrag bestaat uit 80 miljard euro gestort kapitaal en 620 miljard euro opvraagbaar kapitaal. Duitsland zal daarvan iets meer dan 27% ter beschikking stellen (de gearceerde delen in de rechterbalk). Het EFSM wordt uit de lopende begroting van de EU gespijsd. Duitslands aandeel bedraagt hier 20%. Voor de toegezegde EFSF-middelen wordt het Duitse aandeel zoals bij de targetsaldi berekend op ongeveer 43%. Bij de IMF-steun die parallel aan de Europese steun kan ingezet worden, heeft Duitsland een aandeel van 6%.

In zijn totaliteit beschouwd, zijn er in het ESM-verdrag veel gecompliceerde wisselwerkingen en door speciale clausules vastgelegde regeltjes, waardoor de deur naar misbruik wagenwijd openstaat. Na de avontuurlijke interpretaties die de ECB maakte toen ze het verbod op het in geld omzetten van staatsschulden volgens artikel 123 van het EU-verdrag omzeilde door staatspapieren op de secundaire markt aan te kopen – wat door de toenmalige bondspresident na diepgaand juridisch advies als ontduiking betiteld werd⁸⁵ – moet men het ergste vrezen.

Met het ESM heeft Duitsland zich op het hellende vlak van de vergemeenschappelijking van de staatsschulden van de Zuid-Europese landen gewaagd, want de middelen van het ESM zullen achtereenvolgens aangewend worden om de vorderingen van de huidige schuldeisers van de Zuid-Europese landen in te lossen en in hun plaats te treden. En wanneer de besluiten van de EU-top van 28 en 29 juni 2012 wet worden, bestaat het gevaar dat geleidelijk ook zelfs de binnenkort bijna driemaal zo hoge bankschulden van deze landen gemeenschappelijk worden. Er wordt een enorme ‘bad bank’ gecreëerd waardoor Duitsland aanzienlijke vermogensrisico’s op zich neemt die van de acties van buitenlandse regeringen afhankelijk zijn.

Angela Merkel rechtvaardigt net zoals haar mentor Helmut Kohl dit ooit deed de euro als voorwaarde tot vrede. En haar kabinetscollega Wolfgang Schäuble stelt dat Europa tijd gewonnen heeft met het ESM-verdrag. Ik ga met geen van beiden akkoord.

⁸⁵ Zie *tagesschau.de*, 24 augustus 2011; <http://www.tagesschau.de/wirtschaft/ezb172.html>.

We verliezen met het verdrag tijd in plaats van die te winnen omdat de financiële steun de verkeerde prijsstructuren en daarmee ook de handelsbalanstekorten in stand houdt en de buitenlandse schulden van de crisislanden jaar na jaar verder groeien. Jaar na jaar zullen we door de publieke subsidiëring van de kredietstromen naar het Zuiden verder van de oplossing van het probleem geraken. Weliswaar zijn de handelsbalanstekorten de laatste tijd minder geworden, maar dat is toe te schrijven aan enerzijds de verminderde rentes op de publieke reddingsparaplu's inclusief de 1%-ECB-kredieten en anderzijds een reële krimp in de economie. Een werkelijke verbetering van de concurrentiepositie die men aan een afname van de relatieve prijzen in de crisislanden in vergelijking met de EU-concurrenten zou kunnen aflezen, is met uitzondering van Ierland zoals op het einde van hoofdstuk 3 werd aangetoond, niet waar te nemen.

Het valt ook te betwijfelen of het ESM vrede brengt. Met de 'bad bank' onder de naam ESM koopt Duitsland van beleggers overal ter wereld direct of indirect toxische staatspapieren en obligaties van de zuiderse landen op. Dat brengt rust op de markten. Maar de Duitsers en hun kinderen moeten verontrust zijn want in plaats van naar de beleggers moeten ze nu naar Italië, Griekenland en Spanje gaan om de schulden terug te eisen waarmee vorige generaties hun consumptie gefinancierd hebben. Van vrienden en burens maakt men nu schuldeisers en schuldenaars. De geschiedkundige voorbeelden van hoe schuldenaars hun schuldeisers behandelen zijn niet direct bemoedigend.⁸⁶

Het in het begin beschreven isoleren van Duitsland voor de EU-top van 28 en 29 juni toont zeer duidelijk hoe men zich het proces van invordering van de schulden moet voorstellen. De schuldenaars zullen niet zeggen dat ze niet willen terugbetalen, maar ze zullen de schuldeisers met een karrenvracht verwijten overladen en hen zo in de hoek drijven dat deze niets anders meer kunnen dan impliciet of expliciet van hun vorderingen afzien. Wat Duitsland in juni 2012 beleefde is slechts het begin van een onwaardige en vernielende verdelingsstrijd die de EU ten gronde kan richten wanneer men de schuldverhoudingen in de eurozone niet tijdig oplost.

Ook de Amerikaanse ervaringen met schuldenvergemeenschappelijking in het kader van de fiscale unie zijn allesbehalve geruststellend. Zo'n vergemeenschappelijking van de schulden was na de Onafhankelijkheidsoorlog in 1792 door de eerste Amerikaanse minister van financiën, Alexander Hamilton, doorgevoerd omdat deze schulden door de toevalligheden van de oorlog en de gemeenschappelijke oorlog met Engeland ontstaan waren. Het probleem was echter dat de aanvankelijke

⁸⁶ Vgl. von Weizsäcker, C. C., *Der Hass auf den Gläubiger, oder für ein Europa der Subsidiarität*, ongepubliceerd manuscript, januari 2012, aan te vragen via weizsaecker@coll.mpg.de.

vergemeenschappelijking en de vorming van een Amerikaanse fiscale unie verwachtingen van verdere vergemeenschappelijkingen wekte en de regeringen van de individuele staten ertoe aanzette om lichtzinnig nieuwe schulden aan te gaan – zeker toen er in 1812 in verband met de oorlog met Mexico een tweede vergemeenschappelijking van de schulden was doorgevoerd. Door de nieuwe schulden ontstonden steeds groter worden fiscale spanningen die pas in de jaren 1840 tot uitbarsting kwamen met negen staatsfaillissementen.⁸⁷ Volgens Harold James, historicus aan Princeton University was de Amerikaanse fiscale unie ‘dynamiet in plaats van cement’ voor de VSA.⁸⁸ James toont verder dat er naast de fiscale unie nog vele andere redenen waren voor de groeiende spanningen in de VSA, die in de eerste decennia op de nieuwe staat wogen en uiteindelijk pas met de Amerikaanse Burgeroorlog van 1861 tot 1865 tot uitbarsting kwamen.

Schuldenaars beschikken over verschillende mogelijkheden om zich aan de terugbetaling van hun schulden te onttrekken. De eenvoudigste mogelijkheid is gebruik te maken van de ECB – waarvan ze het bestuursorgaan beheersen – en een inflatiepolitiek te voeren. Inflatie leidt tot een nominale opzwellings van de economie van de eurozone en tot een reële ontwaarding van schulden. Een andere mogelijkheid bestaat erin om via de bestuursorganen van de EU een transferunie te bewerkstelligen zodat de schuldeisers hun schulden feitelijk zelf terugbetalen. Hoe men het ook draait of keert, de fiscale unie leidt Europa in het beste geval naar inflatie of een transferunie en in geen van beide scenario’s bestaat er voor de crediteurlanden met Duitsland op kop de mogelijkheid om hun in het buitenland geïnvesteerde spaargelden te redden.

Het staat vast dat ook nu reeds een deel van de vorderingen die zich achter het spaargeld van de Duitsers verbergen misschien niet meer incasseerbaar is. Daartoe horen ook de vorderingen van het private bankwezen op schuldenaars in de vijf crisisl landen voor een bedrag van 352 miljard euro (eind 2011) en ook vorderingen van verzekeringsmaatschappijen waarvan de omvang onbekend is.⁸⁹ Maar dat is vermoedelijk heel wat minder dan de nieuwe risico’s die men met de verscheidene reddingsystemen heeft aangegaan en ook minder dan al de andere bijkomende kredietrisico’s die ons in de komende jaren op de thans ingeslagen weg te wachten liggen. Na aftrek van dubbele betalingen impliceren de boven vernoemde bankschulden dat de som van staats- en bankschulden van de vijf crisisl landen ongeveer 12.000 miljard euro bedraagt. Alleen in 2011 is deze som nog met 236

⁸⁷ Vgl. bijvoorbeeld Grinath, A., J. J. Wallis und R. E. Sylla, *Debt, Default and Revenue Structure: The American State Debt Crisis in the Early 1840s*. In: *NBER Working Paper* nr. 97, 1997.

⁸⁸ James, H., *Lessons for the Euro from History*. Voordracht tijdens de conferentie *The European Crisis: Historical Parallels and Economic Lessons*, Julis-Rabinowitz Center for Public Policy and Finance, Conference, 19 april 2012.

⁸⁹ Vgl. Bank for International Settlements, *BIS Quarterly Review*, maart 2012, tabel 9E.

miljard euro gestegen (221 miljard euro nieuwe staatsschulden plus 56,5 miljard euro nieuwe bankschulden minus de door de banken netto verworven staatsschulden van 41,4 euro). Het is voor Duitsland vermoedelijk goedkoper om zijn tot nu toe ontstane vorderingen af te schrijven dan nog meer goed geld het slechte geld achterna te gooien en de toestand van de ontbrekende concurrentiepositie van zijn schuldenaars op deze wijze in stand te houden.

6. Het fiscale pact

De Duitse Bondsregering heeft nu getracht om het naderende onheil door politieke schuldgrenzen te verhinderen. Ze wil daartoe het Stabiliteits- en Groeipact waarover Theo Waigel onderhandeld heeft, verscherpen. Daartoe moeten de eurolanden bindende schuldgrenzen en automatische correctieregels afspreken.⁹⁰ Zoals we reeds aanstipten, lukte het niet om dit in het nieuwe EU-verdrag te verankeren, maar slechts in een intergouvernementeel fiscaal pact dat op 2 maart 2012 door de staats- en regeringschefs van de EU-landen – met uitzondering van Tsjechië en Groot-Brittannië - ondertekend werd.

Door de ontbrekende verankering in het EU-verdrag heeft men geprobeerd om het pact toch meer impact te geven door de verplichting op te nemen voor de ondertekenende landen om het nieuwe pact in wetgeving om te zetten en indien mogelijk zelfs in de nationale grondwetten te verankeren. Men is zelfs overeengekomen dat de lidstaten elkaar voor het Europees Gerechtshof kunnen aanklagen wanneer dit niet gebeurt.⁹¹

Ik heb al gewezen op de afkeurende houding van François Hollande met betrekking tot dit thema. Maar zelfs wanneer hij na de verkiezingen bijdraait en het fiscale pact toch aan het Franse parlement ter ratificering voorlegt, heeft het Europees Gerechtshof niet de mogelijkheid om Frankrijk aansluitend te dwingen om dit pact daadwerkelijk grondwettelijk te verankeren. Het Europees Gerechtshof kan slechts een straf opleggen die een promille van het bnp bedraagt.⁹² Het valt te betwijfelen of zo een straf een land als Frankrijk tot inzicht zou brengen.

Volgens de regels van het fiscale pact is elke staat ertoe verplicht om zijn structurele begrotingstekort tot 0,5% van het bnp te beperken.⁹³ Deze regel is geënt op de Duitse schuldgrens die nog door de grote coalitie in de grondwet werd

⁹⁰ Zie SKS-Vertrag, Art. 3 Abs. 2.

⁹¹ Zie SKS-Vertrag, Art. 8.

⁹² Zie SKS-Vertrag, Art. 8 Abs. 2.

⁹³ Zie SKS-Vertrag, Art. 3 Abs. 1 Buchst. b.

opgenomen.⁹⁴ Daarbij komt nog de regel dat het schuldcontingent jaarlijks met 1/20ste van de afstand tot de 60%-grens van het Verdrag van Maastricht verminderd moet worden.⁹⁵

De begroting moet aan de Europese Commissie worden voorgelegd die nagaat of de verplichtingen nagekomen werden.⁹⁶ Ze kan na het opstarten van een deficitprocedure straffen opleggen, in zoverre ze erin slaagt om een strafprocedure tegen een land op te starten.⁹⁷

Omdat het fiscale pact juridisch ondergeschikt is aan het EU-verdrag, kon het door de Bondsregering gewenste automatisme tot opstarting van een deficitprocedure niet gerealiseerd worden. Zoals voorheen moet de ECOFIN-raad, de raad van de ministers van financiën, over de opstarting van de procedure en de oplegging van straffen met gekwalificeerde meerderheid beslissen.⁹⁸ Omdat de daders zichzelf ook in de toekomst niet graag zullen willen bestraffen, kan men er vanuit gaan dat er weinig discipline zal heersen bij het naleven van het fiscale pact, zelfs wanneer het geratificeerd werd en in de nationale wetgeving verankerd is. Ik kan me met de beste wil van de wereld niet voorstellen dat een president als Hollande zou aanvaarden dat er een procedure tegen zijn land wordt opgestart.

Het fiscale pact overtuigt niet. Het is een extreem gecompliceerde constructie die nooit de discipline kan bereiken die van de marktwerking uitgaat. Toen de Italiaanse rente in de zomer van vorig jaar omhoog schoot, wisselden de Italianen van regering en die nieuwe regering nam aanvankelijk harde maatregelen. Maar toen de ECB met haar 'dikke Bertha', het reeds besproken langetermijnkredietprogramma van meer dan 1000 miljard euro, de spreads al had doen teruglopen, mislukte Monti in zijn poging om een versoepelde ontslagregeling tegen de wil van de vakbonden in door te drukken. Politici reageren alleen maar op de anonieme macht van de markten omdat ze niet weten tegen wie ze moeten werken, wanneer het optreden van de markt hen niet aanstaat. Men kan immers de globale kapitaalmarkten niet even opbellen om zijn

⁹⁴ Zie *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. 23 mei 1949 (BGBl. S. 1), laatste wijziging door de wet van 21 juli 2010 (BGBl. I S. 944), Art. 109 Abs. 3.

⁹⁵ Zie SKS-Vertrag, Art. 4.

⁹⁶ Zie *Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union* van 30 maart 2010 (geconsolideerde versie, ABl. EG Nr. C 83, S. 47) (AEUV), Art. 126.

⁹⁷ Zie SKS-Vertrag, Art. 4 i. v. m. AEUV, Art. 126.

⁹⁸ Zie Blanke, H.-J., *Die Europäische Wirtschafts- und Währungsunion zwischen Krisenanfälligkeit und Reform*, verschijnt in: Scherzberg, A., (Red.), *Zehn Jahre Staatswissenschaften in Erfurt*, de Gruyter, Berlin 2012, in het bijzonder p. 69, en Calliess, Ch. & Ch. Schoenfleisch, *Auf dem Weg in die europäische 'Fiskalunion'? – Europa- und verfassungsrechtliche Fragen einer Reform der Wirtschafts- und Währungsunion im Kontext des Fiskalvertrages*. In: *Juristenzeitung* 67, nr. 10, 2012, p. 477–528, in het bijzonder p. 479–482.

beklag te doen. Wanneer echter andere politici hun voorschriften willen opleggen, dan bewerken ze deze zolang totdat de voorschriften hen niet meer pijn doen. Dit spel beheersen ze.

Het fiscale pact is een politieke toegeving aan de Bondsregering als tegenprestatie voor het opendraaien van de geldkraan. En voor intern gebruik dient het om de Duitse publieke opinie te sussen. Het fiscale pact zal weinig uithalen. Het zal zeker niet in staat zijn om de stromen uit de geldkraan te controleren.

Wanneer men niet wil dat de schuldenlanden de publieke kredietprogramma's overdadig gebruiken, moet men deze programma's beperkt houden en dat geldt zowel voor die van het ESM als voor die van de ECB. Dat volstaat volkomen om de gewenste discipline te bereiken. Wanneer men geen geld kan lenen, kan men ook niet boven zijn stand leven.

Udo di Fabio heeft de impliciete bescherming van de Muntunie eens vergeleken met een gouden kredietkaart, die de sterke landen aan de zwakke gaven met de belofte dat die ze niet overdadig zouden gebruiken.⁹⁹ Dit is een treffende vergelijking die duidelijk maakt welke gevaren uit dit uitgangspunt resulteren. De eindeloze discussie over de voorwaarden en het overmatige gebruik van de kaart liggen dan al bij voorbaat vast. Een alternatief om de middelen te beperken en discussies te vermijden is het ter beschikking stellen van een kleine hoeveelheid baar geld zonder er verplichtingen aan te verbinden.

7. Werkelijke redding? – Een ongemakkelijke dichotomie van de ECB-politiek

Er komt nog bij dat het te betwijfelen valt of de gouden kredietkaart werkelijk een bijdrage tot de redding van de betrokken landen levert. De kredieten verhinderen namelijk de maatregelen die nodig zijn om de landen weer gezond te maken. Het gaat hier om maatregelen die de relatieve prijzen doen dalen, die nog steeds op het niveau van het hoogtepunt van de zeepbel zijn – met uitzondering van Ierland. De krediethulp veroorzaakt drie beperkende mechanismes die het ziektebeeld chronisch maken.

⁹⁹ ‚Ich habe einmal in einem Vortrag gesagt, das (die Mitgliedschaft der schwachen Eurostaaten in der Währungsunion, HWS.) ist so, als wenn ein reicher Mann, eine reiche Frau, einem armen Sozialhilfeempfänger seine goldene Kreditkarte gibt und sagt ‚Für die Schulden, die Du damit machst, musst Du aber selbst einstehen. Das vereinbaren wir, und da machen wir auch eine Annonce in der Zeitung, dass das auch jeder sieht.‘ Diese Annonce haben wir in den Europäischen Verträgen gemacht. (...) Aber die Märkte haben die goldene Kreditkarte gesehen. Und da stand drauf ‚Bundesrepublik Deutschland‘. Und deshalb ist das nie eingetreten, was man eigentlich erwartet hat...‘ U. di Fabio, *Finanzstabilität und Integration: Wege aus der Krise*, Voordracht voor het ‚Münchener Seminar‘ op 30 april 2012, <http://www.cesifo-group.de/video-DiFabio-20120430>.

Ten eerste houden ze de prijzen van vermogensgoederen kunstmatig op een niveau dat investeerders afschrikt. De investeerders weten immers dat de prijzen van het land en de staatspapieren slechts zo lang op hun huidige niveau blijven als de reddingsgelden binnenstromen en dat ze zullen zakken wanneer het geld van de redders op is of zij hun geduld verliezen. In dit opzicht is er een eenzijdig devaluatierisico dat voor de investeerders die nu instappen een vermogensverlies betekent. Het gevolg is dat niemand instapt. De investeerders zouden onmiddellijk opduiken wanneer de redding beëindigd wordt en de prijzen van vermogensgoederen dalen want dan kunnen ze koopjes doen. Nu echter houden ze de boot af.

De situatie is in het geval van Griekenland bijzonder duidelijk. Rijke Grieken hebben volgens schattingen tot 200 miljard euro in Zwitserland veiliggesteld.¹⁰⁰ Ook hoort men dat rijke Grieken met groot elan in de Londense vastgoedsector investeren en zelfs in Berlijn zijn Griekse bouwmaatschappijen actief. Het weggevluchte kapitaal zal pas terugkeren naar Griekenland wanneer daar de vastgoedprijzen zakken doordat de banken het vastgoed niet langer kunnen financieren of door een exit van Griekenland en een devaluatie. Maar van invloedrijke groepen in Europa mag Griekenland niet uit de eurozone stappen want men heeft de Griekse bevolking nodig als gijzelaars voor de verderzetting van de middenstroom van de reddingsacties, die aan de houders van staatspapieren voorlopig de terugstroom van middelen verzekert.

Ten tweede, zoals boven al vermeld werd, verdrijven de ECB-kredieten, waarvan het teveel aan de targetschulden afgemeten wordt, de private interbancaire kredieten. De ECB stelt vandaag de dag slechts gewaarborgde kredieten ter beschikking aan de crisislanden voor een looptijd van 1 tot 3 jaar en tegen een rente van 1%. Geen enkele private bank uit de kernlanden kan bij de kredietverstrekking met de voorwaarden concurreren waarmee de ECB het krediet uit de geldpers beschikbaar stelt. Private banken eisen enkele procentpunten meer aan interesten, maar die betaalt niemand zolang de geldpers tegen 1% ter beschikking staat. Op dit moment stroomt elk krediet dat de ECB toestaat per ommegaande terug weg uit de crisislanden omdat de schuldenaars van de gelegenheid gebruik maken om het voor het delgen van andere duurdere bankkredieten te gebruiken die ze uit het Noorden gekregen hebben. De ECB beweert dat de interbankenmarkt niet meer werkt en dat ze daarom moet interveniëren. Dat is een mogelijke interpretatie van het gebeuren, die men vóór de periode van de Lehman-crisis niet als onplausibel kan afdoen. Voor de tijd daarna, toen de wereldeconomie al terug groei kende, spreekt echter meer de interpretatie dat de

¹⁰⁰ Zie ook: *Auf der Jagd nach den griechischen Milliarden*. In: *Zeit online*, 2 maart 2012, <http://www.zeit.de/wirtschaft/2012-03/griechenland-schweiz-steuern>, of *Griechen bunkern wohl Milliarden Euro in der Schweiz*. In: *Welt online*, 20 oktober 2011, http://www.welt.de/print/welt_kompakt/print_politik/article13670439/Griechen-bunkern-wohl-Milliarden-Euro-in-der-Schweiz.html.

ECB met haar geldpers het door de kernlanden geïnvesteerde kapitaal wegjaagde en daardoor zelf de interbankenmarkt vernielde en zelf het kuddegedrag en de paniek veroorzaakte die ze dan vervolgens weer als aanleiding nam om het licht op groen te zetten voor een nog sneller draaiende geldpers. Indien de ECB niet zoveel targetkredieten had toegestaan, zouden de rentevoeten van de zuiderse landen op korte termijn hoger zijn geweest en de kapitaalvlucht vermoedelijk veel bescheidener van omvang. Empirisch zijn beide interpretaties niet goed te scheiden, maar de ECB zou toch zelf haar eigen interpretatie moeten bewijzen wanneer ze op zo'n verregaande wijze in de marktwerking ingrijpt. In de vrijemarkteconomie ligt de bewijslast steeds bij de partij die staatsinterventie eist. De af en toe gehoorde stelling dat de zuiderse banken te weinig toegang tot krediet hebben, hoewel ze kwalitatief hoogwaardige garanties kunnen bieden, overtuigt in elk geval niet. Immers, indien men inderdaad over genoeg garanties beschikt, kan van een gebrekkige toegang tot krediet geen sprake zijn.¹⁰¹ Men dient er dus allicht eerder van uit te gaan dat de ECB onder de marktprijs blijft omdat ze nu eenmaal niet naar voldoende garanties vraagt.

Ten derde houden de reddingsacties de te hoge goederenprijzen die uit de tijd van de zeepbelperiode stammen in stand. Zo bestendigen de reddingsacties het handelsbalanstekort van de zuiderse landen of vertragen ze het herstel ervan. Dat impliceert wederom dat de buitenlandse schulden van de zuiderse landen jaar na jaar toenemen en dat het eurosysteem steeds verder van de oplossing van de schuldproblemen verzeild geraakt.

Het dilemma dat voor de eurozone bij de beslissing over de steun oprijst wordt bijzonder duidelijk wanneer men zich bewust wordt van de fundamentele dichotomie waaronder de ECB-politiek lijdt. Na de budgetbeperking, die onwrikbaar voor elk land in de eurozone geldt, moeten nu de handelsbalans, de balans van het private kapitaalbeheer, de targetbalans en de balans van de politieke kredietsteun (inclusief mogelijke schuldkwijtscheldingen) in evenwicht komen.¹⁰² Of gemeenzaam gezegd: het tekort op de handelsbalans van een crisiland moet ofwel met private kapitaalimport, kredieten van andere landen, of met de geldpers gefinancierd worden. Dat betekent onvermijdelijk dat targetkredieten en andere kredietsteun ofwel de verbetering van de handelsbalans verhinderen, die de ECB van de crisilanden verwacht, ofwel dat deze kredieten de oorzaak zijn van de kapitaalvlucht, waarvan de ECB beweert dat ze deze nu net wil compenseren. Tenminste een van deze voor de aanhangers van de reddingsfilosofie onaangename gevolgen moet zich voordoen. Maar waarschijnlijk doen beide gevolgen zich voor. Omdat de handelsbalans slechts traag reageert,

¹⁰¹ Zie Stiglitz, J.E., & A. Weiss, *Credit Rationing in Market with Imperfect Information*. In: *American Economic Review* 71, 1981, p. 393 – 410.

¹⁰² Ook de schuldkwijtschelding maakt deel uit van de steun.

verdamppt op korte termijn de steun vooral door de per ommekeer optredende kapitaalexport. Op middellange en lange termijn kan men ervan uitgaan dat de verbetering van de handelsbalans wordt verhinderd of vertraagd omdat de publieke kredieten de inkomens ondersteunen waarmee de import wordt betaald en die de noodzakelijke interne en externe devaluatie, die voor een verbetering van de concurrentiepositie nodig is, verhinderen.

In Griekenland en Spanje heeft deze politiek verwoestende gevolgen voor de jeugd. Het private kapitaal keert niet terug uit het buitenland om in het thuisland te investeren, maar ook de bestaande firma's kunnen door de te hoge prijzen geen nieuwe marktaandeelen winnen. Meer dan de helft van de jongeren zit zonder werk. Men neemt dit voor lief omdat er politieke integratiedoelen zijn die zwaarder doorwegen dan het geluk van de jongeren of men gebruikt de jongeren als gijzelaars om van de andere landen nieuwe gelden te eisen voor de inlossing van de oude schulden van de crisislanden.

8. Twee modellen voor Europa

Europa probeert met het ESM-verdrag en het fiscale verdrag de duidelijk geworden constructiefouten van het Europese systeem te corrigeren. Om de betekenis van deze poging naar waarde te schatten, is het nuttig om het zich nu aftekenende Europese model van een financiële grondwet met het Amerikaanse model te vergelijken.¹⁰³

De essentie van het Europese systeem is de vrije toegang tot kortlopende kredieten uit de geldpers om daarmee schulden in het buitenland te delgen en er goederen te kunnen aankopen. Om te verhinderen dat de geldpers overdadig gebruikt wordt, zijn er eurobonds of gelijkaardige constructies zoals het ESM nodig om de staten een even gunstige toegang tot langer lopende kredieten te geven. Zonder de eurobonds zouden de staten zich verder met behulp van de geldpers financieren. De vrije toegang tot de geldpers en de eurobonds leiden tot lagere rentevoeten zonder marktconforme risicopremies en leiden daardoor tot overmatige schuldcreatie, excessieve handelsbalanstekorten en een groeibeperkende vertekening van de kapitaalinzet in de eurozone. Om de drang naar schuldcreatie onder controle te houden, maakt men politieke schuldbarrières in het systeem – dus een fiscaal pact. Er zit een zekere logica in dit model, zij het dan een oppervlakkige.

In het Amerikaanse model is de toegang tot de geldpers beperkt tot de eigen voorziening van een regio met liquiditeiten. Elke verdere geldcreatie die tot nettostromen naar andere regio's leidt, moet met rentedragende, veilige

¹⁰³ Zie Sinn, H.-W., *Die Target-Kredite der Deutschen Bundesbank*, o.c.

waardepapieren betaald worden. Instrumenten tot een gemeenschappelijke schuldopname van de staten – zoals eurobonds – bestaan in de VSA niet. In plaats daarvan is elke staat aansprakelijk voor zijn schulden en omdat hij in principe failliet kan gaan, stijgen de rentevoeten wanneer hij zich te diep in de schulden steekt. Dit weerhoudt de staten er dan van om te veel schulden aan te gaan en het beperkt het gevaar op faillissementen. Excessieve handelsbalanstekorten en kapitaalstromen tussen de deelstaten worden vermeden.

Het Europese model zal niet functioneren omdat de schuldbarrières niet zullen werken. Zoals voorheen zijn immers de potentiële daders – de in de ECOFIN-raad vertegenwoordigde ministers van financiën – hun eigen rechters en die zullen alles doen behalve zichzelf straffen opleggen. En zelfs wanneer de straffen zouden werken, dan zou de schuldbarrière nog steeds slechts op de staatssector betrekking hebben. Maar zoals ik eerder aantoonde, is de Europese schuldencrisis in de eerste plaats geen staatsschuldencrisis maar wel veeleer een private schuldencrisis. De vele goedkope kredieten die in de beginjaren van de euro aan de zuiderse landen ter beschikking stonden, hebben tot inflationair opgedreven prijzen geleid en een verlies van concurrentiepositie die men nu met verdere kredieten uit de ECB en de reddingsparaplú's wil verdoezelen. De Spaanse buitenlandse schuld vormt thans het grootste risico voor de eurozone en ze is in essentie privaat. Zolang de private sector evenwel via het ECB-systeem de nodige middelen kan verkrijgen tegen rentevoeten onder de marktprijs, zal de correctie van de onevenwichten in de buitenlandse handel door reële, interne devaluatie, niet plaatsgrijpen. De Europese aanpak zou naast de publieke schuldbarrières ook nog private barrières vereisen om zo'n correctie te bereiken, maar dat zou een absurde implicatie betekenen.

Het Amerikaanse model van een federaal geldsysteem is beter want het is al meer dan 200 jaar getest. Zoals boven al vermeld waren er tot in de jaren 1840 negen staatsfaillissementen nodig vooraleer de spelregels van het federale systeem duidelijk waren.

Omdat het Amerikaanse systeem verhindert dat de kredieten van de centrale banken goedkoper zijn dan die van de markt, worden betalingsbalansonevenwichten tussen de staten vermeden en daarmee ook handelsbalansonevenwichten, waarachter geen geloofwaardige en solide investeringsprojecten schuilen. In de VSA kan noch de individuele deelstaat noch de private economie zich met de geldpers financieren. Wanneer de inwoners van een deelstaat geld nodig hebben om hun handelsbalanstekorten te financieren dan moeten ze privé-investeerders uit andere staten daarvoor aantrekkelijke interesten of voldoende waarborgen bieden en wanneer hun dat niet lukt, dan nemen ze nu eenmaal geen verder krediet meer op. Op deze manier ontwikkelen de saldi op de handelsbalansen zich niet eens. Terwijl de

targetsaldi van het eurosysteem (bruto) tot maart 2012 tot 916 miljard stegen (9,7% van het euro-bnp), bedroegen de overeenkomstige saldi in het Amerikaanse systeem tot 25 april 2012 nog slechts 21 miljard dollar (0,1% van het bnp van de VSA). Tijdens de financiële crisis waren die weliswaar ook tot 410 miljard dollar of 2,9% van het bnp gestegen (tot januari 2010), maar de noodzaak om deze saldi te delgen met verhandelbare waardepapieren telkens tegen april van het jaar, heeft de centrale bank ertoe aangezet om de kredietverstrekking te beperken ofwel ervoor gezorgd dat de saldi door delging verminderden.¹⁰⁴

Men kan van het kapitalisme denken wat men wil. Maar zelfs een marxist zal beamen dat de hoge economische performantie van dit systeem ontstaat uit het feit dat de vermogensbezitters zelf goed nadenken over waar ze hun geld investeren. De zorgvuldigheid van de private investeringsbeslissing is de drijfveer van de groei en afgezien van storingen door externe effecten, is dit ook de garantie voor een efficiënte omgang met schaars, door generaties verzameld investeringskapitaal. Publieke kredietkanalen die, gemeenschappelijk gewaarborgd, het kapitaal ergens anders heen sturen dan waarheen het zelf wil, mogen dan tot nut zijn van de gebieden die bevoordeeld worden, maar ze leiden onvermijdelijk tot een misallocatie van het kapitaal en tasten daardoor de groei aan van de statengemeenschap. In zoverre valt er heel wat te zeggen voor het Amerikaanse model.

Tegen deze inschatting kan men wel opwerpen dat er in de VSA nog de confederatie is, die een automatische fiscale compensatie bewerkstelligt. In de VSA bestaat er een netwerk van federale instanties die hun personeel uit gemeenschapsbelastingen betalen en er zijn ook transfers binnen de confederatie – bijvoorbeeld bij de werkloosheidsverzekering. Bij economische problemen van een deelstaat zorgen deze instanties voor automatische transfers die de schok van de noodzakelijke aanpassingen opvangen.

Maar men mag de impact van dit transfersysteem niet overschatten. De werkloosheidsverzekering betaalt maar een paar maanden uit en de staat is in de VSA dermate onderontwikkeld dat hij over niet veel financiële middelen beschikt om te compenseren. In de Verenigde Staten hoort het beeld van de 'declining areas' er gewoon bij. Bedoeld zijn terugvallende gebieden die goedkoper worden en daardoor uiteindelijk opnieuw investeringskapitaal aantrekken waardoor ze stabiliseren om dan uiteindelijk weer tot nieuwe bloei te komen. Dit proces om een nieuw evenwicht te

¹⁰⁴ Zie Sinn, H.-W. & T. Wollmershäuser, *Target Loans, Current Account Balances, Capital Flows and the ECB's Rescue Facility*, verschijnt in *International Tax and Public Finance 2012*, afbeelding 9. Dat door de noodzaak van een schulddelging daadwerkelijk bij voorbaat al – dus voor het aflopen van de termijnen – een vermindering van de saldi ontstond, tonen de auteurs aan de hand van deze afbeelding zeer duidelijk aan.

bereiken wordt door de aanzienlijke interne mobiliteit ondersteund want er bestaan geen barrières door andere rechtssystemen, talen, culturen of mentaliteitsverschillen zoals in Europa. Bovendien vormen de Verenigde Staten (e pluribus unum) samen een gemeenschappelijke natie. In een natie zijn er transfersystemen die storingen opvangen en problemen afzwakken. Enkel een natie kan de garantie van wederkerigheid bieden, die de zuiderse landen thans van de eurozone hopen.

Zolang de eurozone geen gemeenschappelijke natie vormt, zou deze hulp anders georganiseerd moeten worden.

9. Het EEAG-voorstel: verzekering met vrijstelling

Ik wijs hier op het voorstel van de EEAG (European Economic Advisory Group) dat omvangrijke steun van de statengemeenschap combineert met een vrijstelling voor de schuldeisers.¹⁰⁵

Dit voorstel leidt tot een verzekering voor de schuldeisers tegen het staatsfaillissement maar met een vrijstelling. Deze vrijstelling zorgt ervoor dat er ondanks de steun nog risicopremies in de rentevoet berekend worden, die voor een efficiënte allocatie van het kapitaal en het vermijden van een te hoge prikkel om schulden aan te gaan, absoluut noodzakelijk is.

Het voorstel van de EEAG maakt onderscheid tussen drie gradaties van een staatscrisis.

Wanneer een staat in de problemen geraakt, mag men eerst en vooral een liquiditeitscrisis verwachten. De statengemeenschap kent maximaal twee jaar lang kredieten toe om de nieuwe schulden en eventueel ook de doorlopende oude schulden te ondersteunen. In principe is dit het soort steun dat ook bij het geplande ESM of door de ECB wordt toegekend, maar de steun is beperkt tot twee jaar om het land in kwestie de mogelijkheid te geven om een doeltreffend systeem op te bouwen en daardoor zelf de financiering van de schulden over te nemen.

Wanneer de betalingsproblemen na twee jaar nog steeds aanhouden, wordt een nakende insolventie verondersteld. In deze fase zijn er voor de op dat moment opeisbaar wordende staatspapieren 'haircuts' die zich op de gemiddelde marktkorting op de nominale waarde richten maar met een maximum van 50%. De houders van de papieren met een langere looptijd zijn vooreerst niet betrokken en moeten rustig blijven. Er is dus een 'selective default'. Het verheugt me dat de mogelijkheid van een

¹⁰⁵ Zie EEAG, *The EEAG Report on the European Economy 2011*, CESifo, München, p. 71-96.

selectieve insolventie in het ESM-verdrag¹⁰⁶ werd opgenomen want de nieuwe 'Collective Action Clauses', die het verdrag voorziet, laten dit nu toe.

Na de 'haircut' worden de zo in waarde verminderde papieren in nieuw staatspapier omgezet, dat op zijn beurt opnieuw voor 80% gegarandeerd wordt door de statengemeenschap. Deze garantie voor de vervangende staatspapieren biedt een verdere bescherming. Kopers van nieuw geëmitteerd papier, die de procedure kennen, weten nu dat ze in eerste instantie maximaal 50% en in tweede instantie maximaal 20% kunnen verliezen, dus maximaal 60% van de oorspronkelijke nominale waarde. Dat lijkt heel veel, maar het is een stuk minder dan nu bij Griekenlands gedeeltelijke insolventie werd toegepast, doordat de investeerders weten hoeveel het maximale verlies kan bedragen. Dat vermijdt paniek op de markten in geval van een crisis.

Bovendien zorgen de garanties voor het vervangende staatspapier ervoor dat beperkte rentetoeslagen zouden volstaan om de investeerders volledig te beschermen. Zo zou een rentetoeslag van 4,8% hoog genoeg zijn om de investeerders tegen het risico van een 'haircut' te beschermen en de landen zouden tegen verdedigbare interesten opnieuw toegang krijgen tot de kapitaalmarkt. Dat zou voor Griekenland, Portugal en Ierland nu al een renteverlichting betekenen.

Net zoals een vrijstelling bij een verzekeringspolis worden de eerste verliezen door de beleggers zelf gedragen. De statengemeenschap komt slechts tussen bij excessieve verliezen. De verzekerings- en moral-hazard-theorie uit mijn vakgebied tonen duidelijk aan dat dit de juiste manier van doen is. Een verzekering die de idee van bescherming op de best mogelijke wijze combineert met pogingen om misbruik te vermijden, moet een vrijstelling hebben die de verzekeringnemer op zijn eigen verantwoordelijkheid aanspreekt, *vooraleer* de verzekering zelf uitbetaalt.

De jaarlijks opnieuw doorgevoerde 'haircut' heeft als voordeel dat enerzijds een totaal fiasco wordt vermeden en anderzijds dat het probleem acuut blijft en dat het betrokken land er nog steeds veel baat bij heeft om zelf aan de oplossing van zijn problemen te werken – concreet bedoelen we hiermee het inleiden van het proces van reële devaluatie door loon- en prijsverminderingen zonder dewelke elke verbetering uitgesloten is.

Vanzelfsprekend kan men ook de verzekering met vrijstelling niet onbeperkt toestaan. Volgens de EEAG moeten de garanties tot 30% van het BIP beperkt worden.

Wanneer de garanties bereikt worden of uitgeput geraken, treedt de derde fase in. Dit is het volledige staatsfaillissement.

¹⁰⁶ Zie ESM-verdrag, preambule nr. 11.

Dan moet volgens mij het land de euro opgeven want als het geen hulp meer krijgt van de statengemeenschap heeft het in de eurozone geen enkele kans meer. Het land moet dan zijn heil zoeken in een openlijke devaluatie

Het voorstel van de EEAG verbindt substantiële hulp voor de betrokken landen met een mechanisme dat marktdiscipline bewerkstelligt. Het beschrijft een middenweg tussen een vergemeenschappelijking van de schulden die, zoals de ervaringen van de VSA tonen, geen goede afloop zal kennen en de pogingen om de eurozone te splitsen of zelfs op te doeken. Het gaat van de idee uit dat men als goede buur voor een beperkte tijd hulp kan bieden maar terzelfder tijd ook de controlefunctie van de markten moet behouden omdat politieke schuldenbarrières daartoe niet in staat zullen zijn. Het voorstel vermijdt paniek en zorgt toch voor voldoende economische druk die de politieke systemen van de schuldenlanden nodig hebben om door een reële devaluatie en prijsmatiging de vernietiging van hun industrie en de radicalisering van de massale werkloze jeugd te voorkomen.

10. Hoe het verder gaat

De weg naar een verdere Europese eenmaking mag niet beëindigd worden en Europa's tragische geschiedenis mag niet herhaald worden. De verdere consolidering van de Europese volkeren in een vredesbond is absoluut noodzakelijk. Dit postulaat verenigt de voor- en tegenstanders van de nagestreefde fiscale unie, hoewel de voorstanders dikwijls menen dat zij de enigen zijn die dit voorstaan en andersdenkenden bij gebrek aan betere argumenten graag als eurocritici afschilderen. Maar de kritiek betreft de weg, niet het doel. De thans ingeslagen weg leidt duidelijk niet tot een vredesverbond in Europa en daarom is het raadzaam om niet snel verder te gaan, maar een paar stappen terug te keren en een nieuwe weg te proberen.

De vorming van de mediterrane eurozone alleen al deed geen goed aan de consolidering van de Europese volkeren. Velen hadden van het gemeenschappelijke project meer eendracht, harmonie en welstand in Europa verwacht, maar dat is niet uitgekomen. Veeleer werd de ergste vrees van de eurocritici nog overtroffen. Nadat de eurozone in de periferie aanvankelijk een schijnbare bloei en in Duitsland een korte inzinking van de economie had gebracht, zit het Zuiden thans vast in de vicieuze cirkel van verkeerde loon- en prijsstructuren die in enkele landen tot een nauwelijks nog beheersbare werkloosheid geleid hebben. Deze landen voelen zich in de hoek gedramd en vestigen hun valse hoop nu op een transferunie die het hele Europese konvooi in een doodlopend straatje zal leiden, of zelfs in de afgrond. Wanneer men op deze economische realiteit wijst, reageren de regeringen van de crislanden boos en de woede van de bevolking richt zich tegen de helpers omdat die niet genoeg helpen als men eigenlijk van hen verwacht. Wat men ook doet, het zal nooit genoeg zijn want

wanneer men één keer aan de hulp gewoon is geraakt, gaat men ze als rechtmatige vorderingen beschouwen en men gaat dan met morele maximes ruziemaken over de omvang ervan.

Ook de gemeenschappelijke 'bad bank' met de naam ESM die nu gesticht moet worden, zal geen duurzame ontspanning bieden omdat ze onze kinderen tot schuldeisers van de zuiderse landen maakt. Op dit ogenblik kan dat voor rust zorgen maar op lange termijn zal er nog meer onvrede ontstaan – net zoals met de euro reeds het geval was. Het klopt dat de kredietontwenning die de kapitaalmarkten verlangen geen makkelijk proces is, maar het toestaan van de vervangingsdrug (de publieke kredieten), zoals de verslaafden het willen, is geen oplossing. De woede zal dan bij een later ontwenningproces nog groter worden.

Het is mijn mening dat men nu moet aanvaarden dat de eurozone door inkrimping gezond wordt. Alleen zo kan men de Europese Gemeenschap stabiliseren. Dat komt de kernlanden ten goede omdat de transferbetalingen beperkt kunnen worden, maar het komt uiteindelijk ook de uittredende landen ten goede omdat ze alleen zo de mogelijkheid hebben om hun massale werkloosheid te overwinnen en de chaos die door de euro heerst een halt toe te roepen. Men moet niemand voorschrijven of hij in de eurozone moet blijven dan wel uittreden. Die beslissing moet elk land zelf nemen. Alleen moet men de exit niet uitstellen door een nooit aflatende geldstroom die de slechte concurrentiepositie verdoezelt en daarmee bestendigt. Elke regering moet zelf beslissen of ze de bevolking het paardenmiddel van een interne devaluatie door loon- en prijsdalingen wil aandoen, dan wel liever de exit en een openlijke devaluatie wil aanraden. Het publieke krediet van de ESM of de centrale bank stelt de beslissing alleen maar uit en vergroot het schuldenprobleem.

De landen die zich al in grote omvang door de officiële reddingsparaplu's hebben gefinancierd en dus al langer aan de targetkraan van de ECB hangen, mogen geen verder publieke kredieten van de statengemeenschap of de ECB krijgen, op het gevaar af dat ze dan failliet gaan. Als de mogelijkheid verdwijnt om zelf naar believen euro's te drukken en aan de eigen regering toe te kennen, zit er voor die landen niets anders op dan de euro door eigen geld te vervangen. Deze stap zou enerzijds de liquiditeit van het staatswezen verzekeren en anderzijds de weg openen naar de dringend nodige devaluatie tot herstel van de concurrentiepositie.

De betreffende landen zouden hierbij formeel een beperkt lidmaatschap van de eurozone kunnen behouden. Men zou hen slechts het recht geven om tijdelijk een andere munt in te voeren om terug concurrentieel te worden. Vanuit deze munt zouden ze dan op een later ogenblik, wanneer de economie gezond is, terug in de eurozone keren - maar natuurlijk wel tegen een andere wisselkoers. De EU moet ermee ophouden om de exitoptie te stigmatiseren of zelfs als een catastrofe af te

doen, maar veeleer zou ze ervoor moeten zorgen om de exit op een ordelijke manier te organiseren en als tijdelijk rehabilitatieprogramma met financiële middelen te ondersteunen.

De eurozone bevindt zich in het vijfde jaar van de crisis en de volledige financiering van Griekenland met de bankpers. De gekozen oplossingen impliceren aansprakelijkheidsrisico's die geleidelijk ook de gezonde landen dreigen te destabiliseren. De maatstaf van elk politieke handelen mag niet alleen de stabilisering van de kapitaalmarkten zijn want het gaat ook om de stabiliteit van de kernstaten van Europa en om een verdelingsprobleem waarbij aan de ene kant schuldeisers en schuldenaars staan en aan de andere kant de belastingbetalers die er niet bij betrokken zijn. De vertegenwoordigers van de investeerders beweren - zoals ze het steeds in een crisis doen - dat de wereld zou instorten wanneer zij en niet de belastingbetalers het geriskeerde verlies dragen. Dat is een krasse bewering zowel in het licht van de reusachtige sommen die op het spel staan (zoals hierboven vermeld 12.000 miljard euro aan bank- en staatschulden in de vijf crisislanden) als in het licht van de duidelijke nutteloosheid van de gekozen hulpmethode tot oplossing van het probleem van de concurrentiepositie. Eerder lijkt ons de verdichting van de eurozone tot een kern van onder elkaar homogene landen de betere strategie te zijn om de euro en daarmee ook de Europese Gemeenschap te stabiliseren.

Het uittredende land zou men een speciale status binnen het eurosysteem kunnen toestaan dat het een verderlopend juridisch lidmaatschap van het eurosysteem biedt. Ook moet men het land duidelijke perspectieven voor de terugkeer naar de normale toestand bieden wanneer de concurrentiepositie door de devaluatie en de doorgevoerde hervormingen hersteld is. Deze perspectieven zullen voor de politici van de betrokken landen een sterk 'incentive' bieden om de afgesproken hervormingen door te voeren.

De exit moet echter grondig zijn, in de zin dat alle prijzen, lonen en schulden naar de nieuwe munt worden omgezet. Immers, alleen zo kan een devaluatie de concurrentiepositie weer versterken zonder de balansen van ondernemingen door elkaar te gooien. Men zal de euro hierbij wel niet volledig uit de betrokken landen kunnen bannen. Er zou feitelijk een soort parallelle munt blijven, zoals nu het geval is in vele landen die niet tot de eurozone behoren. Een wettelijk betaalmiddel zou de euro er evenwel voorlopig niet meer zijn.

Het ESM zou omgevormd kunnen worden tot een voor een bepaalde periode duidelijk gespecificeerd hulpmechanisme voor staten en wel zo als in hoofdstuk 9 beschreven werd. Hulp zou maximaal voor twee jaar en tot een bepaalde grens als liquiditeitsmiddelen ter beschikking gesteld worden. Daarna komt een fase met 'haircuts' voor de op dat ogenblik opeisbare staatspapieren evenwel met toekenning

van begrensde garanties door het ESM. Als die garanties aangesproken worden, moet men het volledige faillissement inroepen en verlaat het betrokken land de eurozone.

In principe kunnen ook landen die al hulpaanvragen gedaan hebben in het nieuwe systeem binnengeleid worden. Daarbij moeten dan echter de tot dat moment al toegestane hulp en in het bijzonder de targetkredieten van de ECB aangerekend worden. Griekenland en Portugal zijn vermoedelijk al in de tweede, zo niet derde fase onder te brengen omdat ze sinds 2008 met de geldpers en sinds 2010 door de reddingsparaplu's ondersteund werden, zonder dat ze het pijnlijke proces van een reële devaluatie door prijsdalingen hebben doorlopen

Banken zouden principieel door 'Debt Equity Swaps' geherkapitaliseerd worden in plaats van door publieke gelden. Rekening houdend met de 9.200 miljard euro aan bankschulden van de vijf crisistanden kunnen noemenswaardige afschrijvingsverliezen op deze schulden niet door de statengemeenschap gedekt worden, maar alleen door de schuldeisers zelf. Voor zover het volstaat, kan men de aandelen van de aanwezige eigendommen van de banken aan de schuldeisers overdragen.

De targetkredieten van de ECB zouden volgens het Amerikaanse model geamortiseerd moeten worden, wat hun rentevoordeel ten overstaan van de markt zou wegnemen. Het amortiseren zou via nationale pandbrieven kunnen gebeuren die dan door de desbetreffende staten aan hun nationale bank als eigendom worden overgedragen - want die zijn sowieso verplicht om de financiële onafhankelijkheid van hun nationale banken te verzekeren.¹⁰⁷ Voor de reeds opgelopen schulden uit het verleden kan men een afgezwakte amortisatieformule voorzien die de lasten over een langere periode verdeelt. Men moet alleen het Amerikaanse systeem in die mate aanpassen dat de targetschulden in Europa niet bilateraal maar steeds in hun geheel ten overstaan van de ECB geamortiseerd worden. De deficitlanden kunnen hun targetschulden aflossen in de mate dat ze op de markt verhandelbare en daadwerkelijk verhandelde pandbrieven in een fonds onderbrengen waarvan de surpluslanden een passend aandeel verkrijgen. Het fonds zou privaatrechtelijk georganiseerd kunnen worden en door vertegenwoordigers van de deelnemende landen op dezelfde manier gecontroleerd kunnen worden als bij het ESM het geval is. Elke deelnemende nationale bank zou het recht moeten hebben om de aandelen in het fonds te verkopen op de markt zodat ze steeds in staat is om haar vermogen te liquideren in het geval dat de private banken van haar grondgebied de aan de nationale bank overgedragen

¹⁰⁷ Dat is volgens de ECB in ieder geval de consequentie van de politieke onafhankelijkheid van de nationale banken die volgens artikel 130 AEUV verzekerd wordt. Zie http://www.ecb.int/ecb/educational/facts/orga/html/or_007.de.html. Hier formuleert de ECB: '...was die NZBen [nationalen Zentralbanken] betrifft, so müssen die Mitgliedstaaten dafür sorgen, dass ihrer jeweiligen NZB jederzeit ausreichende finanzielle Mittel zur Verfügung stehen, um ihre Aufgaben im Rahmen des ESZB bzw. im nationalen Rahmen erfüllen zu können.'

spaargelden van de burgers, die achter de targetsaldi staan, terug willen hebben, wat onder de huidige voorwaarden in de eurozone niet het geval is.

Het volstaat niet dat enkel de voor de herfinancieringskredieten ingediende zekerheden in het evenredige eigendom van de andere lidstaten van het ECB-systeem worden binnengevoerd omdat deze zekerheden voor een groot deel niet op de markt verhandelbaar zijn. Om zeker te zijn dat de burgers op een later tijdstip effectief aan hun spaargeld kunnen wanneer het voor hun oude dag of andere doelen nodig is, is het absoluut noodzakelijk dat niet slechts de plechtig verklaarde beschermingssystemen worden gecreëerd, maar ook effectief op de markt verhandelbare fondsaandelen.

11. Een gemeenschappelijke confederatie

Het zou zeker wenselijk zijn dat Europa zich verder tot een echte confederatie zou ontwikkelen. Al sinds mijn jeugd is dat voor mij een droom. Met het ouder worden ben ik evenwel realistischer geworden en ik zie dat sommige dingen – tenminste voorlopig – niet haalbaar zijn.

Een confederatie heeft een gemeenschappelijk rechtssysteem nodig, een gemeenschappelijke krijgsmacht en een centraal bestuur dat de nettobetalers achter zich weet te scharen en de netto-ontvangers van uitkeringen tot correct en reglementair gedrag aanmaant. Pas wanneer deze voorwaarden vervuld zijn, kan men transfersystemen oprichten. Hoe groter de herverdelingsopdracht, hoe groter ook de centrifugale kracht van het systeem en hoe sterker dus het centrale bestuur moet zijn om alles bijeen te houden. En pas wanneer de herverdeling in de zin van een faire verzekering op wederkerigheid stoelt, kan het überhaupt lukken om een stabiel systeem te ontwerpen want slechts dan zullen de lidstaten zich aan de centrale macht onderwerpen. Er bestaat in Europa vandaag de dag niet de minste bereidheid om zo'n confederatie te creëren. Het gemeenschappelijke rechtssysteem en leger zullen er niet komen zolang Europa niet door vijanden van buitenaf gedwongen wordt tot meer samensmelting. Voor niets in de wereld zullen de Fransen een vergemeenschappelijking van hun 'force de frappe' toestaan. We hebben ook geen Europees volk en geen gemeenschappelijke Europese publieke opinie. De EU zal voorlopig een statenbond zonder sterke centrale macht blijven.

Ook zonder centrale macht was de EU lange tijd stabiel omdat er geen aanzienlijke herverdeling tussen de staten was. Het hele EU-budget bedraagt immers maar een procentpunt van het totale bnp. Ieder deed zijn voordeel en bleef vrijwillig graag meedoen. Dat lijken velen te vergeten die nu in de transferunie willen stappen

zonder tezelfder tijd een nationale staat te stichten die als enige de centrifugale en vernielende krachten van de transferunie onder controle kan houden.

De Franse diplomaat François Heisbourg heeft in de Oostenrijkse krant *Der Standard* een opmerkelijk interview gegeven.¹⁰⁸ Hij argumenteerde dat er in Europa meer herverdeling nodig is tussen de staten opdat het niet hetzelfde lot zou ondergaan als de Sovjet-Unie en uiteen zou vallen. Nog maar afgezien van de toch wel erg gedurfde vergelijking van de EU met de Sovjet-Unie, is de argumentatie in essentie fout want de Sovjet-Unie werd door een verregaande herverdeling tussen de individuele lidstaten gekenmerkt die aan uitbuiting grensde. De Sovjet-Unie moest de samenhang met dwang verzekeren, maar zoals de geschiedenis getoond heeft, lag in deze dwang de kiem van haar vernietiging. Ze was geen fair, op wederkerigheid berustend verzekeringssysteem waarbij iedereen kon verwachten ooit zelf eens van transfers van andere staten te kunnen genieten.

Niet de Sovjet-Unie, maar wel de VSA moeten het voorbeeld voor Europa vormen. De VSA hebben hun systeem in de loop van een tweehonderdjarige geschiedenis ontwikkeld. Er waren vele dwalingen en vergissingen die tot een burgeroorlog leidden, maar ondertussen is een functionerend systeem ontstaan dat de vrijheid en burgerrechten garandeert, afziet van een schuldenunie en daarom dus ook zonder al te streng centraal bestuur functioneert.

Wie de eurozone tot een transfer- en schuldenunie wil ontwikkelen, die zelfs staatsfaillissementen kan verhinderen, moet beseffen dat men daarvoor meer centraal bestuur nodig heeft dan in de VSA aanwezig is. In de VSA kan de centrale staat het budget van de individuele staten niet doeltreffend begrenzen en daarom laat ze het aan hen over om met hun debiteuren in het reine te komen als ze hun hand overspeeld hebben, en dus uiteindelijk failliet gaan. Wie dat voor Europa niet wenselijk acht, moet dringend een hogere mate van centraal bestuur voorzien dan in de VSA nu aanwezig is. Het is utopisch om te veronderstellen dat men opportunistisch gedrag en misbruik in een schuldenunie kan verhinderen door kleine ingrepen zoals de oprichting van een fiscale unie, die tot een centrale macht leidden in de Amerikaanse confederatie en de stichting van een gemeenschappelijke natie onontbeerlijk maakten.

Zonder de stichting van een Europese natie zal de EU slechts blijven bestaan wanneer ze ermee ophoudt een omvangrijke transferunie te worden met reeds bij voorhand duidelijke herverdelingseffecten. Veeleer moet ze een systeem zijn van goede contacten tussen buurlanden waarbij elke individuele natie zich volgens eigen voorstelling en in vrijheid kan ontwikkelen. Het motto van de EU luidt immers: *In*

¹⁰⁸ Heisbourg, F., *EU arbeitet hart daran zu verschwinden*. Interview, *Der Standard*, 17 april 2012.

varietate concordia. Maar dit motto is niet in overeenstemming te brengen met de nieuwe Europese verdragen.

Wie de vorming van een Europese confederatie met een transfer- en schuldenunie wil beginnen, die enkel door een fiscaal pact ingeperkt wordt, speelt een gevaarlijk spel. Hij begeeft zich op een gevaarlijke weg die grote conflicten en gevaren met zich brengt, en die allesbehalve een bijdrage tot een vreedevol samenleven is. Deze weg leidt niet tot het gewenste doel van de Verenigde Staten van Europa, maar wel naar chaos. Wie de Verenigde Staten van Europa wil, moet de Verenigde Staten van Amerika kopiëren. Men moet niet proberen om het warme water opnieuw uit te vinden.

Solidariteit, 'due diligence' en 'moral hazard' in de Europese schuldencrisis

door Hans Verboven

Inleiding

Niemand zal ontkennen dat een gemeenschap van Europese staten een goede garantie biedt voor Europese vrede en welvaart. Wanneer men zich als statengemeenschap beschouwt, dient men onderling ook solidair te zijn. Deze inter-Europese solidariteit staat de laatste maanden sterk onder vuur en is het uitgangspunt van dit boek. In deze bijdrage willen we het wezen en de grenzen van solidariteit aftasten. In een eerste paragraaf zullen we ingaan op de definities en betekenissen van solidariteit. Hierbij kijken we eerst naar de christelijke betekenis, die als ideaal mooi is, maar in de praktijk allicht minder werkbaar. In een tweede paragraaf wordt een pragmatisch standpunt ingenomen. We ontwikkelen hier vanuit de contracttheorie een visie waarin we solidariteit als een verzekeringspolis definiëren. In een derde paragraaf toetsen we enkele concepten af om vragen van verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid beter te kunnen beantwoorden. Er wordt ingegaan op 'due diligence', de contracttheorie, de socialekosttheorie en de gepastezorgtheorie. In een vierde paragraaf passen we het perspectief van de (eerdere) verzekeringstheorie toe op de huidige steunmechanisme en leggen we vast waar de grenzen van solidariteit overschreden worden. In een vijfde paragraaf onderzoeken we hoe solidariteit best geregeld wordt. We gaan in op de gevaren van het Samaritan's dilemma en ook op ongewenste effecten van de steun. Hierbij maken we gebruik van concepten uit de verzekeringstheorie zoals mitigatie, subrogatie, risico-inperkingen, 'affordable premium' e.a. In de zesde en laatste paragraaf geven we tenslotte aan waarom we moeten opletten voor een 'belgicisering' van Europa.

1 Traditionele visie: solidariteit als morele deugd

Solidariteit behoort tot de morele orde en zit ingebakken in de waardeachtergrond van Europa. Het is een deugd die nauw aansluit bij de christelijke naastenliefde ofte caritas. Vanuit een nieuwtestamentische invalshoek dient naastenliefde en dus solidariteit onvoorwaardelijk te zijn.

In *Sollicitudo Rei Socialis*¹⁰⁹ ging paus Johannes Paulus II in op de natuur van solidariteit. Het gaat bij solidariteit 'vooral om de onderlinge afhankelijkheid begrepen als systeem dat de relaties in de huidige wereld bepaalt in haar economische, culturele, politieke en godsdienstige bestanddelen en opgevat als *morele categorie*' (§ 38, cursief in origineel). Solidariteit mag niet misbegrepen worden als tijdelijke emotionaliteit. '(...) solidariteit is derhalve niet een gevoel van vaag medelijden of van oppervlakkige vertedering bij het leed van zovele mensen, dichtbij of veraf. Zij is integendeel het *vaste of volhardende besluit* om zich in te zetten voor het *algemeen welzijn* ofwel voor het welzijn van allen en van ieder, omdat wij werkelijk *allen* verantwoordelijk zijn voor *allen*' (§ 38, cursief in origineel).

Solidariteit tussen de volkeren is met andere woorden ook een voorwaarde voor een vreedevol samenleven op aarde. Het is volgens de sterk door de verschrikkingen van het communisme beïnvloede Johannes Paulus II de enige manier om los te komen van 'een wereld die verdeeld is in blokken welke ondersteund worden door starre ideologieën en waarin in plaats van onderlinge afhankelijkheid en solidariteit verschillende vormen van imperialisme heersen' (§ 36).

De standaarddefinitie die in verschillende woordenboeken gevonden wordt, omschrijft solidariteit als een basisbeginsel van menselijk samenzijn, een gevoel van samenhang, dat zich in wederzijdse steun en zorg uit. De omvang van solidariteit gaat van de nucleus van de familie en vriendenkring over de buurt waarin men leeft tot het land en zelfs een staten- of geloofsgemeenschap.

In de huidige Europese context heeft solidariteit natuurlijk ook duidelijke pecuniaire implicaties. Dit zitten ook al in de etymologie van het woord. Zo is in het Romeinse recht het begrip solidariteit duidelijk verbonden met geld. Solidariteit (*obligatio in solidum*) wordt hier gebruikt om weer te geven dat een groep schuldenaars solidair aansprakelijk is voor de hele schuld. Dat betekent dat eenieder ertoe gehouden kan worden om de volledige som op te brengen, maar de schuldeiser mag ze natuurlijk slechts een keer vorderen.¹¹⁰

Het begrip solidariteit is vandaag duidelijk gecontamineerd door deze verschillende invalshoeken. Het christelijke gemeenschapsideaal en het gevoel van samenhang zijn immers vermengd met de idee van geldelijke transfers. In die zin is de morele imperatief van de Bergrede ('Geef aan wie jou iets vraagt en wend je niet

109 Online versie geraadpleegd via de website www.rkddocumenten.nl.

110 Zie voor een korte, interessante discussie: Tancelin, M. *Solidarité - Obligation in solidum*. In: Les Cahiers de Droit. Vol. 11, numéro 3, 1970, p. 595-597. Geraadpleegd op <http://www.erudit.org/revue/cd/1970/v11/n3/1004847ar.pdf>. In huurcontracten vindt men dikwijls de passage dat huurders 'solidair aansprakelijk zijn voor schade aan de gemene delen.'

af als iemand van je wil lenen’) een mooie samenvatting van de huidige opvattingen in de eurozone. Hoewel er geen consensus over de aanwezigheid van God in de Europese grondwet gevonden werd (zie daarover verder in dit boek Paul Cliteur), propageren onze politici een van de belangrijkste christelijke deugden als voorwaarde voor het verder bestaan van Europa in vrede en welvaart. We vatten de gangbare opvatting samen:

- 1) solidariteit is een morele imperatief;
- 2) wij zijn allen verantwoordelijk voor allen;
- 3) solidariteit is een uiting van het Europese samenhangsgevoel;
- 4) solidariteit is voorwaarde tot vrede en mede hierdoor geen vrijwillige keuze;
- 5) solidariteit uit zich o.a. in geldelijke transfers.

Het probleem van deze visie op solidariteit is dat ze elke zakelijke discussie bemoeilijkt omdat tegenstanders van de huidige gang van zaken al snel kunnen weggezet worden als gevaarlijke, immorele en onverantwoordelijke egoïsten. De voorstanders van een voortzetting van de uitgebreide geldinjecties wijzen op de morele deugd van solidariteit en het onwenselijke ‘worstcasescenario’ van een uiteenvallende unie. De door hen gepropageerde geldstroomsolidariteit lijkt zo de enige manier om een potentiële exit van een of enkele landen uit de eurozone te voorkomen - iets dat door hen overigens onmiddellijk wordt gelijkgesteld met het einde van de Europese Unie.¹¹¹

2 Pragmatische visie: solidariteit als contracttheorie

Men hoeft solidariteit evenwel niet als morele imperatief te beschouwen. Het is ook mogelijk om in de context van het sociale contract of het verzekeringswezen over solidariteit na te denken. We voelen ons hierbij zelfs gesteund door de hierboven geschetste visie van paus Johannes Paulus II die duidelijk stelt dat het een niet-emotionele keuze is voor het algemene welzijn.

Wanneer men een verzekering afsluit, gaat men via een mediator een contract aan met een groep andere mensen. Hierbij ontstaat een risicogemeenschap die voor elkaar borg staat. Zulke geïnstitutionaliseerde solidariteit heeft vormen die verplicht zijn (ziekteverzekering, auto- en brandverzekering) en vormen of gradaties die door de verzekeringnemer vrijwillig aangegaan worden. De volgende begrippen en concepten

¹¹¹ Hierover meer in Sarrazin, Thillo: *Europa braucht den Euro nicht*. DVA, München 2012, p. 20-21.

uit de verzekeringstheorie zijn voor de ontwikkeling van een efficiënt solidariteitsbegrip interessant:

- 1) 'affordable premium': indien de plausibiliteit te hoog is dat de situatie waartegen men zich wil verzekeren zich voordoet of indien de kost bij schade te hoog is, kan er geen verzekering afgesloten worden. Een verzekeringsmaatschappij mag niet verlieslatend zijn.
- 2) 'Te goeder trouw': zowel de verzekeraar als de verzekeringnemer zijn te goeder trouw en geven volledige transparantie o.a. over de risico's en de dekking.
- 3) 'Subrogatie': dit is het recht van de verzekeraar die is gerechtigd om de schade te verhalen bij hen die aansprakelijk zijn voor de schade bij de verzekeringnemer.
- 4) 'Mitigatie': wanneer zich schade voordoet of dreigt voor te doen is de verzekeringnemer als goede huisvader verplicht om zo snel mogelijk naar best vermogen maatregelen te nemen om de schade te beperken.
- 5) 'Vrijstelling': deze vrijstelling houdt een eigen verantwoordelijkheid van de verzekeringnemer in. Het systeem werkt maar wanneer misbruik vermeden wordt en iedereen er collectief belang bij heeft om het ontstaan van schade - door onvoorzichtigheid - a priori te voorkomen. Een deel van de schade zal altijd door de verzekeringnemer zelf betaald worden.
- 6) 'Risico-inperking': door voorschriften, richtlijnen, controles en allerhande verplichtingen probeert men de frequentie van schade in te perken ofwel de graviteit te verminderen.
- 7) 'Grove nalatigheid': het gedrag van de verzekeringnemer voorafgaand aan de schade is van die aard dat hij volledig aansprakelijk is voor de ontstane schade.

Laat ons met het voorgaande fris in het geheugen tot een ruimere definitie van solidariteit pogen te komen: solidariteit is een uit algemeen en eigen belang vrijwillig overdragen van een individueel risico op een collectief. De samenstelling van het collectief kan een interessegemeenschap zijn die van de nucleus van gezin, stad, land tot een statengemeenschap kan reiken. De solidariteit berust op wederkerigheid en verantwoordelijkheid en is aan verplichtingen en voorwaarden gebonden. Solidariteit kan in principe niet langdurend zijn omdat ze resultaatgericht is en dus na verloop van tijd overbodig wordt.

Problemen in dit model

De neoliberale kritiek op geïnstitutionaliseerde solidariteitsmechanismen wijst op het feit dat ze leiden tot misbruik en wantoestanden. Er is het 'free rider' fenomeen waarbij mensen gebruikmaken van door een collectief betaalde voorzieningen, zonder er zelf voor te betalen. Verder is er het 'Samaritan's dilemma' dat geformuleerd werd door de econoom Buchanan. Buchanan ziet twee mogelijke reacties op solidariteit. De eerste is een tijdelijk gebruikmaken van deze hulp om de eigen situatie te verbeteren. Dit is het 'bestcasescenario'. Helaas is er een tweede optie waarbij men afhankelijk zal worden van de voorzieningen omdat men zelf geen 'incentive' meer ziet om de eigen situatie proberen te verbeteren. Het is de metafoor van de 'hangmatuitkeringen' die we in Belgische context ook kennen. De staat is hierbij verantwoordelijk voor het institutionaliseren van afhankelijkheid. Een veel gebruikt voorbeeld is dat van de publieke gaarkeukens waaraan het bezoek voor uiteindelijk vele daklozen en anderen aan de rand van de samenleving letterlijk dagelijkse kost wordt.¹¹²

Moral hazard

De ongewenste gevolgen van solidariteitssystemen worden nog duidelijker aan de hand van het 'moral hazard'-probleem. Met 'moral hazard' omschrijven we een situatie waarbij overmatig risico genomen wordt omdat men de kosten die hierdoor eventueel zouden kunnen ontstaan, niet zelf draagt. De ene persoon neemt dus risico omdat de anderen ervoor opdraaien als het slecht afloopt. In totaliteit zal er dus meer risico genomen worden en er zullen dus meer kosten ontstaan omdat de risiconemende partij gedekt wordt door een collectief dat de risico's draagt. Een klassiek voorbeeld is dat van de diefstal- of omniumverzekering voor auto's, maar meer en meer ook voor I-pads, tablet pc's en gsm's. Mensen die zo'n verzekering hebben, zouden nonchalanter kunnen zijn, omdat de verzekering (het collectief) hun schade toch dekt. De voorkoming van 'moral hazard' leidt ertoe dat verzekeraars de polissen aanpassen onder andere door vrijstellingen en risico-inperking door voorschriften, waar we hieronder verder op in gaan. Het bonus-malussysteem is zo'n voorbeeld.

3 Aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid

Due diligence

112 'Moral Hazard' geraadpleegd op 15 augustus op http://en.wikipedia.org/wiki/Moral_hazard.

‘Due diligence’ of gepaste zorgvuldigheid komt oorspronkelijk uit de financiële wereld en slaat op de aansprakelijkheid van de effectenmakelaar voor financiële producten die later niet zo veelbelovend blijken te zijn. Het is de verantwoordelijkheid van de makelaar om op voorhand met gepaste zorgvuldigheid alle door de onderneming, van wie ze aandelen of obligaties aanbieden, verstrekte data te controleren op hun correctheid. Het is dus een garantie voor de koper (belegger) dat financiële en balansgegevens zorgvuldig gecontroleerd werden. Dit neemt niet weg dat later toch een en ander mis kan lopen - bijvoorbeeld door verslechterende marktomstandigheden of omdat er kwade wil in het spel is en bepaalde gegevens kwaadwillig vervalst werden. Indiende de makelaar evenwel met gepaste zorgvuldigheid tot de conclusie was gekomen dat er geen probleem was, kan hij niet aansprakelijk gesteld worden. Bij overnames en acquisities wordt het begrip ook gebruikt. Maar het begrip kan ook gebruikt worden om te kijken of een kredietverstrekende instantie wel met gepaste zorg het dossier van een ontleners en diens terugbetalingscapaciteit heeft beoordeeld.

Contracttheorie

‘Due diligence’ brengt ons ook bij productaansprakelijkheid en de contracttheorie.¹¹³ De contracttheorie stelt dat koper en verkoper zich bewust zijn van alle voorwaarden en gevolgen van de transactie en de eigenschappen van het product. Beide partijen dienen elkaar correct en volledig te informeren en geen van de partijen mag onder druk gezet worden om met de transactie in te stemmen. Wanneer dan alle wettelijke en contractuele bepalingen gevolgd worden, is de kous af. Het mag duidelijk zijn dat dit in theorie mooi klinkt, maar in werkelijkheid kan men zich tal van situaties voorstellen waarbij er geen transparantie is.

Gepastezorgtheorie

De ‘gepastezorg’theorie biedt meer zekerheid aan de koper van goederen of diensten. Zij is het die onze wetgeving op handelspraktijken (o.a. garantieregelingen) vorm heeft gegeven. In deze visie zijn producenten en verkopers van goederen en diensten aansprakelijk voor de kwaliteit en veiligheid. De koper dient omwille van zijn zwakke positie beschermd te worden. Zoals de naam het al zegt, moet de producent of verkoper gepaste zorg besteden aan het product en garanderen dat het aan de beloofde kwaliteitsnormen voldoet. Maar daarnaast moet hij ook met gepaste voorzorg alle maatregelen treffen om te vermijden dat het product schade kan

113 De volgende paragrafen hernemen in het kort de materie zoals eerder door mij besproken in: Hans Verboven (red.), *Tussen moraal en winstmaximalisering. Ethische en deontologische uitdagingen voor het 21ste-eeuws kapitalisme*. Pelckmans, Kapellen, 2009, p. 41-44.

veroorzaken. We denken hier bijvoorbeeld aan een uitgebreide en vlot leesbare handleiding waarin gewaarschuwd wordt voor de gevaren van foutief gebruik. Het is niet eenvoudig om te bepalen hoever de verantwoordelijkheid van producenten gaat om potentiële gevaren of mankementen op voorhand te voorspellen.

Socialekosttheorie

De 'socialekost'theorie stelt producenten verantwoordelijk voor alle negatieve gevolgen. In de Angelsaksische literatuur noemt men het '*Strict Products Liability*'. '*De doctrine van volledige productaansprakelijkheid stelt dat de verkoper van een product de wettelijke verantwoordelijkheid heeft om de gebruiker van dat product te compenseren voor de schade die hij door een fout of mankement geleden heeft, zelfs wanneer er bij de verkoper geen nalatigheid is geweest om het mankement te voorkomen.*'¹¹⁴ Volledige productaansprakelijkheid is natuurlijk onwerkbaar. Het ontnemt de gebruiker elke vorm van verantwoordelijkheid en creëert een juridisch en moreel paternalisme. Economisch is het ook geen werkbaar concept omdat ondernemingen zich zo aan een kansspel van vervolging blootstellen, ook al kwijten ze zich op de best mogelijke manier van hun taak om te zorgen dat hun producten veilig en zonder bijwerkingen zijn. Het is onze mening dat elk individu een eigen verantwoordelijkheid heeft en ondanks alle mogelijke paternalistische beschermingsmaatregelen, zelf ook aansprakelijk dient gesteld te worden voor zijn gedrag. Maar er blijven natuurlijk ook gevallen waar noch de consument, noch de producent verantwoordelijkheid treft. In dat geval moet de overheid optreden en de kosten over de hele maatschappij verdelen. Dit gebeurt trouwens al lang (ten dele samen met verzekeringsmaatschappijen) bij ongewone natuurverschijnselen of rampen.

4 Solidariteitsmanagement

Het lijkt ons dat elk van de hierboven beschreven concepten essentieel zijn om elke vorm van geïstitutionaliseerde solidariteit of risicobeheersing leefbaar te houden. In deze paragraaf zullen we de huidige Europese schuldencrisis en de solidariteitsmechanismen analyseren met de instrumenten van de contracttheorieën en de verzekeringswereld.

Samaritan's dilemma

114 Brenkert, G. (1995), *Strict Products Liability and Compensatory Justice*. In: Tom Beauchamp, T. & Bowie, N.E. (eds.), *Ethical Theory and Business*, p. 429.

Hoewel de crisislanden in de eurozone al voor gigantische bedragen steun kregen, is er geen structurele verbetering van de schuldencrisis gekomen. De steun stroomt verder en ook de geldpersen rollen onophoudelijk door. Meer en meer wordt duidelijk dat de vermeende oplossing het probleem in stand houdt. Hoe meer drugs men de verslaafde geeft, hoe moeilijker de ontwenning wordt en hoe groter de haat tegen de dokter, wanneer diens geduld op is. Sommige politici van de schuldenlanden gedragen zich als verslaafden die zich zenuwachtig maken omdat de volgende shot te lang uitblijft. Ze hebben angst dat de substitutietherapie ooit afloopt en ze in de ontwenningsskliniek terechtkomen. Die angst is gegrond want de ontwenning zal een pijnlijk proces vormen, maar het alternatief waarbij de rest van de eurozone de afgrond ingetrokken wordt, is nog angstaanjagender.

Zoals boven werd aangestipt, zijn er volgens Buchanan twee opties in dit Samaritan's dilemma: ofwel wordt de solidariteit (geldinput en -creatie) tijdelijk voorzien als overbrugging om een kans te geven aan de patiënt om in therapie te gaan, ofwel wordt het een soort pijnstiller waarvan men afhankelijk wordt en die de acute symptomen wel bestrijdt, maar niet de oorzaken van de ziekte. We vrezen dat men voor de methode van de pijnstiller en solidariteitsval kiest.

De problematische neveneffecten van de huidige solidariteitsmechanismen

Ander auteurs gaan in dit boek uitgebreid in op de suboptimale organisatie van de solidariteit in de Europese schuldencrisis. Vooral de pogingen om op structurele wijze transfers te organiseren (transferunie) zijn op zijn minst bedenkelijk en voorbarig. Maar elders dus meer daarover. Wij beperken ons tot een aftoetsen van enkele van de concepten uit de verzekeringstheorie aan het huidige model van solidariteit.

a) Mitigatie

In geval van calamiteiten moet de verzekeringnemer - dus hij die van solidariteit geniet - zo snel mogelijk naar best vermogen maatregelen nemen om de schade te beperken. De aanhoudende geldinput en -creatie halen echter de druk van de ketel die nodig is om te komen tot structurele maatregelen. Prijs- en loonmatigingen, meer flexibiliteit op de arbeidsmarkt en een rem op overheidsuitgaven (investeringen uitgenomen), zorgen voor een betere concurrentiepositie en dus economische groei. Dit is volgens ons - samen met afschrijvingen of herschikking van een groot deel van de schulden - de remedie om uit de crisis te geraken. Het talmen en verdergaan op de weg van schuldenafhankelijkheid zoals hierboven als Samaritan's dilemma omschreven werd, is een duidelijke inbreuk op het concept van mitigatie.

b) Te goeder trouw + risico-inperking

Verscheidene van de beschermingsmechanismen die misbruik of overmatig gebruik van de solidariteit moeten inperken zijn zo opgesteld dat ze hun effect missen. Zo is er de op aandringen van de Club-Medlanden opgegeven voorrangsregel van de ESM-kredieten op de private kredieten van de crisislanden. Nochtans is het gebruikelijk dat de partij die de meubelen redt bij insolventie eerst in lijn komt bij terugbetaling in geval van faillissement. Men kan zich de vraag stellen of dit geen voorbereiding is van een frauduleus faillissement. Een gelijkaardige actie heeft geleid tot het opgeven van het afgesproken 'contract' met de Europese Commissie bij steun vanuit het ESM waarin individuele verplichtingen voor de toekenning van de steun gestipuleerd worden met het oog op o.a. de verbetering van de concurrentiepositie en besparingen.

En hetzelfde gebeurde bij de borgstelling voor de steun aan nationale banken. Aanvankelijk had men de onmiddellijke solidaire aansprakelijkheid voor de banken in het ESM-verdrag niet voorzien, maar na politiek gemanooeuvreer kan nu het ESM de banken van de crisislanden direct herkapitaliseren zonder dat het land in kwestie borg staat. Dit laatste druist overigens ook in tegen het principe van subrogatie omdat de schade nu niet verder verhaald kan worden.

Deze drie voorbeelden (er zijn er veel meer) tonen o.i. dat de crisislanden bij het onderhandelen over de steunmaatregelen niet te goeder trouw zijn. Zij spelen - bijgestaan door etatistische politici uit de kernlanden - een gevaarlijk spel met de Europese gemeenschapsidee.

Maar ook de kernlanden zelf spelen het spel niet eerlijk. Zij zwijgen bij voorkeur wanneer de vraag wordt gesteld naar de schuld van hun banken bij de extreme schuldenlasten van Zuid-Europa. En ze verzwijgen ook dat een groot deel van de aanvankelijke solidariteitstransfers na een wel erg korte vakantie in het Zuiden als kapitaal- en interestaflossingen huiswaarts keert. Het geld dient dus gewoon om de carrousel draaiende te houden en niet om structurele maatregelen te ondersteunen.

c) Moral hazard en vrijstelling

Indien men geen grote vrijstelling voorziet bij solidariteit stimuleert men het 'moral hazard'-probleem. Het opgeven van de 'no bailout'-regel was niet alleen een flagrante schending van het Verdrag van Maastricht, waarover sommige politici in hun hemeltergende zelfoverschatting nog trots zijn ook, maar vooral leidt dit ertoe dat het 'moral hazard'-probleem gestimuleerd wordt. Elke politieke geloofwaardigheid en standvastigheid is nu verdwenen en is er een permanente verwachtingshorizon voor 'bailouts' gecreëerd.

Het is een ouderwets pedagogisch principe dat onwenselijk gedrag op de een of andere manier gesanctioneerd moet worden om recidivisme in te perken. De straf en de loutering zorgen voor een bijsturing van het gedrag. Toegepast op de financiële wereld: wie teveel risico's neemt en zijn hand overspeelt, moet de gevolgen dragen. Het is een harde leerschool, maar ze leidt wel tot een functionerende kapitaalmarkt. De enige mogelijkheid die na de 'bailouts' nu nog bestaat om de zuiderse landen tot schuldaversie te dwingen, is het vragen van een vrijstelling - bijvoorbeeld een onderpand. Booswichten opperden al dat enkele eilanden meer of minder Griekenland niet zouden schaden...

d) Affordable premium

Solidariteit moet haalbaar zijn. Indien de plausibiliteit te hoog is dat de borg opeisbaar wordt of indien de omvang van de borg te groot wordt (bijvoorbeeld wanneer die in de buurt van het BNP van een land komt) kan men zich de vraag stellen of zo'n risico's nog verzekeraar zijn. In zo'n geval is de schuld over de statengemeenschap te verdelen - tenminste wanneer bepaalde kwesties rond aansprakelijkheid zijn uitgeklaard. Hierop gaan we in de volgende paragraaf nog kort in.

5 Wie heeft schuld aan de schulden?

Hierboven beschreven we enkele concepten die relevant zijn voor de vraag naar aansprakelijkheid. We zijn ons bewust van de vereenvoudigingen waartoe we door de aard van deze bijdrage gedwongen worden, maar toch durven we te stellen dat we een vrij genuanceerd beeld van de verantwoordelijkheid voor de crisis kunnen opwerpen.

De politici van alle eurozonelanden dragen een zware verantwoordelijkheid omdat ze niet met gepaste zorgvuldigheid en voldoende ernst de bezwaren beoordeeld hebben tegen een muntunie zonder politieke unie. Dat ze te kwader trouw waren, durven we niet beweren. Wel is het een feit dat de ontstaansgeschiedenis van de euro niet erg fraai is. Duitsland toonde zich als goede Europeaan en gaf zijn sterke D-Mark af met de wil om tot meer politieke eenmaking te komen. Frankrijk en de zuiderse landen waren vooral op economische voordelen bedacht - ten koste van Duitsland - zonder politieke unie. Het beeld dat Hans-Werner Sinn elders in dit boek hieromtrent schetst, is op zijn minst ontluisterend.

Heel wat Europese politici dragen eveneens een zware verantwoordelijkheid omdat bij aanvang duidelijk was dat sommige landen met vervalsing en creatief gebruik van statistieken in de eurozone binnendrongen. Het doel heiligt de middelen,

dacht men evenwel en men liet betijen. Dit is op zijn minst een grove nalatigheid, hoewel te goeder trouw begaan.

We moeten ons hoeden voor zwart-witdenken. De populistische voorstelling dat de mieren in het Noorden werken - liefst tot hun 67ste - terwijl de krekels in het Zuiden dansen in de roes van wijn, tapas en gezang, gaat voorbij aan een deel van het verhaal. Immers, die mieren hebben de minder vermogende krekels jarenlang op krediet laten kopen. Zo profiteerden de mieren dubbel: ze hadden hun export en de economische activiteit hiermee verbonden en nog eens de interesten op hun kredieten. Dat de mieren hun eigen exportzeepbel aan het maken waren, hadden ze niet door. Econoom Geert Janssens werkt elders in dit boek deze piste op zeer overtuigende wijze uit. Met 'due diligence' en een minder lichtzinnig kredietbeleid hadden de kernlanden zich heel wat problemen maar ook export kunnen besparen. En onze banken hebben jarenlang geprofiteerd van leningen aan partijen die eigenlijk niet of onvoldoende kredietwaardig waren.

Volgens de hierboven geschetste gepastezorgtheorie ligt een aanzienlijk deel van de verantwoordelijkheid voor de schulden bij de kernlanden, met Duitsland op kop. Indien men de basisregels van het verstrekken van consumentenkrediet had toegepast, had men heel wat leningen niet eens mogen toestaan. De hoerastemming en het gevoel dat ons niets kan gebeuren in de euroboot hebben geleid tot roekloos schuldenlast- en bestedingsgedrag. Omdat we geloven in de verantwoordelijkheid van beide partijen zoals in de contracttheorie beschreven en er in beide gevallen ook grove nalatigheden zijn opgestapeld, is de socialekosttheorie geen optie. Men kan de kredietverstrekkers niet volledig laten opdraaien voor de schade omdat ze nagelaten hebben met gepaste zorgvuldigheid de meest evidente stappen te zetten om de solvabiliteit en terugbetalingscapaciteit van de schuldenaar na te gaan. Toch dreigt precies dat door de targetschulden (zie verder bij Hans-Werner Sinn) te gebeuren. Dat zou een grote fout en onrechtvaardigheid zijn.

6 Een sombere visie op de Europese realiteit

Over de gedeelde schuld aan de schuldenberg kunnen we het eens zijn. Over de oplossing niet. Ook aan solidariteit zijn grenzen en voorwaarden verbonden. O.i. zijn die grenzen overschreden en is er van redelijkheid bij de voorwaarden geen sprake. Men doet er in de kernlanden goed aan met de bovenvermelde concepten de solidariteitsmechanismen van het ESM nog eens goed opnieuw te evalueren. Weet men niet dat de beste families door geldtwisten uiteenvallen? Indien men zo voort doet, zal het voor de Europese familie moeilijk blijven om nog aan dezelfde tafel aan te schuiven.

Van de anti-Duitse ressentimenten in Griekenland schrikt men in Duitsland niet meer op. Maar ook vanuit Italië komen nu reeds zulke geluiden. Premier Mario Monti waarschuwde al dat men in zijn land afglijdt naar 'oude sentimenten'. Dit is niet meer of minder dan verbale chantage. 'Betaal of we vinden u onsympathiek en we ruilen uw Mercedes voor een Fiat!' Een deel van de verbale vijandelijkheden zal zeker georchestreerd zijn en bij de zuiderse strategie passen, maar de toon wordt wel bitsiger en dat is niet bevorderend voor de sfeer in de Europese familie.

De Duitsers leren thans een lesje dat de Vlamingen al bijna 200 jaar kunnen opzeggen. Mogen we het even samenvatten: 1) ondank is des werelds loon; 2) veel is nooit genoeg; 3) blanco cheques zorgen voor immobilisme en 4) vrijwillige gestes worden door de steuntrekker als eeuwigdurend recht beschouwd. In Vlaanderen worden we door een deel van de Franstaligen met de Brusselaars op kop ook op een heel speciale manier bedankt voor de decennialange geldstroom; met o.a. de minachting voor onze cultuur, taal en ons territorium. Voor Duitsland is er nog hoop: de zuiderse pers is nog ver af van de dagelijkse hatelijkheden van de Franstalige pers in Wallonië. Wie van Europa echter een transferunie wil maken, doet er goed aan om het lichtende voorbeeld België te bestuderen. De huidige situatie voedt de haat tegen het rijke Noorden. Dat Noorden moet eerst eens goed nadenken voor het zich in een transferunie vastklinkt. Want het is erg moeilijk om die weer te verlaten - getuige ook het Vlaamse voorbeeld. We hebben erg gemengde gevoelens bij dit gebeuren. De toekomst van Europa lijkt Belgisch te kleuren - en dat is angstaanjagend. Tijd dus om ons even te bezinnen over hoe we kunnen vermijden dat er twee Europa's komen. Daarbij hopen we dat deze korte inleiding op de basisconcepten van de verzekeringstheorie gekoppeld aan solidariteitsmechanismen inspiratie kan bieden om een en ander beter en efficiënter te organiseren als in België het geval is.

In plaats van blanco cheques aan steun uit te schrijven, moet er dus dringend werk gemaakt worden van een responsabilisering van de Club-Medlanden. Maar het is ook goed in 't eigen hart te kijken: wij in het Noorden hebben jarenlang roekeloze leningen toegestaan en een lichtzinnig debiteurenbeleid gevoerd. Alleen drastische compromisbereidheid kan de familie samenhouden. Het eigen belang en het algemene belang hoeven geen tegengestelden te zijn.

Aan de ingang van de tempel van Delphi konden de bezoekers eertijds hun hoofd breken over twee inscripties: 'Ken uzelf' en 'Nooit te veel'. Mogen we de Europese politici in zowel de kern- als schuldenlanden hier even aan herinneren? Of is dat zoals euro's - excuseer - uilen naar Athene dragen... '*Opus solidaritatis pax, de vrede als vrucht van de solidariteit,*' schreef Johannes Paulus II in *Sollicitudo Rei Socialis* (§ 39, cursief in het origineel). Een onfeilbare waarheid en een mooi goed. En wat goed is, kost nu eenmaal geld.

Solidariteit in een muntunie: een noodzakelijk kwaad?

door Geert Janssens

Om de euro te laten overleven, is er nood aan meer Europa, zo luidt het inmiddels alom aanvaarde devies. Maar hoe zou dat Europa er dan moeten uitzien? Is het genoeg om een bankenunie te installeren waarbij grote financiële dienstverleners onder een gemeenschappelijk toezicht vallen en in geval van nood kunnen bijtanken bij een reddingsfonds dat met een Europese belasting wordt gespijsd? Moeten we naar een regelrechte fiscale unie waarbij lidstaten hun budgettaire soevereiniteit volledig opgeven en zich schikken naar een orthodoxie van het Duitse type waarbij begrotingstekorten bij wet worden verboden? Zijn euro-obligaties, waarbij de schuld van de verschillende deelnemers aan de muntunie wordt gepoold, de zaligmakende oplossing? Of moeten we naar een combinatie van dat alles?

Het zijn stuk voor stuk technische oplossingen die elk op zich in staat zijn ons een heel eind vooruit te helpen. Het grootste probleem is evenwel dat er eerst eensgezindheid moet komen omtrent de te volgen strategie. De eurozone is een huis zonder dak en het regent constant binnen. Een muntunie zonder politieke bovenbouw zal altijd zeer kwetsbaar blijven voor betalingsbalansproblemen. Om dat te begrijpen, worstelen we ons in dit hoofdstuk door de wetmatigheden van een monetaire unie. Die zijn onwrikbaar en leren ons waarom het de afgelopen jaren is misgelopen. We stellen vast dat zowel de overschot- als tekortlanden te zelfgenoegzaam zijn geweest door vooral oog te hebben voor de voordelen van de muntunie. Met de vraag naar meer institutionele bovenbouw zal men evenwel niet meer in halve waarheden kunnen blijven spreken. Men kan niet langer voorbij aan de noodzaak van het creëren van een eensgezind draagvlak. De Europese solidariteitsgedachte zal hoe dan ook op tafel moeten komen want de euro zal enkel overleven als de deelnemende landen bereid zijn om hun lot in elkaars handen te leggen.

1. Mechaniek van een muntunie

1.1 Onwrikbare wetmatigheden

Eender hoe men het nieuwe Europa van morgen vorm geeft, de fundamentele wetmatigheden van een muntunie zijn onwrikbaar. In wezen komen die wetmatigheden erop neer dat individuele deelnemers of lidstaten hun beleidsmatige manoeuvreerruimte drastisch beperken wanneer ze in een muntunie stappen. Het monetaire beleid wordt uit handen gegeven en komt terecht bij een 'centrale bank' die de lijnen uitzet op het niveau van de gehele unie. Diens beleidsrente strookt niet noodzakelijk met de economische situatie of conjunctuur in een willekeurige lidstaat maar wordt principieel bepaald met het oog op de grootste gemene deler. Ook is het

niet meer mogelijk om als nationale overheid zichzelf te financieren door middel van het laten draaien van de geldpers. Niet dat deze manier van werken strekt tot aanbeveling. Tenslotte – en dit is vrij essentieel - geeft men ook het wisselkoerswapen uit handen. Devaluaties van de eigen munt om de economie een competitieve boost te geven, zijn niet meer mogelijk.

Om op economisch vlak te kunnen overleven, moeten individuele deelnemers in een muntunie aldus andere wapens uit de kast halen. Immers, niet elk land of regio maakt dezelfde ontwikkeling door. Crisissen kunnen de gehele unie treffen maar daarom niet iedereen in dezelfde mate. Economische schokken kunnen ook een lokaal karakter hebben. Denken we maar aan een bepaalde sector die hard wordt getroffen, een natuurramp of een vastgoedzeepbel die barst. Hoe geraken landen die verhoudingsgewijze veel harder worden getroffen, er weer bovenop als ze rente noch wisselkoers in de strijd kunnen gooien? Een heel belangrijke parameter die overblijft is de flexibiliteit van prijzen en lonen. Bij ontstentenis van wisselkoersmanipulaties dient men inderdaad competitieve aanpassingen vooral door te voeren langs de product- en arbeidsmarkt. Kostenfactoren, zoals de prijs van arbeid en energie, zijn daarin doorslaggevend. Kostenstijgingen riskeren immers snel door te sijpelen in het algemene prijsniveau. Als de prijzen in het binnenland sneller stijgen dan in de rest van de muntunie, dan prijst een land zich letterlijk uit de markt (of de unie). Omgekeerd zorgen tragere loon- en prijsstijgingen voor een verbetering van de competitiviteit. Ze zijn een substituut voor een wisselkoersdevaluatie. Economen spreken van een 'interne' devaluatie. Het opvangen van economische schokken kan echter ook door middel van arbeidsmobiliteit. Als werknemers van een zwaar getroffen regio verhuizen naar een gebied waar het economisch beter gaat, dan treedt er een automatisch nivelleringsmechanisme in werking waardoor de welvaarschokken worden uitgevlakt. Binnen de EU ligt de mobiliteit van arbeid traditioneel een stuk lager dan in de VS, hoewel ze ook daar minder dan 1% per jaar bedraagt en de afgelopen decennia afbrokkelde. Gegeven de culturele verscheidenheid en vele talen, moet er van arbeidsmobiliteit binnen de eurozone hoe dan ook niet onmiddellijk veel corrigerend vermogen worden verwacht.

Een laatste grote redmiddel voor individuele staten in nesten is het structurele beleid. Binnen de huidige context van de EU valt dit type van beleidsmaatregelen in grote mate samen met de zogenaamde Lissabonagenda die in 2000 werd vastgelegd. De agenda had niet zozeer tot doel om lidstaten schokbestendiger te maken maar was veel ambitieuzer en moest van de EU tegen 2010 de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld maken. Het was een brede agenda met hervormingen gericht op het bevorderen van groei en werkgelegenheid. Daaronder viel niet alleen het stimuleren van innovatie maar ook het wegnemen van allerlei

belemmeringen voor ondernemerschap. Het betaalbaar maken van de vergrijzingslasten door arbeidsmarkthervormingen was tevens een essentieel onderdeel van zo'n structurele agenda. Helaas is het bij grote woorden gebleven. Bij gebrek aan succes kreeg Lissabon een opvolger die luistert naar de naam EU 2020. Een groot probleem is het gebrek aan dwingend karakter wat maakt dat de agenda nauwelijks van de grond komt.

1.2 Enkele ironische noten

De hierboven geschetste contouren zijn gebaseerd op een hele schare literatuur omtrent 'optimale muntzones' en gaan terug tot Robert Mundell die met zijn seminale paper 'A Theory of Optimum Currency Areas' reeds in 1961 het startschot voor het bestuderen van dit soort vraagstukken had gegeven. Onder meer voor dit werk zou Mundell in 1990 de Nobelprijs economie ontvangen. Dat ging niet onopgemerkt voorbij want de euro was, zoals hij destijds in de steigers stond, volgens het werk van Mundell geen optimale muntzone. Er heerste bijgevolg veel ongeloof omtrent de slaagkansen van de euro. Schijnbaar waren het vooral Amerikaanse economen die zich zorgen maakten. De conclusie was helder. Landen die verschillend reageren op economische schokken en een lage onderlinge arbeidsmobiliteit kennen, kunnen niet tezamen door de poort van een optimale muntzone.

Ironisch is dat Mundell in zijn werk ervoor waarschuwde dat aanpassingsmechanismes in muntzones belangrijke asymmetrische kenmerken kunnen vertonen. Hij illustreerde dit met een voorbeeld. Indien een sterke regio of lidstaat zoals Duitsland zich strikt zou houden aan een anti-inflatoir beleid dan dreigen de aanpassingskosten van een schok vooral op de nek van de zwakkere regio's of lidstaten terecht te komen...

Een tweede ironische noot volgde uit de empirische bevestiging die Mundell's theorie halfweg de jaren negentig kreeg. Een groots opgezet onderzoek van Eichengreen en Bayoumi (1993) toonde aan dat er binnen de EU een tweedeling bestond voor wat betreft de wijze waarop landen werden getroffen door schokken. Er waren volgens dit onderzoek twee Europa's. Langs de ene kant het centrum met Duitsland, Frankrijk, Nederland en Denemarken, en langs de andere kant een periferie met het VK, Italië, Spanje, Portugal, Ierland en Griekenland. Voor de Britten was dit soort onderzoeken koren op hun molen om geen deel uit te maken van de eurozone, net zoals voor de Denen. Immers, dit onderzoek en de andere die volgden, toonden aan dat een 'one-size-fits-all' monetair beleid vanuit Frankfurt nooit optimaal kon werken voor de gehele eurozone.

Hiermee leek de zaak afgehandeld. Het was echter Mundell zelf die voor nieuwe verwarring zorgde. Ondanks de bevestigingen van zijn eigen theorie zou hij vanaf de jaren zeventig zijn oorspronkelijke basisversie beginnen af te zwakken. Hij toonde met

nieuwe theoretische modellen aan dat onder bepaalde omstandigheden een getroffen land de schokken beter kan verwerken binnen een muntzone dan wanneer het dat op eigen kracht moet doen, zelfs bij ontstentenis van een eigen wisselkoers en monetair beleid. Opnieuw enigszins ironisch zou Mundell op basis van dit gereviseerde werk, zelfs een grote pleitbezorger worden van de euro. 'De enige manier om te komen tot een stabiele economische integratie is ervoor te zorgen dat de grote fluctuaties in wisselkoersen aan banden worden gelegd,' zo beargumenteerde Mundell. In 1970 formuleerde hij zelfs een stappenplan om Europa minder afhankelijk te maken van de dollar. Europa zou een ankerpunt moeten aanwijzen waaraan de wisselkoersen van andere munten kunnen worden gekoppeld. Daarmee baande hij de weg voor het latere Europese monetaire systeem. Waar Mundell aanvankelijk dacht dat het Britse pond de rol van anker zou vervullen, weten wij vandaag dat het de Duitse mark is geworden.

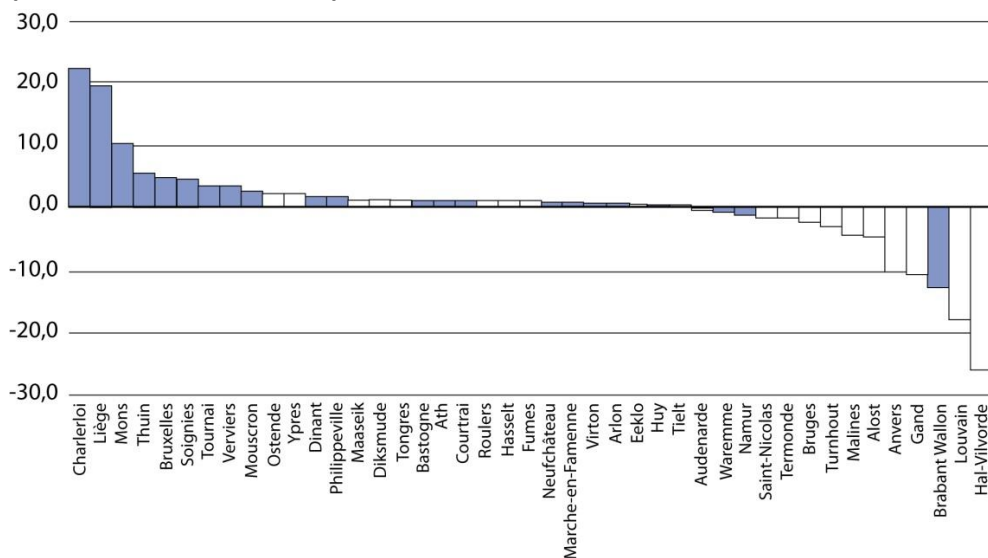
Er is natuurlijk een verschil tussen een echte monetaire unie waarin wisselkoersen voor eens en altijd worden vastgelegd of een monetair systeem waarin wisselkoersen aan elkaar worden vastgeklonken in bandbreedtes of van tijd tot tijd kunnen worden bijgesteld. Toch was Mundell wel degelijk de mening toegedaan dat de euro voor Europa het verschil zou kunnen maken. De consensus onder Europese economen was dat de euro enkel kon slagen mits er voldoende integratie en flexibiliteit heersten. Vooral loonkosten- en inflatieontwikkelingen dienden nauwgezet in het oog te worden gehouden. Hoe dan ook, de euro zou er komen. Vooraleer we dieper ingaan op de uiteindelijke kenmerken van het eurohuis, staan we even stil bij de modaliteiten van een andere monetaire unie. Ons eigen klein landje is feitelijk een mini-muntunie waaruit we verrassend veel over de euro kunnen leren.

1.3 De Belgische mini-unie

De mechaniek van een muntunie kan grote gevolgen hebben voor de welvaartsontwikkeling van de individuele deelnemers in die unie. Ons eigen land is in dat verband een sprekend voorbeeld. België is op zichzelf beschouwd een mini-muntunie waarbinnen grote welvaartsverschillen tussen regio's regelmatig voorwerp zijn van discussie. Ook binnen de eurozone is de verscheidenheid inzake welvaart tussen landen en regio's zeer groot. In zekere zin zouden we ons kunnen afvragen of de verschillen niet dermate groot zijn dat het haast onmogelijk is om voldoende draagvlak te vinden voor een gemeenschappelijk monetair beleid? Hoe dan ook, des te groter de verschillen, des te groter de noodzaak om die verschillen te corrigeren. Net zoals in de eurozone gaan ook binnen onze eigen Belgische mini-muntunie welvaartsverschillen in wezen terug tot ongelijke verhoudingen op het vlak van economische ontwikkeling en concurrentiekracht. In de literatuur zijn interregionale welvaartsverschillen een heus studieobject maar in eigen land wordt er maar bitter

weinig cijfermateriaal op (sub)-regionaal niveau ter beschikking gesteld zodat er weinig te onderzoeken valt. Dit neemt echter niet weg dat de welvaartsverschillen duidelijk aantoonbaar zijn. Wat daarbij opvalt, is de persistentie in de tijd. Ook in eigen land zorgt die persistentie voor enige wrevel. Dat bepaalde provincies of arrondissementen zich eerder toeleggen op natuurontwikkeling en minder op economische exploitatie, is een gegeven dat men doorgaans accepteert. Iedereen profiteert van de Kempen, de Kust of de Ardennen als toeristische trekpleister. Dat een regio, arrondissement of provincie omwille van dat soort historische – vaak zelfs geografisch opgedrongen - keuzes een minder gunstige welvaartsontwikkeling kent, wordt doorgaans niet ter discussie gesteld.

Figuur 1 – België - Netto-ontvangers en betalrs van transfers (arrondissementsniveau)

Bron: CAIRN, Henri Capron

Toch zien we dat bij een groeiende groep, vooral Vlamingen, de persistentie van de welvaartsverschillen steeds meer wordt gecontesteerd. Zeker waar die zich voordoen op het niveau van de gewesten. Vooral de omvangrijke geldstromen tussen Vlaanderen, Wallonië en Brussel onderling zijn voorwerp van discussie. Die stromen zijn nochtans in wezen een logisch gevolg van het feit dat men gezamenlijk deel uitmaakt van een nationale entiteit, meer bepaald ook een muntunie. Ze belichamen een intern solidariteitsmechanisme dat de gevolgen van onevenwichtige socio-economische ontwikkelingen uitvlakt. Merk op dat de terminologiekeuze om dit correctiemechanisme te omschrijven niet geheel neutraal is. De econoom ziet concurrentie- en welvaartsverschillen waardoor Wallonië te kampen heeft met een grote welvaartsachterstand ten opzichte van Vlaanderen. Dat leidt tot onderlinge geldstromen die de welvaartsverschillen nivelleren. Die geldstromen worden door

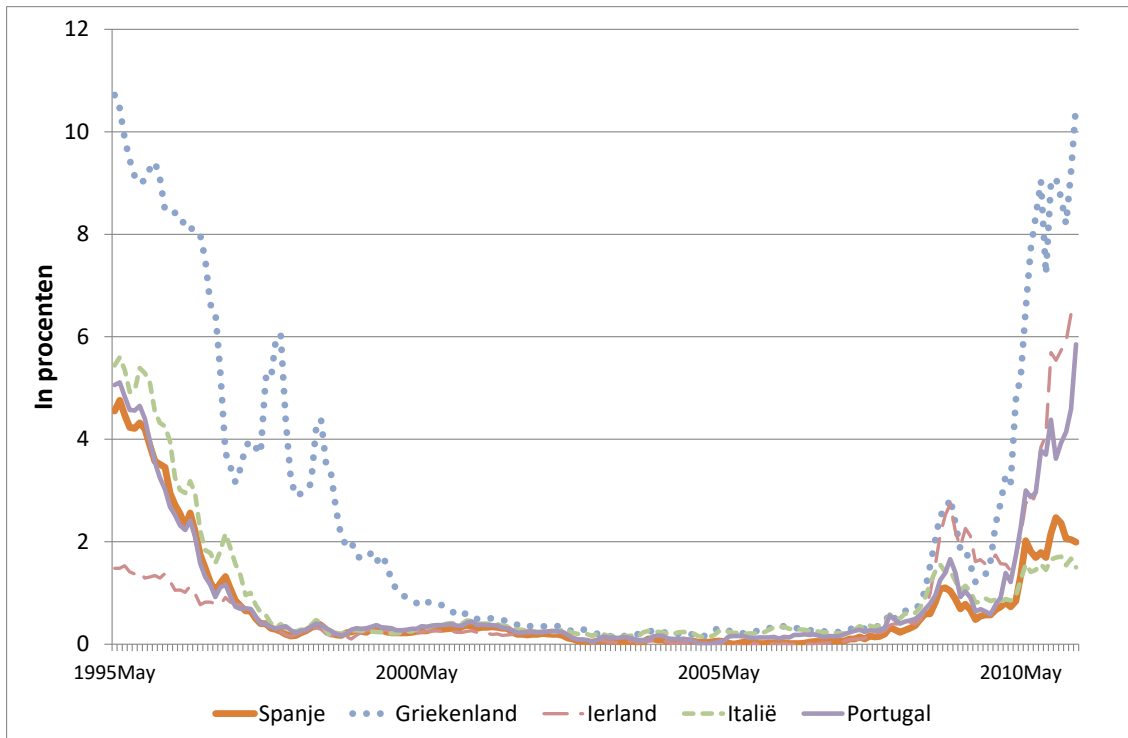
sommigen evenwel met het politieke beladen begrip ‘transfers’ aangeduid. We spreken ons hier niet uit over de juistheid van dit begrip in deze context, noch over de opportuniteit om deze geldstromen te contesteren. We kunnen alleen maar vaststellen dat ook binnen een nationale entiteit het mogelijk is dat de geldstromen door een deel van de bevolking niet meer worden beschouwd als een normaal gegeven. Of dit noodzakelijkerwijze betekent dat men niet langer deel wil blijven uitmaken van die nationale entiteit, is geen uitgemaakte zaak. Feit is wel dat de contestatie gelijk staat met het in vraag stellen van de duurzaamheid van het financieringsmodel dat die stromen genereert en daardoor onvermijdelijk ook het voortbestaan van die entiteit onder druk zet.

Vast staat ook dat de Belgische transferpolitiek niet geleid heeft tot het opgang trekken van een zelfstandige economische ontwikkeling in Wallonië. Blijkbaar zijn de solidariteitsmechanismen te weinig efficiënt geweest.

1.4 Eurozone: een onvolledig huis

Het verhaal van de euro is verschillend en toch vrij gelijkaardig aan de Belgische problematiek. Ondanks alle kritiek van vooral Amerikaanse economen op de wankel constructie van het eurohuis, zou hij er uiteindelijk toch komen zoals Europese bewindslui hem halfweg de jaren negentig in gedachten hadden. De ECB kreeg strikte onafhankelijkheid. Haar statuut werd stevig verankerd. Ze mag tot op vandaag landen niet rechtstreeks financieren. Ook mogen de deelnemers van de unie elkaar niet helpen (‘no bailout’). Om ervoor te zorgen dat landen zich niet in financiële nesten werken, werd daaraan een strikte budgettaire stabiliteit gekoppeld. De normen van Maastricht werden geafficheerd als een bijbel. Ze stipuleerden dat begrotingstekorten tot maximaal 3% van het nationale bbp mochten oplopen zodat de schuldgraad automatisch zou tenderen naar de grens van 60%. Verder ging men ervan uit dat het invoeren van de euro zou leiden tot een versnelde economische integratie zodat de gevaren van hoger genoemde asymmetrische schokken vanzelf zouden verdwijnen. Landen zouden naar elkaar toegroeien. Ook zag men in de aanloop naar de euro dat de risicopremies op schuldpapier van Zuid-Europese landen tendeerde naar premies van noordelijke landen (zie figuur 2) . De renteverschillen met Duitsland neigden naar nul. Het waren tekenen dat het allemaal goed zat en dat ook de financiële markten erin geloofden.

Figuur 2 – Rente op overheidspapier – verschil met Duitsland

Bron: ECB

De crisis heeft echter aangetoond dat de constructie niet voldeed. Iets waar Europese beleidsmakers zich totaal hebben op verkeken, is de opbouw van private schulden. Ze waren immers enkel en alleen gefocust op de overheidsfinanciën. Echter ook de opbouw van private schulden moet aan banden worden gelegd. Daarbij gaat het minder om binnenlandse schulden maar eerder om de opbouw van externe of buitenlandse schulden die in de huidige eurocrisis een groot probleem zijn gebleken. Het ontstaan van deze schulden is per definitie gelieerd aan de opbouw van tekorten op de handelsbalans die een onderdeel is van de lopende rekening van de betalingsbalans. Landen die meer importeren dan exporteren, moeten dit tekort zien te compenseren met een overschot op hun kapitaalbalans. Met andere woorden, ze dienen hun intern financieringstekort te compenseren met de aanvoer van kapitaal vanuit het buitenland. Aangezien dit leningen betreft waarop men rente is verschuldigd, kan dit op termijn leiden tot terugbetalingsproblemen. Dat is wat de zogenaamde perifere landen van de eurozone de voorbije jaren hebben moeten vaststellen. De overmatige schulden en kredietverlening via private banken hebben tal van instellingen in de problemen gebracht zodat ze gered moesten worden door de respectievelijke nationale overheden. Daarmee werd het probleem echter alleen maar verlegd, van de ene balans naar de andere.

Het verschil met de mini-muntunie België is dat bij ons de welvaartsverschillen niet worden genivelleerd met het toekennen van leningen maar met permanente geldstromen. Omdat daarop geen rente wordt betaald en deze stromen verankerd zitten in het socialezekerheidsmechanisme moet er ook niet aan getwijfeld worden dat de deelregio's die het minder goed doen hun schulden zullen kunnen vereffenen. Integendeel, het is vooral de federale overheid die de regio's uit de wind zet. De schuldenlast van de deelregio's is relatief beperkt in verhouding tot wat de federale staat aan verplichtingen heeft opgebouwd.

Met de vraag van vooral deelregio Vlaanderen naar meer bevoegdheden dreigt er zelfs een merkwaardige paradox te ontstaan. Waar Europa vandaag gevraagd wordt om snel werk te maken van een transferunie, zijn we in België de omgekeerde weg aan het opgaan door de federale staat steeds meer uit te kleden. De eurozone is nog een heel eind verwijderd van een transferunie naar Belgisch model maar de installatie ervan zou, net zoals in ons land, permanente geldstromen op gang brengen die welvaartsverschillen tussen lidstaten versneld moeten helpen nivelleren. Dat vergt evenwel een totale overdracht van alle fiscale bevoegdheden naar een Europees niveau. Belastingen zouden door eurocraten in Brussel worden geïnd en daarna via een verdeelsleutel terugstromen naar de respectievelijke regio's, zeg maar de voormalige lidstaten. Voorlopig kunnen we daar alleen maar van dromen. Weinig landen zijn bereid om zoveel macht af te staan aan Brussel. Zelfs landen die van dit systeem zouden profiteren omdat ze netto-ontvangers zouden worden, staan niet te springen voor zoveel bevoegdheidsoverdracht.

Maar, als men de euro wil laten overleven, zal er toch een of andere vorm van transferbeleid moeten komen. Er bestaan vandaag in Europa of de eurozone geen instrumenten om welvaartsverschillen te nivelleren. De cohesiefondsen en de programma's voor regionale ontwikkeling van de Europese Unie zijn een druppel op een hete plaat en zijn ook niet bedoeld om welvaartschillen tussen lidstaten van de eurozone weg te werken. Dit staat in schril contrast met de VS waar het welvaartsverlies van staten die in problemen komen, vaak tot 40% wordt gecompenseerd. Blijkbaar geldt vandaag binnen de eurozone het adagium dat problemlanden er vooral op eigen kracht dienen uit te geraken, onder meer door het nemen van de eerder genoemde structurele maatregelen (cf besparingen, loondeflatie, hervormingen arbeidsmarkt, ontwikkeling ondernemerschap, ...). In de praktijk blijkt dit een stuk moeilijker dan algemeen wordt aangenomen. De periferielanden worden dan ook beschouwd als een bende profiteurs die veel te weinig hun best doen om te voldoen aan de voorwaarden om bij de club te behoren. Dat is evenwel een veel te simplistische benadering. We moeten durven erkennen dat de wortels van het probleem veel verder teruggaan dan de financiële crisis van 2008,

laat staan het beleid van de afgelopen jaren. Als we de euro willen redden dan moeten we weten waarom we in de problemen zijn gekomen.

2. Concurrentiekracht slaat alles

Is het realistisch om te geloven dat er snel genoeg voldoende draagvlak zal gevonden worden om de euro te redden van de ondergang? We zijn van mening dat er veel meer kans op slagen is indien we de gebeurtenissen van de voorbije tien jaren in een breder perspectief zouden plaatsen. Er zijn wel degelijk aanwijzingen genoeg om te stellen dat ook de noordelijke leden van de muntunie fouten hebben gemaakt. Het is te eenvoudig om alles wat fout ging in de schoenen van de periferie te willen schuiven.

2.1 Een veel te enge focus

Tijdens de aanloop naar de euro was budgettaire orthodoxie het basiscriterium om te beoordelen wie rijp was om tot de club te mogen behoren. Zoals gezegd werd dat principe stevig verankerd in de normen van Maastricht. Merkwaardig is evenwel dat landen als Ierland en Spanje deze normen nooit met voeten hebben getreden. Integendeel, ze behoorden tot de betere leerlingen van de klas. In 2007 had Ierland zelfs een schuldgraad van amper 28,6%. Spanje deed het met 42,3% een pak beter dan het eurogemiddelde. Voor deze twee landen zijn de normen van Maastricht duidelijk niet toereikend geweest.

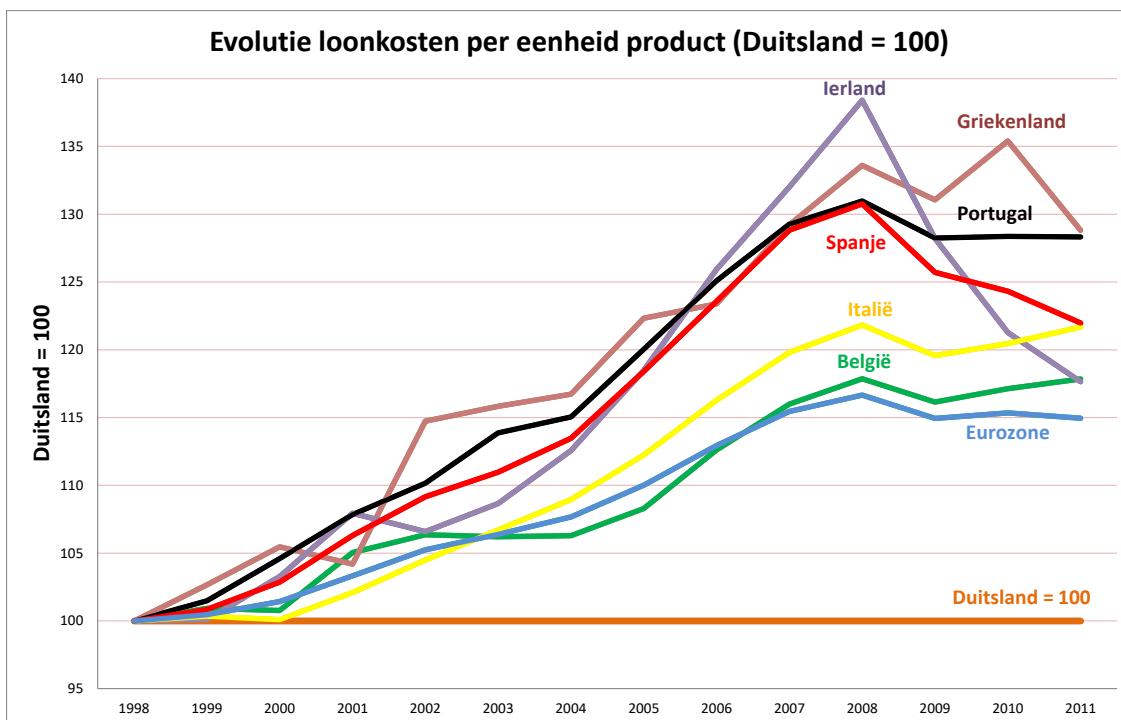
Blijkbaar had men twee dingen uit het oog verloren. De periferie kon veel te goedkoop lenen waardoor de werkelijke toestand van de openbare financiën lange tijd werd geflatteerd. Ten tweede, eerder werd gewezen op het probleem van de opbouw van private schulden wat een veel groter verwoestend effect heeft gehad op de ontwikkeling van de periferie. Die private schuldopbouw betrof immers geleend geld uit het buitenland dat via de bancaire kanalen binnenstroomde. Met dat geld kon men zich veel meer import uit het Noorden veroorloven dan onder normale omstandigheden mogelijk ware geweest. Tenslotte hebben de overschotlanden verzuimd om de bestemming van het uitgeleende geld na te gaan. Perifere landen hebben te veel schulden gebruikt voor consumptie. Men heeft onvoldoende geïnvesteerd in het uitbouwen van een eigen exportpotentieel. Had men dat laatste wel gedaan dan had men op termijn een importvervangende industrie kunnen installeren en alzo de verdere accumulatie van handelstekorten - en de daarmee gepaard gaande opbouw van buitenlandse schulden - kunnen terugdringen. Hiervoor bestonden evenwel geen regels, noch een mechanisme om de toestand te monitoren.

We moeten dan ook besluiten dat de onwrikbare regels van de monetaire unie danig zijn tekort geschoten. Dat heeft grote gevolgen tot op vandaag en vooral voor de wijze waarop we de huidige schulden crisis proberen op te lossen. Door zowel de ECB als de

individuele leden te verbieden om landen in nesten financieel bij te springen, heeft men een unie gecreëerd die heel kwetsbaar is in tijden van calamiteiten. Alles staat of valt met het succes om landen vroegtijdig te weerhouden van een overmatige interne en externe schuldbouw. Terwijl men, ondanks alle regels, niet eens in staat was om de budgettaire tekorten van sommige landen in bedwang te houden, bleek deze focus helemaal ontoereikend voor wat de private schuldbouw betreft. Toen tijdens de crisis bleek dat vooral die uit de hand was gelopen, ontbrak een mechanisme om landen in nesten er weer bovenop te helpen. Precies daarom is de euro tot op vandaag een huis zonder dak. Het regent constant binnen.

Het voorgaande brengt ons minimaal tot het inzicht dat het voortbestaan van de euro vereist dat de verhoudingen inzake concurrentiekracht meer in evenwicht dienen te komen. Bij de invoering van de euro had men gehoopt dat het gebruik van de eenheidsmunt automatisch zou leiden tot een grotere socio-economische convergentie. Die blijkt tot op heden een illusie te zijn geweest. Als er al convergentie was, dan was het meestal gezichtsbedrog, getuige daarvan de extreem lage risicopremies die de periferie op haar schuld diende te betalen maar die na het uitbreken van de crisis weer pijlsnel de hoogte in gingen (figuur 2). Toen de financiële crisis uitbrak, stonden de weeffouten in de euroconstructie plots in de schijnwerpers. Financiële markten begonnen zich vragen te stellen bij het blinde geloof in convergentie. Bij ontstentenis van enig aanpassingsmechanisme bleken de landen van de periferie zeer kwetsbaar geworden. Ze hadden weinig of geen structurele hervormingen doorgevoerd. Zowel de inflatie als de loonkosten waren gemiddeld veel sneller gestegen dan in de rest van de eurozone, zeker in vergelijking met Duitsland. In figuur 3 zien we hoe de loonkosten in de periferie, ook wanneer gecorrigeerd voor productiviteit, veel sneller stegen dan die in het Noorden. Vooral het verschil met Duitsland – wiens ontwikkeling we in de figuur als referentie gebruikten – is enorm. Het leidde tot een groot competitiviteitsverlies waardoor de periferie heel afhankelijk is geworden van de instroom van buitenlands kapitaal om de tekorten op de betalingsbalans te financieren. Anderzijds gaf die onvoorwaardelijke niet-aflatende instroom van kapitaal weinig aanzetten tot verandering. Er was geen vuiltje aan de lucht.

Figuur 3 – Evolutie loonkosten per eenheid product ten opzichte van Duitsland

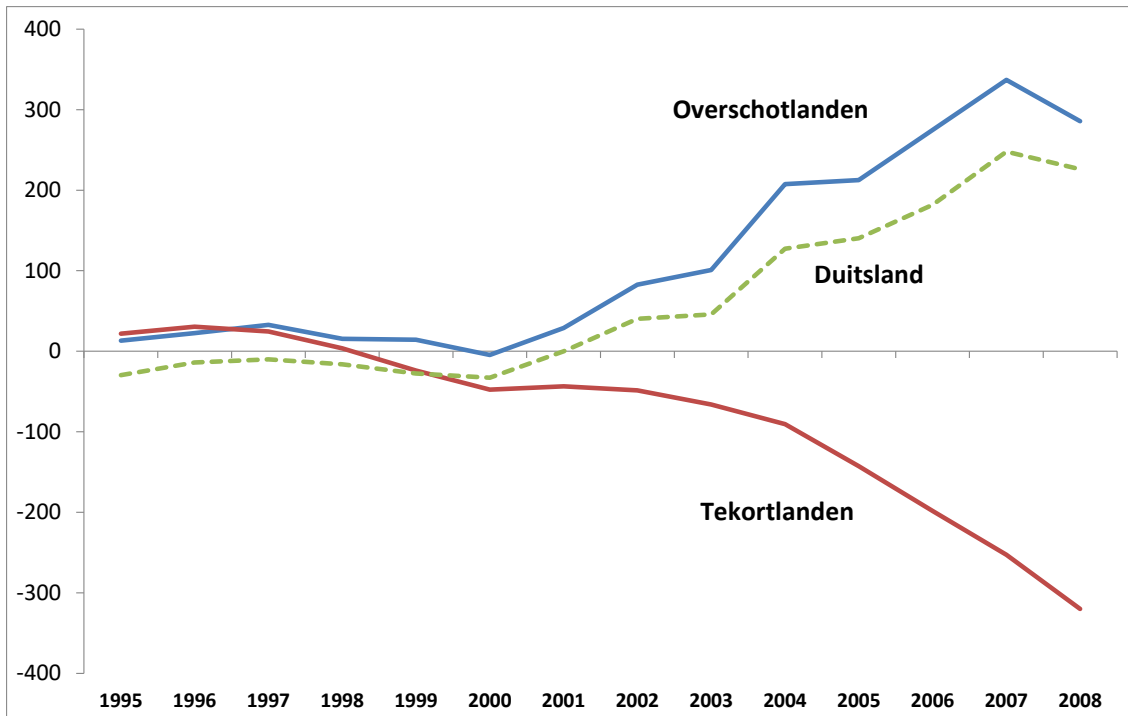

Bron: VKW Metena op basis van Oeso-data

2.2 Spiegeltje aan de wand

Merkwaardig is dat er binnen de eurozone geleidelijk een wederzijdse afhankelijkheid ontstond tussen tekort- en overschotlanden. Figuur 4 laat zien hoe handelstekorten en –overschotten elkaar quasi perfect in evenwicht hebben gehouden. Merk op dat deze figuur suggereert dat Duitsland is opgetreden als grootste financier van de periferie. Verderop zullen we aantonen dat dit meer is geweest dan een indruk. Op het eerste zicht lijkt dit misschien niet eens een verrassing maar bij nader inzien wijst deze figuur toch ook op een wel zeer grote verwevenheid. Het is een wisselwerking die aangeeft dat voor elke euro export er minstens iemand moet zijn die de tegenwaarde importeert. Het is een economische wetmatigheid waaraan ook Duitsland het afgelopen decennium veel te gemakkelijk is voorbijgegaan. De vraag is evenwel in welke mate men zich hiervan bewust had kunnen en moeten zijn.

Figuur 4 – Surplus en deficitlanden – een merkwaardig evenwicht

Toelichting

- Overschotlanden: Duitsland, Finland, Nederland, België, Oostenrijk, Luxemburg (stippellijn geeft Duitsland apart weer)
- Tekortlanden: Portugal, Italië, Ierland, Griekenland, Spanje
- Frankrijk werd niet opgenomen aangezien het in de betreffende periode evolueerde van overschot- naar tekortland.
- België werd pas in 2008 en 2009 lichtjes een tekortland.

Bron: VKW Metena op basis van IMF-data

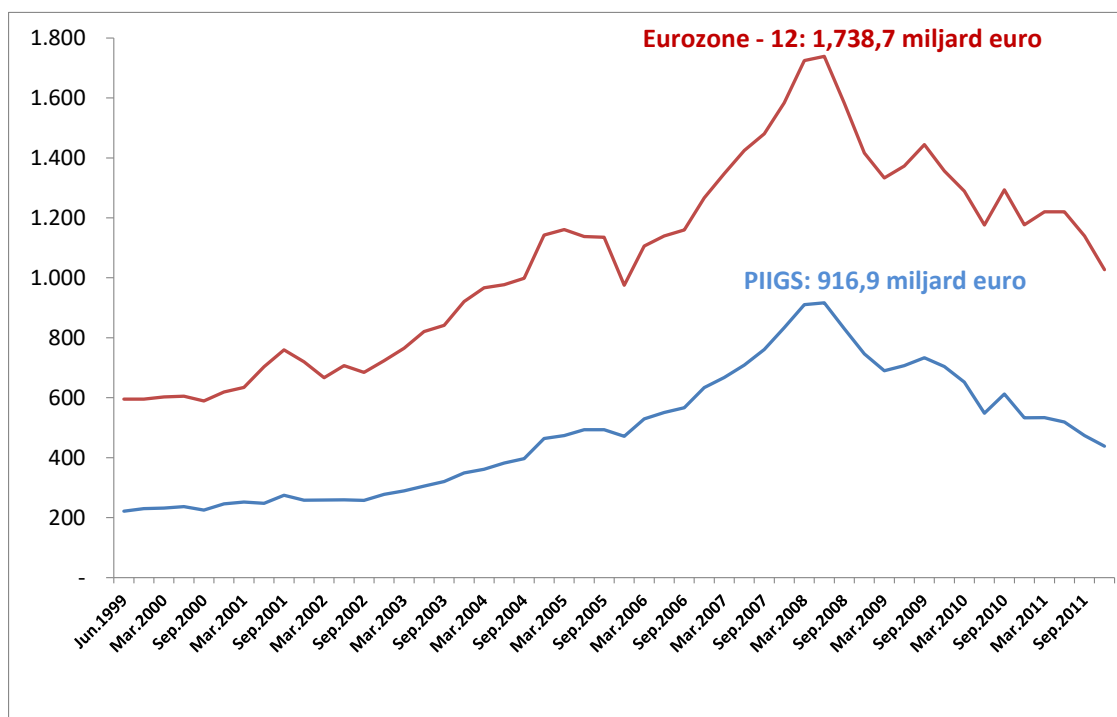
2.3. De olifant in de kamer

Wat men eigenlijk in de gaten had moeten hebben, is dat de grote wederzijdse afhankelijkheid zeer onevenwichtig is geweest. Zij wijst op een steeds groter wordende socio-economische divergentie. Dat had grote gevolgen voor de geldstromen binnen de eurozone. De uiteenlopende ontwikkelingen in de lopende rekening van de betalingsbalansen hebben geleid tot de opbouw van wederzijdse verplichtingen en schuldvorderingen. Voor het uitbreken van de financiële crisis, i.e. de periode 1999-2007, konden landen van Zuid-Europa, alsook Ierland, stevast rekenen op een grote instroom van privaat kapitaal. Banken uit landen met betalingsbalansoverschotten waren op zoek naar lucratieve beleggingen. Veel meer dan in eigen land vonden ze die in de periferie van de eurozone. De economie van de PIIGS groeide gemiddeld tegen

meer dan 4% per jaar daar waar het Noorden van Europa amper 2% groei bij elkaar kon harken. Symptomatisch was de Duitse economie die in de periode 1999-2007 amper met 1,6% groeide. Het zette Duitse banken aan om de met export verdiende centen te gaan beleggen in de groeilanden van de eurozone. Immers, er was geen wisselrisico en men maakte zich sterk een duidelijk zicht te hebben op de toekomstige ontwikkeling van de respectievelijke economieën.

Het gevolg is dat de balansen van heel wat Europese grootbanken, ook de Duitse, volgepropt zitten met vorderingen uit PIIGS-landen. Op het hoogtepunt midden 2008 ging het om een bedrag van 916 miljard euro (figuur 5). De vorderingen op de gehele eurozone beliepen op dat moment 1.738 miljard. Toen de crisis uitbrak stokten deze private geldstromen zeer vlug. De risicoaversie sloeg toe omdat de groeivoorzichten veel minder waren geworden en ook de beleggingen veel minder risicoloos bleken dan aanvankelijk gedacht. Private beleggers en banken zijn de voorbije jaren hun vorderingen op de rest van de eurozone uit voorzorg gaan afbouwen. De financieringsnood van de periferie was er daarom niet minder om. Om de grote tekorten op de lopende rekening van de betalingsbalans te kunnen blijven financieren, moesten de PIIGS hun toevlucht kunnen nemen tot alternatieven.

Figuur 5 – Evolutie vorderingen Duitse banken op PIIGS en eurozone-12 (zonder Duitsland)

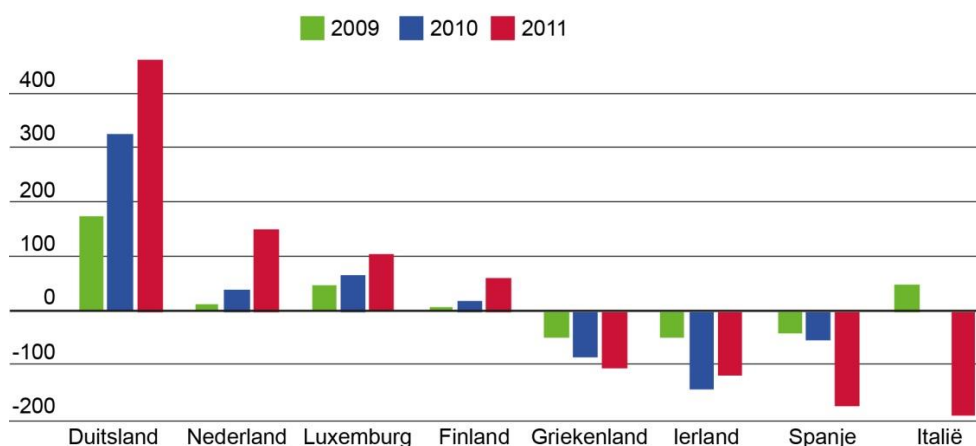

Bron: VKW Metena op basis van BIS-data

Om te beginnen kon er een beroep worden gedaan op rechtstreekse externe hulplijnen. Om hun banken te kunnen redden of begrotingen te financieren moesten Griekenland, Ierland, Portugal en Spanje rechtstreeks bijtanken bij respectievelijke noodfondsen. Ook diende de ECB de financiële markten verschillende keren te bedaren door schuldtitels van PIIGS landen op te kopen via de secundaire markt. Maar daarmee waren de betalingsbalanstekorten nog niet gedekt. Die financiering verliep steeds meer via het stelsel van centrale banken (figuur 6). Haast op sluipende wijze stapelde de Bundesbank 500 miljard vorderingen op ten aanzien van Zuid-Europa. Mocht de euro uit elkaar spatten, dan zou de Bundesbank en andere centrale banken van overschotlanden ongetwijfeld een pak geld kunnen verliezen. Halfweg 2012 had Duitsland op zijn eentje alles samen genomen voor ongeveer 2.000 miljard euro aan dubieuze vorderingen bijeen gespaard. Eigenlijk is dit de spreekwoordelijke olifant in de kamer van het Duitse financiële systeem waar ook de Duitse beleidsverantwoordelijken systematisch omheen blijven dansen. Echter ook in andere noordelijke lidstaten zitten banken verhoudingsgewijze volgepropt met vorderingen op de periferie en sinds het uitbreken van de crisis hebben ook de centrale banken van Nederland, Luxemburg en Finland de tekorten van de periferie mee helpen financieren.

Figuur 6 – Vorderingen en verplichtingen via het stelsel van centrale banken

Target2 Year - end balances of eurozone nations (€bn)

Bron: ECB, Bundesbank

3. Op zoek naar correcties

3.1 Veel te gulle mier

We moeten ons vandaag durven afvragen of het destijds verstandig was om te veronderstellen dat de concurrentieverschillen haast automatisch gingen verdwijnen, puur op basis van het feit dat men dezelfde munteenheid zou gebruiken. Eigenlijk is men daarvan te gemakkelijk uitgegaan, ook in de overschotlanden. Zoals eerder gesteld was men zich blijkbaar hiervan niet bewust. Het ontbeerde in elk geval aan enige collectieve verantwoordelijkheidszin die aanmaande tot meer terughoudendheid. In dat verband zouden we kunnen spreken van een 'everybody happy'-scenario zoals dit ook tot op vandaag bestaat tussen de VS en China. Reeds in 2004 stak Lawrence Summers, als hoogleraar aan de Universiteit van Harvard, de draak met de wederzijdse economische afhankelijkheid van de VS en China. Summers, die later onder president Obama een tijdje zou fungeren als secretaris van de Amerikaanse 'Treasury', vond het niet kunnen dat China zijn eigen export financierde door aan de VS geld uit te lenen waarmee die op hun beurt de belastingen konden verlagen alsook een huizenbubbel financieren. Hij sprak van een vorm van wederzijdse financiële terreur met als groot gevaar dat op termijn de VS hun schulden niet meer zouden gefinancierd krijgen. Weinigen waren zich in 2004 bewust van het feit dat ook in de eurozone een gelijkaardige vorm van financiële terreur plaatsgreep met Duitsland en andere overschotlanden in de rol van China en de periferie in de rol van de VS.

Een eerste belangrijke gevolgtrekking is dan ook dat deze jarenlange collectieve blindheid voor deze financiële terreur de legitimiteit van het huidige discours fors ondermijnt. De spaarzame Duitse mier die de spilzuchtige krekels uit het Zuiden voorzag van de nodige financiering heeft haar huiswerk minder adequaat gemaakt dan ze ons graag wil laten geloven. Noordelijke eurolanden hebben bijna tien jaren lang het Zuiden kritiekloos gefinancierd. Er werden weinig vragen gesteld bij het kredietrisico. 'Credit management' was niet meteen de grootste prioriteit. Het beste afbetalingsplan was het feit dat we met z'n allen in de boot van de euro zaten. Nu de boot dreigt te zinken, kan men zich afvragen hoe rechtmatig de eis tot straf van een schuldeiser is wanneer die tien jaar lang is doorgegaan met het financieren van een foute boel? De exportwinkel moest blijven draaien. Omgekeerd zag de periferie het geld als het ware gratis binnenstromen. Zij hebben verzuimd om minstens een deel van de middelen te investeren in productieve investeringen en zijn daarom mede verantwoordelijk.

3.2 Een onderdak

Een tweede gevolgtrekking is dat de grote verscheidenheid inzake respectievelijke welvaartsniveaus en –ontwikkeling noopt tot het installeren van veel doortastendere controle- en correctiemechanismen. Behoudens de normen van Maastricht en enkele vage aanbevelingen aangaande structureel beleid heeft men veel krachtigere sturingsmechanismen nodig. De voorbije jaren heeft de eurocrisis de leiders van de EU

doen inzien dat er nood is aan een veel breder raamwerk. Tijdens de talrijke topontmoetingen van Europese leiders is men er alvast in geslaagd om hieraan tegemoet te komen.

In de nieuwe verdragsrechtelijke praktijk wordt veel verwacht van het zogenaamde 'six-pack' waartoe werd overeengekomen tijdens de top van 13 december 2011. Het 'six-pack' verwijst naar zes wetgevingshandelingen die de economische 'governance' in de EU moeten aanscherpen. Vier voorstellen hebben betrekking op begrotingsaangelegenheden, waaronder een hervorming van het stabiliteits- en groeipact van de EU, terwijl twee nieuwe verordeningen gericht zijn op het binnen de EU en de eurozone doeltreffende opsporen en aanpakken van macro-economische onevenwichtigheden. Vooral die laatste twee zijn een belangrijke aanvulling. Zoals gezegd, ontbrak het de EU en de eurozone aan een instrument voor serieuze opvolging van macro-economische ontsporingen. De nieuwe 'Imbalance Procedure' moet die leemte opvullen. Het is een monitoringsysteem met tal van knipperlichten voor budgettair en structureel beleid die het mogelijk maken om problemen vroegtijdig te detecteren.

Wat het nieuwe verdrag betreft, hebben op 2 maart 2012 de staatshoofden en regeringsleiders van alle EU-lidstaten, uitgezonderd het Verenigd Koninkrijk en Tsjechië, een verdrag inzake stabiliteit, coördinatie en bestuur in de economische en monetaire unie ondertekend. Doel van dit verdrag is de stabiliteit van de hele eurozone te waarborgen. Het nieuwe verdrag schrijft voor dat de nationale begrotingen in evenwicht moeten zijn of een overschot moeten vertonen. Die regel moet binnen één jaar na de inwerkingtreding van het verdrag in het nationale recht zijn opgenomen. Bij significante afwijkingen van die doelstelling of van het aanpassingstraject er naartoe zal automatisch een correctiemechanisme in werking worden gesteld. Naast een veel striktere opvolging van de begrotingsdiscipline werd ook een kader voor coördinatie en convergentie van het economische beleid in werking gesteld. De verdragspartijen moeten verslag uitbrengen over hun plannen inzake uitgifte van overheidsschuld papier en erop toezien dat ingrijpende hervormingen van het economische beleid van tevoren worden besproken en, waar passend, gecoördineerd. Het verdrag inzake stabiliteit, coördinatie en bestuur treedt in werking zodra het door twaalf lidstaten van de eurozone is geratificeerd en zal openstaan voor de toetreding van andere dan de verdragsluitende EU-lidstaten. De streefdatum voor de inwerkingtreding is 1 januari 2013. Het is de bedoeling dat de inhoud van dit verdrag binnen vijf jaar na de inwerkingtreding in het EU-recht wordt opgenomen.

Hoe noodzakelijk deze verdragsaanpassingen ook mogen zijn, zijn ze voldoende om de bestaande onevenwichtige socio-economische ontwikkelingen alsnog recht te

trekken? De berg problemen uit het verleden is gigantisch. Los daarvan moet de aanpak om problemen vroegtijdig te detecteren zich nog bewijzen. Detecteren is één zaak, corrigeren is nog wat anders. De structurele ingrepen die het 'six-pack' voor ogen heeft, werken pas na verloop van tijd. In die zin zou men kunnen stellen dat de hervormingen van het 'six-pack' nog maar een onderdak zijn voor het eurohuis waarop later een sterkere constructie zal moeten worden aangebracht. Het regent dan misschien even niet meer binnen maar het stormt buiten. In tijden van calamiteiten vliegt dat onderdak er zo weer af. Het is verleidelijk om die markten daarvoor met de vinger te wijzen. Helaas zijn het de Europese overheden die de markten smeken om hun schuldtitels te kopen. Er zal dus meer moeten gebeuren om het vertrouwen van de markten te herwinnen.

3.3 Tijd kopen niet genoeg

In afwachting van een echt dak boven ons hoofd, zijn we aldus gedoemd om nog meer tijd te kopen. Structurele maatregelen werpen pas na enige tijd hun vruchten af. Maar hoe realistisch is het om vandaag alle heil te verwachten van besparingen en structurele ingrepen? Het Noorden, met Duitsland op kop, herhaalt daarmee de fouten uit het verleden. Dit kunnen we illustreren aan de hand van enkele voorbeelden. Het ontwikkelen van een eigen maakindustrie duurt jaren omdat er eerst fundamenteel onderzoek aan voorafgaat. Het flexibiliseren van de arbeidsmarkt en het aan banden leggen van loonkostenontsporingen is een werk van lange adem. Het terugdringen van corruptie en het efficiënter maken van het overheidsapparaat vergen een mentaliteitsverandering waar vaak een generatie overheen gaat.

Dat neemt uiteraard niet weg dat het een prachtig signaal zou zijn indien de periferie vandaag resoluut de kaart van structurele maatregelen zou trekken en dat luidkeels zou afficheren. Maar dan nog zal er meer tijd nodig zijn, niet alleen om de markten gerust te stellen maar ook om de vruchten van zo'n aanpak ten volle te plukken. Immers, de heersende spaarzaamheidscultus doet de noodlijdende economieën krimpen wat hun terugbetalingscapaciteit verder ondermijnt. Deze landen hebben klaarblijkelijk nood aan een veel lagere overbruggingsperiode. Het moge stilaan duidelijk wezen dat deze landen nooit of nimmer uit de problemen zullen geraken indien ze niet kunnen terugvallen op een krachtig noodfonds of complementaire interventies vanwege de ECB.

En dan is er nog het probleem van de huidige openstaande vorderingen. De kans is groot dat minstens een deel daarvan niet meer zal worden terugbetaald, zoals in het geval van Griekenland reeds is gebleken. Zolang er geen duidelijk mechanisme is gevonden om die vorderingen af te wikkelen, blijft de periferie een vogel voor de kat. Het probleem is echter dat de overschotlanden dit probleem liever niet aankaarten.

Figuur 3 herinnert aan het feit dat, bij de minste afschrijving van deze vorderingen, de banken van het Noorden in de problemen komen. Hier duikt de olifant in de kamer weer op. Door hierover te zwijgen als vermoord stellen de overschotlanden de noodzakelijke correcties alsmar langer uit. Intussen glijden de periferie en straks de gehele eurozone verder weg in recessie waardoor het gehele europroject op de helling staat.

Het erkennen van de interne dynamiek van een muntunie en de daaruit voortvloeiende interne geldstromen noopt bijgevolg tot het beantwoorden van de vraag naar de verdere financiering van toekomstige alsook de afwikkeling van vroegere onderlinge betalingsbalansverschillen. Want ondanks alle mogelijke hervormingen blijven perifere eurolanden aangewezen op financiering van buitenaf. Men kan de fouten van een deliriumdecennium niet op enkele jaren tijd rechtekken. Het zal iets langer duren om de kater te verdrijven.

4. Exit als deus ex machina

Misschien negeren de landen van het Noorden de olifant in de kamer bewust. Mogelijks sturen ze daarmee impliciet aan op een scenario waarbij een aantal landen de euro noodgedwongen moet verlaten? Vroeg of laat houdt het immers op. Met een exit kan het getroffen land overschakelen op een zwakke munt en het monetaire beleidswapen zelf weer ter hand nemen. De exit uit de euro betekent bovendien een virtueel faillissement. De vorderingen van de schuldeisers uit het Noorden zouden niet meer worden ingelost. Merkwaardig genoeg is dit voor de beleidsverantwoordelijken van het Noorden de minst moeilijke oplossing. In plaats van te moeten toegeven dat men als schuldeiser te gul is geweest met het toekennen van leningen, zijn het in dat geval de landen van de periferie die zelf met de billen bloot gaan door de terugbetaling officieel stop te zetten. Het spreekt voor zich welke van de twee boodschappen zich in de kernlanden het gemakkelijkst laat uitleggen aan de kiezer?

Maar hoe wenselijk zou een exit van één of meer landen in werkelijkheid zijn? Nemen we het voorbeeld van Griekenland. De verschillen inzake economische ontwikkeling met het Noorden van de unie zijn zo groot dat men zich niet kan voorstellen dat een dergelijke economie kan overleven zonder gebruik te kunnen maken van het wapen van een devaluatie of het beschikken over een eigen monetair beleid, in casu het manipuleren van de rente alsook het naar believen laten draaien van de geldpers. Het minder snel laten oplopen van de eigen loonkosten en prijzen kent immers ook zijn grenzen. Van zijn totale nationale bestedingen moest Griekenland in 2011 ongeveer 22% vanuit het buitenland betrekken. Dankzij besparingen is dat reeds 5 procentpunten minder dan in 2007 maar hoever kan men gaan met het stropen van een kei? Een exit uit de euro lijkt dus de onvermijdelijkheid zelve. In dat geval zou

Griekenland een nieuwe drachme kunnen invoeren die wellicht met minstens 50% devalueert ten opzichte van de euro. Daarmee zou Griekenland op slag competitief worden. Gedaan met besparingen en loondeflatie. De economie zou opnieuw kunnen groeien.

Liggen de zaken echter zo simpel? Het is verre van zeker dat een 'Grexit' een gegarandeerd succes wordt. Bij nader inzien is de economische structuur van een land als Griekenland dermate zwak dat men mag betwijfelen of het überhaupt de eerstkomende tien jaar in staat zal zijn om zich op eigen kracht te handhaven, ook buiten de muntunie. De belangrijkste tekortkoming is immers het ontbreken van een industrieel weefsel als exportbasis. Je kunt nog zoveel devalueren als je maar wilt, zonder exportweefsel brengt dit weinig bij. Integendeel, met elke ontwaarding van de eigen munt wordt ook de import van noodzakelijke grondstoffen en hulpbronnen duurder. Die duurdere import wakkert op zijn beurt de binnenlandse inflatie aan en ondermijnt de loondiscipline. Dan zijn we terug bij af.

Kunnen we het risico nemen dat Griekenland het komende decennium in de achtertuin van Europa blijft zwalpen als dronken zwerver in de nacht? De vraag is ook of het bij Griekenland zal blijven? Als één land eruit kan stappen dan kunnen andere volgen. Men kan het de financiële markten niet kwalijk nemen dat ze twijfels zullen krijgen rond de verdere deelname van Spanje en Italië indien Griekenland eruit kan stappen. Bovendien, waar we ons moeilijk kunnen voorstellen dat Griekenland, met een economisch gewicht van amper 2,5%, de gehele eurozone kan doen wankelen, ligt dat anders met kleppers als Italië en Spanje. Als men de twijfels wil wegnemen dan zal dit vragen om een krachtig signaal. Italië en vooral Spanje beschikken over een sterker industrieel weefsel en hebben meer kans op slagen om er op hun eentje door te komen. Voor hen is de verleiding om eruit te stappen intrinsiek groter dan bij Griekenland. Maar, omgekeerd liggen hun kaarten ook beter geschud om het binnen de eurozone waar te maken. Het is aan de Europese leiders om aan de financiële markten duidelijk te maken met welk van deze twee opties ze rekening moeten houden. Als ze niet snel zelf tot een keuze komen, dan zullen de markten dat voor hen doen. We kunnen al raden wie dan de schuld zal krijgen voor het uiteenvallen van de euro.

Het moge duidelijk wezen, als men de euro wil redden dan wordt het hoog tijd dat de Europese leiders het heft in handen nemen. Momenteel deinzen ze daarvoor terug omdat eender welke reddingsoperatie veel geld zal kosten. Er is niet alleen de afwikkeling van de bestaande vorderingen, er gaat nog minstens een decennium over om de onevenwichtige situatie tussen overschot- en tekortlanden af te bouwen tot op een duurzaam niveau. Om de noodlijdende landen te voorzien van het nodige geld zal men bijgevolg een of andere vorm van solidariteit moeten invoeren. De rijkere leden

van de club zullen bereid gevonden moeten worden om een groot deel van hun vorderingen uit het verleden af te schrijven en daarnaast ook in de toekomst aan een belangrijk deel van de terugbetaling van hun leningen te verzaken.

5. Het dilemma op scherp

De vraag die bijgevolg voorligt, is of Europa en de eurozone in het bijzonder, voldoende solidariteit zullen kunnen opbrengen om die geldstromen te verzekeren? Of een meer eengemaakt Europa in staat zal zijn om met dit gegeven om te gaan, valt nog te bezien. Een geschikte graadmeter voor de intellectuele rijpheid om te komen tot een meer geïntegreerde monetaire en politieke unie is de terminologie die de goegemeente gebruikt om een onevenwichtige situatie te bestempelen. Het discours dat tot op heden wordt gevoerd, is er eentje dat nauw aansluit bij de parabel van de mier en de krekkel. De hardwerkende en spaarzame Duitse mier moet blijkbaar opdraaien voor de lakse luiheid van de krekels uit het Zuiden. De zwart-wit metafoor van Jean de la Fontaine roept niet meteen het beeld op van een eensgezinde unie die op weg is om een gemeenschappelijk lot in elkaars handen te leggen.

Nefast is ook dat in een opgeklopt mediadebat er nog weinig ruimte is voor nuances. Solidariteit klinkt per definitie soft en het staat beter om alle nadruk te leggen op efficiëntie. Het basisuitgangspunt is dat Duitsland noodlijdende landen wil helpen in de mate dat ze bereid zijn om fiscale bevoegdheden over te dragen en zich te onderwerpen aan een strikte budgettaire discipline. Daarbij gaat men zo ver, dat landen van de periferie zich inmiddels akkoord hebben verklaard met regels waarvan iedereen eigenlijk weet dat ze die de komende twee decennia nooit zullen kunnen nakomen. Wie gelooft dat Italië de komende 20 jaar een begroting in evenwicht zal voorleggen om zijn schuldgraad terug te drijven naar de grens van 60%? Het is per definitie niet uitgesloten dat Italië dit kan maar het is wel uitgesloten dat het dit kan in de besparingsmodus waarin het momenteel gevangen zit. Die modus wordt het opgelegd als voorwaarde voor het verkrijgen van steun. Daarmee belandt men echter in een negatieve spiraal waar de groei van morgen wordt onderuitgehaald door de besparingen van vandaag. Dat geldt ook voor de andere landen van Zuid-Europa.

Waarom het momenteel schort in de idee van het Noorden is dat men zich onvoldoende inleeft in de omstandigheden. In normale economische tijden is het perfect mogelijk dat een individueel land zich uit de problemen bespaart. Veertig jaar ervaring met saneringsoperaties in westerse economieën leidt tot het hoopgevende inzicht dat besparingen in de overheidsuitgaven en de sociale zekerheid de economische groei nauwelijks aantasten. Saneringsoperaties die het mes zetten in de overheidsinvesteringen hebben daarentegen groeibelemerende effecten. Het succes van zo'n saneringsoperatie hangt echter ook af van enkele externe parameters. Het

maakt een groot verschil wanneer een sanering wordt voorafgegaan door een devaluatie van de munt. Een versoepeling van het monetaire beleid is eveneens een vrij cruciale omgevingsfactor. Een laatste randvoorwaarde is het economische klimaat bij de handelspartners of buurlanden. Het is logisch dat een sanering harder aankomt wanneer iedereen probeert hetzelfde te doen. Blijkbaar zit de eurozone vandaag in een deadlock. Devaluaties zijn uitgesloten. De beleidsrente staat al sinds meer dan drie jaar historisch laag. De ECB zag haar balanstotaal verdrievoudigen wat wijst op een enorme monetaire versoepeling. Tenslotte, omdat iedereen moet besparen dreigt de eurozone in een depressie terecht te komen. Zelfs Duitsland blijkt niet immuun voor de economische malaise waarin de eurozone is terechtgekomen. Onze oosterburen mogen dan wel gratis lenen en maximaal profiteren van een zwakke euro, ze zitten tot aan hun nek in de eurozone. Kortom, in deze tijden werkt de conventionele wijsheid aangaande groeivriendelijke saneringen helaas niet.

Daarmee zit de redding van de euro gevangen in een dilemma, een catch-22. Er zijn maar twee manieren om hieraan te ontsnappen. Ofwel blijft men de regels van de muntunie gehoorzamen, maar dan moet er langdurige hulp komen van binnen die unie, ofwel komt die hulp er niet maar dan kan men onmogelijk blijven gehoorzamen aan de regels. Blijkbaar hebben de politici van het Noorden ervoor gekozen om niet te kiezen. Ze zijn niet van plan om dit dilemma op te lossen of te doorbreken. Ze laten de zaak liever ontploffen. Dat doen ze feitelijk door vast te klampen aan de metafoor van de krekkel en de mier die hun electoraal uiteraard het beste uitkomt. Het stelt hen in staat om het probleem van de olifant in de kamer binnenkort in de schoenen te schuiven van landen die in de huidige omstandigheden gedoemd zijn om de terugbetaling van hun schulden stop te zetten. Als noordelijke euroleden, met Duitsland op kop, niet snel gaan inzien dat ze hiermee de periferie voor het blok hebben gezet, dan dreigt de euro uit elkaar te spatten. Daarmee neemt het Noorden evenwel een verantwoordelijkheid die veel verder reikt dan alleen maar het europroject. Feitelijk staat vandaag meer dan 50 jaar Europese integratie op de helling.

Uiteraard is het ook voor Duitsland en andere overschotlanden een erezaak om voldoende druk op de ketel te houden. Hervormingen zijn noodzakelijk om in de toekomst competitief te worden. Een groot probleem is uiteraard Griekenland. De stugge en ronduit corrupte houding van Athene is koren op de molen van de besparingsprofeten. Het drijft het Noorden nog meer in de richting van een schijnbaar logische maar niet-productieve egelstelling. Zoals eerder gesteld, is het onrealistisch om hiervan op korte termijn vruchten te verwachten. Het is ook onrealistisch om te denken dat de landen van de periferie hiermee in staat zullen zijn om al hun schulden te delgen. De patstelling drijft het prijskaartje, dat aan de redding van de euro vasthangt, verder de hoogte in. Dat gaat zo snel dat straks het redden van de euro

even duur wordt als het laten vallen van de eenheidsmunt. Want door het getalm gaan straks niet alleen voor enkele duizenden miljarden euro's aan vorderingen in rook op, ook de eengemaakte markt zal grotendeels verdwijnen. Daarmee zouden de overschotlanden twee keer verliezen.

6. Solidariteit versus efficiëntie

Als het zo goed als zeker is dat we hoe dan ook een groot deel van onze vorderingen op de periferie zullen moeten afschrijven, waar liggen dan onze prioriteiten? Vroeg of laat zullen de huidige openstaande vorderingen het karakter van transfers krijgen, met of zonder euro. Daarmee wordt solidariteit van het Noorden met de periferie ex post geratificeerd. Maar hoe gaan we daarmee om in de toekomst? Als het Noorden bereid kan gevonden worden om de euro te redden, dan is er nood aan een mechanisme dat het evenwicht tussen solidariteit en efficiëntie bewaakt.

Het discours van de krekel en de mier zal ons daar alvast niet toe brengen. Het gaat voorbij aan het feit dat ook binnen een muntunie betalingsbalanstekorten moeten worden gefinancierd. Men kan er wel van dromen dat elke deelnemer een overschot op zijn handelsbalans realiseert. Of dat de balansen van alle individuele deelnemers netjes afsluiten in evenwicht. Maar hoe waarschijnlijk is dat? Het is veel realistischer om uit te gaan van een onderling onevenwicht. Het in de gaten houden van die onevenwichtige situaties – onder meer door middel van de 'six-pack' - zal niet kunnen beletten dat ze zich steeds opnieuw zullen blijven voordoen. Een duurzame muntunie vergt bijgevolg dat men deze wetmatigheid erkent en er vervolgens naar handelt. Dat veronderstelt meteen de installatie van een of andere vorm van financiële solidariteit.

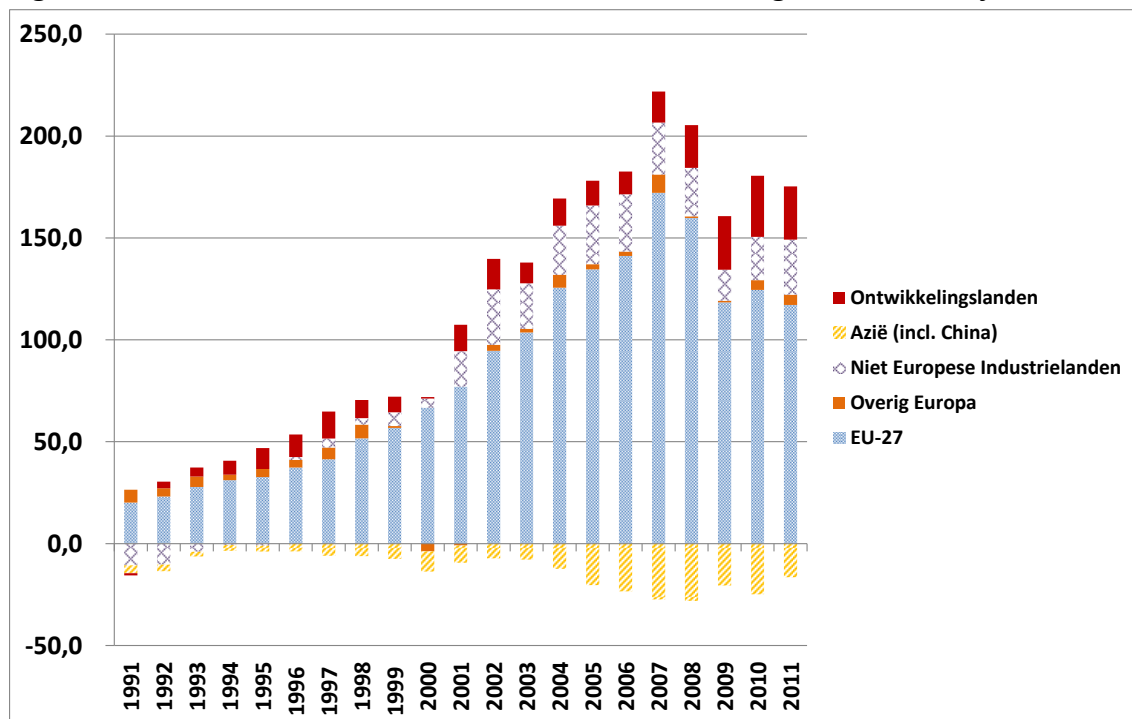
Een inspirerende metafoor kan gevonden worden in het Amerikaanse basketbal waar men streeft naar meer gelijke concurrentieverhoudingen door het organiseren van solidariteit tussen clubs. Daardoor kunnen ze haast even sterk aan de start van de competitie verschijnen. De harde maar tevens gelijkere concurrentiestrijd wordt als het ware georganiseerd. Op die manier worden niet alleen de clubs die hulp krijgen sterker maar worden ook de initieel sterkere clubs uitgedaagd om hun allerbeste beentje voor te zetten. De competitie als geheel wordt sterker. We moeten durven dromen van een eurozone waarin iets gelijkaardigs gebeurt. Het veronderstelt echter wel dat de huidige overschotlanden ermee kunnen leven dat hun kampioentitel geenszins is gegarandeerd. De fellere interne competitie biedt anderzijds ook voor hen perspectieven om de strijd met de rest van de wereld beter te kunnen aangaan.

Dat laatste zou de Duitsers misschien wel meer kunnen interesseren dan algemeen wordt aangenomen. In tegenstelling tot de gangbare visie doet Duitsland het helemaal niet zo goed op exotische markten. Onze oosterburen hebben het voorbije decennium hun exportoverschotten bijna uitsluitend geboekt in het rijke Westen – en vooral de

EU, veel minder in opkomende markten (figuur 7). Het voorbije decennium was de EU op haar eentje zelfs goed voor 80 tot 90% van het Duitse handelsoverschot. De eurozone nam 2/3de in beslag. Kijken we naar 2011 dan waren de grootste individuele bijdragers in volgorde van belangrijkheid: Frankrijk (35,1 miljard), de VS (25,4), het VK (20,4), Oostenrijk (20,1), Italië (13,8), Spanje (12,3) en Polen (11,1). Opvallend in figuur 7 is het systematisch negatieve handelssaldo van Duitsland met Azië (China, Mongolië, Noord-Korea en Vietnam). Vooral de handel met China is daarin doorslaggevend. Goed voor slechts 6% van zijn export, laat Duitsland met China systematisch een handelstekort optekenen. Vorig jaar beliep dit zelfs 14,4 miljard euro. Ook met het geheel van de BRIC-landen is het saldo negatief, namelijk 17,2 miljard.

Het zegt veel dat zelfs een exportkampioen als Duitsland er niet in slaagt om de balans met opkomende markten in plus te laten draaien. Wat figuur 7 vooral aantoonst is dat we ons vragen moeten stellen bij de duurzaamheid van het Duitse exportoverschot, zeker wanneer bekeken in combinatie met de figuren 4, 5 en 6. Vooralsnog blijft het feit dat men dit handelsoverschot met de eurozone zelf heeft gefinancierd taboe. Waarover men zich ook zorgen mag beginnen te maken, is dat de grootste afnemers van Duitse exportproducten gedwongen worden om de broeksriem aan te halen. De VS, het VK en de periferie van de eurozone zullen minder gretige afnemers worden. Ook het uiteenvallen van de eurozone zou de Duitse export grote schade berokkenen.

Figuur 7 – Duitse handelsbalans naar regio, in miljard euro

Bron: VKW Metena op basis van data Duitse Sachverständigenrat

We willen met figuur 7 geenszins de triomf van het Duitse economische model weerleggen. De successen werden mede mogelijk gemaakt door middel van een constructief sociaal overleg alsook een adequate hervorming van de arbeidsmarkt (cf. Hartz IV) . Misschien nog meer dan de export liggen deze hervormingen aan de basis van het werkgelegenheidswonder van de afgelopen jaren. Duitse bedrijven kregen zuurstof door gematigde loonakkoorden en gaven in ruil daarvoor werkzekerheid. Het model van 'Mitbestimmung' maakt vakbonden mee verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van een bedrijf. Meer nog, de beslissingen van de syndicaal verantwoordelijke betreffen ook diens eigen job waardoor werkgelegenheid een veel grotere prioriteit wordt. Ook de besparingsdiscipline bij de Duitse overheid is het navolgen waard. De Duitse staat bouwde zijn ambtenarenbestand af met 10%. Dat verschaftte ruimte voor lagere belastingen zonder de duurzaamheid van de openbare financiën in het gedrang te brengen. Het zijn ook dit soort structurele hervormingen die Duitsland competitief hebben gemaakt. Ze strekken tot voorbeeld voor de gehele unie.

Met andere woorden, er is niets mis met het efficiëntiediscours van de Duitsers. Het probleem schuilt in het feit dat men vervalt in zwart-wit redeneringen. Het Duitse economische exportsucces blijft te veel beperkt tot Europa en enkele met schulden overladen Angelsaksische landen. Is dat de fout van Zuid-Europa of de periferie? Dat kan men hen bezwaarlijk aanrekenen. Het ligt eerder aan het uitblijven van een gezamenlijke strategie. Als we de Lissabondoelstellingen, heden omgedoopt tot EU 2020, ooit willen halen dan zal een sterkere interne competitie nodig zijn. Zoiets als het Amerikaanse basketbal is uiteraard slechts een metafoor. Maar een systeem van voorwaardelijke solidariteit dat landen van de periferie voldoende tijd geeft om een ernstige inhaalbeweging te maken inzake competitiviteit, is onontbeerlijk. De voorwaarde moet zijn dat de financiële middelen daadwerkelijk worden aangewend met dat doel voor ogen. Anderzijds moeten de huidige overschotlanden kunnen accepteren dat anderen misschien even sterk of sterker worden dan zichzelf. Momenteel blijven te veel noordelijke eurolanden hangen tussen die twee gedachten. Dat leiden we onder meer af uit het feit dat deze landen, samen met Duitsland, er niet toe komen om publiekelijk hun rol van veel te gulle financier aan de kaak te stellen. Daarmee blijft men vasthouden aan de mythe van de exportkampioenen terwijl de cijfers aantonen dat dit beeld – zelfs voor Duitsland - veel genuanceerder is dan algemeen wordt aangenomen.

Om verder door te gaan op de basketbalmetafoor, stelt zich de vraag naar het solidariteitsmechanisme zelf. Hoe organiseert men de overdracht van transfers van rijke clubs naar armere clubs? In de context van de euro ontwaren we vandaag een aantal grote pistes, mogelijk in de praktijk te combineren. Momenteel worden de

tekorten van de periferie gefinancierd door ofwel het noodfonds, ofwel de geldkraan van de ECB. Ook via het interne rekenstelsel van centrale banken wordt er veel geld getrancheerd. Dit zijn hooguit tijdelijke oplossingen. Waar we naartoe moeten, is dat de periferie zich opnieuw kan financieren via de markt. Hoewel ook de financiële markten zich totaal hebben verkeken op de schuldenproblematiek van de periferie, blijven zij de minst slechte barometer alsook de best disciplinerende factor. Om de markten te overtuigen zal er echter heel wat meer geld op tafel moeten komen dan wat er vandaag in de noodfondsen zit (ongeveer 1.000 miljard).

Om zover te komen dat ook de private financiers op de financiële markten appetijt krijgen in schuldpapier van perifere landen, dient er een of ander vorm van publieke schuldgarantie te komen. We denken dat het op korte termijn aangewezen is om de noodfondsen (EFSF en ESM) te integreren tot één geheel en vervolgens van dit vehikel een bank te maken die desnoods geld kan lenen bij de ECB. Daardoor kan het noodfonds zijn capaciteit verviervoudigen en wordt het een echte bazooka. Banken die in de problemen komen zouden bij dat fonds moeten kunnen aankloppen. Een dergelijke operatie zou het dilemma vermoedelijk doorbreken. De olifant in de kamer zou eindelijk kunnen losbreken en wellicht zullen perifere landen veel vlugger naar de markt kunnen terugkeren dan men vandaag durft te hopen. Het is een paradox dat een sterker noodfonds of een eenduidig signaal van de ECB de probleemlanden wellicht onmiddellijk weer toegang verschaft tot de markten.

Uiteraard is dit niet genoeg. Op langere termijn zal men moeten overgaan tot een of andere vorm van collectivisering van de schulden. Een mogelijke piste zijn euroobligaties waarbij men een deel van de schulden van alle eurolanden in één grote pot steekt. Sterke landen betalen op dat deel van de schuld een hogere rentevoet, zwakkere landen een lagere. Eleganter lijkt de zogenaamde 'redemption' variant die enkele Duitse economen bedachten.¹¹⁵In een streven naar een evenwicht tussen verantwoordelijkheid en solidariteit stellen ze voor om de staatschuld van individuele eurolanden op te splitsen in een stuk boven en een stuk beneden de 60%-drempel van Maastricht. De stukken boven 60% zouden worden samengebracht in een 'schuldaflossingsfonds' waarvan iedere lidstaat een aandeel verwerft dat overeenstemt met de ingebrachte schuld. Perifere landen zouden voor het herfinancieren van hun schulden een lagere interest betalen dan de huidige marktrente, noordelijke lidstaten zouden meer betalen. De bedoeling is dat elk land over een periode van 25 jaar zijn schuld in het fonds volledig aflost om alzo de drempel van 60% te bereiken. Op basis van het vernieuwde stabiliteitspact zou men alzo verantwoordelijkheid combineren met solidariteit.

¹¹⁵ Duitse *Sachverständigenrat*, 9 november 2011.

De idee van het schuldaflossingsfonds is fantastisch. Toch is en blijft er één groot probleem. Hoe gaat een land als Italië in de huidige omstandigheden zijn beloftes kunnen waarmaken? Hetzelfde geldt voor andere perifere landen. Italië zou 25 jaar lang een primair begrotingsoverschot van meer dan 4% van zijn bbp moeten voorleggen. Zoals eerder aangegeven is zoiets niet onmogelijk maar dan moet men eerst uit de negatieve spiraal zien te komen. Ook voor Duitsland is het fonds geen cadeau. Op de schuld boven 60% van zijn bbp zou Duitsland een hogere rente moeten betalen. De vraag is echter wat Duitsland er voor over heeft om de euro te redden.

7. Nabeschuiving

We moeten beseffen dat er geen kant-en-klare recepten zijn om tot een beter werkbare unie te komen. Er zijn geen theoretische modellen die ons zekerheid van succes verschaffen. Grasduinend in de literatuur van de jaren negentig komen we alleen maar tot de conclusie dat de euro een huis is zonder dak. Hoe dit dak eruit moet zien, staat nergens geschreven. We zullen onze Europese geschiedenis zelf moeten maken. En liefst met bekwame spoed. De hevige stormen van de voorbije jaren nopen tot een afwerking van het gebouw. Het nieuwe stabiliteitspact en de 'six-pack' zijn een eerste aanzet. Ze kunnen problemen vroegtijdig detecteren. De vraag is of ze in staat zullen zijn om bij te sturen. Ze bieden hoe dan ook geen oplossing voor de problemen uit het verleden. De negatieve schuldschroef waarin de periferie is terechtgekomen, vergt circuitbrekers. De olifanten in de kamer van de Europese banken dreigen de overheidsfinanciën op losse schroeven te zetten. Zolang het schroot niet wordt opgekuist, blijft de onzekerheid omtrent de daadwerkelijke omvang van de olifant een normaal functioneren van de financiële markten verhinderen.

Op een bepaald moment zal men moeten durven springen. De euro redden zal veel geld kosten; hem niet redden zo mogelijk nog meer. Als we de euro willen redden, dan zullen we het dilemma van onze muntunie moeten doorbreken. We kunnen niet besparen en tegelijk groeien. Met een krachtig noodfonds, aangevuurd door de ECB, kan men genoeg tijd kopen, tenminste als men deze keer de tijd goed gebruikt. Na een grote kuis bij de banken kan men het eurohuis afwerken. Opdat de 'six-pack' geen dode letter zou worden is er nood aan een krachtig sturingsmechanisme. Landen die in de problemen komen moeten kunnen worden geholpen. Structureel beleid werkt pas na verloop van tijd. Zonder een vorm van solidariteit is een muntunie daarom ten dode opgeschreven. De vraag is of er vandaag nog een voedingsbodemp voor medeleven kan worden gevonden. De parabel van de krekkel en de mier overheerst het debat. Toch zijn er meer dan voldoende barstjes in dit discours.

Zo zullen overschotlanden vroeg of laat moeten erkennen dat het financieren van de eigen export geen duurzame groei genereert. Tekortlanden zullen meer hun best

moeten doen om de structurele problemen aan te pakken. Anders blijven ze zich in de nesten werken. Tekortlanden moeten er echter ook kunnen op betrouwen dat overschotlanden remmen inbouwen in hun financiële systeem zodat hun eigen banken ervan worden weerhouden om al te lang door te gaan met ongebreidelde financiering. Wat dat betreft, is er evenwel nog heel wat werk aan de winkel. Om zover te komen, zullen de landen van het Noorden eerst moeten erkennen dat er een gigantisch grote olifant in de kamers van hun banken zit opgeborgen. Door hun eigen export naar de periferie jarenlang te financieren hadden de banken uit het Noorden op het hoogtepunt meer dan 1.700 miljard euro aan dubieuze vorderingen opgebouwd. Deze manier van werken is niet duurzaam gebleken en bijgevolg geen optie voor de toekomst.

Klare afspraken maken goede vrienden. Dat vraagt om wederzijds respect en vertrouwen. Daarmee legt men immers de basis voor een verantwoordelijke solidariteit zonder dewelke een muntunie op termijn niet kan overleven. Niemand is immuun voor rampspoed. Een unie met een dak boven haar hoofd maakt dat landen elkaar kunnen helpen door middel van wederzijdse geldstromen. Deze geldstromen zijn hoe dan ook vergelijkbaar met de Belgische transfers zoals we die heden kennen tussen de verschillende gemeenschappen. Voor heel wat Vlamingen is dit een gevoelig punt. Dit is begrijpelijk maar toch moet Vlaanderen er zich voor behoeden om de negatieve ervaringen met de Belgische transfers zonder meer te projecteren op het verhaal van de euro. De euro is een nieuw stuk geschiedenis dat wordt geschreven. Het is een experiment dat uitnodigt om beter te doen, op alle vlakken. Het werken met strikte budgetverantwoordelijkheid en een schuldaflossingsfonds biedt geen enkele zekerheid van succes. Maar het laten uiteenvallen van de eurozone evenmin.

Ook de literatuur biedt weinig houvast. Het traject dat de Amerikaanse staten hebben afgelegd, biedt weinig aanknopingspunten, behalve dat door onheil getroffen staten forse bijstand krijgen vanuit Washington. Dat de VS meer dan 200 jaar nodig hebben gehad, is evenwel geen reden om te veronderstellen dat de euro bij voorbaat is gedoemd om te verdwijnen. Ook vanuit louter theoretische bespiegelingen zijn er genoeg argumenten om de euro ten allen prijze te verdedigen. Waar het dan finaal op aan zal komen is voldoende gemeenschappelijk draagvlak te vinden voor het installeren van een onvermijdelijke solidariteit. In de perceptie van de donor hangt de legitimiteit van een geldstroom of transfer doorgaans af van de culturele identificatie en appreciatie die men heeft ten aanzien van de bevolkingsgroep of regio die uiteindelijk zal worden betoelaagd. Als op een bepaald moment de geldstromen niet meer worden beschouwd als een normaal onderdeel om deel uit te maken van een entiteit of unie, ontstaat een fundamenteel probleem. Echter, ook puur redenerend vanuit een financieel-economische logica, moeten we vaststellen dat het redden van

de euro over veel meer gaat dan over solidariteit. Solidariteit is een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan van de euro en het Europese project. Maar eigenlijk kan men de zaken ook omdraaien: zonder euro lijkt het weinig waarschijnlijk dat er binnen Europa nog van enige solidariteit sprake kan zijn. Dan riskeren we 50 jaar terug te keren in de tijd en allemaal verliezers te worden.

Referenties

Eichengreen Barry and Tamin Bayoumi, *Shocking Aspects of European Monetary Unification*, in F. Torre and F. Giavazzi eds., *Growth and Adjustment in the European Monetary Union*, Cambridge University Press, 1993.

Eichengreen Barry, *European Monetary Unification: Theory, Practice, and Analysis*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, 1997.

Jonung Lars and Eoin Drea, *The Euro: It Can't Happen, It's a Bad Idea, It Won't Last*. US Economists on the EMU, 1989 - 2002. Lars Jonung and Eoin Drea. November 10, 2009; European Economy, European Commission, Brussels.

Maes I, 1992, *Optimum Currency Area Theory and European Monetary Integration*. In: *Tijdschrift voor Economie en Management*, Vol XXXVII, 2, 1992.

McKinnon Ronald, 2000, Mundell, *The Euro, and Optimum Currency Areas*, <http://www-siepr.stanford.edu/workp/swp00009.pdf>.

Mundell Robert, 2000, *Currency Areas, Exchange Rate Systems and International Monetary Reform*. In: *Journal of Applied Economics*, noviembre, Volumen III, numero 2, Universidad del CEMA, Buenos Aires.

Mundell Robert, 1961, *A Theory of Optimum Currency Areas*, *American Economic Review*, September, 657-665. Henning Randall C. en Kessler Martin, *Fiscal Federalism: US History for Architectures of Europe's Fiscal Union*. In: *Bruegel Essay and Lecture Series*, 2012, Brussels.

Plan B voor de eurozone

door Luc Rochtus

We worden om de oren geslagen met doemberichten over de eurozone. Onze enige redding zou bestaan in de oprichting van een Europese transferstaat. Deze bijdrage gaat in op de weeffouten van de Europese Economische en Monetaire Unie (EMU) en op de vermeende onomkeerbaarheid van Europese monetaire integratie. Met normatieve inzichten uit de constitutionele economie - in het bijzonder het model van James Buchanan - wordt geargumenteed voor een secessieclausule voor de EMU. Bij een daadwerkelijke implosie van de eurozone is een uitstap van de kernlanden waarschijnlijker dan een uitstap van de periferie.

Europese Economische en Monetaire Unie

De ontstaansgeschiedenis van de Europese Economische en Monetaire Unie gaat terug tot het Verdrag van Rome dat in 1957 de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) mogelijk maakte. Via tussenconstructies zoals de 'slang' en het Europees Monetair Stelsel (EMS) werd de laatste rechte lijn naar echte monetaire eenmaking ingezet met het Verdrag van Maastricht van december 1991.

De protagonisten in Maastricht waren de Franse president François Mitterrand en de Duitse bondskanselier Helmut Kohl. Er bestond een politiek momentum voor Europese monetaire integratie: Mitterrand wilde de Duitse dominantie binnen het EMS temperen. Frankrijk zou zich met een gemeenschappelijke munt verzekerd weten van monetaire medezeggenschap. Kohl wilde het herenigde Duitsland verankeren binnen het eengemaakte Europa. Tegen de wil van zijn kiezers en de Bundesbank bracht hij het grootste offer door de D-Mark op te geven. In ruil daarvoor zouden strikte voorwaarden opgelegd worden voor toelating tot de EMU.

Het Verdrag van Maastricht definieerde de convergentiecriteria waaraan de leden van de EMU moesten voldoen. Het ging daarbij over de prijsstabiliteit, het rentepeil, het overheidstekort, de overheidsschuld en de wisselkoersstabiliteit. Met het Verdrag van Amsterdam in 1997 kwam daar op vraag van Duitsland het Stabiliteits- en Groeipact (SGP) bij. Een nog strenger budgettair keurslijf zou de garantie zijn voor een sterke euro: een overheidstekort mocht maximaal 3% van het bbp bedragen en de overheidsschuld moest onder 60% van het bbp blijven. EMU-lidstaten die het zouden aandurven die regels te overtreden, riskeerden zware boetes.

De EMU was in de eerste plaats een politiek project, gemotiveerd door het verlangen om tot duurzame vrede in Europa te komen. Politieke eenmaking bleek echter niet direct realiseerbaar. De EMU kon er enkel komen omdat de discussie over de muntzone losgekoppeld werd van die over een politieke unie. De 'founding fathers'

van de Europese eenheidsgedachte opteerden dan maar voor een indirecte aanpak. Ze spannen de kar voor het paard en verwachtten dat uit economische en monetaire integratie als vanzelf politieke integratie zou volgen.

Een niet-optimale muntzone

De empirische regelmaat buiten de EMU is één land, één munt'. In de jaren zestig van de vorige eeuw stelde Robert Mundell de link tussen muntzones en nationale territoria in vraag. Hij kreeg in 1999 de Nobelprijs voor economie voor het ontwikkelen van de theorie van optimale muntzones. Volgens deze theorie treden landen best toe tot een muntzone als de baten van toetreding de kosten ervan overstijgen.

De voornaamste voordelen van lidmaatschap van een muntzone zijn de eliminatie van transactiekosten, de toename van handel en de transparantie van prijzen. Daartegenover staat een aanzienlijke kost, de opgave van monetaire autonomie. Landen controleren hun eigen rentepeil niet meer, en kunnen ook geen toevlucht meer nemen tot muntdevaluatie of -revaluatie. Dit is problematisch wanneer een macro-economische schok eurolanden op verschillende manieren treft.

De behoefte aan monetaire autonomie neemt af naarmate de lidstaten hun budgettaire beleid meer op elkaar afstemmen. In het geval van de EMU moesten de convergentiecriteria en het Stabiliteits- en Groeipact daarvoor zorgen. De 3%-norm werd echter voortdurend overtreden (vooral door de zuidelijke lidstaten) en zware sancties bleven uit. Wanneer in 2005 ook Frankrijk en Duitsland de norm aan hun laars laptten, werd de mislukking van de poging tot beleidsconvergentie zonder volwaardige politieke unie pijnlijk aangetoond.

Voldoende productdiversificatie, open handel tussen de lidstaten en een hoge graad van arbeidsmobiliteit zijn alternatieve mechanismen om asymmetrische schokken op te vangen. De EMU presteert relatief goed op de eerste twee criteria maar slecht op het laatste criterium. Meer flexibiliteit op de arbeidsmarkten kreeg een prominente plaats op de agenda van tal van Europese topconferenties. Vooralsnog is de rigiditeit van nationale arbeidsmarkten echter meer regel dan uitzondering.

Kort gesteld voldeed de EMU van bij de aanvang niet aan twee basisvoorwaarden voor een optimale muntzone: geloofwaardige centrale budgettaire coördinatie en arbeidsmobiliteit. De euro was niet voorzien op een asymmetrische schok. Het duurde tien jaar vooraleer een zware crisis losbarstte die de hele constructie op haar grondvesten deed daveren.

Zeepebel

Zolang het economisch mooi weer was ging het goed. De ECB erfde de geloofwaardigheid die de Bundesbank voordien genoot en oogstte veel lof voor de aanpak van allerhande crises gedurende het eerste decennium van haar bestaan: het uiteenbarsten van de dotcom bubbel, de terroristische aanslagen van 9/11, Londen en Madrid, de oorlogen in Afghanistan en Irak, hoge olieprijsen, en - aanvankelijk toch - de financiële crisis die losbarstte in 2007-2008.

De ECB bleef gedurende het eerste decennium van de euro slechts licht boven de inflatiedoelstelling van 'minder dan, maar dicht bij twee procent', de jaarlijkse reële economische groei bedroeg gemiddeld 2,1 procent en de groei van de werkgelegenheid lag hoger dan in de VS. De EMU werkte tijdens het hoogtepunt van de financiële crisis als een schild voor kleine lidstaten met een grote banksector.

De vermeende stabiliteit van de EMU bracht vanaf de komst van de euro in 1999 grote kapitaalstromen naar de periferie op gang, in de vorm van privéleningen en overheidsschulden. De rente convergeerde naar beneden: Europese landen die voorheen als riskant werden beschouwd waren lid van de EMU en volgens beleggers daarom voortaan een veilige haven. Griekenland, Spanje, Portugal en Ierland konden bijna even goedkoop lenen als Duitsland. Regeringen in die landen bouwden overheidstekorten op die veel groter waren dan mogelijk geweest zou zijn zonder EMU-lidmaatschap. In een normale marktomgeving zou het gebrek aan budgettaire discipline bestraft worden met hogere interestvoeten en een muntdepreciatie. Door de EMU werd de straf uitgesteld.

De goedkope geldstroom veroorzaakte tegelijkertijd een zeepbelachtige groei in de zuidelijke landen. Overmatige kredietexpansie leidde tot inflatie, wat de lonen omhoog dreef. Het gevolg was een verlies aan internationaal concurrentievermogen. De verschillen in handelsbalansen binnen Europa liepen op, met overschotten in landen zoals Duitsland en tekorten in de periferie.

De escalatie van de kredietcrisis in het najaar van 2008 leidde tot een bankencrisis. Europese landen moesten bankschulden op hun balans nemen, wat de overheidsbegrotingen volledig scheeftrok. Het resultaat was de schuldencrisis waarin we vandaag nog steeds verzand zijn. De bank- en schuldencrisis versterken elkaar en door de ver uiteengelopen concurrentiekracht komt daar een betalingsbalanscrisis bovenop. Dit wordt elders in dit boek uitvoerig besproken door professor Hans-Werner Sinn.

Geraakt de geest weer in de fles?

Toen de zeepbel uitmondde in een crash, werden de constructiefouten van de euro glashelder aangetoond: niet alleen ontbraken mechanismen om crisissen te

voorkomen, maar er was ook te weinig nagedacht over crisisbeheersing en -bestrijding. Vandaag is iedereen het er over eens dat de euro zonder aanpassingen weinig overlevingskansen heeft. Met ongewijzigd EMU-lidmaatschap blijven maar drie mogelijke oplossingen voor schuldfinanciering over.

Ten eerste zouden structurele hervormingen het vertrouwen van de financiële markten kunnen herstellen. Flexibilisering van de arbeidsmarkt, 'interne devaluatie' (in se loonmatiging), begrotingsdiscipline en private schuldafbouw kunnen een belangrijke bijdrage leveren tot de oplossing. Dergelijke maatregelen zijn noodzakelijk om op langere termijn de betrokken economieën uit het slop te halen. Duitsland bewijst dat het recept werkt - het land heeft zijn huidige concurrentiekracht in grote mate te danken aan volgehouden loonmatiging sinds het midden van vorig decennium.

Groei door soberheid past echter niet in de monetaire traditie van de zuidelijke landen die voor de invoering van de euro gewend waren om geld uit te geven en vervolgens te devalueren. Tussen 1980 en de lancering van de euro in 1999 verloren de Italiaanse lire en de Portugese escudo respectievelijk 108% en 244% van hun waarde in verhouding tot de Amerikaanse dollar. Griekenland devalueerde de drachme ten opzichte van de Amerikaanse dollar met maar liefst 583% tussen 1981 en zijn toetreding tot de eurozone in januari 2001. Ter vergelijking: de Duitse mark bleef in die periode opvallend stabiel ten opzichte van de Amerikaanse dollar, met een appreciatie van 1,74% op 20 jaar tijd.

Een cruciale vraag is of de buikriem aanhalen volstaat om bijvoorbeeld de Griekse economie voldoende snel opnieuw competitief te maken. De interne devaluatie en besparingen om Griekenland er weer bovenop te krijgen zijn immers zo substantieel dat het land op kortere termijn wellicht in een nog diepere depressie terecht zou komen (een daling van de nominale lonen is initieel nefast voor de vraag en de economische groei). Bovendien zijn er ook grenzen aan wat politiek haalbaar is. Het beperkte electorale draagvlak is begrijpelijk - per slot van rekening wordt de Griekse soevereiniteit fundamenteel aangetast. Zullen de Griekse kiezers zich jarenlang willen houden aan het crashdieet van de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank en het Internationaal Monetair Fonds (de zogenaamde trojka)?

Een tweede mogelijkheid is dat de privésector bijdraagt. De banken zijn gered door de overheden en het zou niet meer dan logisch zijn dat ze daarom een 'vrijwillige' bijdrage leveren aan het noodfonds voor landen in moeilijkheden. Duitsland en Frankrijk bereikten in oktober 2010 op de top van Deauville een akkoord om een dergelijke 'haircut' toe te passen voor houders van Griekse overheidsschuld. De 'vloek van Merkel' drukte echter aanzienlijk op de resultaten van de banken en leidde tot een verkoopgolf van overheidsobligaties. Vandaag laat de Duitse bondskanselier geen kans

onbenut om te zeggen dat de schuldverschikking voor Griekenland uitzonderlijk en eenmalig zal blijven.

Een derde optie om de schulden van de landen in moeilijkheden te financieren is een beroep op overheidsfinanciering via andere lidstaten of via de ECB. Dit komt neer op een Europese transfereconomie. De vele varianten op dit scenario - bilaterale leningen, noodfondsen, een schulddelgingsfonds, eurobonds, herfinancieringsoperaties door de ECB, ... - hebben met elkaar gemeen dat ze een consumptiefederalisme installeren, via fiscale transfers of via het herverdelende effect van inflatie. Het kernprobleem van de eurozone, het gebrekkige concurrentievermogen van de periferie, wordt hiermee echter niet opgelost. Door laks beleid uit het verleden te belonen wordt bovendien een fout signaal gegeven, dat 'moral hazard' in de hand werkt.

Oplossingen die neerkomen op het mutualiseren van schulden kunnen de Europese kernlanden niet bekoren. Dit is even begrijpelijk als het beperkte enthousiasme voor structurele hervormingen in de periferie. Waarom immers zou bijvoorbeeld de Duitse regering een collectieve verarming van haar kiezers organiseren om de schulden van de probleemlanden te financieren? Het antwoord dat eurofederalisten geven: Duitsland heeft het meeste profijt uit de euro gehaald en moet nu inspanningen leveren om de euro te redden. Duitsland wordt opgeroepen om 'Zahlmeister' te zijn via de diverse transfermechanismen. In naam van de 'solidariteit' moeten landen met een 'harde valutacultuur' de begrotingszondaars bijspringen.

De tweesprong: meer of minder Europa

De eurocrisis heeft pijnlijk blootgelegd hoe fragiel een monetaire unie is zonder een begrotingsunie. Europa staat nu voor een fundamentele tweesprong. De Zwitserse UBS-hoofdeconoom Andreas Höfert vat de keuze samen: 'De euro is verenigbaar met democratie en de euro is verenigbaar met natiestaten, maar de euro is niet verenigbaar met democratische natiestaten.'

Plan A is 'meer Europa'. Alleen een echte politieke unie kan de eenheidsmunt redden en dit vergt een gemeenschappelijk beleid over de hele lijn: economisch beleid, budgettair beleid, handelsbeleid, loonbeleid en sociaal beleid. Zonder doorgedreven integratie zou ons het financiële armageddon wachten. Het plan vereist drastische mentaliteitswijzigingen in de eurolanden. Het Britse tijdschrift *The Economist* illustreert dit met een kwinkslag: de euro heeft nood aan Franse hervorming, Duitse extravagantie en Italiaanse politieke maturiteit. Europa moet daartoe de leiding in handen nemen. Natiestaten verliezen hun vetorecht en staan hun begrotingsbeleid en dus belastinggeld af aan een supranationale instelling.

Dit laat een erg wrang gevoel na. De afspraak die in 1991 in Maastricht gemaakt werd en daarna bevestigd werd in het Stabiliteits- en Groeipact, bestond uit strikte begrotings- en schuldregels. De EMU zou op Duitse leest worden geschoeid. In plaats daarvan dreigen we door dure reddingsoperaties te eindigen met een Europese transferstaat. Het lijkt zelfs alsof het uiteindelijke doel van een politieke unie op voorhand vastlag, dat de Europese elite die de euro invoerde zich bewust was van de constructiefouten in de EMU en geduldig wachtte tot een eurocrisis zich zou voordoen, om dan de doorstart naar de 'Verenigde Staten van Europa' te realiseren. Of zoals de voorzitter van de eurogroep, Jean-Claude Juncker het formuleerde: 'We beslissen iets. We brengen dat dan in en wachten enige tijd om te zien wat er gebeurt. Volgt er geen misbaar, breekt er geen opstand uit - de meesten begrijpen toch niet wat er is beslist - dan gaan we weer wat verder. Stap voor stap tot er geen terugkeer meer mogelijk is.'

Plan A gaat uit van de premisse dat de EMU moet blijven bestaan in haar huidige samenstelling, bijna tegen elke prijs. Plan B laat deze premisse varen. De euro was oorspronkelijk bedoeld als katalysator van de Europese eenwording, maar leidde in plaats daarvan tot verdeeldheid. Duitsland wordt in de zuidelijke eurolanden gehaat als nooit tevoren. Scheiden is moeilijk, maar misschien beter dan vasthouden aan een slecht huwelijk.

Het uiteenvallen van de eurozone zou zonder twijfel een historisch gebeuren zijn. Toch is een scheiding in een muntzone helemaal niet uitzonderlijk. Volgens onderzoek van Andrew Rose, professor economie aan de universiteit van Berkeley, kwam het sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog minstens 69 maal voor dat een land uit een muntzone stapte of dat een muntzone ophield te bestaan. Vaak ging het daarbij om kleine kolonies die ook monetair een onafhankelijke koers gingen varen. Evenzeer zijn er voorbeelden van grotere muntzones die uiteenvielen. In de 19e eeuw faalden bijvoorbeeld de Latijnse en Scandinavische monetaire unies door te grote economische en monetaire verschillen tussen de lidstaten. De opvallendste conclusie van Rose is dat het uiteenvallen van muntzones doorgaans gepaard ging met relatief weinig macro-economische volatiliteit.

In wat volgt tillen we de discussie over plan B eerst op conceptueel niveau, met een argument uit de constitutionele economie dat een uitstap uit een monetaire unie kan helpen legitimeren. Daarna overlopen we kort enkele concrete voorstellen om een einde te maken aan de EMU in zijn huidige samenstelling.

Een monetaire grondwet

De institutionele setting van het monetaire beleid in de eurozone is conceptueel het resultaat van drie 'contracten'. 'Burgers' delegeren de monetaire autoriteit aan de

‘nationale overheid’, die in een tweede stadium een ‘onafhankelijke centrale bank’ bevoegd maakt. Tot slot wordt het monetaire beleid overgedragen aan een supranationale autoriteit, de Europese Centrale Banke. Dit delegatiemechanisme kan vanuit een normatief perspectief gerationaliseerd worden door gebruik te maken van Buchanan's contractuele notie van de grondwet.

De regels voor een monetair beleid worden zodanig opgesteld dat ze moeilijk aangepast kunnen worden door de uitvoerende of wetgevende machten. Ze krijgen een quasigrondwettelijk karakter. Constitutionele economie zorgt daarom voor een geschikt analysekader. Het grondwettelijke model van James Buchanan vertrekt bij de natuurtoestand van Hobbes, een denkbeeldige situatie van anarchie waarin iedereen totaal vrij is, maar waar voortdurend een oorlog van allen tegen allen woedt. Het leven van mensen is er ‘eenzaam, armzalig, ellendig, barbaars en kort’. Eigendomsrechten worden niet gerespecteerd, en de ‘natuurlijke verdeling’ is het resultaat van productie, diefstal en verdediging van goederen.

De onaantrekkelijkheid van deze situatie leidt ertoe dat mensen een inperking van hun vrijheden aanvaarden, vanuit een streven naar zelfbehoud. In de theorie van Hobbes ontsnappen ze aan de anarchie door een sociaal contract op te stellen met slechts één clause: alle subjectieve rechten van individuen worden tegelijkertijd overgedragen aan een derde partij, de ‘Leviathan’. De enige verplichting van deze soeverein is te doen waarvoor hij gecreëerd werd: regeren.

Extern aan het sociale contract, bevindt de Leviathan zich nog steeds in de natuurtoestand. Conform de psychologische kenmerken die Hobbes toedicht aan deze toestand, moet de Leviathan geïnterpreteerd worden als een ‘kwaadwillige heerser’, in contrast met de karakterisering van de staat als ‘goedwillige heerser’ in de orthodoxe economische wetenschap.

Hoe zouden rationele individuen het sociale contract invullen? In tegenstelling tot Hobbes, in wiens theorie de soeverein volledig discretionair mag heersen, gaat Buchanan ervan uit dat de soeverein het contract ‘uitvoert’. De Leviathan wordt dus beperkt door de grondwet die in de hypothetische natuurtoestand opgesteld wordt. Buchanan noemt dit het ‘constituerende beraad’ waarin de keuze van regels gemaakt wordt. Eens het sociale contract in werking treedt in het ‘postgrondwettelijke stadium’, kunnen deze regels niet meer veranderd worden.

De hypothetische ‘keuze van regels’ is gelijkaardig aan de keuze achter de ‘sluier van onwetendheid’ in de rechtvaardigheidstheorie van Rawls. In het constituerende beraad selecteert een rationeel individu de clauses van het sociale contract die de hebzuchtige Leviathan optimaal inperken. Hij is daarbij in het ongewisse over zijn toekomstige positie in de maatschappij, zodat egoïsme en altruïsme samenvallen.

Ook de wenselijkheid van een overheidsmonopolie in de geldcreatie wordt in een dergelijke setting beoordeeld. Het gevaar bestaat immers dat de Leviathan in het postgrondwettelijke stadium de bevoegdheid voor monetair beleid zal misbruiken voor eigen gewin - in de economische wetenschap bekend als 'inflatiebelasting': baten van overmatige geldcreatie die vergelijkbaar zijn met reële vermogensoverdrachten om niet van de houders van geld aan de geldscheppende instellingen.

Grondwettelijke regels over monetair beleid kunnen hier een stokje voor steken. Het individu achter de sluiters van onwetendheid kan opteren voor 'fiscale' instrumenten die de optimale publieke goederenvoorziening garanderen en verhinderen dat de Leviathan 'monetair' beleid misbruikt om daarbovenop nog extra inkomsten te realiseren. Dit kan door in de grondwet te bepalen dat de centrale bank onafhankelijk moet zijn met een duidelijk mandaat voor inflatiebeperking.

De overdracht van monetair beleid naar het supranationale niveau gaat nog een stap verder. Het EMU-contract houdt het einde in van nationale munten. Monetaire soevereiniteit wordt gedeeld in een formele monetaire alliantie met een extern zwevende wisselkoers. Met toenemende economische en politieke onderlinge afhankelijkheid rijst de vraag in welke mate EMU-lidstaten het recht hebben om hun nationale munt opnieuw in te voeren. Welke regeling zou gekozen worden in het constituerende beraad?

De grenzen van uitbuiting

In een artikel dat in 1984 gepubliceerd werd in het *Scandinavian Journal of Economics* onderzoekt Buchanan de 'ethische' grenzen van belastingen. Hij gaat daarbij uit van de lexicografische volgorde van de Rawlsiaanse rechtvaardigheidsbeginselen. Het principe van 'maximaal gelijke vrijheid' krijgt voorrang op het 'verschilprincipe' (of 'maximin'-principe), en een samenleving waarin een gelijke vrijheid van secessie bestaat is duidelijk superieur, op basis van het eerste Rawlsiaanse beginsel, aan een samenleving waarin deze vrijheid niet bestaat. Als vrije wil en toestemming in menselijke relaties behoren tot de fundamentele beginselen van een liberale democratie, waarom worden deze beginselen dan niet toegepast op de eenheid van de staat?

Rawls slaagt er met zijn rechtvaardigheidstheorie niet in om de mogelijkheid van secessie ernstig te nemen. Met zijn karakterisering van het hypothetische sociale contract, waaruit rechtvaardigheidsbeginselen afgeleid worden, laat hij immers geen ruimte om het onderwerp aan te snijden. De imaginaire en geïdealiseerde contractpartijen worden verondersteld deel te zullen uitmaken van een eeuwigdurend coöperatief stelsel. Rawls' rechtvaardigheidstheorie heeft tot doel om principes af te

leiden voor een 'ideale' samenleving, waarin de rechtvaardigheidsprincipes volledig geïmplementeerd zijn.

Buchanan toont aan dat het eerste Rawlsiaanse principe van 'maximaal gelijke vrijheid' een voorkeur suggereert voor een samenleving die zo nauw mogelijk aansluit bij een vrijwillige regeling. In een dergelijk schema is ook de eenheid van de staat zelf vrijwillig en secessie is toegelaten waar mogelijk. Buchanan ontwikkelt een 'ethisch argument' voor secessie op basis van de rechtvaardigheidstheorie van Rawls.

Enkele jaren later werkt hij dit ook uit met een 'economisch' argument. Buchanan en Faith vertrekken bij het 'externe uitstap'-model van Tiebout: zogenaamde allocatieve efficiëntie in het aanbod van lokale publieke goederen kan gerealiseerd worden door perfecte mobiliteit van individuen die stemmen 'met de voeten'. Concurrentie tussen lokale overheden zorgt ervoor dat publieke voorzieningen in optimale hoeveelheid en kwaliteit aangeboden worden. Buchanan en Faith stellen een gebrek aan aandacht vast voor een gelijkaardige 'interne uitstap'-mogelijkheid: secessie door een groep mensen van een bestaande politieke eenheid en daaropvolgend oprichting van een nieuwe politieke eenheid die publieke goederen voorziet voor die groep mensen.

Buchanan en Faith erkennen dat een externe uitstap realistischer is dan een interne uitstap. Verhuizen is eenvoudiger dan een nieuwe staat oprichten. Maar secessie kan een weg zijn om te bewandelen in uitzonderlijke omstandigheden. Het loutere bestaan van het alternatief kan de houding van mensen beïnvloeden ten aanzien van publieke beslissingen die boven hun hoofd genomen worden. Ze zullen bijvoorbeeld minder snel berusten in hun lot en sneller geneigd zijn om kritiek te leveren.

De fiscale implicatie hiervan is dat belastingen boven een grensniveau, bepaald door de interne uitstapmogelijkheid, het morele draagvlak ondermijnen dat noodzakelijk is voor naleving van de belastingwetgeving. De druk die uitgaat van een potentiële secessie beïnvloedt het gedrag van de overheid. De mogelijkheid stelt grenzen aan fiscale transfers.

Een analoge redenering kan toegepast worden op de EMU. Vanuit een normatief 'Leviathan'-perspectief is monetaire uitbuiting even waarschijnlijk als fiscale uitbuiting. Prijsstabiliteit is een publiek goed. Er is sprake van monetaire uitbuiting zodra de kost om prijsstabiliteit te voorzien door middel van een binnenlandse onafhankelijke centrale bank groter is dan de kost van één Europees monetair beleid dat bepaald wordt door de ECB. Excessieve uitbuiting via inflatie legitimeert dan een claim om monetaire soevereiniteit terug op te eisen.

De uitstapoptie hoeft niet noodzakelijk gelicht te worden. De loutere mogelijkheid van secessie zou de raad van bestuur van de ECB zo kunnen beïnvloeden dat hij zich vrijwillig en geloofwaardig engageert om uitbuiting binnen de perken te houden en zo

de uitstap van (onafhankelijke nationale centrale banken van) kernlanden te voorkomen. Het model van Buchanan suggereert met andere woorden dat een secessieclausule voor de EMU 'an sich' nuttig kan zijn om perifere landen in het gareel te houden.

Volgens de huidige EU-wetgeving kan een euroland enkel uit de euro stappen als het ook uit de EU stapt. Er bestaat geen recept om de EMU te verlaten maar het EU-lidmaatschap te behouden. Om het kind niet met het badwater weg te gooien - en de verwezenlijkingen van de Europese integratie op bijvoorbeeld het gebied van de interne markt te vrijwaren - lijkt een secessieclausule specifiek voor de EMU wenselijk.

Plan B voor de eurozone

Ongeacht de nadruk op de vermeende onomkeerbaarheid van monetaire eenmaking, is de EMU geen huwelijk voor de eeuwigheid. De gemeenschappelijke munt die tijdens de heerschappij van Rome opgelegd werd, heeft de achteruitgang en val van het Romeinse Rijk niet overleefd.

Er zijn verschillende mogelijkheden om de EMU te ontbinden. Ingeval van een uitzettingsprocedure ontstaat een 'run' op de banken, met financiële chaos tot gevolg. Een splitsingsscenario kan op een meer ordentelijke manier verlopen: ofwel neemt een land met een 'zachte valutacultuur' het initiatief, ofwel een land met een 'harde valutacultuur'. De mechanismen zijn in beide gevallen gelijkaardig. Als we Duitsland en Griekenland als voorbeeld nemen, dan zal na de splitsing de munt in Duitsland in waarde stijgen terwijl de munt in Griekenland zal devalueren. Griekenland kan zo zijn export aanzwengelen en concurrentiekracht herwinnen, terwijl voor Duitsland import goedkoper wordt.

1. Uitstap van de 'zwakkere' landen

Een op het eerste zicht voor de hand liggende mogelijkheid zou zijn om te beginnen met de landen die het minst voldoen aan de EMU-criteria, bijvoorbeeld door hun gebrek aan fiscale discipline. Griekenland komt dan het eerst in aanmerking. Maar in plaats van het land uit de eurozone te zetten, koos de EU steeds voor reddingsoperaties om Griekenland aan boord te houden. Toch zijn 'Grexit'-scenario's in overvloed beschikbaar, onder meer dankzij de Britse zakenman Simon Wolfson die een prijskamp uitschreef over de vraag hoe de uitstap van een of meer leden van de eurozone best aangepakt wordt.

We bespreken hier slechts één mogelijk scenario voor de uitstap van een zwakker land, het voorstel van de uiteindelijke winnaar van de Wolfson Economics Prize: Roger

Bootle van *Capital Economics*. Hij stelt in zijn gedetailleerde studie *Leaving the Euro: a Practical Guide* een heimelijke aanpak van de uitstap voor, waarbij slechts een handvol beleidsmakers bij de voorbereiding betrokken zijn. Na de publieke bekendmaking van de uitstap gaan de lokale banken en financiële centra dicht om een kapitaalvlucht te voorkomen.

Op 'D-Day' wordt de euro ingeruild voor de nieuwe munt, met dezelfde startwaarde als de euro. Binnenlandse lonen, prijzen en schulden worden simultaan omgezet in de nieuwe munt. Internationale transacties gebeuren met de nieuwe munt. De euro mag nog zes maanden voor kleinere transacties gebruikt worden. Het land in kwestie moet onmiddellijk focussen op inflatiebestrijding en een streng begrotingsbeleid. Over de overheidsschuld wordt opnieuw onderhandeld in de nieuwe munt - een groot deel ervan wordt wellicht kwijtgescholden, zodat de schuldgraad onder 60% van het bbp zakt. Er zijn winnaars en verliezers in dit scenario, maar volgens Bootle is de globale impact op de toekomstige welvaart en groei van de eurozone positief.

Een mechanisme om Griekenland te dwingen om uit de euro te stappen is niet voorzien en vrijwillige 'Grexit' ligt evenmin voor de hand. In volle verkiezingsstrijd koos de leider van de Griekse extreem-linkse partij Syriza, Alexis Tsipras, ervoor om de EU te chanteren. Griekenland zou zijn schulden niet terugbetalen, tenzij Europa bereid zou zijn om over het reddingsakkoord opnieuw te onderhandelen. Met een chaotisch failliet zou Griekenland de euro mee in zijn val trekken. De dreigementen tegen de EU maakten de machtspositie van de 'zwakkere' landen duidelijk: zij kunnen hun schuldeisers gemakkelijk gijzelen.

2. Uitstap van 'sterkere' landen

De herconfiguratie van de perimeter van de EMU kan ook op een andere manier: door de uitstap van een sterk land, alleen of samen met andere landen.

De Harvard econoom Robert Barro is voorstander van wat misschien de meest logische optie lijkt: de herinvoering van nationale munten in sterke landen zoals Duitsland, Finland, Nederland en Oostenrijk. Hij stelt een overgangperiode van twee jaar voor waarin overheidsobligaties en private contracten omgezet worden in een nieuwe nationale munt. In de overgangperiode zijn de nieuwe nationale munten en de euro naast elkaar in omloop.

Duitsland zou bijvoorbeeld een parallelle munt kunnen introduceren - een nieuwe D-Mark. De Duitse overheid zou houders van Duitse overheidsobligaties in euro de mogelijkheid kunnen laten om hun schuldtitels om te wisselen in obligaties uitgedrukt in de nieuwe D-Mark tot een zekere datum, bijvoorbeeld twee jaar in de toekomst.

Private contracten zouden in dezelfde periode omgezet kunnen worden naar de nieuwe munt.

Een 'Alleingang' ligt door de last van het verleden echter erg gevoelig in Duitsland. Een alternatief is dat verschillende landen samen de eurozone verlaten. Het bekendste voorstel terzake is dat van Hans-Olaf Henkel, voormalig voorzitter van het 'Bundesverband der deutschen Industrie'. Hij bepleit dat eurolanden met een 'harde valutacultuur' de huidige eurozone verlaten en een noordelijke eurozone oprichten: de Neuro. De eurolanden met een 'zachte valutacultuur' kunnen zich groeperen in een zuidelijke eurozone: de Zeuro.

Het plan B van de Duitse professor Markus Kerber is gelijkaardig. Hij stelt voor dat kernlanden met een overschot op de lopende rekening een parallelle munt invoeren die de kern wordt van een harde muntzone met fiscale discipline. De guldenmark heeft als grootste voordeel dat de eurozone niet hoeft te worden opgebroken. Er ontstaat een evolutionair proces waarin burgers en bedrijven bepalen welke munt het best bij hen past.

Besluit

Door de voortwoekerende eurocrisis dringt een hervorming van de eurozone zich op. Lidstaten zijn het oneens over de wenselijke uitweg: naast het pleidooi voor 'meer Europa' komt ook een opsplitsing van de eurozone als alternatief steeds meer in het vizier. Aan beide opties is een hoge kost verbonden.

In Maastricht werd niet overeengekomen om een Europese transfereconomie op te zetten. De afspraak was net om begrotingen en schulden binnen de perken te houden. De kernlanden met een 'harde valutacultuur' honoreerden de afspraak, terwijl de perifere landen met een 'zachte valutacultuur' aan oude gewoonten vasthielden.

Voor wat hoort wat. De reddingsfondsen die tegen de euro aangesmeten worden, zijn weggegooid geld als de ontvangers zich niet voldoende snel en ingrijpend kunnen hervormen conform economische realiteiten. Het grondwettelijke model van James Buchanan beveelt de kernlanden aan om goed af te wegen waar de grenzen van uitbuiting liggen. Een secessieclausule voor de EMU kan helpen om de perifere landen in het gareel te houden.

Bibliografie

Apolte, T. (1997), *Secession Clauses: a Tool for the Taming of an Arising Leviathan in Brussels?*. In: *Constitutional Political Economy*, 8, p. 57-70.

Bagus, P. (2010), *The Tragedy of the Euro*, Ludwig von Mises Institute.

- Barro, R., *An Exit Strategy from the Euro*. In: *The Wall Street Journal*, 9 January 2012.
- Bootle, R. (2012), *Leaving the Euro: a Practical Guide*, Submission for the Wolfson Economics Prize 2012.
- Buchanan, J.M. (1984), *The Ethical Limits of Taxation*. In: *Scandinavian Journal of Economics*, 86(2), p. 102-114.
- Buchanan, J.M. and Faith, R.L. (1987), *Secession and the Limits of Taxation: toward a Theory of Internal Exit*. In: *American Economic Review*, 77(5), p. 1023-1031.
- Kerber, M.C. (2012), *Mehr Wettbewerb wagen: ein Konzept zur Reform der europäischen Währungsunion*, Europolis.
- Mundell, R.A. (1961), *A Theory of Optimum Currency Areas*. In: *American Economic Review* 87(2), p. 214-216.
- Rawls, J. (1971), *A Theory of Justice*, revised edition (1999), Oxford University Press.
- Rochtus, L. (2005), *EMU as Contract: a Constitutional Law and Economics Analysis*, University of Haifa.
- Rose, A.K. (2007), *Checking Out: Exits from Currency Unions*, CEPR Discussion Paper No. DP6254.
- Tiebout, C. (1956), *A Pure Theory of Local Expenditure*. In: *Journal of Political Economy*, 64, p. 416-424.
- Van Overtveldt, J. (2011), *Het einde van de euro*, Acco.

Betalen voor Europese constructiefouten

door Alain Mouton

‘Natuurlijk willen we een monetaire unie. 90 procent van de elite wil dat. Er bestaat een klein gevaar: dat de bevolking er niet van wil weten. Maar daar zorgen we wel voor.’ Dit citaat van een Franse topambtenaar staat te lezen op bladzijde 389 van het boek *The Rotten Heart of Europe. The Dirty War for Europe's Money*.

Dit boek is wellicht één van de belangrijkste werken die verschenen zijn over de totstandkoming van de Europese Muntunie zoals wij ze nu kennen. Opvallend: het werk dateert uit 1995, toen er van een Europese eenheidsmunt nog geen sprake was. Maar de muntunie werd toen wel al in de steigers gezet. Het boek werd geschreven door iemand die op de eerste rij zat wanneer de plannen ontvouwd werden om Europa met een gezamenlijke munt te voorzien: Europees ambtenaar Bernard Connolly.

Het boek, dat 17 jaar geleden in de Brusselse Engelstalige boekhandels als zoete broodjes over de toonbank ging, gaat uit van een centrale stelling: streven naar een eenheidsmunt is door louter politieke redenen ingegeven. Economische motieven, die normaal gezien doorslaggevend zijn bij het tot stand komen van een muntunie, speelden amper een rol. Connolly kreeg met zijn boek de wind van voren. De Europese ambtenaar werd geschorst en daarna ontslagen.

De politieke motieven om tot een muntunie te komen hadden alles te maken met de val van de Berlijnse Muur eind 1989. Dit verstoorde de Europese geopolitieke evenwichten grondig. Al snel werd duidelijk dat West-Duitsland streefde naar een integratie van de voormalige DDR. Maar in de rest van Europa werd die Duitse eenmaking met argwaan bekeken. Men vreesde in Frankrijk en Groot-Brittannië opnieuw voor een al te machtig Duitsland. De Duitse bondskanselier Helmut Kohl wou koste wat het kost de Duitse eenmaking realiseren en koos voor een afruil met de toenmalige Franse president François Mitterand. Duitsland zou worden eengemaakt maar in ruil daarvoor zou het zijn nationale munt, de Duitse mark, opgeven, voor een nieuwe munt: de euro. Maar omdat het project van een eenheidsmunt door bijna uitsluitend politieke motieven was ingegeven hingen de plannen van bij het begin met haken en ogen aan elkaar. Dat was blijkbaar niet de bezorgdheid van de beleidsmakers.

De voorwaarden van een monetaire unie

Een muntunie is een mooi ideaal, maar moet natuurlijk aan een aantal economische wetmatigheden beantwoorden om efficiënt te werken. Zeker de Fransen hadden daar weinig oren naar. Zoals gezegd zagen zij de economie en een muntunie als instrumenten in de ogen van de politiek. Daar waar een muntunie toch de bedoeling heeft om de welvaart van de burgers te verhogen omdat ze bijvoorbeeld schaalvoordelen oplevert, de grenscontroles doet verdwijnen en het vrij verkeer van kapitaal kan bevorderen. Maar dat was in Parijs geen prioriteit. De Economische en

Monetaire Unie (EMU) was een manier om Duitsland met zijn 80 miljoen inwoners onder controle te krijgen.

De muntunie moest en zou er komen. Maar de voorbije 20 jaar heeft men geen of te weinig aandacht gehad voor de steunpilaren van zo'n unie. Die kan immers alleen maar goed functioneren als aan een aantal voorwaarden is voldaan. Daarover zijn zowat alle economen het roerend eens. De Canadese econoom Robert Mundell, Nobelprijs economie 1999, heeft in 1961 al uit de doeken gedaan wat die voorwaarden zijn: een vrij verkeer van kapitaal, een grote arbeidsmobiliteit binnen de muntzone, flexibele arbeidsmarkten in alle lidstaten, een centrale budgettaire en monetaire overheid met daaraan gekoppeld een systeem van begrotingstransfers dat stabiliserend werkt. Van die grote arbeidsmobiliteit, van die flexibele arbeidsmarkten en van die centrale budgettaire overheid is binnen de eurozone vooralsnog weinig sprake.

De beleidsmakers hebben voor deze economische imperatieven te weinig aandacht gehad omdat een politiek machtsspel de overhand haalde. Frankrijk had in de uitbouw van de muntunie en de verdere supranationalisering van Europa een tweede obsessie: niet alleen Duitsland als staat maar ook de machtige Duitse Bundesbank in het gareel houden. De Duitse bondskanselier Helmut Kohl die zoals gezegd een plaats wou verwerven in de geschiedenisboeken als de eenmaker van Duitsland had daar geen problemen mee.

De Bundesbank of Buba was de Fransen al decennialang een doorn in het oog. In het verleden waren al verschillende pogingen ondernomen om tot een embryonale muntunie te komen (onder andere via de muntslang en het Europees Monetair Systeem of EMS) waarbij de Europese munten schommelden ten opzichte van wat men toen de ECU noemde, de korfmunt van een gewogen gemiddelde van de valuta van alle EU-landen. Maar in de praktijk stond niet de Europese fictieve munt centraal, wel de Duitse mark. Gedurende de jaren '80 ontpopte de EMS zich tot een virtueel D-mark-blok met de Buba in de positie van de facto Europese Centrale Bank. De Bundesbank was geobsedeerd door de strijd tegen de inflatie en door het nastreven van prijsstabiliteit. Dat is niet verwonderlijk. De Duitsers wilden de situatie van hyperinflatie zoals die zich in 1922-23 had voorgedaan niet meer meemaken. Te hoge inflatie ondermijnt om verschillende redenen een gezonde economische werking en dreigt zelfs de samenleving te destabiliseren. Door hoge inflatie smelt spaargeld weg, wat zeer slecht nieuws is voor de middenklasse. En in een moderne democratie en vrije markteconomie is zo'n sterke middenklasse cruciaal voor de politieke stabiliteit.

Vandaar dat de Duitsers voorstander waren van een sterke munt want dat betekent bijvoorbeeld dat de invoer relatief goedkoop is en dat inflatie op die manier onder controle wordt gehouden. De Duitse Bundesbank werkte in de lijn van het monetarisme van de Amerikaanse econoom Milton Friedman (1912-2006). Ze richtte zich op een sterke beteugeling van de inflatie door een controle van de geldhoeveelheid binnen de Duitse economie. Men was er ook voorstander van vlottende wisselkoersen in plaats van vaste wisselkoersen.

Door de macht van de Duitse mark aligneerden veel Europese munten zich op het Duitse model. Ook zij die eigenlijk nood hadden aan een zwakkere wisselkoers. In heel wat Europese landen bleef de werkloosheid in de jaren '70 en '80 hoog. Die landen (waaronder Frankrijk en in zekere mate ook België) hadden nood aan een zwakkere munt. Dat is immers een voorwaarde om de concurrentiepositie te versterken.

Zij bevonden zich in een moeilijke situatie en waren inzake monetair beleid vastgeketend aan de Duitse Bundesbank. Bij deze laatste was men er ook voor bezorgd dat men moest tussenkomen om de landen in deze embryonale eurozone te ondersteunen. De munten van zwakkere landen dan Duitsland kwamen op de financiële markten regelmatig zwaar onder druk te staan. Gevolg was dat de Bundesbank in stelsels als het EMS moest tussenkomen als de wisselkoers van de Franse frank bijvoorbeeld onder druk kwam te staan. Zij zou dan Franse franken moeten opkopen met Duitse marken. Waardoor de hoeveelheid Duitse marken in de economie (een belangrijke determinant van de inflatie) niet bepaald zou worden door de behoeften van de Duitse economie maar wel door een externe factor als de Franse frank.

Begin jaren '90 kende het EMS een zware crisis.

Vrees voor de 'politiek'

In die tijd functioneerde het Europees Monetair Systeem, een soort van embryonale eurozone. De verschillende munten schommelden binnen een bepaalde bandbreedte ten opzichte van elkaar – vaak 2,5%, soms 6% - en de Duitse mark was het centrale ankerpunt. De landen volgden hier eigenlijk het Duitse monetaire beleid. Als Bonn de rente verhoogde deden ze dat ook en omgekeerd. Echter, Duitsland had sinds de eenmaking specifieke problemen aan te pakken. De integratie van Oost-Duitsland en de gelijkschakeling van de twee markzones dreigde de inflatie de hoogte in te jagen. Vandaar dat de Bundesbank een stringent monetair beleid voerde met hoge rentes.

De Zuid-Europese landen die kampten met een zwakke economische conjunctuur hadden andere economische recepten nodig: een lagere rente om investeringen, leningen en consumptie aan te zwengelen. Anders dreigde toenemende werkloosheid. In het najaar van 1992 moest een aantal landen het EMS verlaten en/of sterk devalueren (we denken aan Italië) om de economie weer op de sporen te krijgen. Hier zijn bijna identieke parallellen te trekken met de huidige eurocrisis: de muntunie valt uiteen in een sterk blok rond Duitsland en een zwakke zuidelijke flank.

De Duitsers zijn er doorheen de jaren altijd beducht voor geweest dat ze hun monetaire beleid onder druk van andere landen of van de politiek zouden moeten bijsturen. De boodschap die men in de jaren '90 vanuit Frankfurt gaf was duidelijk: de politiek hoeft zich niet te moeien met het monetaire beleid van de centrale bank. Dat was niet zo met de Bundesbank en dat zal niet zo zijn met de Europese Centrale Bank.

In Frankrijk dacht men het tegenovergestelde. Een Europese Muntunie moest de macht van de Bundesbank breken, zo hoopten de Fransen. Frankrijk wil het beleid van de centrale bank gebruiken om een interventionistisch beleid mogelijk te maken. Niet

alleen zou Parijs zijn macht versterken, het zou ook een hefboom zijn om dat beleid in de praktijk om te zetten.

Een onafhankelijke centrale bank die zich als doel stelde om de prijsstabiliteit te bewaken is een bron van ergernis voor Frankrijk. Vanuit de Franse visie van een sterke overheidsinterventie wil men een monetair beleid door bijvoorbeeld meer geld bij te drukken, zo de inflatie te doen toenemen als een manier om schulden weg te werken. Economen zeggen wel eens dat inflatie een belasting is die men invoert zonder dat men een meerderheid in het parlement nodig heeft. Daarbij zijn het dan vooral de spaarders die het gelag moeten betalen.

De strijd om de controle van de centrale bank is nog altijd niet gestreden. Vandaag de dag proberen politici nog altijd om de onafhankelijkheid van de Europese Centrale Bank te ondermijnen. Deze roep is steeds groter geworden nu de eurozone zich in een zware crisis bevindt.

Een hele reeks Zuid-Europese landen moet steeds hogere rentes betalen om zich op de internationale markten te kunnen financieren. Internationale beleggers – vooral grote pensioenfondsen en verzekeraars - vragen zich af of landen als Griekenland, Spanje, Portugal en Italië er wel zullen in slagen om hun schulden terug te betalen en aarzelen dus om hun kredieten toe te staan en overheidsobligaties van die landen te kopen. Zij gaan ervan uit dat die landen niet competitief genoeg zijn om voldoende economische groei te genereren om zo hun schulden en hun begrotingstekort af te bouwen. De regeringen van de Zuid-Europese landen zelf vinden dat de Europese Centrale Bank het probleem kan oplossen door massaal overheidsobligaties op te kopen om zo de rente in die landen te doen dalen. Ook Frankrijk, een EU-lidstaat die zich vooralsnog niet in de gevarenzone bevindt, is daar een voorstander voor. Massale financiële interventies van de Europese Centrale Bank moeten ervoor zorgen dat de rente daalt en op die manier zullen de Zuid-Europese landen er economisch ook weer bovenop geraken. Economen als Paul De Grauwe en ex-Nobelprijswinnaar Paul Krugman zijn er ook voor gewonnen dat de ECB haar zogenaamde bazooka gebruikt en massaal schulden opkoopt.

Maar zo'n beleidskeuze heeft ook een keerzijde. Door massaal tussens te komen begint de ECB eigenlijk geld te drukken, hetgeen de inflatie de hoogte injaagt. Daar zijn de Duitsers – en ook de Nederlanders - zeer beducht voor. Bovendien leidt dit tot zogenaamde 'moral hazard'. Die landen zullen niet geneigd zijn om hun economie op orde te zetten aangezien de ECB toch voor een reddingsboei zorgt.

Twee visies op Europa

Hier worden we geconfronteerd met de botsende visies op de toekomst van Europa. Enerzijds is er de interventionistische traditie die vindt dat het rentewapen gebruikt moet worden door de politiek om de economie te stimuleren. Desnoods moet er massaal geld worden bijgedrukt om de economie te stimuleren. De meer liberale of negatieve visie op de Europese integratie verwerpt dit. De laatste school heeft binnen de Bundesbank en later in de ECB tal van aanhangers gehad. Een centrale figuur

daarbij is lange tijd Othmar Issing geweest, oud-hoofdeconoom van de Bundesbank en in het vorige decennium binnen de ECB één van de directieleden. In het denken van Issing staat de prekeynesiaanse kwantiteitstheorie centraal. Volgens die school wordt economische groei bepaald door een stijging van de productiviteit, technologische vooruitgang, rechtszekerheid en een goede werking van de vrijemarkteconomie. Bovendien kan economische groei maar goed functioneren bij een lage inflatie. Deze theorie brengt ook met zich mee dat het monetaire beleid strikte regels moet respecteren zoals de geldhoeveelheid niet teveel laten toenemen. Dit betekent ook dat het verlagen van de rentevoeten om de economische groei te bevorderen weinig zin heeft en zelfs contraproductief is.

In de interventionistische school gaat men uit van het tegendeel. Daar vindt men dat het rentewapen gebruikt moet worden om de economie te stimuleren. Een stelling die vooral in Frankrijk veel opgeld maakt. Na de vorming van de monetaire unie met een eurozone hoopten de Fransen de ECB te kunnen controleren, maar dat is niet gelukt. De ECB heeft zijn onafhankelijkheid weten te bewaren en zelfs met een figuur als de Fransman Jean-Claude Trichet werd het principe van de prijsstabiliteit hoog in het vaandel gevoerd. Trichet bleef trouw aan de onafhankelijke koers van de Bundesbank, ook tegen zijn eigen president in bijvoorbeeld. Toen in de zomer van 2007 de euro steeds sterker werd ten opzichte van de dollar was dit slecht nieuws voor de Europese export en dus ook die van Frankrijk. Bij een sterkere munt worden exportproducten immers duurder. De toen nieuwbakken Franse president Nicolas Sarkozy ventileerde toen herhaaldelijk de stelling dat de ECB bij de uitstippeling van haar beleidsuitstippeling meer rekening moest houden met de wisselkoers van de euro. Lees: de ECB moest een beleid voeren waarbij de euro zwakker werd zodat de export zou kunnen toenemen. Dit was om twee redenen onaanvaardbaar voor de ECB. Ten eerste zou ze zich dan teveel laten leiden door de politiek. Ten tweede betekent een zwakkere euro wel meer export maar ook duurdere import, hetgeen de inflatie de hoogte injaagt. De ECB liet zich echter niet intimideren door Sarkozy.

Door de sterke onafhankelijkheid van de ECB leek het er in het eerste decennium van de nieuwe eeuw lange tijd op dat de sui generis muntunie die de eurozone was kon blijven functioneren. Zonder een echte politieke unie was de eurozone leefbaar. Maar verschillende elementen wezen erop dat deze stabiliteit slechts schijn was. De Europese Unie die bepaalde liberale principes als vrijhandel en vrij verkeer van personen hoog in het vaandel voerde en er tegelijk een technocratische en interventionistische filosofie op nahield functioneerde minder efficiënt dan gedacht. De spanningen tussen de interventionistische en meer liberale visie op de Europese eenmaking bleef bestaan. Dat bleek bij een symbooldossier als de dienstenrichtlijn. De spanningen liepen ook hoger op toen Duitsland vanaf 2003 intern duidelijk de liberale kaart trok. Met de financiële crisis die in 2008-2009 losbarstte kwam Europa opnieuw in zwaar weer terecht. De twee visies op Europa botsten opnieuw.

De interventionistische visie, die vooral verdedigd wordt door socialisten en christendemocraten waarbij van bovenaf een sociaaldemocratisch Europa wordt opgelegd, zal uiteindelijk bakzeil moeten halen tegenover een nieuw euroliberalisme. De paradox is dat dit nieuwe model ook van bovenaf wordt opgelegd. Niet vanuit een

of andere ideologische overtuiging om tot een Europese superstaat te komen. Wel vanuit zuiver economische noodzaak. De eurozone en bij uitbreiding de Europese Unie kunnen in een mondiaal vrijgemaakte economie enkel overleven wanneer iedereen een aantal stringente economische en budgettaire regels volgt en wanneer de Europese Muntunie iets doet aan de fundamentele constructiefouten.

Want met een aanslepende eurocrisis bevindt men zich in een situatie dat er eigenlijk slechts twee keuzes zijn. Ofwel wordt er een echte Europese Muntunie gemaakt met één budgettair beleid en flexibele arbeidsmarkten. Ofwel valt de muntunie uiteen. De Europese Commissie heeft al stappen ondernomen om zo'n ééngemaakt budgettair en arbeidsmarktbeleid tot stand te brengen. Door constant aanbevelingen te doen inzake een sanering van overheidsfinanciën, het onder controle houden van de loonkostenevolutie en de bijsturing van het arbeidsmarktbeleid hoopt de Europese Commissie tot een economisch beter geïntegreerde muntunie te komen. Maar er is blijkbaar meer nodig: namelijk een budgettaire unie met duidelijk afdwingbare regels.

Milton Friedman waarschuwde er al jaren geleden voor dat deze muntunie waanzin was. Hij wees eveneens op het gebrek aan een politieke unie, de afwezigheid van een budgettaire unie en onvoldoende flexibele arbeidsmarkten. Friedman waarschuwde verder voor de grote handelsonevenwichten binnen de eurozone. Hij voorspelde dat de eurozone bij de eerste zware recessie onder druk zou komen. Hij kreeg gelijk.

Vaak wordt gedacht dat de eurozone niet zou gewankeld hebben indien in 2007-2008 geen financiële crisis was losgebarsten. Dat is een misvatting. De crisis heeft hoogstens een katalysatoreffect gehad. Al jaren is er een groeiend verschil in competitiviteit tussen Noord- en Zuid-Europa. Door te hoge loonkosten en door een gebrek aan producten die interessant zijn voor de wereldmarkt verloren landen als Spanje, Griekenland, Portugal en Italië constant marktaandeel. Sinds de invoering van de euro verloren die landen meer dan 20% aan efficiëntie in vergelijking met Duitsland.

Eigenlijk wist men wat eraan zat te komen, zelfs nog voor de invoering van de euro. De reeds vermelde grote muntencrisis van het EMS in de periode 1992-93 heeft ons gewaarschuwd maar de beleidsmakers hebben er niets mee gedaan.

De politici trokken hier te weinig lessen uit. Ze dachten dat een echte muntunie dit probleem zou kunnen oplossen. In een echte politieke unie zouden die verschillen tussen landen worden weggewerkt. Dat klopt op voorwaarde dat die unie geen constructiefouten vertoont. Dat betekent: één budgettair beleid en flexibele markten. Daar hoort ook bij dat werknemers zeer mobiel moeten zijn. Wanneer er in een bepaalde regio een zwaar concurrentieprobleem is, verhuizen de mensen naar een andere regio. Die mobiliteit, een essentiële voorwaarde voor een goed werkende unie, heeft de eurozone nooit gekend. De Verenigde Staten wel. Sinds de ineenstorting van de auto-industrie rond Detroit is het gros van bevolking andere oorden gaan opzoeken.

Duitsland als model

Die voorwaarden voor een goede muntunie zijn binnen de eurozone nooit vervuld geweest. Daar trokken de beleidsmakers zich niets van aan. Heel de eurozone kwam

bij de oprichting onder één stomp terecht en de rentevoeten van de landen convergeerden naar elkaar toe. De verschillen werden in 1999 ogenschijnlijk uitgevlakt. Bernard Connolly voorspelde in zijn boek *The Rotten Heart of Europe* dat landen als Griekenland, Spanje, Portugal, Ierland en Italië bij de muntunie betrekken voor de grootste moeilijkheden zou zorgen. Die werden ook voor de internationale beleggers duidelijk na de financiële crisis van 2007-2008. Het vertrouwen in die landen ebde weg en de rente werd de hoogte ingejaagd. Tijdelijke en permanente noodfondsen met garanties van de sterke Noord-Europese landen moeten sindsdien geld in het systeem pompen om een totale ramp te voorkomen.

De constructiefouten van de muntunie kosten sindsdien enorm veel geld. Alle pogingen die worden ondernomen om de euro te redden zullen ten koste zijn van de belastingbetalers en meer bepaald van de belastingbetalers uit Noord-Europa. Toen de Europese Centrale Bank (ECB) begin 2012 onder grote druk besloot om overheidsobligaties van Spanje en Italië in te kopen begon de centrale bank eigenlijk met het drukken van geld. Dat leidt tot inflatie wat de waarde van het spaargeld aantast. Dat is een belasting op de spaarders waarvoor geen parlementaire meerderheid nodig is.

En het kan nog erger. Ondertussen heeft de ECB overheidspapier opgekocht van ongeveer alle problemlanden. Als die landen opnieuw in de problemen komen en de waarde van de obligaties ineens stort, dan zal de ECB die verliezen moeten aanzuiveren door bij de lidstaten aan te kloppen. Op die manier zullen de Europese burgers opnieuw het gelag betalen. Er wordt dan eigenlijk koopkracht weggenomen van Europese burgers om landen in problemen te redden.

Europa dreigt meer en meer een transfer- en belastingsunie te worden waarbij het rijke en hardwerkende Noord-Europa moet opdraaien voor het spilzieke Zuid-Europa. In het verleden is al vaak de vergelijking gemaakt met België en die is meer dan ooit terecht. De Duitse bevolking heeft kritiek op de manier waarop de Zuid-Europese landen hulp krijgen, maar er was bij onze oosterburen geen golf van verontwaardiging. Dat is nu anders met de voorstellen die af en toe gelanceerd worden voor de invoering van euro-obligaties. Daarop is van Aken tot Berlijn een duidelijk 'Nein' te horen. Men weet zeer goed dat dit het begin is van de Europese Unie als een interne belastingsunie en Duitsland is op alle mogelijke manieren aan het proberen om daaraan te ontsnappen.

De euro-obligaties zijn inderdaad de niet te overschrijden rode lijn. En terecht. Want wat zou dit precies inhouden? De eurozone als geheel zou dan geld moeten ophalen tegen een rente die voor alle eurolanden dezelfde is. Een soort Europees gemiddelde eigenlijk. Dat betekent dat landen zoals Duitsland maar ook Nederland en misschien zelfs België tegen een hogere rente zullen moeten lenen dan nu. Zuid-Europese landen zullen tegen een lagere rente een beroep kunnen doen op de kapitaalmarkten. Ook hier zijn de gevolgen voor Jan Modaal duidelijk: de burgers van de rijkere landen zullen plots dieper in de geldbeugel moeten tasten. En dat om het spilzieke zuiden tegemoet te komen.

Echter, als er geen euro-obligaties komen zal de eurozone zich van crisis naar crisis slepen, is vaak te horen. Wat is de mogelijke oplossing dan? Eigenlijk zijn er twee opties. Ofwel valt de eurozone uit elkaar wat op termijn eigenlijk onvermijdelijk is geworden, zeker voor landen als Griekenland. Ofwel kiest men voor een echte fiscale unie waarbij alle landen hun begrotingsbeleid op orde zetten en hun loon-, pensioen- en arbeidsmarktbeleid afstemmen op Duitsland. Dan kunnen euro-obligaties worden ingevoerd. De economische gevolgen hiervan zijn niet te onderschatten. Voor veel landen zal dit leiden tot lange en harde besparingen. Aanpassen aan het Duitse model is nodig.

Economen als Paul De Grauwe vinden dit onverantwoord en zijn van oordeel dat er andere pistes bewandeld moeten worden. Ten eerste moet de Europese Centrale Bank werkelijk alle schulden opkopen, maar zoals gezegd leidt dit tot inflatie en een gebrek aan verantwoordelijkheidszin bij de zwakkere landen. Een andere optie die de econoom van de Londen School of Economics voorstelt is dat de Duitsers meer gaan consumeren. Op die manier zouden de handelsevenwichten in de eurozone verdwijnen en zou het een gezonde muntunie worden. Duitsers kopen meer Zuid-Europese producten waardoor de groei in die landen toeneemt en ze hun schulden kunnen afbouwen. De Grauwe gaat hier voorbij aan het essentiële concurrentieprobleem van de Zuid-Europese landen. Niet alleen zijn hun loonkosten te hoog en dus de prijzen van de producten te duur. Ze kunnen ook weinig kwaliteitsvolle producten aanbieden. Als de Duitsers meer zullen consumeren, dan zal het vooral ten voordele zijn van de groeielanden uit Azië of Latijns-Amerika. Duitsland haalt meer dan 60% van zijn export uit die landen. De Zuid-Europese landen kunnen zich alleen maar redden door zich diepgaand te hervormen en zich te baseren op het Duitse model van loonmatiging en flexibiliteit. Enkel op die manier kan de eurozone op termijn gered worden. Anders is de korte pijn van een euro-exit en een devaluatie de enige optie om de concurrentiekracht te herstellen.

Op het ogenblik dat deze bijdrage wordt afgewerkt – zomer 2012 - is de eurozone nog één geheel. Maar zo goed als zeker valt Griekenland in de herfst uit de boot. De vraag is dan wat de andere landen doen. Door zich te aligneren op het Duitse voorbeeld kan de Europese begrotingsunie een feit worden en worden de constructiefouten in de eurozone weggewerkt.

Naar een confederaal België in een confederaal Europa

door Derk Jan Eppink

Wie wil weten hoe de Europese Unie er over enkele jaren uitziet, hoeft alleen maar te kijken naar België nu. Het politieke debat wordt gekenmerkt door polarisatie tussen partijen en ruzie binnen partijen. De inzet is altijd geld en postjes. De oorzaak is de divergerende werking van een transfereconomie. Zij ontrafelt het federale België maar de Europese Unie installeert steeds meer transfermechanismen, precies om een federaal Europa te creëren. Kan in Europa lukken wat in België mislukt?

Europese federalisten zijn vaak ook belgicisten, en omgekeerd. Ze zien het federale België als model voor Europa. 'L'Europa sera belge ou ne sera pas,' luidt hun devies. Maar het tegendeel is eerder het geval. De langdurige regeringsvorming in België en de aanhoudende crisis in de eurozone toont aan dat er beperkingen zijn aan het integrerende vermogen van het federale gedachtegoed. Wie daar geen rekening mee houdt, wordt gestraft door de feiten. Federalisme blijkt noch voor België noch voor Europa praktisch uitvoerbaar. Elk politiek bestel is een evenwicht tussen uniformiteit en diversiteit. Als uniformiteit te ver doorschiet, volgt de weerslag van de diversiteit. Verschillende culturen, voorkeuren en talen staan de uniforme 'overreach' in de weg. Het vinden van dat evenwicht vereist realiteitszin. Wat wel haalbaar is, is een confederaal België in een confederaal Europa. België en de EU zijn op hun best als confederaties van respectievelijk deelstaten en lidstaten die op een serie fundamentele beleidsterreinen bevoegdheden delen om meerwaarde te genereren.

De Europese politieke top herbergt drie voormalige Belgische premiers: Herman Van Rompuy, Jean-Luc Dehaene en Guy Verhofstadt. De vierde, Yves Leterme, is onderweg. Het opmerkelijke is dat de ex-premiers als geen ander de effecten van een transfereconomie kennen. Ze hebben er dagelijks in gewerkt en gezien hoe lang het duurde om na de verkiezingen van 2010 een federale regering te vormen. Uiteindelijk kwam er een regering, onder druk van de financiële markten. Drie klassieke Vlaamse partijen zitten samengepakt in een regering, geleid door een Waalse socialist. De Vlaamse politiek is simpel: de rest versus N-VA. De Franstalige politiek heeft een rode draad: het eenheidsfront voor transfers.

Transfers leiden tot afhankelijkheid en schuldverslaving. In de Belgische dotatieregeling krijgen gemeenschappen en gewesten middelen toegestopt vanuit het federale niveau. Deze situatie is vergelijkbaar met een gezin waarin de ouders hun verschillende kinderen zakgeld geven naar gelang van hun noden: hoe behoeftiger het kind, hoe meer geld het krijgt. De kroost kan erop los consumeren: papa en mama betalen toch. Door het Belgische consumptiefederalisme wordt Wallonië in slaap

gewiegd. Een transfereconomie op grote schaal verzandt in economische en politieke stagnatie. Europa dreigt hetzelfde lot te ondergaan. Er ontstaat een noord-zuidtegenstelling die feitelijk analoog is aan de Belgische. 'L'Europe est belge.'

De ex-premiers zouden in Europa moeten zeggen: wees voorzichtig met transfers, ze kunnen leiden tot eindeloze politieke ruzie. Maar nee, ze bepleiten er de transfereconomie die België juist opbreekt. Méér Europa is voor hen méér transfers. Ze zijn, zij het in uiteenlopende mate, voor een hogere EU-begroting met Europese belastingen, voor automatische transfers via het Europees Stabiliteitsmechanisme, voor het mutualiseren van schulden (eurobonds) en van bankgaranties via een Europees depositogarantiestelsel. En dan willen ze Turkije er ook nog bij. Wie twijfelt is 'niet solidair, egoïstisch en anti-Europeaan'. In België is het analoge vocabulaire: 'nationalist, egoïst, xenofob'.

De Europese transfers hebben met de Belgische gemeen dat ze erg schimmig zijn. Eurofederalisten en belgicisten zijn erg goed in het verhullen van de omvang en de methodiek van de geldstromen. Ze gebruiken daarvoor verschillende technieken. Zo zijn er verschillende transferkanalen, waarover afzonderlijk bericht wordt. In België zijn er de federale begroting, de dotaties aan gemeenschappen en gewesten op basis van de Bijzondere Financieringswet, de sociale zekerheid en de interestlasten op de federale overheidsschuld. Er wordt ook veel mist gespuid over de precieze bedragen. Agressievere technieken om transfers te relativiseren zijn etikettering - een geldstroom is 'gerechtvaardigd' - en culpabilisering - het in vraag stellen van een geldstroom is 'egoïstisch'. Federale structuren dienen vooral om de transfers te ontwerpen en uit te voeren.

Ook de systematiek van transfers in Europa is gelijkaardig aan die in België. In beide gevallen gaat het immers om een bipolair federalisme waarbij de transfers een eenrichtingsverkeer vormen. De voorstanders van 'meer Europa' zijn niet toevallig de landen die willen teren op de geloofwaardigheid van de anderen. Landen als Duitsland, Finland en Nederland beantwoorden deze liefde niet. Zij zouden immers de rekening betalen. De kans dat zij zelf ooit steun nodig zullen hebben van anderen is erg laag. Als de drie sterkere landen zich vragen stellen bij de ontworpen transfermechanismen zijn ze 'egoïstisch, niet solidair'. Bij transfers doet de vragende partij altijd een moreel beroep op de gevende om de bijdrage te rechtvaardigen, terwijl de werkelijke reden is dat de vragende partij jarenlang boven zijn stand leefde.

De drie ex-premiers miskennen de relatie tussen transfers en demos. Transfers hebben een draagvlak onder de bevolking nodig. Op zich zijn transfers soms nodig, gerechtvaardigd en behulpzaam. Er zijn overstromingen, economische crises, achtergebleven gebieden en andere rampspoed. Politici moeten bij de beoordeling van de mate en de duur van transfers rekening houden met de demos waarop deze

steunen. Een Limburger voelt zich meer getroffen door rampspoed in Limburg dan bijvoorbeeld in Bulgarije. Zolang solidariteit vrijwillig is, is er geen probleem. Maar de meeste transfers, zoals in Europa, worden door de politiek afgedwongen. De burger heeft geen keuze. Dan let het zeer nauw.

Het financieren van de Duitse eenheid bleek lastiger dan gedacht. Er is een Duitse natie, een demos, al was die veertig jaar gescheiden. In die periode was er tussen oost en west een mentaliteitsverschil gegroeid. West-Duitsland betaalde voor de wederopbouw van de voormalige DDR jaarlijks 4% van zijn bnp. Dat ging niet zonder ruzie. De West-Duitsers vonden Oost-Duitsers 'ondankbaar', terwijl Oost-Duitsers zich als tweederangsburgers behandeld voelden. Er was nog voldoende demos, al vlogen de verwijten over en weer.

Ook in voormalig Tsjecho-Slowakije stortte het draagvlak in omdat 'solidariteit' eenrichtingsverkeer was. De Tsjechische bijdrage aan het federale budget lag er tien keer hoger dan die van Slowakije. De Tsjechen vonden dat Slowakije te weinig deed om iets te doen aan hun economische problemen - de werkloosheid lag er ruim twee keer zo hoog als in Tsjechië. Tsjecho-Slowakije werd op 1 januari 1993 (vreedzaam) opgedeeld. Nu zijn de verhoudingen tussen Tsjechen en Slowaken bijzonder goed. Er is geen geruzie over geld en in de EU trekken ze vaak samen op.

In Italië is de tendens gelijkaardig. De Italiaanse economie heeft een januskop zoals de Belgische. Het Noorden lijkt op Duitsland en het zuiden op Griekenland. De 'Lega Nord' wil de staat opsplitsen en een noordelijke republiek oprichten. Ondanks budgettaire transfers van noord naar zuid sinds de 19e eeuw blijft werkelijke economische convergentie uit. In het zuiden tiert de zwarte economie welig en ligt de werkloosheid tweemaal zo hoog als in het Noorden, waar hoogproductieve werknemers competitieve bedrijven draaiend houden.

Het contrast in België is minstens even groot, zo niet groter. Jaarlijks gaat er via transfermechanismen 5,9% van het Vlaamse bruto regionaal product naar Wallonië en Brussel. Voor elke Vlaming is dat ongeveer 1.900 euro per jaar: een gemiddeld netto maandloon. Er is minder Belgische demos dan Duitse of Italiaanse. Vlamingen vragen zich af of de transfers niet te omvangrijk zijn en te langdurig. Vervolgens begint de ruzie. Franstalige politici beroepen zich op 'solidariteit' en maken Vlamingen uit voor nationalist of xenofob zodra ze kritische vragen stellen. Vlamingen antwoorden met 'profitariaat'. Oorzaak: er is een wanverhouding tussen transfers en demos.

In Europa weerklinkt, met de uitbreiding van transfersystemen, de echo van de Belgische discussie. Wie zegt dat mediterraan Europa zijn concurrentiekracht heeft verloren (een economisch feit!) wordt 'culturele arrogantie' verweten. Duitsers zijn boos op Grieken omdat ze 'potverteren'. Spanjaarden en Italianen vinden Duitsers, Nederlanders en Finnen 'hebberig en egoïstisch'. Duitsland staat met zijn waarborgen

en bankgaranties voor 40% van zijn bnp bloot aan de Europese schuldencrisis. Maar 'solidariteit' en het 'Duitse verleden' dienen als pressiemiddel: Zuid-Europa wil goedkoper geld lenen en Duitsland moet borg staan. In de eurozone zit Duitsland in dezelfde positie als Vlaanderen in de Belgische staat. Met het verschil dat het fundament, een Europese demos, zelfs ontbreekt. Gevolg: demonen uit het verleden, waarvan men dacht dat ze waren overwonnen door Europese integratie, komen weer aan de oppervlakte. De eurozone wordt een ruziezone.

Zij die de schulden van eurolanden willen mutualiseren verwijzen graag naar de Verenigde Staten. In de eerste plaats is de VS een natiestaat; de EU is dat niet. Er zijn verschillen tussen staten in de VS maar de inwoners voelen zich allemaal Amerikaan. Dat is in Europa niet zo. De eigen natie of regio is het referentiekader. Bovendien is het een rotsvast principe dat elke staat instaat voor zijn eigen schuld. Er is geen federaal 'bailout'-mechanisme voor staten. Als Californië failliet gaat, gaat het failliet. Punt. Men zou aan bijvoorbeeld Texas ook niet moeten vragen om garant te staan voor de schulden van pakweg Massachusetts. Texas zou liever enkele 'Texas Rangers' sturen om de politieke klasse een afstraffing te geven. Enkel voor gemeenten is in de VS een 'bailout'-mechanisme voorzien. In Californië zijn de afgelopen maanden verschillende gemeenten failliet gegaan door de geknapte vastgoedbubbel.

Een federaal Europa is niet alleen fiscaal moeilijk haalbaar, maar ook 'too close for comfort' voor de verscheidenheid tussen landen en culturen. De eurocrisis toont aan dat de culturele kloof tussen Noord- en Zuid-Europese landen bijzonder groot is. Een eenheidsmunt dwingt automatisch tot eenzelfde begrotingscultuur die op zich weer financiële gewoonten en levenswijzen determineert. Geld bepaalt ook cultuur. Zuid-Europese landen als Griekenland en Italië waren altijd gewend te spenderen en te devalueren, terwijl het Noorden spaarde en investeerde voor innovatie. In een federaal Europa moeten Grieken Duitsers worden en Spanjaarden Finnen en Italianen Nederlanders. Dat plan is tot mislukken gedoemd. De nagestreefde economische en financiële uniformiteit verbrokkelt onder een te grote historische diversiteit.

Het enig haalbare voor België is een confederale structuur die rekening houdt met verschillen en dwingt tot meer eigen verantwoordelijkheid van de deelstaten. Dit kan door uitvoering van het vermaarde artikel 35 van de grondwet, waarbij de deelstaten finaal beslissen wat ze nog gemeenschappelijk willen regelen.

De EU moet dezelfde weg opgaan en zich concentreren op de hoofdtaken. Misschien is het beter om een kleinere monetaire unie te hebben die hecht is dan een grote die voortdurend op barsten staat. Rekening houden met de realiteit is het eerste gebod van goed bestuur. Europa heeft dringend nood aan een hernieuwd respect voor echte subsidiariteit: gemeenschappelijk beleid (enkel) waar nodig en diversiteit waar mogelijk.

Miljarden aan interregionale transfers in België? Et alors?

door Jan Van Doren

Het Vlaamse Gewest draagt jaarlijks een deel van zijn welvaart af aan de twee andere gewesten in dit land en dat gebeurt reeds verscheidene decennia. Tot daar is er eensgezindheid onder politici en economen in heel België over het bestaan van interregionale transfers. Over de omvang variëren de studies, omwille van verschillende definities en berekeningsmethodes. En in sommige kringen wordt meewarig neergekeken op het gedoe rond transfers. Et alors? Waarom zijn de interregionale transfers in België toch problematisch terwijl juist het gebrek eraan vandaag in de eurozone als een lacune wordt ervaren?

In deze bijdrage stellen we vooreerst het begrip ‘transfers’ op scherp, om dan in te gaan op de berekeningen. Vervolgens gaan we na waarom deze transfers problematisch zijn, om tot slot in te gaan op de pistes om de problematiek van de transfers te remediëren.

Berekening transfers op basis van ‘juste retour’

Het gaat om publieke geldstromen tussen verschillende entiteiten in een land, in casu tussen de drie gewesten in België. Het gaat dus niet om private transacties, zoals pendelaars die werken of bedrijven die investeren in een andere regio. In zoverre deze private transacties inkomsten opleveren voor de overheid (zoals belastingen en bijdragen op het loon) of overheidsuitgaven vergen (zoals uitkeringen of investeringen) moeten de betrokken publieke gelden wel op één of andere wijze in rekening worden gebracht voor het berekenen van transfers.

Hoe berekenen we die publieke geldstromen? Het basisprincipe is dat voor elke deelentiteit (gewest) wordt berekend wat ze enerzijds bijdraagt (via belastingen of sociale bijdragen) aan de financiering van overheidstaken die gezamenlijk (federaal) worden uitgeoefend en wat de betrokken entiteit anderzijds terugkrijgt aan uitgaven van die gezamenlijke overheid. Indien het aandeel van het gewest in de bijdragen hoger/lager is dan het aandeel in de genoten overheidsuitgaven, dan is het betrokken gewest donor/beneficiant. De omvang van de overdracht of transfer van de donor/beneficiant is het bedrag dat dit gewest meer/minder zou hebben gekregen indien zijn aandeel in de uitgaven zou gebracht worden op het niveau van zijn aandeel in de bijdragen of overheidsinkomsten.

Dit basisprincipe wordt vaak benoemd als ‘juste retour’. Deze term is echter nogal beladen, omwille van de ethische connotatie, die de schijn wekt dat de aldus berekende transfers ‘injuste’ zijn. Berekeningen van transfers horen echter los te staan van ethische overwegingen. Neutraler is de notie van nettobetaler/-ontvanger. De

logica van het basisprincipe is dat men een bestaande toestand, dus met transfers, vergelijkt met een toestand waarbij elke entiteit volledig op zich zou staan en haar eigen uitgaven volledig zelf zou moeten financieren. Eens de omvang van de transfers berekend, kan het debat beginnen over de wenselijkheid of de aanvaardbaarheid ervan.

De omschrijving van transfers op basis van de 'juste retour' is veel ruimer dan de omvang van het expliciet voorziene solidariteitsmechanisme tussen deelstaten, zoals er ook één is voorzien in België in de Bijzondere Financieringswet van Gemeenschappen en Gewesten. In de meeste landen, en zeker in België, vormt deze expliciete solidariteit slechts een beperkt deel van de globale transfers (in Duitsland gaat het om de zgn. 'Finanzausgleich' in de financiering van de 'Länder'). Het grootste deel zit impliciet – en doorgaans ook verborgen – verweven met het feit dat inwoners en bedrijven uit de deelentiteiten belastingen en bijdragen betalen die in één globale pot komen voor de financiering van uitgaven en uitkeringen over het hele land. Door de aard van deze impliciete transfers is het moeilijker om deze precies in kaart te brengen en moet men veelal terugvallen op ramingen die naar gelang van de bron wel eens uiteenlopen.

Het principe van nettobetaler/-ontvanger is het uitgangspunt van de meeste Vlaamse transferstudies. De methodiek werd eind jaren zeventig gelanceerd in de eerste transferstudies van de Leuvense economen en in de jaren negentig overgenomen in studies van de KBC-studiedienst die het werk van de Leuvense economen verderzetten. Dezelfde basismethode werd nadien vorig decennium ook gehanteerd in de studie van Abafim, de Vlaamse administratie financiën en begroting en later door het beleidsvoorbereidend steunpunt begroting en fiscaliteit. Recent werd het werk verdergezet door het Vlaams Instituut voor Economie en Samenleving (VIVES) in 2010. Belangrijk daarbij is te noteren dat in al deze studies de transfers via de rente-uitgaven op de overheidsschuld niet werden meegerekend (zie verder). De 'juste retour' werd ook nog voor de periode 1955-1975 berekend door Gerd Dottermans (KU Leuven).

Voor de regionale opdeling van bepaalde categorieën van ontvangsten (bv. btw) of uitgaven (bv. ambtenarenlonen) hebben al deze studies een beroep moeten doen op ramingen op basis van benaderende verdeelsleutels, bij gebrek aan regionale cijfers. De methodes gehanteerd voor deze ramingen werden gaandeweg verfijnd, naargelang meer cijfers beschikbaar kwamen. Onderstaande tabel geeft een overzicht van deze Vlaamse studies.

Tabel – Vlaamse transferstudies (exclusief rentelasten)

- **Gerd Dottermans (KU Leuven) 1955-1975.** Wallonië genoot over de hele periode van transfers (0,1 miljard euro in 1955, naar 2,8 miljard euro in 1975). Vlaanderen was tot 1962 begunstigde van transfers vanuit Brussel (0,2 miljard

euro) om nadien zelf nettobetaler te zijn, ten belope van 2,1 miljard euro in 1975, terwijl Wallonië steeds transfers genoot, die almaar toenamen, tot 2,8 miljard euro in 1975.

- **Leuvense economen (CES, KU Leuven) 1975-1985.** De transfer van Vlaanderen naar Wallonië nam na 1970 gevoelig toe, tot 4,2 miljard euro in 1985, terwijl die vanuit Brussel naar Wallonië relatief verzwakte, tot 0,3 miljard euro in 1985.
- **KBC-studiedienst, 1990-2003.** De transfers vanuit Vlaanderen blijven vrij stabiel rond 4% van het Vlaamse primaire inkomen van de particuliere sector, of circa 5 tot 6 miljard euro en sinds de jaren negentig zijn er ook transfers vanuit Vlaanderen naar Brussel.
- **Abafim 2004.** De transfers vanuit Vlaanderen belopen 6,6 miljard in 2003, waarvan 5,4 miljard naar Wallonië en 1,2 miljard naar Brussel.
- **Steunpunt fiscaliteit en begroting, 2008.** De transfers vanuit Vlaanderen belopen 6 miljard in euro in 2005, waarvan 5,6 miljard naar Wallonië en 400 miljoen naar Brussel (deels gebruikmakend van de techniek gehanteerd in een studie van de Nationale Bank uit 2008).
- **Vives, 2010.** De transfers vanuit Vlaanderen bedragen 5,7 miljard euro in 2007, waarvan 5,4 miljard euro naar Wallonië en 300 miljoen naar Brussel.

De transfers schommelen in de meeste ramingen van de voorbije tien jaar rond 6 miljard vanuit Vlaanderen, of een 3% van het Vlaamse Bruto Regionaal Product (brp). Wallonië ontvangt daarvan het grootste deel, ruim 5 miljard euro of een 7% van het Waalse brp. Een beperkt deel van de transfers – enkele honderden miljoenen euro – gaat naar Brussel, wat beperkt blijft tot circa 0,5% van het Brusselse brp. Daarbij dient wel opgemerkt dat het Brusselse brp in aanzienlijke mate wordt gegenereerd door pendelaars uit Vlaanderen en Wallonië. Indien we de transfers vergelijken met de in elk gewest door de daar wonende huishoudens verdiende inkomens – de zgn. primaire inkomens of inkomens voor herverdeling – dan wegen ze voor alle gewesten zwaarder door, maar geeft dit vooral voor Brussel een belangrijk verschil. Vlaanderen draagt ongeveer 4% van zijn primair inkomen af, terwijl Wallonië een 8% van zijn primair inkomen ontvangt en Brussel een 2%.

Belangrijk is te noteren dat zowat 60% van deze transfers zich situeren in de sociale zekerheid. De rest is ongeveer gelijk verdeeld tussen de federale begroting en de Financieringswet van Gemeenschappen en Gewesten. De lopende zesde staatshervorming heeft weinig effect op deze transfers. Voor de overgedragen delen van de sociale zekerheid, inzonderheid de kinderbijlagen en een stuk gezondheidszorgen, worden de middelen toebedeeld op basis van behoeften (dus niet

op basis van 'juste retour'). De hervorming van de financieringswet bevat wel een aantal remmende effecten op de transfers, zeker op korte termijn door de hervorming van het solidariteitsmechanisme en door de uitbreiding van de 'juste retour' in nieuwe geregionaliseerde arbeidsmarktbevoegdheden. Maar dit wordt gecompenseerd door een vermindering van het Vlaamse aandeel in de onderwijsdotaties, door het systeem van een overgangsdotatie die verlies aan middelen voor lange tijd compenseert en vooral ook door de bijkomende dotaties voor Brussel. VIVES berekende in een recente studie dat de nieuwe staats-hervorming de transfers vanuit het Vlaamse Gewest zelfs licht zullen verhogen, met een 80 miljoen euro die verder oploopt tot een 300 miljoen in 2030 (in huidige euro's). Het betreft hier een bijkomende transfer van Vlaanderen naar Brussel. Voor Wallonië zou de nieuwe financieringsregeling een status quo impliceren (VIVES, juni 2012).

Vreemde beperkingen op de 'juste retour'

De methodiek van de 'juste retour' wordt ruim aanvaard voor de berekening van de transfers in België, ook in studies van Franstaligen. Wel beperken sommigen het toepassingsgebied van het principe, namelijk tot overheidsuitgaven waar geen onmiddellijke tegenprestatie tegenover staat, zoals sociale uitkeringen of subsidies. Overheidsuitgaven met het karakter van een transactie met tegenprestatie zoals de weddes van ambtenaren, de aankoop van goederen en diensten of investeringsuitgaven worden buiten de rekening gehouden. Het argument daarvoor is dat tegenover deze overheidsuitgaven diensten of goederen staan die in beginsel voor alle inwoners beschikbaar zijn. Deze redenering vinden we onder meer terug bij het Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO, 2003), evenals bij de 'Commissie voor de studie van de methodologie gebruikt bij de analyse van interregionale transfers'. Deze taalparitair samengestelde commissie van deskundigen - de zgn. commissie-Van de Voorde naar diens voorzitter Aloïs Van de Voorde, gewezen secretaris-generaal van het ministerie van financiën - becommentarieerde in opdracht van toenmalig Vlaams minister-president Yves Leterme de transferstudie van de Vlaamse administratie Abafim. Ook de enige officiële Belgische transferstudie, uitgaande van de Nationale Bank, hanteert deze beperkte toepassing van de 'juste retour' (Nationale Bank van België, 2008).

Deze inperking snijdt geen hout. Het uitgangspunt van het principe 'juste retour' is de transfer te meten in vergelijking met een toestand waarbij de deelentiteiten zelf voor de financiering van publieke voorzieningen op hun grondgebied moeten instaan. Dus zullen ze ook zelf al hun ambtenaren moeten betalen, of hun publieke investeringen. Wel kan gediscussieerd worden over de gepaste regionale verdeling van de federale ambtenarenweddes. De in de Vlaamse transferstudies gehanteerde sleutel van verdeling volgens woonplaats van de betrokken ambtenaar lijkt wel een aanvaardbare

benadering. Deze opdeling spoort immers grotendeels met de opdeling in taalkaders van de federale administratie.

Overigens, de inperking van het 'juste retour'-principe tot uitgaven zonder directe tegenprestatie weegt niet bijzonder zwaar. Het leidt in de meest extreme berekeningen tot een vermindering van het transferbedrag met hooguit 25%. De studie van de Nationale Bank komt zelfs uit op een transferbedrag van 5,8 miljard euro vanuit het Vlaamse Gewest, wat vrijwel overeenkomt met de jongste Vlaamse studies gebaseerd op de 'juste retour'. De NBB neemt immers het geheel van de overheidsontvangsten mee in rekening, ook het deel dat de financiering dekt van uitgaven waarop de 'juste retour' niet wordt toegepast en rekent voor de ontvangsten als transfer hetgeen een regio meer/minder bijdraagt aan ontvangsten dan het Belgische gemiddelde per inwoner.

Werkplaats of woonplaats? Brussel rekent zich rijk

Een ander punt waarop de Vlaamse transfermethodiek langs Franstalige kant wordt bekritiseerd, betreft de verdeling van de belastingen en sociale bijdragen op basis van de woonplaats van de belastingbetalers. Bepaalde economen schuiven een verdeling op basis van werkplaats naar voren, zo bijvoorbeeld enkele experts uit de voornoemde commissie-Van de Voorde. Zij argumenteren dat het werkplaatsprincipe het geldende allocatieprincipe inzake fiscaliteit en sociale zekerheid is tussen lidstaten binnen de Europese Unie. Ze schermen ook met het feit dat op de werkplaats uitgaven worden gedaan ten behoeve van pendelaars.

Deze argumenten overtuigen niet. Het Europese werkplaatsprincipe wordt op vele wijzen gemilderd, door regelingen voor grensarbeid of verrekeningen tussen het land van werkplaats en het land van woonplaats. Het is ook evident dat het werkplaatsprincipe toegepast op de gewesten binnen België tot een enorme scheeftrekking zou leiden in Brussel: alle belastingen en bijdragen van de circa 350.000 pendelaars – de helft van de werkenden in Brussel – zouden aan Brussel worden toegewezen, terwijl het overgrote deel van de publieke voorzieningen, en dus betrokken uitgaven, voorzien is voor deze pendelaars die in Vlaanderen en Wallonië zitten of er gealloceerd worden (onderwijs, infrastructuur, uitkeringen, ...).

De toepassing van het werkplaatsprincipe zou van Brussel plots een enorme donor maken, volgens een ruwe schatting al gauw voor een 2 miljard euro (KBC-studiedienst, 2004). De transfers vanuit Vlaanderen zouden verminderen met ruwweg een kwart, terwijl de geldstroom naar Wallonië verder zou toenemen met ongeveer 20%, met geld uit Brussel.

Rentelasten verdubbelen de transfers

Verder valt te noteren dat voornoemde transferstudies geen rekening houden met transfers via de betaling van de rentelasten op de (federale) overheidsschuld. Er is wel een aantal studies die dit ook in rekening brengen. Daar zijn ook goede argumenten voor. Overheidsschulden worden aangegaan voor de financiering van overheidsuitgaven, en die kunnen 'onevenredig' veel naar één bepaalde entiteit gaan, terwijl de financiering van de schuldlasten als een vorm van uitgestelde belasting vooral gedragen wordt door het gewest met de grootste bijdragecapaciteit. Bij een oplopend overheidstekort en dus oplopende schuld, kenmerkend voor het België van de voorbije decennia, kan de factuur van de rentelasten snel hoog oplopen. Het noodlijdende gewest brengt daarbij een spiraal van oplopende transfers met zich mee: door zijn te beperkte bijdrage in vergelijking met de uitgaven die het geniet, neemt het tekort toe, dus de schuld, dus de rentelasten, dus de transfers vanuit het gewest dat meer bijdraagt tot de financiering van de centrale overheid dan het uitgaven ontvangt.

Vlaamse studies over de transfers via de rentelasten gaan doorgaans uit van een verdelingsmethodiek gebaseerd op het 'oorsprongsbeginsel'. Dit beginsel ligt in het verlengde van de 'juste retour': de rentelasten of schulduitgaven worden aan de regio's toebedeeld afhankelijk van de mate waarin elke regio zelf aan de oorsprong ligt van de opbouw van de uitstaande schuld. Om dit te berekenen wordt van jaar tot jaar berekend hoeveel overschot of tekort elk gewest had – exclusief rentelasten - door de aan de regio toegewezen uitgaven te vergelijken met de door het gewest gegenereerde ontvangsten. Het aandeel van het gewest in de opgebouwde schuld wordt dan beschouwd als het aandeel van de rentelasten die dat gewest zou moeten betalen, conform het motto 'potje gebroken, potje betalen'. En dat deel wordt vergeleken met het deel dat effectief werd betaald, hetgeen neerkomt op het deel van het gewest in de gegenereerde belastingen en bijdragen. Het verschil is dan een transfer.

Het spreekt voor zich dat dit een monnikenwerk is. Toch zijn er studies over verricht, waarbij kon teruggevallen worden op eerdere berekeningen van de Leuvense economen van regionale saldi. Johan Van Gompel van de KBC-studiedienst deed een berekening voor het *Manifest voor een Zelfstandig Vlaanderen* van de denkgroep 'In de Warande' in 2005. Hij becijferde de transfer in de rentelasten bij toepassing van het oorsprongsbeginsel voor de schuld opgebouwd na 1990 (de schuld voordien wordt verdeeld op basis van ieders aandeel in de belastingen). Dat kwam neer op een transfer van 3,85 miljard euro van Vlaanderen, waarvan 2,74 miljard voor Wallonië en 1,1 miljard voor Brussel. Indien het oorsprongsbeginsel reeds vanaf 1970 zou toegepast worden, kwam Van Gompel tot de onthutsende vaststelling dat Vlaanderen reeds in 1995 schuldenvrij zou zijn geweest en dus geen rentelasten meer hoefde te betalen van dan af, maar in dat jaar liefst 11 miljard aan rentelasten betaalde ten behoeve van de twee andere gewesten.

Meer recent is het rekenwerk van Geert Jennes (VIVES, 2011) die eveneens op basis van het oorsprongsbeginsel – zij het aan de hand van een ruwe raming – uitkomt op een transfer in rentelasten vanuit Vlaanderen ten belope van 5,7 miljard euro in 2007. Jennes berekende de primaire begrotingssaldi van elk gewest voor 2007 en op basis daarvan in welke mate elk gewest bijdroeg tot of verantwoordelijk was voor het primaire saldo van de hele overheid (in 2007 was dat een overschot). Deze regionale verdeelsleutel van het Belgische overheidssaldo wordt dan toegepast voor de regionale toewijzing van de rentelasten, waarmee wordt verondersteld dat ook alle voorgaande jaren elk gewest in eenzelfde verhouding heeft bijgedragen tot het overheidssaldo en dus in die verhouding tot de opbouw van de totale Belgische overheidsschuld. Dit aandeel wordt vergeleken met wat de gewesten effectief bijdroegen in de betaling van rentelasten, met name hun aandeel in de overheidsontvangsten (waaruit de rentelasten betaald worden). Het verschil zijn transfers.

Dus, indien de transfers via de rentelasten worden meegerekend, dan wordt de omvang van de transfers al snel verdubbeld, tot een 11 tot 12 miljard euro, een cijfer dat ook regelmatig circuleert. Een tegenargument om met de transfers via rentelasten geen rekening te houden is de vaststelling dat het toewijzen van schuldenlasten op basis van oorsprong een vrij academische oefening is. Het is weinig plausibel om Wallonië te doen betalen voor schuldopbouw in het verleden, omdat het dan meteen bankroet zou zijn. In de internationale praktijk wordt overigens doorgaans het draagkrachtprincipe gehanteerd voor de verdeling van de schuld(lasten) tussen de nieuwe staten. Dit alles neemt niet weg dat deze berekeningen zinvol zijn om aan te geven dat er een belangrijk probleem is en druk uit te oefenen om dit te remediëren. Tevens geeft het aan dat in het kader van volgende staatshervormingen ook nood is aan een gedeeltelijke regionalisering van de schuld(lasten), zodat de regio's alvast naar de toekomst meer worden aangezet om schulden af te bouwen (zie hierover verder de bijdrage in dit boek van Annelore Van Hecke).

Franstalige economen slaan alarm

Recente transferstudies van Franstalige economen volgen grosso modo de methodiek van de 'juste retour' uit voornoemde Vlaamse studies (exclusief transfers via rentelasten). Ze komen aldus tot gelijkaardige cijfers. Zo raamt het Centre de Recherche et Economie Régionale et Politique Economique (CERPE), verbonden met de universiteit van Namen, de transfers voor 2010 op 5,4 miljard vanuit Vlaanderen en 400 miljoen vanuit Brussel, waardoor Wallonië 5,8 miljard euro ontvangt (CERPE, april 2011). Opmerkelijk is de bevinding dat Vlaanderen gedurende de hele periode 2006-2010 jaarlijks een primair overschot boekte, terwijl Wallonië voortdurend een financieringstekort had. Het Brusselse saldo evolueerde van een aanzienlijk overschot

naar een bijna-evenwicht. De voor de hand liggende conclusie is dan ook dat terwijl Vlaanderen bijdroeg tot schuldafbouw, Wallonië het omgekeerde deed. In de CERPE-berekeningen wordt het aandeel van de gewesten in de opbouw van de gehele staatsschuld niet mee in rekening gebracht.

Voortbouwend op deze CERPE-studie maakte professor emeritus Jules Gazon van de Luikse universiteit een hallucinante berekening van de regionale saldo's indien ook de uitstaande schuld zou worden opgedeeld (Gazon, augustus 2011). Gazon ging daarbij uit van een schuldopdeling op basis van de regionale aandelen in het bbp, hetgeen hij voor Wallonië nog een optimistisch scenario noemt. Terecht, want het Waalse aandeel in het bbp belooft amper 24%, terwijl bv. een verdeling volgens fiscale draagkracht, of het inkomen van Waalse inwoners en bedrijven, voor Wallonië al gauw 30% zou impliceren, een verdeling volgens inwonersaantal 32% en een opdeling naar oorsprong van de schuld een veelvoud daarvan. De Luikse professor komt voor het jaar 2009 in zijn scenario van splitsing tot een Waals begrotingstekort van 10,5 miljard euro, inclusief rentelasten tegen een rente van 3,5% op de aan Wallonië toegewezen schuld. Dat komt neer op een 13,5% van het Waalse bbp. Gazon gaat nog een stap verder. Wallonië zal door zijn beperkte kredietwaardigheid veel meer rente moeten betalen. Indien het naar Grieks voorbeeld zijn rente ziet oplopen tot bv. 12%, dan loopt het Waalse overheidstekort op tot 17 miljard euro of 22% van het bbp. Een Grieks drama dus.

Reversal of fortune? Ieder zijn beurt?

Het bestaan van aanzienlijke interregionale transfers in België wordt niet (langer) betwis, en algemeen erkend is dat die reeds decennia persistent van Vlaanderen naar Wallonië gaan. Maar sommige waarnemers beschouwen dit niet meteen als problematisch. Daarbij wordt een drietal argumenten aangevoerd om de transfers te deproblematiseren: 1) de transfers liepen vroeger in omgekeerde richting en vormen een noodzakelijke vorm van solidariteit in een politieke en economische unie, 2) de transfers zullen in de toekomst omkeren naar Vlaanderen omwille van de vergrijzing en 3) de meeste transfers zijn een vorm van interpersoonlijke solidariteit, die ook bestaat binnen de gewesten, en de transfers zijn vergelijkbaar met die van andere landen.

De eerste twee argumenten worden ook samen gehanteerd als een economische motivering voor transfers. Die luidt als volgt: transfers zorgen voor een betere spreiding van (externe) economische risico's over de verschillende regio's. Wanneer de economie van een bepaalde regio door externe omstandigheden eenzijdig hard getroffen wordt – meer dan de andere regio's – dan zorgen transfers dat die getroffen regio makkelijker de crisis kan overwinnen. Dat is goed voor de andere gewesten, omdat ze zo hun afzetmarkt verzekerd zien. De redenering is dat nu eens de ene dan

weer de andere regio wordt getroffen: de economische risico's worden dus gemutualiseerd. Dergelijk transfermechanisme wordt algemeen gezien als één van de aanpassingsmechanismen in een economische en monetaire unie om overwichtige economische groeiverschillen tussen regio's uit te vlakken. Naar België toe vertaald, wordt het gemakshalve soms zo gesteld: het agrarische Vlaanderen werd in de 19de eeuw hard getroffen door de landbouwcrisis en werd toen geholpen door het industriële Wallonië en omgekeerd werd Wallonië vorige eeuw eenzijdig getroffen door de teloorgang van de zware industrie in Europa (steenkool en staal) en geholpen door het nieuw geïndustrialiseerde Vlaanderen.

Laat ons de verschillende argumenten nader onder de loep nemen. Het eerste argument dat Vlaanderen vroeger – in de 19de en tot diep in de 20ste eeuw – als het armere gewest transfers van Wallonië genoot, is vrij verspreid. In zijn meest populistische versie komt het erop neer dat arme Vlaamse migranten destijds konden overleven door te werken in de Waalse industriebekkens. Dit heeft uiteraard niets met publieke geldstromen te maken. Het gaat gewoon om private transacties, waarbij (Vlaamse) arbeiders in ruil voor hun arbeid (in Wallonië) een loon verwerven. Vlaanderen heeft hier geen overheidsgeld vanuit Wallonië gekregen. Overigens kunnen de weinig florissante arbeidsomstandigheden en loonniveau's voor Vlaamse arbeiders in Wallonië van weleer moeilijk als 'solidariteit' worden bestempeld.

De aanzienlijke interregionale arbeidsmobiliteit die we lang geleden kenden van Vlaanderen naar Wallonië – bepaalde studies spreken van een half miljoen Vlaamse migranten - is wel een belangrijk aanpassingsmechanisme in een economisch-monetaire unie: arbeidskrachten verhuizen van een zwakke naar een sterke regio, waardoor de zwakke regio de werkloosheid ziet dalen en de sterke regio voldoende menselijk kapitaal verwerft om zijn groei verder te ondersteunen. Dat aanpassingsmechanisme is duidelijk te onderscheiden van solidariteit via publieke geldstromen, waarbij de rijke regio overheidsgeld afdraagt naar een zwakke regio om daar de economie te ondersteunen of sociale uitkeringen op peil te houden.

Voor de periode van de 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw bestaan er geen systematische berekeningen van de interregionale transfers, zoals de studies voor de meer recente periode. Er is wel het studiewerk van de Gentse professor Jules Hannes waaruit bleek dat Vlaanderen in de periode 1830-1912 meer dan zijn deel betaalde in de belastingen in verhouding tot het bevolkingsaandeel. Dat was het gevolg van het fiscale stelsel: vastgoed werd relatief zwaar belast, en dat was vooral een Vlaamse inkomstenbron, terwijl de belasting op grote bedrijven – vooral in Wallonië gevestigd – zeer beperkt was. Verder kunnen interregionale transfers in de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw nooit zo omvangrijk als de voorbije decennia zijn geweest omdat de overheid toen veel minder te verdelen had. Van een

uitgebreide sociale zekerheid was toen immers nog geen sprake. De overheid beperkte zich grotendeels tot taken van openbare veiligheid en justitie ('l'état gendarme') en grote openbare werken.

De thesis van aanzienlijke transfers in het verleden van Wallonië naar Vlaanderen is echter hardnekkig en werd recent met veel cijfers gedocumenteerd door de Waalse professor emeritus Michel Quévit (Michel Quévit, 2010). Hij voert een hele reeks cijfers aan die aangeven dat Vlaanderen van een aanzienlijke steun genoot van de Belgische overheid via openbare werken (havens, wegen, spoorwegen) en steun aan bedrijven (steenkool, textiel, scheepsbouw, evenals de investeringssteun aan buitenlandse bedrijven). Volgens Quévit kreeg Vlaanderen onevenredig veel van deze Belgische overheidsmiddelen. Maar het plaatje van de Waalse expert is verre van volledig. Een totale balans van de regionale verdeling van uitgaven respectievelijk inkomsten (belastingen) ontbreekt. De sociale zekerheid blijft volledig buiten zicht. De cijferanalyse van Quévit laat dus niet toe om een globale balans te maken van de interregionale transfers.

Het argumentarium van Quévit geeft wél aan dat de aard van de publieke uitgaven waarvan een regio geniet mee bepalend kan zijn voor de economische ontwikkeling. Zo is het onmiskenbaar dat heel wat overheidsinvesteringen naar Vlaanderen gingen, wat bijdroeg tot de aantrekkelijkheid van de regio voor bedrijfsinvesteringen. Zo wordt ook algemeen erkend dat Vlaanderen in de jaren zestig in aanzienlijke mate gebruikmaakte van de investeringssteun uit de Belgische economische expansiewetgeving om buitenlandse investeerders aan te trekken. Wallonië heeft hier onvoldoende op ingespeeld, zoals toenmalig premier Gaston Eyskens later in zijn memoires optekende.

Waalse inhaalbeweging?

Laat ons dan eens naar de toekomst kijken. Mogen we verwachten dat de transfers gaan omkeren richting Vlaanderen, omdat deze regio meer te kampen krijgt met vergrijzing, dus meer gepensioneerden en minder actieven? Het is onmiskenbaar dat het aandeel van Vlaanderen in de pensioenuitkeringen oploopt, zoals ook trouwens voor de uitgaven in de gezondheidszorgen. Maar voorlopig blijft Vlaanderen relatief meer dan Wallonië bijdragen tot de Belgische overheidsfinanciën omwille van zijn nog steeds sterkere economie, terwijl Vlaanderen hierdoor anderzijds ook minder werkloosheidsuitkeringen kent. Reeds enige tijd is het grootste deel van de transfers – grosso modo een 80% - toe te schrijven aan de grotere bijdragecapaciteit van Vlaanderen, door zijn relatieve economische sterkte, en slechts voor een beperkt deel aan een te hoog aandeel van Wallonië in de uitgaven (per inwoner gerekend).

De transfers zijn het symptoom van een onderliggende problematiek, nl. de regionale verschillen in economische groei en welvaart. De verdere ontwikkeling daarvan zal

afhangen van de mate waarin Wallonië slaagt in een economische inhaalbeweging. Simulaties van Johan Van Gompel van de KBC-studiedienst gaven aan dat de transfers op termijn slechts zouden uitdoven indien Wallonië en Brussel systematisch een hogere groei dan Vlaanderen zouden kennen. Deze simulatie dateert wel reeds van 2004, maar sindsdien heeft zich nog steeds geen Waalse inhaalbeweging – zeker niet van die orde – gemanifesteerd. De NBB maakte in zijn transferstudie van 2008 ook een aantal simulaties. Die gaven aan dat bij aanhoudende regionale verschillen inzake werkgelegenheid de transfers vanuit Vlaanderen zouden halveren, terwijl Brussel bijna evenveel zou gaan bijdragen als Wallonië, dat evenveel blijft krijgen. Onderliggende hypothese is wel dat Brussel zijn instroom van jongeren ook kan inzetten op de arbeidsmarkt zonder dat de werkloosheid oploopt. In geval van een Waalse en Brusselse inhaalbeweging inzake werkgelegenheidsgraad zou in de simulatie van de NBB Vlaanderen in 2030 geen transfers meer betalen en er enkel nog een transfer van Brussel naar Wallonië lopen. De hamvraag blijft: hoe kan er een Waalse inhaalbeweging worden gerealiseerd, zonder dat die het gevolg zou zijn van een nivellering naar beneden door een verarming van Vlaanderen? We komen er verder op terug.

De historische en verwachte evolutie van de transfers in België sporen alleszins niet met de economische theorie van de mutualisering van de economische risico's: toen Vlaanderen destijds de zwakke partij was, was er van transfers niet echt sprake, en anderzijds zijn er ook weinig indicaties dat de transfers van de voorbije decennia veel soelaas brachten in de Waalse economische malaise en blijft een ommekeer ook in de toekomst onzeker.

Interpersonele solidariteit geen probleem?

Een laatste argument om de problematiek van de transfers te minimaliseren, betreft de verwijzing naar het gerechtvaardigd zijn van interpersoonlijke solidariteit en het feit dat ook binnen gewesten en tussen regio's in andere landen er aanzienlijke transfers gebeuren. Wat internationale vergelijkingen betreft, die zijn ontzettend moeilijk, als het reeds zo moeilijk is om in eigen land een goede berekening te krijgen van de transfers. Het referentiewerk ter zake waar nog steeds naar verwezen wordt, betreft een onderzoek uit 1996 in opdracht van de Europese Commissie van Whislade en anderen. Deze studie volgt de methodiek van de 'juste retour', met inbegrip van de rentelasten, zij het dat die verdeeld worden volgens de regionale aandelen in de uitgaven (dus niet volgens het oorsprongsbeginsel). De studie geeft aan dat vele andere Europese landen vergelijkbare transfers kennen. In sommige landen, inzonderheid Italië, liggen ze nog hoger.

Vooreerst dient opgemerkt dat het bestaan van omvangrijke transfers in andere landen, soms zelfs omvangrijker, ook daar problematisch is. We denken aan transfers

tussen noord en zuid in Italië of tussen west en oost in het ééngemaakte Duitsland. Zeer recent nog besliste Beieren om het solidariteitsmechanisme tussen de Duitse deelstaten (de 'Länderfinanzausgleich') aan te klagen bij het Grondwettelijk Hof. Beieren is de grootste nettobetaler (3,7 miljard euro).

Naast het feit dat de becijferingen in internationale vergelijkingen verre van transparant zijn, moet verder gekeken worden naar het type van regio's dat in de vergelijking wordt opgenomen. Zo is het evident dat een excentrische regio in het Noorden van Zweden relatief veel transfers geniet van de centrale Zweedse metropool Stockholm. De regio in het Noorden van Zweden heeft een kleine bevolking (dus weegt niet zo zwaar), is door zijn natuurlijke ligging sterk benadeeld (zit dus met structureel of 'natuurlijk' deficit) en beschikt zelf over weinig sociaaleconomische beleidsautonomie. Om vergelijkbare redenen loopt ook een vergelijking binnen België tussen provincies of arrondissementen mank. Provincies en zeker arrondissementen hebben nagenoeg geen beleidsimpact op hun sociaaleconomische ontwikkeling. De vaststelling van transfers tussen deze entiteiten is van een andere orde dan die tussen politieke entiteiten met verregaande sociaaleconomische bevoegdheden zoals de Belgische regio's, die bovendien een belangrijke impact hebben op het federale beleid, via de vorming van regionale politieke partijen met een institutionele machtspositie (pariteit) op het federale niveau. Overigens, hoe kleiner de entiteiten, hoe groter de kans op ongelijkheden en dus transfers, alleen reeds om statistische redenen (zo zullen er meer transfers zijn tussen bepaalde wijken in steden, of is er ook kans op een aanzienlijk inkomensverschil tussen u en uw buurman, meer dan tussen het gemiddelde van 6 miljoen Vlamingen respectievelijk van een 4 miljoen Franstaligen).

De Belgische politiek-institutionele context – met een belangrijke regionale autonomie gekoppeld aan een regionale opdeling van de federale beleidsmacht – maakt het argument ongeldig dat een groot deel van de transfers te maken heeft met interpersonele solidariteit – herverdeling tussen rijke en arme burgers - en dus niet regionaal moet aangerekend worden. Het welvaartsniveau van de inwoners van een regio wordt immers mee bepaald door het regionale beleid en de opstelling van politici uit de betrokken regio op het federale niveau. Concreet wordt bv. de werkgelegenheid in een bepaalde regio mee bepaald door het regionale beleid inzake onderwijs en vorming evenals door de regionale invulling van het federale activeringsbeleid, of door het regionale beleid inzake openbare werken en vergunningen evenals door de opstelling van regionale politici binnen het federale niveau inzake loonkostenbeheersing of bedrijfsbelastingen.

Kortom, in de Belgische institutionele context is er een aanzienlijke regionale beleidsimpact op de transfers. Dat impliceert ook een collectieve (politieke) verantwoordelijkheid van de regio (of de regionale politici). De verschillen in regionale

dynamiek dreigen zo zelfs in een spiraal te komen. Zo zal de leidende politieke klasse in de arme regio geneigd zijn om een beleid te voeren dat de (vervangings)inkomens van de arme kiezers op korte termijn wil verzekeren via het behoud van federale uitkeringen, eerder dan de belastingen te doen dalen. De aanhoudend hoge belastingen worden toch vooral door kiezers uit de andere, rijke, regio betaald. Op lange termijn dient dit de sociaaleconomische ontwikkeling niet, ook niet die van de zwakke regio.

Transfers gevolg en oorzaak van welvaartsverschillen

De essentie van de transferproblematiek is dat de transfers enerzijds symptoom zijn van een onderliggende economische divergentie – verschil in economisch welvaartsniveau – maar tegelijk ook de economische ontwikkeling van de zwakke regio afremmen. Dat heeft enerzijds dus te maken met een voorkeur van zwakke regio's voor een inkomensondersteunend beleid, ten behoeve van hun kiezers, eerder dan voor een groeiversterkend beleid. Vanuit het streven naar een inkomensgelijkheid tussen de regio's worden welvaartsverschillen in belangrijke mate gedicht via belastingen en uitkeringen, zonder het onderliggende probleem van verschillen in economische dynamiek afdoende te tackelen. Bovendien gaat dit streven naar inkomensgelijkheid ook vaak gepaard met een uniformisering van loon- en arbeidsvoorwaarden over de zwakke en sterke regio's heen, wat de minder productieve regio's opzadelt met een bijkomende concurrentiehandicap.

Recent studiewerk van VIVES ondersteunt deze redenering met empirische evidentie. Een VIVES-studie uit 2010 rekende voor dat een vermindering van de interregionale transfers in België met één derde zou leiden tot een extra jaarlijkse groei in de drie gewesten, maar het meest uitgesproken in Wallonië (0,42%) en Brussel (0,55%). Een andere recente VIVES-studie geeft aan dat de uniforme loonvorming in België Wallonië opzadelt met een regionale loonkostenhandicap van 2% voor de periode 2005-2008, gemeten op basis van loonkosten per geproduceerde eenheid, uitgezuiverd voor verschillen in sectorsamenstelling. Deze Waalse concurrentiehandicap bestendigde zich de jongste jaren (VIVES, 2012).

Deze laatste twee studies gaan nader in op de ontwikkeling van de competitiviteit – met als maatstaf de loonkosten per eenheid product - van de Duitse en Belgische regio's. Daaruit blijkt een opmerkelijke inhaalbeweging van de Oost-Duitse 'Länder' op de West-Duitse in het vorige decennium, in zoverre dat de Oost-Duitse thans meer competitief zijn dan de West-Duitse. Dat is een drastische ommekeer na jaren van verdere achteruitgang van Oost-Duitsland na de hereniging in 1990. Toen werd het failliet van de Oost-Duitse industrie georganiseerd, door ze te onderwerpen aan dezelfde wisselkoers en loon- en arbeidsvoorwaarden als West-Duitsland. Met als gevolg massale werkloosheid in Oost-Duitsland en toenemende transfers vanuit West-

Duitsland. Na vele jaren van blijvende afkalving van de Oost-Duitse economie lijkt een kentering aangebroken. De grondige hervormingen van de Duitse arbeidsmarkt – de zogeheten Harz-hervormingen - van het voorbije decennium hebben daar zeker toe bijgedragen. Ze hebben niet enkel gezorgd voor loonmatiging maar ook voor meer loon- en arbeidsflexibiliteit en hebben zo een grotere regionale loondifferentiatie mogelijk gemaakt, afhankelijk van regionale verschillen in productiviteit.

Het inzicht over de perverse effecten van de transfers wordt ook gedeeld door Franstalige economen. De Waalse economieprofessoren Henri Capron, Pierre Pestieau en Michel Mignolet maakten op het congres van de Franstalige economen in 2005 de analyse dat Wallonië zich wellicht in slaap liet wiegen door de transfers vanuit Vlaanderen (*Le Soir*, 19 mei 2005). Ze stelden vast dat Wallonië zowat de enige voormalige zware-industrieregio in Europa is die zich na 50 jaar nog steeds niet herpakt heeft. De economen wezen erop dat de transfers de prikkel om te werken aan de economische reconversie afzwakken. Professor Mignolet bepleitte ook expliciet dat Wallonië de lonen sterk zou matigen om als lageloonzone meer concurrentieel te zijn met Vlaanderen.

Dergelijke analyse is ook terug te vinden in kringen van de Europese Commissie. Zo maakte een internationale onderzoeksploeg in opdracht van de Commissie een analyse van de impact van het beleid van de lidstaten op de economische convergentie (BEGG I. et al., 2004). Zij concludeerden dat transfers weliswaar een positief effect hebben op de sociale cohesie maar allicht niet op de economische cohesie, omwille van het negatieve effect op de prikkels voor ondernemerschap en competitiviteit. Dit werd toegeschreven aan het feit dat de transfers veelal inkomensondersteunend zijn en dus niet groeibevorderend.

Hoe realiseren we een Waalse inhaalbeweging?

De interregionale transfers in België zijn enerzijds gevolg en anderzijds mee oorzaak van aanhoudende verschillen in regionale economische dynamiek. Van een Waalse inhaalbeweging is alsnog geen sprake, zoals de grafieken over economische welvaart, groei en arbeidsmarkt aangeven. Deze regionale divergentie met bijbehorende transfers ongemoeid laten is geen optie, want ze remmen de economische ontwikkeling in alle regio's. In de zwakke regio vormen ze een rem op economische dynamiek, groeibeleid en competitiviteit, zoals eerder aangegeven. En het spreekt voor zich dat de transfers ook de groei van de sterke regio afremmen. De jaarlijkse miljardentransfer belet Vlaanderen om middelen in te zetten voor een verbetering van zijn concurrentiekracht en groeidynamiek, nodig in een context van verscherpte internationale concurrentie en gelet op de handicap van de vergrijzing. Het jaarlijkse transferbedrag van 6 miljard euro zou omgezet in een loonkostenverlaging voor de

bedrijven de loonkosten met circa 8% doen dalen, waarmee de historisch opgebouwde concurrentiehandicap met de buurlanden zou zijn weggeveegd.

Het is zaak om een Waalse en Brusselse inhaalbeweging aan te zwengelen, zonder dat dit ten koste gaat van de Vlaamse dynamiek. Dit kan via verschillende sporen.

Spoor 1 – Bevorderen van de arbeidsmobiliteit

Een belangrijk aanpassingsmechanisme binnen een economisch monetaire unie (EMU) is de mobiliteit van arbeidskrachten van de zwakke naar de sterke regio. De pendel van Wallonië en Brussel naar Vlaanderen is de jongste jaren weliswaar toegenomen, maar blijft beperkt (FOD Economie, 2011). De pendel van Wallonië naar de andere gewesten is lichtjes toegenomen de voorbije 20 jaar (1990-2010), van 11,9% naar 13,6% van de Waalse werkenden, maar daarvan gaat amper 3,2% naar Vlaanderen. Brusselaars beginnen makkelijker de weg naar jobs in Vlaanderen te vinden: ruim 10% van de Brusselse werkenden heeft daar een job. Recent VIVES-onderzoek geeft aan dat deze pendelstroom aanzienlijk lager ligt dan men normaal zou mogen verwachten (PERSYN, TORFS, 2012). Dat heeft te maken met taalgrenzen, maatschappelijke barrières tussen gewesten, maar zeker ook met de werkloosheidsval die maakt dat de incentives voor Waalse en Brusselse werkzoekenden om te pendelen te beperkt zijn. Veelbetekend in dit verband is de zeer uitgebreide pendel vanuit Noord-Frankrijk naar West-Vlaanderen, door het gunstige statuut van grensarbeider (dat wel afloopt en naar verwachting de Noord-Franse pendel zal doen afnemen) maar ook door de beperking in de tijd van de Franse werkloosheidsuitkeringen.

Spoor 2 – Flexibilisering van de arbeidsmarkt

Een tweede aanpassingsmechanisme in de EMU betreft de ruimte voor flexibele loon- en arbeidsvoorwaarden, die zich aanpassen aan lokale omstandigheden, gekoppeld aan voldoende incentives voor werkzoekenden om een baan te zoeken en aan te nemen. In België is het nog steeds wachten op arbeidsmarkthervormingen naar Duits model. Het gaat daarbij onder meer om een grotere decentralisatie van het loonoverleg naar de bedrijven, een sterkere activering van de uitkeringen, meer ruimte voor flexibele arbeidstijden en arbeidscontracten. Zoals het Duitse voorbeeld aangeeft, kunnen de zwakkere regio's daar zelfs nog het meeste voordeel bij doen. Het kan eindelijk in dit land bijdragen tot een noodzakelijke regionale convergentie, naar een hoger niveau van concurrentiekracht, niet een nivellering naar beneden zoals die nu dreigt.

Spoor 3 – Groeibevorderende transfers

De interregionale transfers in België zijn voornamelijk inkomensondersteunend, via de federale sociale zekerheid. Transfers dienen meer gericht te worden op de bevordering van groei, door de ondersteuning van investeringen. Dit impliceert dat automatische,

inkomensondersteunende transfers, deels worden omgezet in overdrachten tussen gewesten die gebonden worden aan bepaalde groeibevorderende projecten. Het klassieke voorbeeld daarvan is het Amerikaanse Marshall-hulpprogramma voor de Europese wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Ook de EU voorziet in fondsen voor steun aan investeringen in zwakkere regio's, zij het dat die geen onverdeeld succes zijn.

Spoor 4 – Een regionaal economieversterkend beleid naar maat

Regio's kunnen zelf hun groeidynamiek versterken door een gepast beleid dat de beschikbare troeven valoriseert en de specifieke handicaps beperkt. Het gaat hier om het zogenaamde micro-economisch aanbodbeleid, gericht op de lokale ontwikkeling van productiefactoren en productiviteit. Dit heeft te maken met onderwijs en vorming, aantrekkelijk investeringsklimaat (competitieve ondernemingskosten, vergunningen), ondernemerschap en innovatie... De regio's in België hebben reeds aanzienlijke bevoegdheden op dit vlak. Maar ze missen nog belangrijke beleidsinstrumenten waarmee ze direct op de ondernemingskosten of de arbeidsvoorwaarden kunnen inwerken. Een andere belangrijke lacune blijft de gebrekkige financiële verantwoordelijkheid van de regio's voor hun sociaaleconomische prestaties. De nieuwe staatshervorming zal daar niet veel aan veranderen. Voor Wallonië en Brussel zijn de belangrijkste uitdaging een betere scholing en activering van jongeren, naast een aantrekkelijk investeringsklimaat.

Welke transfers in de EU?

Hoe moeten we met de transferproblematiek aan de slag binnen de EU, in het licht van de aanslepende eurocrisis? De arbeidsmobiliteit van de zuidelijke naar de noordelijke lidstaten zwelt aan, maar kan de onevenwichtigheden in de muntzone niet rechtekken. Een doorgedreven flexibilisering van de arbeidsmarkten, waarbij Duitsland gerust model kan staan, zal zeker bijdragen tot extra groei in landen die thans hun arbeidsmarkt nog te rigide organiseren. Maar dit vraagt tijd. Bijkomende transfers tussen lidstaten kunnen nodig zijn, zeker op korte termijn, maar ze dienen wel maximaal gebonden te zijn aan groei-ondersteunende projecten in de donorlanden. Tenslotte dienen de lidstaten verder geresponsabiliseerd te worden tot een groeibevorderend beleid, elk in functie van zijn specifieke kenmerken. Dat veronderstelt enerzijds het behoud van autonomie – voor een beleid naar maat - maar binnen meer stringente Europese richtsnoeren.

De ervaring met de aanslepende eurocrisis leert immers dat laksheid ter zake in bepaalde lidstaten uiteindelijk zijn negatieve weerslag heeft op de hele eurozone, ook al zijn de lidstaten in eerste orde zelf volledig financieel verantwoordelijk. Finaal moeten sterke landen toch bijspringen om zwakke landen bij de muntunie te houden of economisch recht te houden, wat ook in hun belang is. Dat kan een les zijn voor

België. Indien Wallonië ooit op het Griekse pad geraakt, zal het hoe dan ook Vlaanderen opzadelen met de herstelfactuur: wat geldt voor de Europese Muntunie, geldt a fortiori binnen het kader van de Belgische EMU. Misschien moet, gelet op het onvermijdelijke gevaar van een afwenteling door een zwakke regio van de problemen, door een groeibeperkend beleid een strakker macro-economisch Europees beleidskader gericht op duurzame groei worden ontwikkeld, ook direct van toepassing op de regio's.

Jan Van Doren, adjunct-directeur Voka-Kenniscentrum

(Met dank aan collega's Karl Collaerts en Stijn Decock voor hun opmerkingen en aanvullingen.)

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

BEGG I., et al., *The Impact of Member State Policies on Cohesion*, study for the Third Cohesion Report, EU-Commission, 2004.

BUYST E., JENNES G., REYNAERTS J., *Update van de berekening van de stromen van overheidsmiddelen tussen de gewesten voor het jaar 2007*, VIVES-Beleidspaper 13, 2010:

<http://www.econ.kuleuven.be/vives/PUBLICATIES/BP/BP2010/vivesbeleidspaper13.pdf>.

Denkgroep 'In de Warande, *Manifest voor een zelfstandig Vlaanderen*, november 2005.

DURY D. et al., *Intergewestelijke overdrachten en solidariteitsmechanismen via de overheidsbegroting*. Ib: *Economisch Tijdschrift, Nationale Bank van België*, september 2008.

FOD Economie, *Pendelaars verdienen meer*, persbericht 15 juni 2011: http://statbel.fgov.be/nl/binaries/Persbericht%20Pendelarbeid%20NL_tcm325-131316.pdf.

GAZON J., *Une Wallonie indépendante – Une option insoutenable au plan des finances publiques*, août 2011.

JENNES G., *Transfers tussen de Belgische gewesten uit interestlasten op de federale overheidsschuld*, VIVES-Briefings, april 2011.

JENNES G., *Effect van de hervorming van de Bijzondere Financieringswet op de publieke transfers tussen de Belgische gewesten (2012-2030)*, VIVES-Briefings, juni 2012: <http://www.econ.kuleuven.be/vives>.

KONINGS J., MARCOLIN, L., *The Competitiveness of Regions – A Comparison between Belgian and German Regions*, januari 2011, en MARCOLIN, L., *Competitiveness of Flanders 2008-2010*, april 2012: <http://www.econ.kuleuven.be/vives>.

LANNOY, M.E., MULQUIN, M., MIGNOLET, M., *Transfert interrégionaux et soldes nets à financer région aux belges. Quelques considérations arithmétiques et les réalités 2006-2010*, CERPE, avril 2011.

PERSYN, D., *Transfers en regionale groei*, Vives Briefings, mei 2010: <http://www.econ.kuleuven.be/vives>.

PERSYN, D., TORFS, W., *Lokale arbeidsmarkten in België*, Vives-Briefings, juli 2011.

QUEVIT, M., *Flandre-Wallonie: quelle solidarité?*, Couleurs Livres, Charleroi, 2010 : www.couleurlivres.be.

WISHLADE et al., *Economic and Social Cohesion in the European Union: the Impact of Member States' Own Policies*, Final report of the European Commission DG XVI, 1996.

De politieke economie van transfers: overzicht van de theoretische en empirische literatuur en een eerste empirische analyse van België

door Damiaan Persyn en Geert Jennes, Vives, KU Leuven

Inleiding

In wat volgt geven we een overzicht van de theoretische en empirische literatuur van de politieke economie van transfers. Daarna gaan we dieper in op een eerste empirische analyse van de politieke economie van transfers in België (Jennes en Persyn 2011). In wat volgt moet voor ogen worden gehouden dat ‘transfers’ in zowel de theoretische als de empirische literatuur meestal ruimer worden begrepen dan de betekenis die in Vlaanderen doorgaans aan het begrip transfers wordt gegeven. Terwijl het concept in Vlaanderen het ‘netto’resultaat van ontvangen overheidsuitgaven en betaalde belastingen en socialezekerheidsbijdragen betreft, wordt in de literatuur met het Engelse woord ‘transfers’ meestal gewoon de publieke uitgavenzijde bedoeld, zonder dat daarvan de ontvangstenzijde wordt afgetrokken.

‘Theoretische’ literatuur over de politieke economie van transfers

Er bestaat een uitgebreide ‘theoretische’ literatuur over de politieke economie van transfers. De politieke economie beschouwt politieke actoren die ‘non-benevolent’ overheidsmiddelen verdelen. Met ‘non-benevolent’ bedoelen we: vanuit ‘tactische overwegingen’, m.a.w. met het oog op het zich verzekeren van de steun van ideologisch meer of minder ‘verbonden’ groepen met het oog op herverkiezing.

Cox (2006) onderscheidt in zijn literatuuroverzicht van de verdeling van transfers door politieke partijen twee modellen.

- Een – volgens Cox teveel onderzocht - model dat focust op politieke partijen als actoren die verandering van de preferenties van kiezers beogen (met name preferenties om voor een bepaalde partij te stemmen): dit model voorspelt dat stemmenmaximaliserende partijen naar het centrum verschuiven en hun transfers focussen op twijfelende kiezers (‘swing voters’).
- Een – volgens Cox te weinig onderzocht - model dat focust op politieke partijen als actoren die verandering van de aard en het aantal van de alternatieven

waaruit kiezers kunnen kiezen, alsook als actoren die de deelname zelf van kiezers aan verkiezingen beogen: dit model voorspelt dat stemmenmaximaliserende partijen weg van het centrum verschuiven en hun transfers focussen op overtuigde kiezers ('core voters') (als beloning voor hun mobiliserende rol (opkomst op de verkiezingsdag) en voor hun rol in het vermijden van het zich verkiesbaar stellen van concurrerende partijen).

Een andere belangrijke theoretische bijdrage inzake de politieke economie van transfers is die van Dixit en Londregan (1995), die theoretisch aantonen dat het politieke proces transfers genereert die economische inefficiëntie belonen en daardoor in stand houden (bv. naar werknemers in niet langer concurrentiële sectoren). Het politieke proces genereert deze transfers omdat ze politiek efficiënt zijn, zonder rekening te houden met hun economische inefficiëntie. Het 'hold up'-fenomeen zorgt ervoor dat het politieke proces deze transfers niet toekent voor periodes die langer zijn dan een legislatuur: kiezers kunnen zich niet geloofwaardig verbinden tot het blijven stemmen op de verstrekkende politici, eens deze een permanente transfer zouden hebben toegekend. Anderzijds kan het politieke proces zich niet geloofwaardig verbinden tot het blijvend verstrekken van transfers als beloning voor werknemers die de moed zouden hebben gehad om hun niet-concurrentiële sector te verlaten. Dixit en Londregan tonen met hun model het risico aan van permanente economisch inefficiënte transfers.

'Empirische' literatuur over de politieke economie van transfers

De 'empirische' literatuur over de politieke economie van transfers is uitgebreider dan de theoretische, maar betreft vooral de VS. Cruciaal aan de kant van de te verklaren variabele 'transfers' is in deze literatuur het onderscheid tussen 'op regels gebaseerde transfers' en 'discretionaire transfers', m.a.w. tussen overheidsuitgaven die toegekend worden op basis van wettelijk verankerde en niet makkelijk te wijzigen regels en overheidsuitgaven waarvan de toekenningscriteria makkelijker kunnen worden gewijzigd. Het wekt weinig verbazing dat de overgrote meerderheid van de empirische studies discretionaire – en niet 'op regels gebaseerde' - uitgaven aan de hand van politieke variabelen verklaart.

Ook valt het op dat er meer empirie beschikbaar is inzake transfers 'van overheid naar burger', terwijl er in de politiek-economische literatuur ook politieke verklaringen zijn blootgelegd voor transfers 'tussen overheden'.

Wat de verklarende variabelen betreft, vinden we drie soorten politieke variabelen in de literatuur, waarbij variabelen van politieke vertegenwoordiging het meest voorkomen als verklaring, met name 'parlementaire' vertegenwoordiging. De andere

twee politieke variabelen zijn partijpolitieke variabelen (o.a. levert als regio politiek vertegenwoordigd worden door een linkse meerderheid – in parlement of regering - meer transfers op dan politiek vertegenwoordigd worden door een rechtse meerderheid?) en ‘overeenstemmings’variabelen (levert als regio centraal vertegenwoordigd worden door dezelfde partij – in parlement of regering - als de partij die dominant is in het regionale parlement of de regionale regering meer transfers op?).

Onderstaande samenvatting van de empirische literatuur toont aan dat onze eigen gevalstudie (Jennes en Persyn 2011), die een verband vaststelt voor België tussen enerzijds ‘op regels gebaseerde’ transfers (personenbelasting en socialezekerheidsuitgaven en –bijdragen) en anderzijds de ‘uitvoerende’ macht, uniek lijkt. Levitt en Snyder (1995) voor de VS en Jutras en Vaillancourt (2008) voor Canada zijn de enige andere empirische studies die ook op regels gebaseerde overheidsuitgaven verklaren (in het geval van Jutras en Vaillancourt betekent ‘transfers’ overigens precies hetzelfde als in ons geval). Smart en Milligan (2005) voor Canada is de enige andere empirische studie die wij kennen die net als wij de regionale spreiding van overheidsuitgaven weet toe te schrijven aan regionale vertegenwoordiging binnen de ‘uitvoerende’ macht.

Tabel 1. Overzicht van de empirische literatuur van de politieke economie van transfers

	Vertegenwoordiging		Partijpolitiek	Overeenstemming
	In parlement	In regering		
Discretionaire uitgaven	US Bickers & Stein US Levitt & Snyder US Ansolabehere, Gerber & Snyder Canada Evans	Canada Milligan & Smart	US Levitt & Snyder	- Spanje Sollé Sollé
Op regels gebaseerde uitgaven/transfers	Canada Jutras & Vaillancourt	België Jennes & Persyn	US Levitt & Snyder	

‘Empirie voor België’: Jennes en Persyn (2011)

Zoals gezegd stellen we een verband vast tussen enerzijds ‘op regels gebaseerde’ transfers (personenbelasting (PB) en socialezekerheidsuitgaven en -bijdragen) en

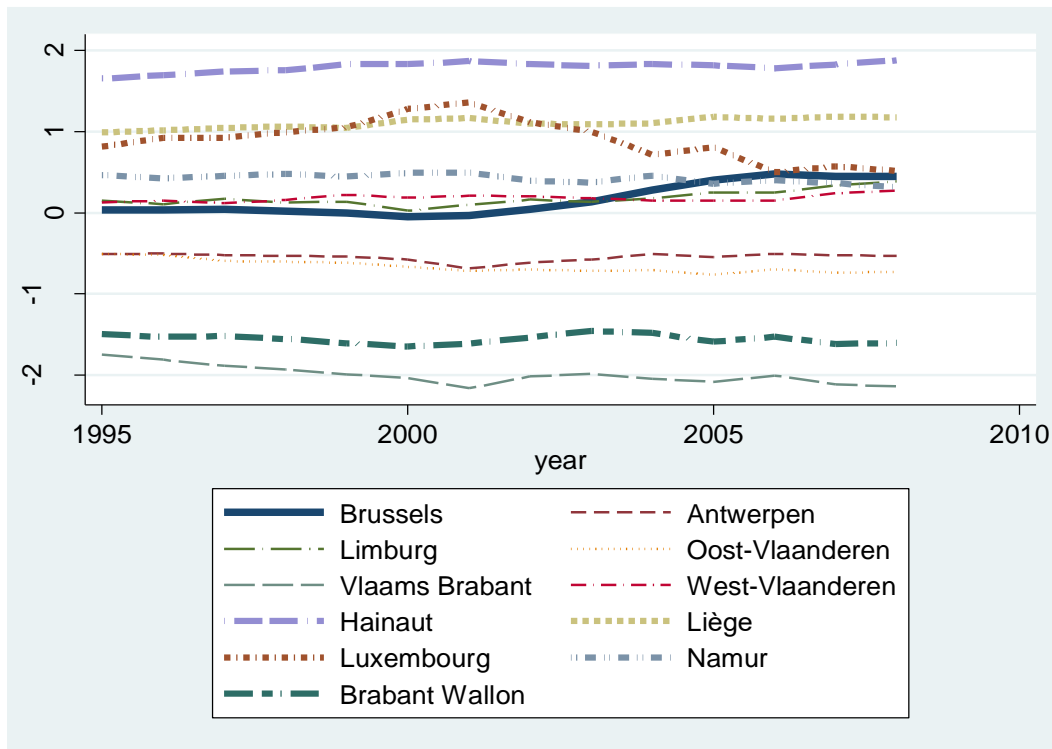
anderzijds de 'uitvoerende' macht van de federale overheid in België. Het transferconcept dat we in onze studie hanteren sluit daardoor vrij goed aan bij de betekenis die aan dat woord in het politieke debat in Vlaanderen meestal wordt gehecht: het verschil per regio tussen genoten federale overheidsuitgaven en bijgedragen (afgedragen) federale belastingen en sociale bijdragen¹¹⁶.

Voorafgaand aan ons onderzoek bestond er in België enkel anekdotisch bewijs over de manoeuvreerruimte van ministers om begrotingstransfers regionaal te beïnvloeden. Tijdens onze steekproefperiode verkreeg de Belgische autoassemblage-industrie (die hoofdzakelijk bestond uit enkele grote fabrieken in verschillende Vlaamse provincies) een vermindering van de personenbelasting van nacht-/ploegenarbeiders. Een ander voorbeeld is de toestemming van de federale minister van tewerkstelling die vereist is bij elke aanvraag voor vervroegd pensioen.

Grafiek 1 toont het verloop van de transfers per provincie doorheen de tijd, de te verklaren variabele in onze studie. Onze operationele definitie van transfers is daarbij het verschil (in 1000 euro per capita) tussen ontvangen socialezekerheidsuitkeringen en afgedragen PB en sociale bijdragen, waarvan we het gemiddelde voor alle provincies hebben afgetrokken (we beschouwen daarbij het Brusselse Gewest als een provincie). Provincies die transfers verstrekken komen zo onder de nullijn te liggen en provincies die transfers ontvangen erboven. Transfers blijken niet enkel vrij sterk te verschillen tussen provincies maar zijn bovendien vrij stabiel doorheen de tijd.

Grafiek 1. De evolutie van interprovinciale transfers (in 1000 euro per capita) (1995-2008)

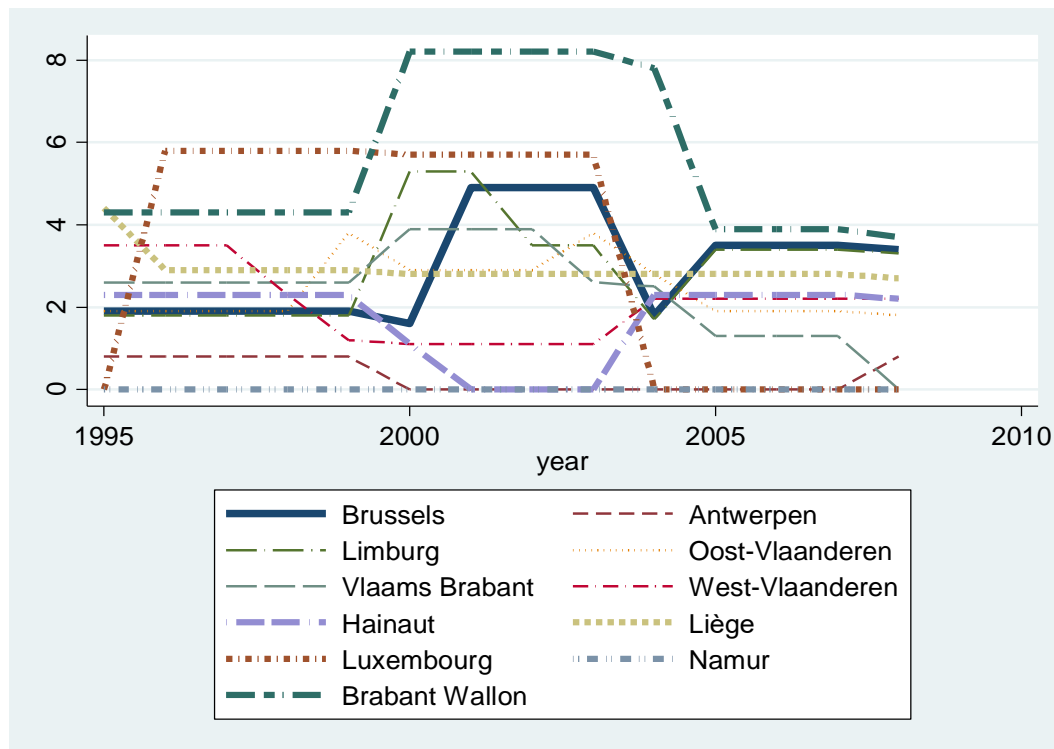
¹¹⁶Wegens gebrek aan cijfergegevens dekken we hiermee natuurlijk niet alle Belgische federale overheidsuitgaven en –ontvangsten.

Bronnen: Eurostat, eigen berekeningen

Wat de onafhankelijke variabele betreft waarvan we het effect willen nagaan op de transfers, toont grafiek 2 dat er veel meer variatie is doorheen de tijd inzake aantal federale ministers (per miljoen kiezers) per provincie, dan inzake transfers per provincie (grafiek 1). Tegelijk is het niet verrassend dat uit grafiek 2 blijkt dat de meeste Franstalige provincies meer ministers hebben dan de meeste Vlaamse provincies, gegeven de oververtegenwoordiging van Franstalige federale ministers waarin wettelijk voorzien is in België.

Grafiek 2. De evolutie van het aantal ministers per provincie per miljoen kiezers (1995-2008)

Bronnen: Wikipedia, federaal parlement van België, eigen berekeningen

Verschillen ‘tussen’ provincies zowel in hun politieke vertegenwoordiging als in hun transfers worden beïnvloed door talrijke factoren die we niet in rekening brengen (bv. omdat we ze niet of moeilijk kunnen waarnemen, zoals culturele verschillen, een verschillend economisch verleden, enz.). Om daarvoor toch te controleren gebruiken we enkel wijzigingen - in transfers enerzijds en in verkozen ministers anderzijds – ‘binnen’ elke provincie ‘doorheen de tijd’ om een statistisch verband tussen ministers en transfers vast te stellen (waardoor we het effect dat we vinden bv. meteen ‘uitzuiveren’ van het feit dat om wettelijke redenen in België relatief meer Franstalige dan Vlaamse ministers zijn (zie grafiek 2), wat tot meer transfers naar Franstalige provincies zou kunnen leiden). Dankzij deze voorzichtige statistische methode is onze bevinding statistisch robuuster dan in het geval waarin geheel of gedeeltelijk op basis van wijzigingen in transfers vergeleken ‘tussen’ provincies tot dergelijke bevinding zou zijn gekomen.

Daarnaast worden transfers tussen provincies in belangrijke mate verklaard door verschillen in objectieve en meetbare factoren, zoals verschillen in de gemiddelde leeftijd, het inkomen, en de werkloosheidsgraad. In onze analyse controleren we voor

deze factoren, maar vinden desondanks een belangrijk residueel effect van politieke vertegenwoordiging op transfers.

We vinden voor de periode 1995-2008 op basis van Eurostatcijfers voor PB en sociale zekerheid per Belgische provincie dat per extra 'minister' die in een bepaalde provincie verkozen wordt voor het parlement, deze provincie gemiddeld 25 euro per inwoner wint aan transfers (minder betaalde PB en/of sociale bijdragen en/of meer ontvangen socialezekerheidsuitkeringen). Dat het bedrag van 25 euro een gemiddelde per inwoner betreft, maakt dat de bedragen voor de begunstigde inwoners veel groter kunnen zijn. Bovendien verklaart het 'krijgen (of verliezen) van een minister' maar liefst 26% van de variatie in transfers per provincie doorheen de tijd over de beschouwde periode. Daarmee brengen we voor het eerst statistische evidentie aan voor de Belgische federale overheid inzake de 'political economy'-basishypothese van de politicus die op 'non-benevolente' wijze overheidsmiddelen verdeelt.

Vervolgens voeren we enkele analyses uit, die onze bevinding bevestigen en preciseren.

- In tegenstelling tot het aantal ministers per provincie (ministers die aangeduid worden door hun politieke partij) blijkt het aantal 'parlementszetels' per provincie (parlementszetels die het gevolg zijn van verkiezingen door de gehele bevolking) dat steun verleent aan de regeringsmeerderheid geenszins de ontvangen of verstrekte transfers per provincie te verklaren. We stellen trouwens vast dat er over de door ons beschouwde periode geen verband is tussen het aantal parlementszetels per provincie dat steun verleent aan de regeringsmeerderheid enerzijds en het aantal ministers per provincie anderzijds. Bovendien blijken ministers ongelijk over provincies verspreid te zijn. De uitvoerende macht blijkt in België bepalender voor de verdeling van budgettaire 'op regels gebaseerde' transfers dan de wetgevende macht. Dit staat in contrast met bevindingen voor Canada en de VS, waar tot nog toe enkel geografische sturing van 'op regels gebaseerde' transfers door de wetgevende macht werd vastgesteld (vanuit democratisch oogpunt lijkt dergelijke sturing door de – verkozen – wetgevende macht minder zorgwekkend dan door de – vaak niet rechtstreeks verkozen – uitvoerende macht). Bovendien lijkt het vrij uniek dat een dergelijk verband wordt vastgesteld in een 'proportioneel' kiessysteem: overige studies die een statistisch verband vaststellen tussen politieke vertegenwoordiging enerzijds en de geografische verdeling van 'formula-based expenditures' anderzijds betreffen 'first past the post'-kiessystemen, waarvan men wellicht een grotere electorale competitiviteit kan verwachten.
- In een volgende analyse gaan we het effect na van de twee andere types van politieke variabelen die in de politiek-economische literatuur over transfers voorkomen, namelijk partijpolitieke variabelen (hangen de transfers per provincie af van de stemmenpercentages van regeringspartijen in de betrokken

provincie?) en 'politieke overeenstemmings'variabelen (als regeringspartijen ook deelnemen aan de regering van het gewest waarvan een provincie deel uitmaakt, verkrijgt die provincie dan meer transfers?) (zie ook tabel 1). In tegenstelling tot onze ministervariabele (en in tegenstelling tot bevindingen voor andere landen) blijken deze twee politieke variabelen geen statistisch of economisch significant effect te hebben.

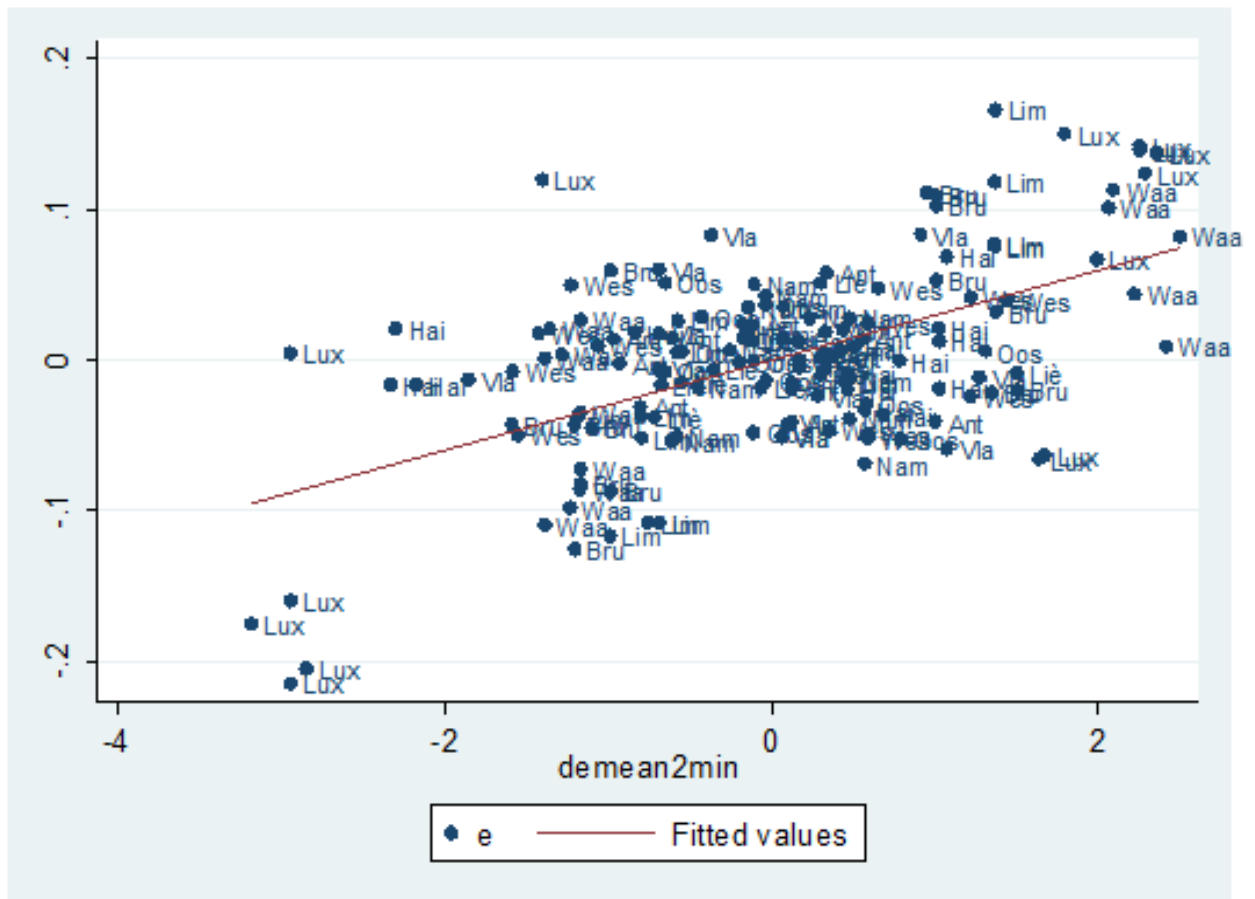
- Ook aan de zijde van de te verklaren variabelen hebben we ter controle een aantal analyses doorgevoerd. Als de analyse afzonderlijk wordt uitgevoerd voor de PB en voor de SZ, blijkt de impact van een 'extra minister hebben' op transfers uit de SZ 2,5 keer zo groot als de impact hiervan op PB-transfers. Een voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat in België de transfers in de SZ – zoals verwacht kan worden - veel groter zijn in absoluut volume dan de transfers uit de PB. De SZ betreft een veel groter totaal bedrag dan de PB.
- Als de analyse afzonderlijk wordt uitgevoerd voor Wallonië en voor Vlaanderen, blijkt de impact van een 'extra minister hebben' op transfers enkel te bestaan voor Waalse provincies maar volledig te verdwijnen voor Vlaamse provincies. Een mogelijke verklaring hiervan is het door ons vastgestelde grotere verschil qua economische en demografische variabelen tussen Waalse provincies dan tussen Vlaamse provincies, waardoor het wellicht gemakkelijker is om via specifieke wetswijzigingen en beleidsingrepen transfers te sturen naar een welbepaalde Waalse provincie dan naar een welbepaalde Vlaamse provincie. We verwijzen hier naar ons vroegere voorbeeld van verminderde PB voor nacht-/ploegenarbeid ter ondersteuning van de auto-industrie, die een gunstig transfereffect had op de meeste Vlaamse provincies. Een dergelijke maatregel kan uiteraard niet leiden tot een verband tussen transfers naar een bepaalde provincie en de herkomst van een minister.

Tenslotte leggen we bloot welke specifieke Waalse provincies de grootste 'aandrijvers' zijn van het gevonden ministereffect over de beschouwde periode. Dit blijken de provincies Luxemburg (Lux) en Waals-Brabant (Waa) te zijn, zoals aangegeven in onderstaande figuur. Deze figuur geeft weer welk deel van de transfers wordt verklaard door 'het hebben van een minister', en niet door de andere factoren die we in onze analyse hebben opgenomen (zoals werkloosheid, aandeel van de bevolking dat de pensioenleeftijd heeft bereikt en inkomen per capita). De lijn 'fitted values' geeft daardoor de grootte van het effect van 'het hebben van een minister' (X-as; afwijking van het gemiddelde uitgedrukt in aantal ministers per miljoen kiezers) op budgettaire transfers (Y-as; afwijking van het gemiddelde in 1000 euro per capita) weer. De licht positieve helling van de regressierechte kan gezien worden als een uitdrukking van het gemiddelde van 25 euro per inwoner per jaar voor elke minister die een provincie 'krijgt toegewezen'.

Luxemburg springt in het oog omdat het de provincie is die het meest duidelijk toont dat het weinig transfers verkreeg in jaren waarin het weinig ministers had, en

omgekeerd, dat het veel transfers verkreeg in jaren waarin het veel ministers had. Voor Waals-Brabant daarentegen valt enkel het verband veel transfers – veel ministers op. Door toedoen van de effecten voor Luxemburg en Waals-Brabant heeft de regressierechte een aanzienlijk positievere helling dan ze zonder deze provincies zou hebben gehad (hoewel het statistisch significante positieve verband blijft gelden als we Luxemburg of Waals-Brabant uit onze waarnemingen elimineren).

Grafiek 3. Sterkte van het verband tussen herkomst van een federale minister en transfers per provincie

Besluit: aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Bovenstaande grafiek toont echter vooral dat er meer onderzoek nodig is naar de manier waarop ministers transfers naar ‘hun’ provincie verzenden. Er zou bv. nader onderzocht kunnen worden wat de rol is van onderhandelingen binnen de ministerraad voor de verdeling van transfers. Er zou ook nader onderzocht kunnen worden wat de rol van de relatie wetgevende/uitvoerende macht is in de interregionale spreiding van transfers in België. Is het doordat België een zwakke wetgevende macht heeft of sterke partijen dat de uitvoerende macht in staat blijkt om transfers te sturen? Verder dient de aansluiting van onze empirische analyse bij de theoretische literatuur te worden verzekerd: in welke mate viseren ministers overtuigde dan wel twijfelende kiezers in hun provincie (Cox 2006), en in welke mate viseren zij economisch inefficiënte sectoren in hun provincie (Dixit en Londregan 1995)?

Verder lijkt er meer onderzoek nodig naar de robuustheid van de richting van het verband dat we vaststellen. Misschien sturen transfers wel het aantal voorkeurstemmen en via die weg de aanstelling van ministers (wat vanuit democratisch oogpunt een minder zorgwekkend verband lijkt dan dat – omgekeerd - ministers transfers sturen). Hierdoor zou het ‘Wallonië-effect’ dat we vaststellen niet zozeer een aanduiding kunnen zijn van ‘non-benevolent’ gedrag van politici, maar integendeel van een grotere mate van ‘democratie’ in Wallonië dan in Vlaanderen: voorkeurstemmen – die veroorzaakt zouden worden door transfers - zouden dan de benoeming van ministers sturen in Wallonië maar niet in Vlaanderen.

Bronnen

Ansolabehere, Stephen, Alan Gerber en Jim Snyder (2002), *Equal Votes, Equal Money: Court-Ordered Redistricting and Public Expenditures in the American States*. In: *American Political Science Review*.

Bickers, Kenneth en Robert Stein (1996), *The Electoral Dynamics of the Federal Pork Barrel*. In: *American Journal of Political Science*.

Cox, Gary (2006), *Swing Voters, Core Voters and Distributive Politics*. Paper presented at the Conference on Representation and Popular Rule, Yale University.

Dixit, Avinash en John Londregan (1995), *Redistributive Politics and Economic Efficiency*. In: *American Political Science Review*. Vol. 89(4) pp. 856-866.

Evans, Tom (2005), *The Impact of Representation per Capita on the Distribution of Federal Spending and Income Taxes*. In: *Canadian Journal of Political Science*. Vol. 38, No. 2.

Jennes, Geert en Damiaan Persyn (2011), *Explaining the Distribution of Fiscal Transfers between Belgian Regions. The Effect of Political Representation*. KU Leuven, Vives Discussion paper 25.

Jutras, Marie and François Vaillancourt (2008), *Mesure et déterminants des flux financiers fédéraux vers les provinces canadiennes, 1966-2004*. Université de Montréal.

Levitt, Stephen and Jim Snyder (1995), *Political Parties and the Distribution of Federal Outlays*. In: *American Journal of Political Science*. Vol. 39, no. 4.

Milligan, Kevin and Michael Smart (2005), *Regional Grants as Pork Barrel Politics*, CESifo working paper No. 1453.

Sollé Sollé, Alberto (2010), *The Determinants of the Regional Allocation of Infrastructure Investment in Spain*, in: Bosch, N., Espasa, M, and A. Sollé Sollé, *The Political Economy of Interregional Fiscal Flows*. Edward Elgar.

Schuldresponsabilisering in federale staten

door Annelore van Hecke¹¹⁷

1. Inleiding

Wanneer men spreekt over transfers tussen regio's in een federale staat, dan heeft men het meestal over het verschil tussen wat een regio bijdraagt en wat een regio ontvangt vanwege een overkoepelend niveau. Publieke financiën zoals progressieve belastingen en sociale zekerheidstoelagen brengen 'interpersoonlijke' transfers met zich mee, m.a.w. transfers tussen individuele burgers. Naarmate de ene regio meer rijke burgers telt dan de andere, genereren transfers tussen personen ook transfers 'tussen regio's'. Daarnaast organiseert men transfers 'tussen regionale overheden' via expliciete solidariteitsmechanismen ('fiscal equalisation') of via dotatiefinanciering van regionale overheden op basis van een behoeftecriterium.

Hoewel er discussie is m.b.t. de wenselijkheid van dit soort interregionale transfers, hebben ze een theoretische grondslag. Principes van gelijkheid en efficiëntie dienen ter verantwoording. Een maatschappij preferereert een gelijkere inkomensverdeling dan zou gerealiseerd worden in een vrije markt. Bovendien wil men burgers in verschillende regio's een gelijke toegang verlenen tot publieke goederen en diensten via een herverdeling van overheidsinkomsten, die corrigeert voor verschillen in belastingcapaciteit en in de kost van publieke goederen tussen diverse regio's. Herverdeling zou daarnaast ook de concentratie – omwille van fiscale redenen – van mobiele productiefactoren (arbeid en kapitaal) in rijke regio's voorkomen en zou de onderlinge convergentie tussen regio's bevorderen. Vooral dit laatste efficiëntieargument wordt evenwel vaak in twijfel getrokken in empirische studies¹¹⁸, die aangeven dat transfers veeleer de groei in armere regio's vertragen, m.a.w. de transferafhankelijkheid wordt vaak in stand gehouden.

In dit artikel bespreek ik echter een heel ander soort transfers in federale staten, nl. transfers die hun oorsprong vinden in een gebrek aan (schuld)responsabilisering bij bepaalde overheden. Ze zijn het gevolg van 'bailout-verwachtingen', die zich voordoen wanneer men gelooft dat de federale overheid haar regio's te hulp zal schieten (een uitkoop of 'bailout' zal verlenen) bij eventuele financiële problemen. Ze ontstaan zonder plan of theoretische motivatie en zijn bijgevolg steeds ongewenst.

Ten eerste kijk ik naar 'interestkosttransfers' via 'schuldexternaliteiten'. Externaliteiten of 'spillover'-effecten doen zich voor wanneer het beleid van de ene overheid het resultaat van de andere overheid beïnvloedt. 'Schuld'externaliteiten beschrijven het effect van schuldopbouw bij de ene overheid op de kredietwaardigheid (en dus de kredietrating of interestvoet) van een andere overheid. Wanneer regionale overheden onvoldoende verantwoordelijkheid (kunnen) dragen voor hun schuldopbouw en

¹¹⁷ Vlaams Instituut voor Economie en Samenleving (VIVES).

¹¹⁸Cf. bijvoorbeeld Persyn, D. en Algoed, K. (2009), *Interregional Redistribution, Growth and Convergence*, Vives Discussion Paper, 4.

investeerders verwachten dat de centrale overheid impliciet garant staat voor regionale schuld, dan zullen zij lagere interestkosten aanrekenen aan regionale overheden en een hogere rente vragen aan de federale overheid. Met andere woorden, er vindt een automatische transfer van interestkosten plaats van het regionale naar het federale overheidsniveau.

Het tweede deel van dit artikel gaat dieper in op 'bailout'-transfers bij een regionale schulden crisis. Een gebrek aan verantwoordelijkheidszin bij een bepaalde overheid kan noodsolidariteit met zich mee brengen vanwege de andere overheden. Waar responsabilisering tekortschiet en de financiële problemen zich opstapelen, hebben de beter presterende entiteiten gewoonlijk twee opties: het verlenen van financiële solidariteit of het faillissement van hun problematische partner. De theorie van tijdsinconsistentie in 'bailout'- of uitkooppolitiek voorspelt dat men meestal voor de eerste optie zal kiezen. 'Ex ante' waarschuwt men overheden voor het faillissement en kan men bij hoog en bij laag beweren nooit financiële hulp te verlenen. 'Ex post', indien er zich een crisis voordoet, zijn de kosten van een dergelijke hulpverlening vaak kleiner dan de kosten die een faillissement met zich mee zou brengen, waardoor men van gedachte verandert.

Beide vormen van solidariteit zijn een bijproduct van het financieel-institutioneel kader van een land en de bijbehorende afhankelijkheidsrelaties tussen overheden. Wanneer een staat samengesteld is uit verschillende overheidsniveaus, brengt dit problemen van bevoegdheidsverdeling en responsabilisering met zich mee. Onderlinge afhankelijkheidsrelaties verstoren de soevereiniteit van elke overheid en stimuleren vrijbuitersgedrag dat een bron is van ongewenste solidariteit.

De belangrijkste onderzoeksvragen in dit artikel zijn de volgende: (1) Hoe kunnen we paal en perk stellen aan schuldexternaliteiten, die zich voordoen wanneer schuldopbouw bij de ene overheid de kredietwaardigheid (kredietrating of interestvoet) van de andere overheid beïnvloedt?, en (2) Is het aan te raden om regio's schulden te laten uitgeven of houdt men schulduitgifte beter centraal? Met andere woorden, wat is de optimale schuldverhouding tussen centrale en decentrale overheden? Bijzondere aandacht gaat hierbij naar het probleem van schuldresponsabilisering en houdbaarheid van de schuld op het regionale niveau.

Aangezien de interacties tussen overheden in een federale staat ook interessante inzichten kunnen opleveren m.b.t. de verhoudingen in een monetaire unie, leiden we tenslotte ook enkele beleidsconclusies af ten aanzien van de huidige schuldenproblematiek in de Europese unie.

2. Schuldexternaliteiten

Schuldexternaliteiten of –'spillovers', die dus plaatsvinden wanneer schuldopbouw bij de ene overheid de interestvoet van een andere overheid beïnvloedt, zijn ongewenst, voornamelijk omdat ze de 'marktdiscipline' verstoren die opgelegd wordt door financiële markten aan ontlenende overheden. Naarmate overheden meer schuld uitgeven, nemen interestvoeten toe. Wanneer men echter een onhoudbaar schuldniveau benadert, nemen deze interestvoeten exponentieel toe, wat een ontradend effect heeft m.b.t. verdere leningfinanciering. Dit noemt men

marktdiscipline. Een noodzakelijke voorwaarde voor de correcte werking van dit mechanisme is uiteraard dat de interestvoet van een overheid enkel bepaald wordt door de schuldopbouw van deze overheid zelf en niet door die van een derde partij via schuldexternaliteiten.

Een verstoorde marktdiscipline resulteert in 'negatieve welvaartseffecten'. Wanneer externaliteiten bijvoorbeeld hun oorsprong vinden in 'bailout'-verwachtingen, d.w.z. wanneer investeerders geloven dat de ene overheid de andere te hulp zal schieten bij financiële problemen, dan vindt er een 'herverdeling van interestkosten' plaats. De interestvoet van de overheid die de garantie verleent zal hoger zijn en die van de overheid van wie de schuld gegarandeerd wordt zal lager zijn. Bij de garantieverlenende overheid vindt er bijgevolg een verdringingseffect van productieve investeringen plaats omdat de interestvoet te hoog is. Bij de overheid die van de garantie geniet zal men wegens een te lage interestvoet geneigd zijn om meer schuld uit te geven dan men kan dragen of dan optimaal is vanuit het standpunt van de gehele federatie of monetaire unie. Bovenberg et al. (1991)¹¹⁹ argumenteren dat de angst voor zulke suboptimale schuldkeuzes door de Europese lidstaten als gevolg van dit soort 'spillovers' aan de basis lag van het Europese Groei- en Stabiliteitspact.

Vervolgens heeft een overheid die geconfronteerd wordt met 'spillovers' geen controle meer over de hoogte van haar interestkost, die afhankelijk is van de prestaties van een derde partij. Een van de redenen waarom men in bepaalde landen, waaronder België, weigerachtig staat ten opzichte van schuldregionalisering is precies de vrees voor zulke negatieve 'spillovers'.

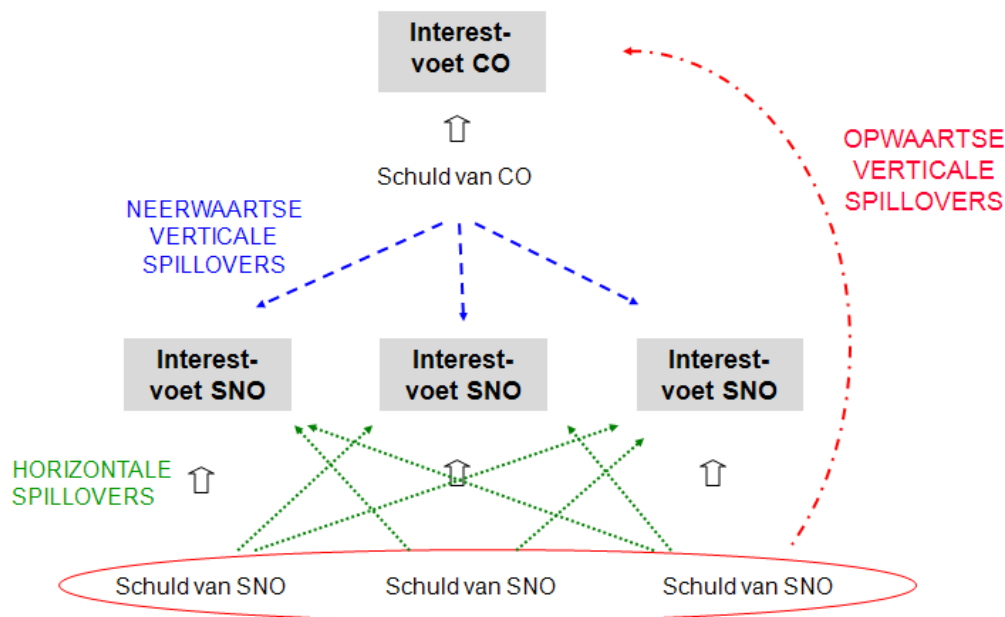
Soorten schuldexternaliteiten

Schuldexternaliteiten kunnen ingedeeld worden in verschillende categorieën zoals geïllustreerd wordt aan de hand van Figuur 1. Naarmate een overheid meer schulden uitgeeft, neemt het risico op niet-terugbetaling van deze schuld toe, en dus ook haar interestvoet. Dit effect wordt weergegeven door de geblokte pijlen in Figuur 1. Wanneer er 'spillovers' zijn, wordt de interestvoet van een centrale overheid (CO) of subnationale overheid (SNO) niet enkel bepaald door haar eigen schuldniveau, maar ook door dat van andere overheden. 'Horizontale externaliteiten' meten het effect van schuldopbouw door een regionale of lokale overheid op de interestvoet van overheden die zich op hetzelfde niveau bevinden. Dit soort 'spillovers' wordt in de literatuur voornamelijk bestudeerd op het niveau van de lidstaten in een monetaire unie.¹²⁰ De relatie tussen schuldopbouw bij de centrale overheid en de interestvoeten van subnationale overheden noemen we 'neerwaartse verticale spillovers'. Een derde categorie van externaliteiten geeft het effect van (geaggregeerde) decentrale schuldopbouw op centrale interestvoeten weer. We spreken dan van 'opwaartse verticale spillovers'.

¹¹⁹ Geciteerd in Landon, S. en Smith, C.E. (2007), *Government Debt Spillovers in a Monetary Union*. In: *The North American Journal of Economics and Finance*, 18(2), p. 135-154.

¹²⁰ Het schema in figuur 1 kan eveneens toegepast worden op een monetaire unie, met de supranationale overheid in de plaats van de centrale overheid en de lidstaten in de plaats van de subnationale overheden.

Figuur 1: Overzicht verticale en horizontale schuldexternaliteiten

'Bailout'-verwachtingen

In het kader van schuldresponsabilisering van regionale overheden concentreren we ons in dit artikel op het bestaan van 'opwaartse verticale spillovers' en stellen ons de vraag: hoe groot zijn deze schuldexternaliteiten en welke factoren versterken, respectievelijk verzwakken, deze 'spillovers'? Anders gesteld: onder welke omstandigheden is de federale overheid de dupe van regionale leningfinanciering en hoe kunnen we daar iets aan veranderen? We onderzoeken of het effect van regionale schuldopbouw op federale interestvoeten toeneemt bij aanwezigheid van 'bailout'-verwachtingen. Deze verwachtingen zouden de kredietrisicopremie van de overheid die borg staat voor de schuld van een derde partij doen toenemen.

Zoals hoger reeds aangegeven verklaren centrale overheden meestal 'ex ante' dat ze nooit een uitkoop of 'bailout' zullen verlenen. Deze verklaring is echter bij aanvang ongeloofwaardig omwille van het 'tijdsinconsistentieprobleem': wanneer een centrale overheid 'ex post' met een dreigend faillissement van een regionale overheid geconfronteerd wordt, is de verleiding groot om toch hulp te bieden, temeer omdat een uitkoop vaak de goedkoopste oplossing biedt. Dit werd onder meer geïllustreerd bij de huidige Europese schuldencrisis door het negeren van de expliciete 'no bailout'-clausule in het Verdrag van Maastricht.

'Bailout'-verwachtingen zijn daarom meestal impliciet aanwezig. Investeerders leiden deze af van de geschatte soevereiniteit van decentrale overheden. M.a.w. in welke mate beschouwt men regionale of lokale overheden als afzonderlijke entiteiten t.o.v. de federale overheid? Deze soevereiniteit kan bijvoorbeeld ondergraven worden door dotatiefinanciering van regionale of lokale overheden. Bij gebrek aan eigen belastingbevoegdheden zijn deze decentrale overheden dan nauwelijks in staat om zelf eventuele financiële problemen op te vangen.

Hoewel we ons in dit artikel voornamelijk concentreren op schuldexternaliteiten die veroorzaakt worden door 'bailout'-verwachtingen, kunnen 'spillovers' ook hun oorsprong vinden in volgende factoren.¹²¹

- 'Spillovers' ontstaan vaak automatisch als gevolg van een 'verdringingseffect': een overheid die een expansief beleid voert, doet het algemene aanbod van spaartegoeden afnemen, waardoor de prijs van de schuld, zijnde de interestvoet, ook bij andere overheden toeneemt.
- Daarnaast kunnen 'spillovers' het gevolg zijn van 'verwachtingen m.b.t. monetaire accommodatie' wanneer de verschillende overheden schuld uitgeven in dezelfde munteenheid. Schulduitgifte door elke overheid doet interestvoeten toenemen wanneer men een accommoderend beleid verwacht vanwege de centrale bank, d.w.z. wanneer men verwacht dat de centrale bank meer geld in omloop zal brengen via een lage rente en ruime kredietverlening, waardoor het gevaar van inflatie (en dus reële waardedaling van de schuld) toeneemt.
- Een derde bron van externaliteiten zijn 'onderling afhankelijke ontvangsten', bijvoorbeeld wanneer overheden met elkaar verbonden zijn via handelsstromen.
- Verder kunnen 'spillovers' ook hun oorsprong vinden in een 'collectieve reputatie' die verschillende overheden met elkaar verbindt. Dit is het geval wanneer investeerders geloven dat financiële problemen bij de ene overheid een signaal zijn van naderende problemen bij gelijkaardige overheden. In de Europese Unie is de stijgende rente op Spaanse en Italiaanse overheidsschuld voor een groot deel te wijten aan dit soort 'spillovers'.
- Tenslotte ontstaan 'spillovers' ook wanneer investeerders overheidsprestaties gaan 'benchmarken'. Men wordt beoordeeld naargelang men beter of slechter presteert t.o.v. een referentiepunt. Wanneer het referentiepunt verbetert of verslechtert, worden de andere overheden daarop afgerekend via hun interestvoet.

Inperken van verticale 'spillovers' (responsabilisering)

Empirische analyse op basis van paneldata voor 16 EMU-landen over de periode 1995-2009 wijst uit dat de interestvoet van een centrale overheid mede bepaald wordt door de schuldenlast van haar regionale en lokale overheden (cf. Van Hecke, 2012)¹²². Dit effect is echter afhankelijk van de mate van ontleningsautonomie waarover decentrale overheden beschikken. Administratieve controle op decentrale schulduitgiften vanwege de federale overheid doet deze 'spillovers' afnemen.

¹²¹Zie ook de studie van Landon, S. en Smith, C.E. (2000), *Government Debt Spillovers and Creditworthiness in a Federation*. In: *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économique*, 33(3), p. 634-661.

¹²² Van Hecke, A. (2012), *Vertical Debt Spillovers in EMU countries*,. Working Paper Steunpunt Fiscaliteit & Begroting.

Daarnaast werd empirisch aangetoond dat opwaartse verticale externaliteiten groter zijn bij 'bailout'-verwachtingen, m.a.w. wanneer investeerders verwachten dat de centrale overheid impliciet borg staat voor de schuld van haar decentrale overheden. Dit is het geval wanneer regio's weinig eigen belastingbevoegdheden hebben en voornamelijk gefinancierd worden door dotaties.

Uit de studie blijkt dat 'spillovers' afgezwakt kunnen worden door een aanpassing van het 'institutioneel-financiële' kader van een land met verschillende overheidsniveaus. Overheden dienen de zelfstandigheid van regionale overheden te versterken door een 'toename van de regionale fiscale autonomie', ofwel dienen ze 'ontleningsbeperkingen' voor regionale overheden in te stellen om interestvoet-'spillovers' af te remmen. Op deze manier kan ook het risico op negatieve externaliteiten bij eventuele schuldregionalisering (cf. verder) verminderd worden.

Schuldexternaliteiten en de eurocrisis

Schuldexternaliteiten zijn ook inherent aan de huidige Europese schuldencrisis. Daar waar ze in de aanloop naar de crisis onder meer veroorzaakt werden door 'bailout'-verwachtingen (die o.m. toelieten dat Griekenland zijn leningen te goedkoop financierde), zijn nu andere bronnen van 'spillovers', zoals een collectieve reputatie van de Zuid-Europese landen, meer dominant aanwezig. De recente versteviging van het Groei- en Stabiliteitspact met allerlei nieuwe budgettaire maatregelen vermindert het effect van deze 'spillovers', maar heeft geen invloed op het 'spillover'-mechanisme zelf. Indien men zou overgaan tot de creatie van eurobonds vervangt men de huidige horizontale externaliteiten door verticale 'spillovers' gelijkaardig aan deze die besproken werden in deze bijdrage. Zoals eerder aangehaald, kan een rem gezet worden op dit soort 'spillovers' door fiscale responsabilisering. In het kader van de Europese schuldencrisis zou men dan kunnen pleiten voor fiscale competenties op Europees niveau bij de uitgifte van eurobonds.

3. Centralisering versus decentralisering van schuld

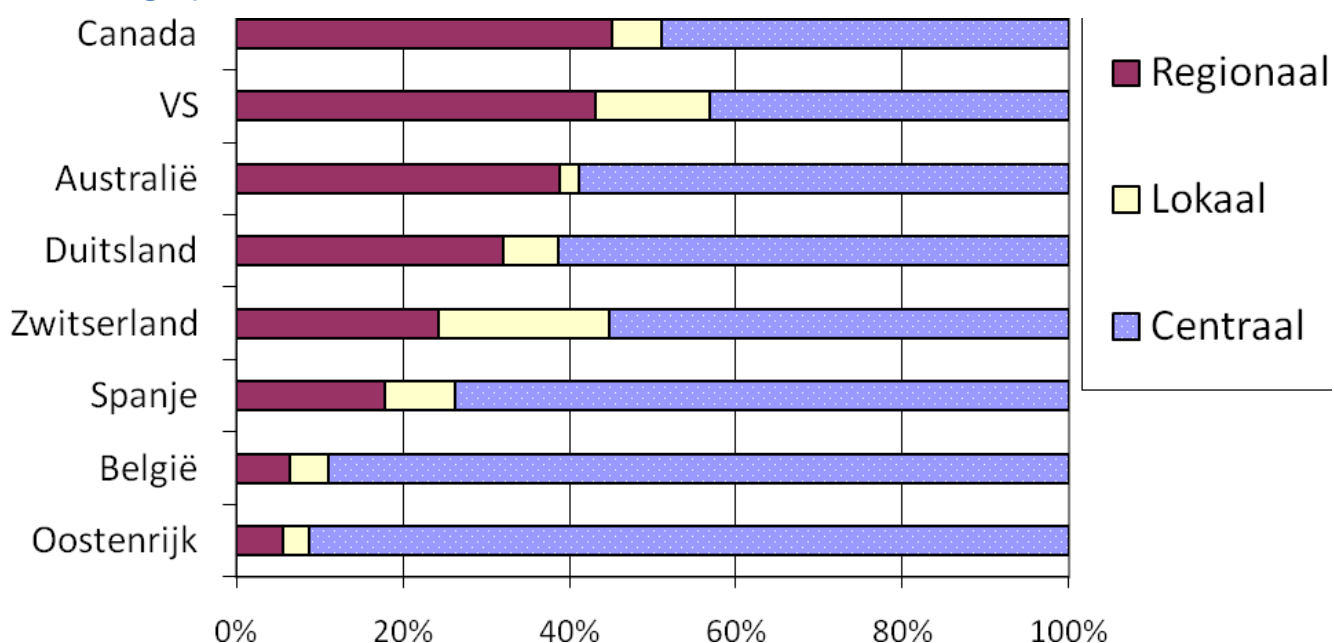
Teneinde noodsolidariteit vanwege de federale overheid aan regio's in financiële problemen te vermijden, vroegen we ons in de inleiding af of regionale schuld een goede zaak is. Zoja, hoeveel schuld kan een regio dragen en wat is de optimale verhouding tussen federale en regionale schuld? Hoe zet men een rem op onhoudbare regionale schuldopbouw?

In vergelijking met de literatuur rond uitgaven- en inkomstendecentralisatie is het vraagstuk rond schuldregionalisering nog relatief onontgonnen terrein. In deze bijdrage geven we eerst een overzicht van de huidige schuldverdeling in federale landen wereldwijd. Daarna volgt een stukje theorie m.b.t. de optimale schuldverdeling tussen centrale en decentrale overheden wanneer men abstractie maakt van reeds aanwezige schulden en eventuele houdbaarheidsproblemen. Tenslotte bekijken we het probleem van schuld(her)verdeling wanneer we rekening houden met de houdbaarheid van de schuld en het vermijden van 'bailouts' of noodsolidariteit vanwege de centrale overheid.

Schuldverdeling empirisch

Figuur 2 toont aan dat de regionale overheden in Canada, de VS en Australië ongeveer 40% van de nationale schuld dragen. In Duitsland en Zwitserland bedraagt dit percentage respectievelijk 30% en 25%. In België en Oostenrijk daarentegen slechts 6%. Dit percentage is uiteraard afhankelijk van het aandeel van de regio's in de openbare financiën van een land. Nochtans is deze link niet eenduidig: in België bijvoorbeeld vertegenwoordigen de Belgische gemeenschappen en gewesten ongeveer een derde van de overheidsuitgaven. Bovendien hebben de regio's ongeveer 82% van de Belgische vaste activa, zoals terreinen, gebouwen en infrastructuur, in handen. Betekent dit dat er ruimte is voor schuldregionalisering in België? Om deze vraag te beantwoorden moeten we eerst een gepast criterium voor verticale schuldverdeling ontwikkelen.

Figuur 2: Schuldverdeling in federale landen (2009) (Bron: IMF GFS en eigen berekeningen)

Schuldverdeling theoretisch

Theoretisch, zonder rekening te houden met reeds bestaande (historische) schulden van overheden, kan men het optimale schuldniveau van een overheid bepalen aan de hand van de productiviteit van de schuld en de maximalisering van de sociale welvaart. Wat is het effect van regionale en federale schuld op de economische groei van een land?

De economische theorie van Musgrave noemt drie overheidstaken die eventueel met schuld gefinancierd zouden kunnen worden: herverdeling, stabilisatie van inkomen, en de allocatie van publieke goederen. De eerste twee bevoegdheden behoren eerder tot het domein van de federale overheid, terwijl de voorziening van publieke goederen best op het zo laag mogelijke overheidsniveau gebeurt, omwille van heterogene preferenties voor publieke goederen in verschillende deelgebieden van het land.

Onder de assumptie dat schuld productiever is wanneer zij gebruikt wordt voor investeringen in publieke goederen dan wanneer zij aangewend wordt voor herverdeling en stabilisatie van inkomen, zou men volgens deze theorie schuld best uitgeven op het regionale en lokale niveau. Wanneer we bijvoorbeeld de regionale en federale bevoegdheden in België vergelijken, dan stellen we vast dat het regionale niveau, dat bevoegd is voor o.m. huisvesting, infrastructuur, openbare werken, transport, enz., meer behoefte heeft aan schuldfinanciering.

Daarnaast kunnen we kijken naar de kosten en baten van schuldregionalisering om de optimale verhouding tussen centrale en decentrale schuld te bepalen. Vanuit een bestaande situatie is verdere schulddecentralisatie nuttig wanneer de marginale opbrengst van één eenheid schulddecentralisatie groter is dan de marginale kost. Daartoe vergelijken we de voor- en nadelen van schuldregionalisering.

De voordelen hebben voornamelijk te maken met 'schuldautonomie' op regionaal niveau. Schuldautonomie geeft regio's beleidsruimte voor een efficiënter regionaal allocatiebeleid. Schuld is een nuttig beleidsinstrument om productieve investeringen, waarvan de bevoegdheden meer liggen bij de deelgebieden dan op federatieniveau, te financieren. De nadelen van schuldregionalisering hebben voornamelijk te maken met een hogere kredietrisicokost van regionale overheden, het gevaar voor 'spillovers' (cf. infra) en onrust op financiële markten bij een dergelijke operatie. De eerste twee nadelen kunnen echter opgevangen worden door de toekenning van voldoende fiscale autonomie aan regionale overheden. Daardoor wordt de intrinsieke kredietwaardigheid van regio's versterkt waardoor hun kredietrisico daalt, en worden 'spillovers' afgezwakt door toenemende regionale soevereiniteit. De reactie van financiële markten kan onder controle gehouden worden door een formele schuldsplitsing of een omzetting van federale naar regionale schuld te vermijden, en te werken via een gemeenschappelijk schuldagentschap waarin een deel van de historische federale schuld kan ondergebracht worden. De regio's blijven in dit scenario solidair verantwoordelijk (d.w.z. iedere regio staat afzonderlijk borg voor het geheel van de schuld), maar de dienst van de schuld (rentebetalingen en aflossingen) wordt verdeeld a rato van een vastgelegde verdeelsleutel. Deze formule heeft in België reeds haar nut bewezen bij de splitsing en overheveling van de schulden van het voormalige nationale huisvestingsbeleid naar de regio's.¹²³

Schuldverdeling praktisch

Wanneer men echter reeds geconfronteerd wordt met een schuldenberg op federaal en/of regionaal niveau, dringt een meer pragmatische benadering van schuld(her)verdeling, gebaseerd op de 'houdbaarheid' van de schuld, zich op. Een schuld is houdbaar wanneer een overheid in staat is om haar te dragen, d.w.z. om de interestkosten te betalen en om de schuld op termijn af te lossen of te herfinancieren. De startpositie is meestal één van de volgende vier situaties: (1) de schuldratio's van alle overheidsniveaus zijn houdbaar, (2) de schuldratio van geen enkel overheidsniveau is houdbaar, (3) de schuldratio van het regionale overheidsniveau is houdbaar, die van

¹²³ Cf. het Amortisatiefonds van de Leningen voor de Sociale Huisvesting (ALESH).

de federale overheid is niet houdbaar, en (4) de schuldratio van de federale overheid is houdbaar, die van het regionale overheidsniveau is niet houdbaar. In de eerste situatie kunnen we teruggrijpen naar de optimale theoretische verdeling van schuld (cf. infra). In de drie overige scenario's kan een schuldherallocatie (i.e. schuldherverdeling) gemotiveerd worden vanuit het standpunt van de algemene houdbaarheid van de schuld.

Vanuit het oogpunt van houdbaarheid en terugbetaling van de schuld is 'fiscale capaciteit' de meest aangewezen (her)verdelingsparameter. Zonder eigen belastingbevoegdheden is een regio niet in staat om haar schuld te beheren en terug te betalen, wat een claim inhoudt op een 'bailout' vanwege de federale overheid. Verschillende studies m.b.t. 'bailouts' van regio's door de centrale overheid geven aan dat een gebrek aan eigen regionale fiscale autonomie een belangrijke oorzaak is.¹²⁴ Schuldverantwoordelijkheid en belastingbevoegdheden horen samen. Dit is ook intuïtief duidelijk wanneer men schuld beschouwt als een uitgestelde belasting.

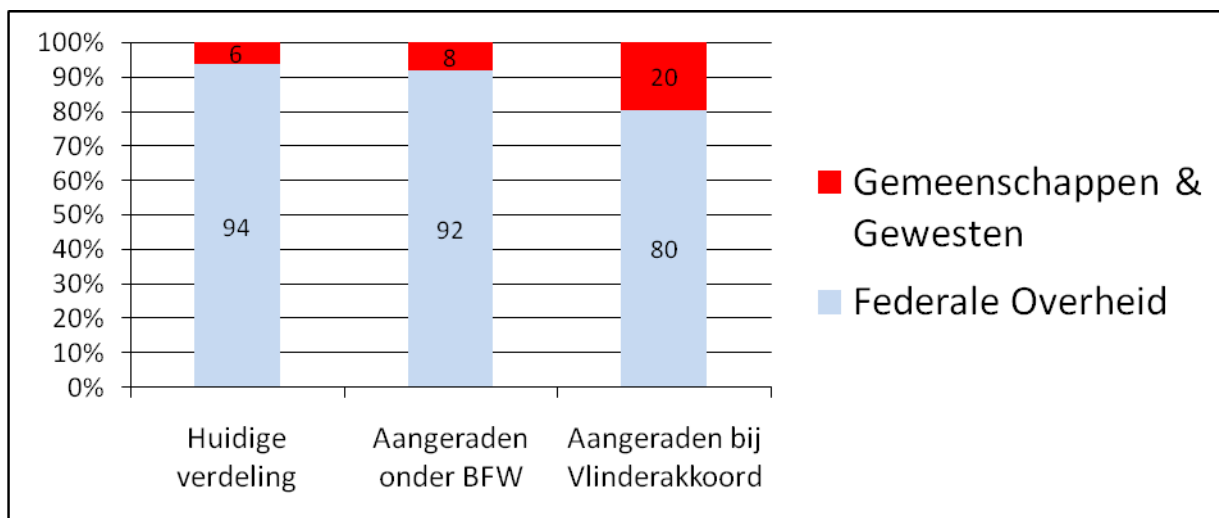
Daarnaast verschaffen fiscale bevoegdheden de regio's de nodige geloofwaardigheid op financiële markten. Zoals we reeds eerder zagen in sectie 2 is de opbouw van een eigen reputatie van kredietwaardigheid, onafhankelijk van het federale niveau, belangrijk voor marktdiscipline en dus schuldresponsabilisering.

We keren terug naar de eerder gestelde vraag: is er ruimte voor meer regionale schuld in België? Figuur 3 illustreert de huidige verticale schuldverdeling in België en de schuldverdeling volgens fiscale capaciteit onder de Bijzondere Financieringswet, die momenteel de financiering van de Belgische regio's regelt. Het antwoord is dus nee, er is nauwelijks ruimte voor schuldregionalisering, aangezien de fiscale autonomie van de Belgische gemeenschappen en gewesten momenteel beperkt is tot een aantal kleinere belastingen zoals successierechten, registratierechten, verkeersbelasting, enz. De komende staatshervorming, zoals overeengekomen in het Vlinderakkoord, zal echter autonomie in de personenbelasting overdragen aan de regio's en creëert dus ruimte voor schuldregionalisering.

We argumenteren dat schuldregionalisering niet alleen mogelijk is bij de komende staatshervorming, maar ook noodzakelijk. Schuldregionalisering moet gepaard gaan met regionale fiscale autonomie, maar ook de omgekeerde redenering gaat op: een overdracht van belastingbevoegdheden moet gepaard gaan met schuldoverdracht. Een verdere uitholling van de fiscale basis van de federale overheid, zonder haar schuldenlast te verminderen, is immers niet bevorderlijk voor de federale publieke financiën in België.

¹²⁴Cf. o.a. Von Hagen, J., Bordignon, M., Dahlberg, M., Grewal, B., Petterson, P. en Seitz, H. (2000), *Subnational Government Bailouts in OECD Countries: Four Case Studies*, Inter-American Development Bank Working Paper, R-399., en Von Hagen, J., Eichengreen, B. (1996), *Federalism, Fiscal Restraints, and European Monetary Union*. In: *The American Economic Review*, Vol. 86, No. 2, p. 134-138.

Figuur 3: Verticale schuldverdeling in België

Schuldresponsabilisering in Europa

Wanneer we deze beschouwingen bekijken in het kader van de Europese monetaire unie, dan leiden we daaruit een aantal belangrijke inzichten af. Een eerste inzicht is dat schulduitgifte op een hoger niveau theoretisch gezien minder nuttig is. De meest productieve overheidsinvesteringen worden best gedaan op een zo laag mogelijk overheidsniveau. De uitgifte van eurobonds is in dit perspectief economisch minder efficiënt. In de praktijk, om schuldhoudbaarheid op een ander overheidsniveau op te vangen, kan het wel een interessante optie zijn. In dat geval koppelt men schuldoverdracht best aan de gepaste overdracht van fiscale autonomie. Dit is een pleidooi voor belastingbevoegdheden op Europees niveau bij de eventuele uitgifte van eurobonds. Zoniet gaat dit ten koste van de responsabilisering van het Europese supranationale niveau en nemen 'bailout'-verwachtingen vanwege de rijkere lidstaten toe.

Ten tweede stellen we dat schuldregionalisering (allocatie aan een lager niveau) en de schuld uitgifte van eurobonds (allocatie aan een hoger niveau) niet contradictorisch zijn wanneer ze een oplossing bieden voor onhoudbare schuld op een ander niveau. Beide operaties zouden echter gepaard moeten gaan met een overdracht van fiscale autonomie naar het niveau waaraan de schuldbevoegdheden toegekend worden.

4. Besluit

Een gebrek aan schuldresponsabilisering bij regionale overheden brengt automatische transfers met zich mee via schuldexternaliteiten en in extremis via noodsolidariteit of 'bailouts'. De sleutel tot het vermijden van zulke ongewenste solidariteit ligt in de toekenning van voldoende fiscale autonomie om deze schulden te beheren en terug te betalen. Ten eerste versterkt fiscale autonomie de intrinsieke kredietwaardigheid van regionale overheden waardoor investeerders hen als aparte entiteiten t.o.v. de federale overheid gaan behandelen. Ze zullen een gepaste interestvoet voor regionale schuld aanrekenen, zonder de interestkost door te schuiven naar de federale overheid. Op deze manier worden schuldexternaliteiten afgeremd. Ten tweede is fiscale autonomie een noodzakelijke voorwaarde voor de uitgifte van regionale schuld,

wanneer men de houdbaarheid en terugbetaling van deze schuld niet in het gedrang wil brengen.

Solidariteit die ontstaat als gevolg van een gebrek aan schuldresponsabilisering streeft geen ideologisch doel van gelijkheid of efficiëntie na. Het is 'van moetens' en niet 'van willens'. Bovendien beloont het onverantwoordelijke gedrag en werkt het zichzelf nog in de hand aangezien het de verkeerde 'incentives' geeft naar de toekomst. Dit moet men trachten te vermijden. Daarom moet men in het bijzonder bij de toekenning van noodsolidariteit via 'bailouts' structurele hervormingen doorvoeren waardoor de situatie zich niet meer kan herhalen. M.a.w. noodsolidariteit dient zichzelf in de toekomst overbodig te maken. Vanuit deze visie is de uitgifte van eurobonds enkel een interessante oplossing mits een financieel-institutioneel kader ontworpen wordt dat begrotingsdiscipline afdwingt.

Luik II

Europa - gemeenschap van waarden?

Europa, aan zijn zelfbeeld ziek

door Gerard Bodifée

Om de vrede te bewaren, om welvaart te creëren en om een stem op het wereldtoneel te hebben, moet Europa eengemaakt worden. Althans gedeeltelijk. Economische barrières mogen verdwijnen, culturele verschillen niet. Politieke samenwerking is nodig, maar een politieke unie is een gevaarlijke droom die alleen met totalitaire methoden gerealiseerd kan worden, zoals de geschiedenis leert.

Op dit complexe continent moet eenheid met veelheid gecombineerd worden. Beide zijn nodig. En allebei moeilijk te beheren. Veelheid betekent verscheidenheid en verwekt spanningen, maar mag niet tot conflicten leiden. Eenheid houdt een zeker verlies in van eigenheid en vrijheid, en vergt daarom legitimiteit. Eenmaking kan alleen legitiem zijn indien zij op democratische wijze tot stand komt.

Maar ook dan is er nog een probleem. Een eengemaakt Europa is een Europa waarvan de volkeren solidair met elkaar zijn. Het is echter niet vanzelfsprekend dat solidariteit verenigbaar is met democratisch bestuur. Een politiek systeem dat solidariteit onder dwang oplegt, is niet democratisch en een democratische maatschappij is niet noodzakelijk solidair. Solidariteit houdt een bereidheid in om te handelen met het oog op het welzijn van anderen, maar de nuchtere waarheid is dat het publiek de eigen behoeften altijd sterker voelt dan de noden van een ander en dat gegeven kan bepalend zijn bij beslissingen die op democratische wijze genomen worden. Een eengemaakt Europa moet erin slagen democratische legitimiteit met daadwerkelijke solidariteit te combineren. Dat is de opgave.

Het is allerm minst zeker dat we bezig zijn deze combinatie te realiseren. De Europese Unie heeft in haar huidige vorm een aanzienlijk democratisch deficit. De uitvoerende macht wordt niet rechtstreeks verkozen, het Europese parlement heeft beperkte bevoegdheden en de publieke opinie wordt onder druk gezet om in te stemmen met het gevoerde beleid, ondanks onmiskenbare tekenen van afwijzing. Het gevaar bestaat dat de EU een multinationalaal apparaat van gecentraliseerde machtsuitoefening wordt, met een obligate ideologie en een alomane ambtenarij, niet helemaal ongelijk aan wijlen de Sovjet-Unie.

Indien Europa er toch in zou slagen om zich democratisch te organiseren zodat het project van de eenmaking legitimiteit bezit, is het verre van zeker dat de Europese samenleving ook in staat is om de solidariteit op te brengen die bij een dergelijk verbond past. Solidariteit is een moreel principe en komt niet tot stand via politieke mechanismen, democratische of andere. Dat volgt uit de ambigue natuur van de mens zelf, zoals ik zo dadelijk bespreek.

In wat volgt, komt eerst deze moeilijk te verwezenlijken 'onnatuurlijke' combinatie van democratie en moraliteit ter sprake. Daarna leg ik uit waarom de huidige geestestoestand in Europa, meer bepaald het zelfbeeld van de Europeaan, niet gunstig is om snel doorslaggevend succes te verwachten in deze onderneming.

Democratie

Politiek is de kunst om een samenleving te organiseren met het oog op veiligheid, voortbestaan en comfort van de burgers. Zij is het rechtstreekse product van de oude biologische drijfveren die gericht zijn op instandhouding van het individu en van de soort in haar geheel. In de menselijke samenleving, zoals binnen alle populaties op aarde, functioneren deze drijfveren als primaire krachten. Mens en dier hebben alvast dit gemeen, dat ze in de eerste plaats willen overleven. Pas daarna komen andere bekommernissen aan bod. Voor wat de mens betreft, liggen de morele idealen ergens verderop in de rangorde van de dagelijkse streefdoelen. Duidelijker dan Bertolt Brecht heeft niemand het verwoord: *'Erst komt dass Fressen, dann kommt die Moral'*. Deze biologische wetmatigheid geldt binnen de soort, maar niet noodzakelijk voor elk individu. Het is niet uitgesloten dat een mens als individu erin slaagt de prioriteiten om te keren en voorrang te geven aan altruïsme boven eigenbelang. Dat gelukkige feit neemt echter niet weg dat op het collectieve niveau zelfbehoud en eigenbelang voorrang opeisen. Politiek is het antwoord van de mens op dit biologische instinct. In het politieke systeem dat we democratie noemen, kiezen de burgers hun leiders met de opdracht om hen te dienen en hun belangen te verzekeren, niet om anderen te dienen.

Democratie en solidariteit dreigen elkaar van nature wederzijds uit te sluiten. Solidariteit zal altijd een vreemd 'onpolitiek' element in de politiek blijven. Er is meer nodig dan een politieke rationaliteit om solidariteit te realiseren. Ook argumentaties op basis van sentiment en medeleven volstaan niet. Zij spreken het gemoed aan (en eventueel het geweten) en kunnen op die manier individuen tot acties aanzetten of bepaalde groepen stimuleren, maar vormen geen solide basis voor een structurele en onvoorwaardelijke solidariteit. Een diepere motivatie is nodig. In de oude patronen van het door eigenbelang gedreven leven, waaraan de politiek vormgeeft, kan een dergelijke noodzakelijke drijfveer niet gevonden worden.

Waardigheid

Verdeeldheid en rivaliteit kenmerken de oude natuurlijke staat van het leven. Solidariteit met onbekenden, zelfs met tegenstanders, is een 'tegennatuurlijk' gedrag dat pas binnen de menselijke samenleving denkbaar en realiseerbaar wordt. Al is ze ook daar niet vanzelfsprekend. Maar waar solidaire initiatieven ontstaan, is de breuk met de gevestigde biologische levenswijze radicaal en revolutionair.

Zoals Darwin al heeft uitgelegd, wordt het leven in zijn prehumane stadium voortgedreven door een voortdurende strijd om het bestaan en een systematische selectie van de meest bekwame individuen. De anderen worden geëlimineerd. Het is dit brutale mechanisme dat in een humane samenleving zoveel mogelijk wordt uitgeschakeld. Waar het leven humaan wordt, wijken biologische instincten voor morele idealen als rechtvaardigheid, mildheid en solidariteit. Het gevaar van degeneratie van de soort dat een stelselmatige ondersteuning van zwakkere individuen onvermijdelijk met zich meebrengt, wordt afgewend door een aangepaste sociale organisatie en technologische beheersing van het leven. Zo zou het moeten zijn.

Het hoopvolle besluit dat uit de geschiedenis van de mensheid tot hiertoe getrokken

kan worden, is dat deze nieuwe fase in de evolutie kans maakt op slagen. Ondanks een onmiskenbare fysieke verzwakking, interne conflicten en een groeiende ecologische problematiek, is de mens uitgegroeid tot de dominante soort op aarde. De menselijke cultuur verspreidt zich als een dynamische en verrassende 'transbiologische' levenswijze over de hele planeet (en daarbuiten).

Ondertussen zijn de oude instincten niet afgestorven. Egoïsme, strijd en agressie blijven hun rol spelen en richten nu nog meer verwoesting aan dan ooit. Tijdens de oorlogen en genocides in het Europa van de vorige eeuw leek elke vorm van humaniteit uit dit deel van de wereld weggetrokken. Precies om herhaling van die uitbarstingen van geweld te voorkomen, is stabilisatie van het verscheurde continent nu de eerste plicht van de Europeaan. Door een eenmaking verdwijnen de tegenstellingen zodat vrede terugkeert en vervolgens de welvaart groeit en ook hogere idealen weer aan bod kunnen komen. Dat is het programma. Of dat ook de logische orde is die de geschiedenis zal volgen, is onzeker. Ook als het waar is dat morele idealen niet vóór materiële welvaart komen, volgt daaruit niet dat uit welvaart noodzakelijk moreel idealisme voortvloeit. Evenmin is het zeker dat een eenmaking de tegenstellingen oplost. Het is niet ondenkbaar dat ze die eerder verscherpt. Het probleem is, zoals gezegd, complex. Een geforceerde eenmaking zonder democratische legitimiteit kan tot nieuwe spanningen leiden, maar zonder eenmaking blijft Europa een kluwen van uiteenlopende belangen die in conflicten kunnen uitmonden.

Er is geen keuze, de Europese Unie moet democratisch zijn of zij mist zowel wettigheid als reden van bestaan. Maar ook als zij democratisch functioneert, blijft de vraag hoe de noodzakelijke solidariteit binnen de unie tot stand kan komen. Omdat solidariteit geen politiek principe is, maar een moreel, biedt geen enkele politieke structuur op zichzelf een garantie voor de verwezenlijking ervan, een democratie wellicht nog het minst.

De enige basis waarop solidariteit gerealiseerd kan worden, ligt in het ethische bewustzijn. In essentie houdt dit de erkenning in van de menselijke waardigheid. In het besef dat de mens niet vereenzelvd kan worden met zijn dierlijke natuur (dat wil zeggen, met zijn lichamelijke functies), maar dat hij een eigen vrije wil bezit, een eigen bestemming heeft en een eigen verantwoordelijkheid draagt, ligt de erkenning van de unieke waarde van elk menselijk individu. Daarop is het begrip van de menselijke waardigheid gebaseerd. Het omvat de idee dat in elke mens, ondanks zijn falen, een unieke en onvervangbare goedheid schuilgaat, minstens als belofte, maar ook als concrete verschijning. Die goedheid toont zich (of kondigt zich aan) in typisch humane bekwaamheden zoals het morele handelen, het rationele denken en het voortbrengen van schoonheid en symboliek. Alleen de overtuiging dat mensen het hoogste goed zijn op aarde en dat dit goed ondersteuning nodig heeft die uitsluitend door mensen zelf geleverd kan worden, legt een basis waarop de bereidheid tot solidariteit en andere morele verplichtingen kan steunen. Pas wanneer dat geloof in de samenleving voelbaar aanwezig is, is het praktisch mogelijk om solidariteit als een extra element aan het politieke bedrijf toe te voegen. De overheid kan dan van de burger de offers vragen die gepaard gaan met het verlenen van hulp aan 'anderen'. Ook binnen een democratie.

Misschien is er daarom enige reden tot optimisme, want het geloof in de menselijke waardigheid zit diep in de Europese beschaving geworteld, ondanks de vele vergripen ertegen. De wezenlijke inhoud van wat vaak kortweg 'het geloof' wordt genoemd, bestaat precies uit deze hoge waardering voor de mens. Het religieuze geloof geeft uitdrukking aan de verhouding van de mens tot de oorsprong en bestemming van zijn bestaan en daaruit blijkt zijn unieke status. In het eerste boek van de joodse Thora en de christelijke Bijbel wordt de mens als man en vrouw 'beeld van God' genoemd (Gen. 1, 27). God treedt in deze tekst op als de schepper van het heelal en als beeld van deze schepper is de mens dus ook een scheppend wezen. 'Wees vruchtbaar en word talrijk,' beveelt God de mens, 'en heers over dit alles' (Gen. 1, 28). In het Nieuwe Testament verneemt de christen dat hij het 'zout is van de aarde en het licht van de wereld' (Matth 5, 13-14). Paulus wijst de mens op zijn nieuwe waardigheid, 'nu hij op weg is naar het ware inzicht en hij zich vernieuwt naar het beeld van zijn schepper' (Kol. 3, 10).

Heel de Europese religieuze en filosofische traditie is doordrongen van deze idee. Descartes noemde de mens 'maître et possesseur de la nature' (*Discours de la Méthode*, 1637) en voor zijn Engelse tijdgenoot, de dichter-predikant John Donne, was de mens niet alleen meester over de natuur, maar ook reden van bestaan van de wereld (sermoen van 8 mei 1625). Volgens de renaissancehumanist Pico della Mirandola heeft God de mens midden in de wereld geplaatst zodat hij daar als vrij en soeverein kunstenaar zijn eigen beeldhouwer kan zijn. De *Rede over de menselijke waardigheid* (1496), waarin Pico de mens een waardigheid toekent 'die alle andere schepselen hem benijden' kan beschouwd worden als een van de cruciale teksten in de geschiedenis van het Europese humanisme.

Maar deze teksten zijn oud. De geschiedenis neemt haar bochten. Gelooft iemand nog wat toen gezegd werd? De geciteerde zinnen volstaan om aan te tonen hoe radicaal de zelfwaardering veranderd is. Het beeld dat de moderne mens zich van zichzelf vormt heeft elke gelijkenis met de oude voorstellingen verloren. Copernicus heeft de mens uit het middelpunt van de wereld gehaald. Darwin heeft hem herleid tot het product van strijd en toeval. Freud ontmaskerde hem als een neurotisch wezen, de prooi van krachten waarvan hij zich niet bewust is. Vandaag getuigt het nog slechts van mateloze arrogantie te beweren dat de mens heer en meester over de natuur is. Het tegendeel wordt verkondigd. De mens is een onderdeel van de natuur, niet meer dan een kwetsbare schakel in een complex ecologisch systeem dat al bestond nog vóór de eerste aap als voorouder van de mens verscheen. Erger nog, door zijn onbeheerste roofzucht brengt de mens het delicate ecologische systeem catastrofale schade toe. Hij vervuult de natuur, verstoort het klimaat en vormt een bedreiging voor alles wat leeft, zichzelf inbegrepen.

Hoe anders dan door onwetendheid en grove zelfoverschatting kon dit nietige en schadelijke schepsel zich 'beeld van God' noemen? Ook door moderne christenen wordt de bijbelse opdracht om te heersen over de natuur afgezwakt of weggeredeneerd. Het past niet langer om zo te spreken. Eerder lijkt het verhaal van Kain en Abel aan de werkelijkheid te beantwoorden. Want niet alleen heeft de mens zich tegen de natuur gekeerd, maar ook tegen zichzelf. Met de wereldoorlogen, de

uitroeiingskampen en de genocides van de voorbije eeuw onuitwisbaar in de herinnering, durft niemand nog gewagen van de goedheid en de waardigheid van de mens.

Ontluistering

Het beeld is veranderd. Omgelagen in zijn tegendeel. Om de consequenties van die dramatische transformatie te begrijpen, is het nodig het nieuwe zelfbeeld in heel zijn ontluisterende werkelijkheid onder ogen te zien, zoals het verschijnt in de werken van kunstenaars, schrijvers en al diegenen die er uitdrukking aan geven.

Hoe de mens vandaag over zichzelf denkt, tonen de media, de literatuur en de musea met de nodige ijver en met genoeg voorliefde voor vulgariteit, om elke illusie weg te nemen. Vooral de taal van de beeldende kunstenaar is direct en duidelijk. Op de doeken en panelen van gelauwerde schilders als Basquiat, De Kooning, Francis Bacon, Lucian Freud en zovele anderen die tot de artistieke canon van de twintigste en eenentwintigste eeuw behoren, prijkt de mens in al zijn wanstaltigheid. Gedrochten zijn het, bizarre, mismaakte monsters waaruit goorheid en brutaliteit spreekt. Of soms zelfs dat niet, soms blijft alleen een brok miserie achter. Verdreven zijn de nobele gestalten van een Rafaël, een Van Eyck of de meesters uit de middeleeuwen. Weg is elke verwijzing naar een hemelse bestemming of zelfs naar de genoeglijkheden van het aardse bestaan. Niet langer is het menselijke naakt bevallig en gracieus, het is alleen nog vies. Alles wat deze kunstenaars voortbrengen drukt verachting uit. Elke herinnering aan menselijke waardigheid is verdreven door een fixatie op verval en wanhoop. Wim Delvoye concentreert zich op de excrementen, Gunther Von Hagens exposeert alleen nog lijken. Het publiek verlustigt zich, want tot alles wat afstotelijk is voelt het zich fataal aangetrokken.

In de literatuur, de filosofie en de wetenschap treft men eenzelfde beeld aan. Sartre walgde van het leven (*La Nausée*, 1938). Cioran kan het zichzelf niet vergeven dat hij geboren is (*De l'inconvénient d'être né*, 1973). Wat stelt de mens voor de postmoderne mens nog voor? Een naakte aap (Desmond Morris), een vergissing van de natuur (Koestler), een absurditeit (Camus), een dier dat zichzelf uitmoordt (Konrad Lorenz). Voor Burrhus Skinner, pionier van de behaviouristische psychologie, sneuvelt elk geloof in de menselijke waardigheid onder de kritische wetenschappelijke analyse (*Beyond Freedom and Dignity*, 1971).

Een ander symptoom, minder zichtbaar want dieper verborgen in de geesten, voor het verlies van het geloof in de idealen en vermogens van de mens is de populariteit die een filosoof als Heidegger onder intellectuelen in Europa nog steeds geniet. Volgens Heidegger is het fundamentele gegeven van het menselijke bestaan zijn 'geworpenheid', dat is het ongewilde, fatale terechtgekomen zijn in de stroom van de tijdelijkheid. Daardoor is het menselijke bestaan een eindig en onherroepelijk gegeven, en is de kern ervan wezenlijk een 'niets'. Pas wanneer we de angst voor dit niets ervaren, beleven we onze ware 'transcendentie', niet als een verheffing boven onze eindigheid, maar als een in het niets blijven (*Was ist Metaphysik?*, 1929).

In de lente van 1929, in het Zwitserse Davos, hielden Heidegger en Ernst Cassirer, allebei gerenommeerde filosofen in hun tijd, een debat voor een publiek van studenten, academici en journalisten. De discussie ging onder meer over de interpretatie van de filosofie van Kant. Volgens Kant is de mens door zijn cognitieve vermogen beperkt in zijn theoretische kennis van de werkelijkheid, maar de praktische rede waarop de ethiek steunt, kent geen grenzen. Zij heeft alleen de wil als grondslag, niet de ervaring. Kant verklaarde dat de morele begrippen zelf de onbegrensde werkelijkheid scheppen waarnaar zij verwijzen. Voor Cassirer was dit een cruciaal inzicht. Heidegger verwierp de idee. Volgens hem is het menselijke bestaan wezenlijk eindig en kan aan de ethische concepten geen speciaal statuut worden toegekend. Het menselijke bestaan speelt zich af binnen een horizon die niet overschreden kan worden, ook niet door morele intenties. Cassirer ziet juist in het feit dat de mens zich bewust wordt van zijn oneindigheid de doorbraak naar een nieuw begrip van de menselijke waardigheid. Volgens hem bevrijden wetenschap en filosofie de mens van zijn angst. Met een citaat van Schiller richt hij zich tot Heidegger: *'Werft die Angst des Irdischen von euch!'* (Gooi die angst voor de aardse dingen van u af). Maar dat advies beschouwt Heidegger als een voorstel om toe te geven aan de eisen van een oneigenlijk leven. Het menselijke bestaan kan zich niet bevrijden uit zijn geworpenheid. De vrijheid van de mens bestaat erin dat te aanvaarden en aangezien angst wezenlijk samengaat met het begrijpen hiervan, heeft het geen zin om hiervoor te vluchten. Voor Heidegger zijn wetenschap en filosofie, die zo dominant optreden in het Europese denken, een vorm van 'zijnsvergetenheid'. De filosofie heeft niet tot taak om de mens van zijn angst te bevrijden, maar juist om hem de illusies te ontnemen van het niet-authentieke dagelijkse leven en hem terug te confronteren met de werkelijkheid van het 'niets' van zijn bestaan.

De kloof tussen beide filosofen is onoverbrugbaar. Voor Cassirer bereikt het menselijke bestaan zijn hoogste werkelijkheid in de zelfexpressie in de menselijke cultuur en het rationele denken. Door deze grensdoorbrekende processen breidt het bestaan zich in alle richtingen onbeperkt uit. Voor Heidegger lijdt Cassirer aan een acute vorm van zijnsvergetenheid. Theoretische kennis, zoals geleverd door de wetenschap, is volgens Heidegger een verlies van inzicht in de werkelijkheid omdat zij de primordiale ervaring van de geworpenheid verdringt.

Tot eensgezindheid kwam het niet in Davos en dat zou ook later niet gebeuren. Maar zoals in de pers nadien te lezen was en zoals velen die aanwezig waren getuigden, toonde het publiek een uitgesproken voorkeur voor Heidegger. Hij werd beschouwd als de vertegenwoordiger van het nieuwe denken: rebels, onconventioneel, existentialistisch en 'diep'. Niet alleen door zijn betoog, maar met zijn hele verschijning oefende hij een bijna hypnotisch effect uit op zijn toehoorders. Naast deze tegenspeler leek Cassirer op een bezadigde professor uit de negentiende eeuw, erudiet en beschaafd, maar een aanhanger van ouderwetse en ondertussen gewantrouwe ideeën. Hij kon imponeren, maar niet inspireren. Het oordeel was algemeen, zowel in academische als in journalistieke middens, dat Heidegger een nieuwe, eigentijdse filosofie uitdroeg die het denken heroriënteert, terwijl zijn tegenstander in het verleden bleef vertoeven. De Franse filosoof (toen nog student) Lévinas, die het debat bijwoonde, schreef dat hij de indruk had getuige geweest te zijn van een nieuwe

schepping en tegelijk ook van het einde van een wereld.

Daar in Davos in 1929, niet lang vóór een allesvernietigende golf van ontmenselijking over Europa zou razen, koos een elite van Europese denkers voor een filosofie waarvan de sleutelwoorden fataliteit, begrensdheid, angst, en het 'niets' zijn. De woorden sloten nauwkeurig aan bij de gebeurtenissen die weldra zouden losbarsten. De verkondiger van het nieuwe denken zou er zijn medewerking aan verlenen. In 1933 werd Heidegger lid van de Nationaal-Socialistische partij. Datzelfde jaar moest Cassirer uit Duitsland vluchten voor de oprukkende nazi's.

Bijna een eeuw na het legendarische dispuut is Cassirer een vrijwel vergeten figuur in de geschiedenis van de Europese filosofie. Heidegger geniet een onverminderd aanzien. De uitkomst van het debat in Davos is gebleken een fundamentele keuze te zijn die Europa gemaakt heeft. Het gesprek op zichzelf was slechts één gebeurtenis in een stroom van omwentelingen waarin het denken was terechtgekomen, niet meer dan een momentopname van het gevecht dat Europa met zichzelf was aangegaan. Maar het was een moment dat openbaarde hoe de Europese geest zich loswong van de grote inspiratiestromen die hem tot dan toe gevoed hadden: de Griekse rationaliteit, de christelijke theologie en ethiek, de humanistische tradities. Heidegger wilde terug naar de presocratici. Met Socrates en Plato begon volgens hem al de ontarding van het westerse denken.

Consequenties

Europa zocht en vond, in deze noodlottige periode, zijn ondergang. De geschiedenis nam haar loop en de vernietiging die zij bracht was totaal, fysiek en moreel.

Kan de Oude Wereld nog herrijzen, het kwalijke zelfbeeld afwerpen, nieuwe perspectieven vinden voorbij de angst en de begrensdheid? Dat lijkt niet mogelijk zolang de heideggeriaanse geest van 'Sein-zum-Tode' rondwaart. Het nihilisme en cynisme dat zich in de naoorlogse generatie genesteld heeft wordt ongegeneerd uitgesteld in de kunst, de literatuur en de media. Met deze boodschap heeft Europa zichzelf (en de rest van de wereld) niets te bieden.

Het is waar dat na 1945 puin geruimd werd. Duitsland herrees als een economische grootmacht en gedraagt zich als een modeldemocratie. Er werd zelfs een nieuw elan gevonden om in een toekomst te geloven die vrij zal zijn van de calamiteiten van het verleden. Met stelligheid verkondigen de ondertekenaars van de verdragen waarop de Europese Unie gegrondvest is, dat het continent voortaan in vrede en welvaart zal leven. Plechtig werd een verklaring van de rechten van de mens opgesteld waarin te lezen staat dat alle mensen vrij zijn en gelijk in waardigheid.

De spoken van het verleden lijken daarmee verdreven. Hopelijk is het waar, maar als het waar is, zijn daarmee niet alleen de spoken verdreven. Ook oude idealen gingen verloren, precies deze die in andere tijden de spoken buiten hielden. Het nieuwe Europa heeft de overtuigingen losgelaten waarop eeuwenlang zijn humanisme steunde en kweekt nu een onbehaaglijke cultuur die de specificiteit van de menselijke natuur miskent en zelfs veracht. Nooit was het mensbeeld zo negatief, zo afwijzend en zo eenzijdig gericht op de eindigheid, de beperkingen, de aangerichte schade en de

schande. Nooit werden de unieke vermogens en hoopgevende aspiraties van het humane leven zo opzettelijk buiten beeld gehouden, precies daar waar ze belicht en verklaard zouden kunnen worden, in de kunst en de filosofie.

De consequenties laten zich gelden. Hoe zou een samenleving die de mens afschildert als een ontspoorde diersoort en die elk uitzicht op een transcendente, transbiologische bestemming van de menselijke persoon verloren heeft, waarachtige humanitaire prioriteiten kunnen stellen? In een dergelijke samenleving overheerst de negatie van de menselijke waardigheid op de officiële verkondiging ervan. De overheid kan zich dan wel inzetten voor de behoeften van de consument en voor de zorg voor het milieu, maar de ziel is uit de samenleving, het geloof is weg. De afkeer voor zichzelf impliceert een afkeer voor de ander, een gevoel dat door politieke pleidooien voor verdraagzaamheid hoogstens beteugeld kan worden, niet weggenomen. *'L'enfer, c'est les autres,'* ontsnapte uit de pen van Sartre (*Huis clos*, 1944). Is solidariteit in een dergelijke samenleving mogelijk?

Solidariteit is, zoals gezegd, geen politiek principe, maar een moreel. Men kan, om een ouderwets woord op te halen, zeggen dat zij een deugd is. Immanuel Kant (wiens gedachtegoed tot het kostbaarste behoort dat Europa de wereld geschonken heeft) wees erop dat een deugd niet op algemene regels kan steunen, maar geënt moet zijn in het gevoel dat leeft in het menselijke hart en dat verder reikt dan medelijden of hulpvaardigheid. Ik geloof, zei Kant, dat dit het gevoel is voor de schoonheid en de waardigheid van de menselijke natuur. Op het gevoel voor schoonheid steunt de genegenheid voor elkaar. Op het besef van de waardigheid steunt de hoogachting (*Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, 1763).

Wie vandaag, 250 jaar later, de kranten leest, naar het theater gaat, musea bezoekt, of op welke wijze ook kennisneemt van de gevoelens die in de samenleving vertolkt worden, ontkomt niet aan de indruk dat we ze allebei kwijt zijn: de schoonheid en de waardigheid van de mens. Als Kant gelijk heeft, is de grond weggevallen waarop de deugd van solidariteit kan steunen.

Steeds duidelijker wordt dat de Europeaan, door zichzelf te degraderen, het ziekmakende zelfbeeld tot werkelijkheid dreigt te maken. Indien het onwaardige creatuur waarvan de kunst spreekt de werkelijkheid voorstelt, indien arbitraire geworpenheid het enige lot is, mist dit bestaan niet alleen de kracht, maar ook een reden, om het voort te zetten. Indien de kennis die het verstand voortbrengt een vorm van zijnsvergetenheid is, of alleen maar de zinloosheid van het bestaan kan bevestigen, is ook het rationele denken doelloos en machteloos.

Maar hoeft dat het geval te zijn? Ik zie geen reden om aan het onaanzienlijke, postmoderne zelfbeeld meer betekenis te hechten dan aan zijn waarde als symptoom van een eigentijds epidemisch defaitisme. Geen van de ontmoedigende beelden kan aanspraak op objectieve waarheid maken. Het blijft mogelijk en meer dan ooit wenselijk, om de dag af te wachten dat de kunstenaars genezen zijn van hun kinderachtige, maar niet onschuldige obsessie voor de aftakeling. En ooit worden Sartre, Heidegger en hun vele geestesverwanten afgelost door denkers met een ruimere blik op de menselijke conditie. Al weet niemand wanneer dat zal gebeuren.

Ook het verdict van de wetenschap, die de mens resoluut onttroond heeft, is niet definitief, of niet eens geldig. Vroeg of laat zal blijken dat we de waarheden van Copernicus en Darwin nooit goed begrepen hebben. Door de mens uit het centrum van de wereld te halen heeft de wetenschap een kosmische orde onthuld die weliswaar reëel is, maar weinig relevant. Wat voorlopig niemand lijkt op te merken, is hoe deze revolutionaire ontdekkingen juist aantonen dat de mens in het actieve middelpunt staat van de wereld die hij zelf opbouwt. Hier op aarde, op deze planeet in haar baan rond een ster, openbaart het heelal zich in de geest van de mens. Hier neemt de Homo sapiens, als product van een lange evolutie, het stuur van deze evolutie in handen. Door de mens verliest de aarde haar onbeduidendheid. Door de mens doorbreekt zij haar begrensdheid. Alleen in de mens daagt het inzicht dat zijn oorsprong in de biologische natuur ligt en zijn bestemming daar voorbij.

Maar het levensgevoel vandaag is anders. Het optimisme en het vertrouwen zijn weg. Angst regeert. Het christendom is stervend, de renaissance is voorbij, de verlichting overtuigt niet meer. Hoe moet het nu verder? Waar vindt dit Europa de kracht voor zijn historische opdracht om zich te verenigen en zijn diversiteit te bewaren, zich democratisch te organiseren en de deugd van de solidariteit te beoefenen?

Na de rampzalige twintigste eeuw mist Europa de wil, het geloof en de energie voor een hergeboorte. Een tweede renaissance lijkt voorlopig niet mogelijk. Een renaissance zou ook niet volstaan. Een reanimatie is nodig.

Europa als gemeenschap van waarden

door Paul Cliteur

Moet elke samenleving van mensen een gedeeld geheel van waarden onderhouden om te kunnen voortbestaan? De Ierse toneelschrijver en intellectueel George Bernard Shaw (1856-1950) dacht van wel. Hij schreef: 'You can't have an Empire without a religion.' En verder: 'If the Empire wants it to be a real thing all the people in it must believe the same truth'.¹²⁵

Het eerste dat natuurlijk opvalt in zo'n citaat, is dat Shaw voor het gemeenschappelijke het woord 'religie' hanteert. Een 'religie' is wat ons bindt. Maar het zou te snel zijn te denken dat Shaw daarmee doelt op een van de grote wereldgodsdiensten. Hij zegt: 'I want to see whether there is any possibility of our arriving at a religion on which we can agree, because it is very important we should have a religion of some kind.'¹²⁶ De God van de grote monotheïstische godsdiensten is niet iets waarover hij denkt dat wij het eens kunnen worden. De persoonlijke god van jodendom, christendom en islam noemt hij 'a little too personal'.¹²⁷ Hij betreurt het ook dat we in Europa niet een eigen religie hebben ontwikkeld: 'We use a sort of Oriental religion as the nucleus of our religion - a lot of legends that we must get rid of.'¹²⁸ En verder: 'We have hitherto been governed by a system of idolatry.'¹²⁹

Shaw noemt dus de monotheïstische godsdiensten 'bijgeloof' en ongeschikt om het sociale cement te vormen waaraan we zo'n behoefte hebben. Hij wil dus wel een gemeenschappelijke 'religie', maar hij denkt dat de wereldgodsdiensten ons die niet kunnen leveren. Die wereldgodsdiensten verdelen ons maar, religie zou ons moeten verbinden.

Het is goed ons te realiseren dat Shaw schreef in een tijd dat Groot-Brittannië een wereldrijk was. Het heerste over India en daar was men niet christelijk. Al dat gepraat over de joods-christelijke wortels van 'onze cultuur' zou dus voor hem zinloos zijn, want het hindoeïsme viel daar buiten. Wat ook interessant is, is dat Shaw denkt dat de aanhang voor die monotheïstische godsdiensten langzaam zal verdwijnen. 'We are gradually getting more and more rid of our idols, and in the future we shall have to put before the people religions that are practical systems, which on the whole we can perceive work out in practice, instead of resulting in flagrant contradictions as they do at present.'¹³⁰

¹²⁵ Shaw, G.B., *The Religious Speeches of Bernard Shaw*, Edited by Warren Sylvester Smith, Foreword by Arthur H. Nethercot, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1963, p. 2.

¹²⁶ Shaw, *The Religious Speeches of Bernard Shaw*, p. 10.

¹²⁷ Shaw, *Ibid.*, p. 6.

¹²⁸ Shaw, *Ibid.*, p. 31.

¹²⁹ Shaw, *Ibid.*, p. 32.

¹³⁰ Shaw, *Ibid.*, p. 33.

Een ander testimonium over de gemeenschappelijke waarden van Europa vinden we bij de bekende historicus en classicist Michael Grant (1914-2004) in zijn boek *The Civilizations of Europe* (1965). Grant presenteert geen overzicht van 'de beschaving' van Europa, maar van 'de beschavingen' van Europa: 'its diversity is so great,' schrijft hij over de Europese beschaving, 'that I have preferred to speak of the Civilizations rather than the Civilization of Europe.'¹³¹

Niettemin onderneemt toch ook Grant een poging om de verschillende Europese beschavingen op één noemer terug te brengen. Hij haalt Burke aan die aan het eind van de 18e eeuw stelde dat geen enkele Europeaan zich in een deel van Europa een balling kan voelen. Hoe is dat mogelijk? Burke en velen voor hem, schrijft Grant, 'detected in this continent some peculiar, unitary, fragrant superiority over all others.'

Grant ziet een 'superioriteit' van Europa boven andere beschavingen. Dat zullen weinigen hem durven nazeggen tegenwoordig. Toch moet je wel geloven in het feit dat je een bijdrage levert aan een beschaving die het althans ambieert om boven de barbarij uit te steken.

Maar wat is dan de kern van de Europese beschaving? Waarom zou die zich superieur kunnen of moeten voelen? Europa heeft als ambitie het ideaal van de democratische rechtsstaat hoog te houden. Dat wil zeggen dat Europese staten 'democratieën' zijn en dat zij ook de ambitie hebben om de 'mensenrechten' hoog te houden. In de democratie en rechtsstaat ligt daarmee de officiële identiteit van Europa.

Nu is het ideaal van mensenrechten niet 'specifiek' gebonden aan Europa. Met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948 heeft eigenlijk de gehele wereldgemeenschap zich gecommitteerd aan mensenrechten. In de preambule van de Universele Verklaring staat dat de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties de waarden die genoemd worden in deze verklaring heeft geproclameerd:

(...) als het gemeenschappelijk door alle volkeren en alle naties te bereiken ideaal, opdat ieder individu en elk orgaan van de gemeenschap, met deze verklaring voortdurend voor ogen, ernaar zal streven door onderwijs en opvoeding de eerbied voor deze rechten en vrijheden te bevorderen en door vooruitstrevende maatregelen, op nationaal en internationaal terrein, deze rechten algemeen en daadwerkelijk te doen erkennen en toepassen, zowel onder de volkeren van Staten die lid van de Verenigde Naties zijn, zelf, als onder de volkeren van gebieden, die onder hun jurisdictie staan.

Wat daaruit valt op te maken is dat het ideaal van de mensenrechten niet specifiek in de zin van exclusief Europees is. Niettemin heeft Europa wel meer werk gemaakt van

¹³¹ Grant, Michael, *The Civilizations of Europe*, New American Library, New York, London, Scarborough 1970 (1965), p. 2.

het verwerkelijken van die mensenrechten dan andere staten in de wereld, zo lijkt het. Het bevorderen van eerbied voor deze rechten en vrijheden, zoals het geformuleerd staat in de Universele Verklaring, kreeg al snel een vervolg toen in het kader van de Raad van Europa de Europese Verklaring voor de Rechten van de Mens en Fundamentele Vrijheden (1950) tot ontwikkeling kwam.

Nu heeft Europa niet één godsdienst gemeenschappelijk, de landen die zich bij Europa hebben aangesloten en dat nog willen doen moeten wel de 'vrijheid' van godsdienst voor hun burgers garanderen. En omdat zij die 'vrijheid' van godsdienst garanderen, precies daarom zal ook nooit meer een gemeenschappelijke godsdienst in Europa ontstaan, denk ik. Immers, staten waar eenheid van godsdienst heerst, hebben altijd te maken gehad met dwang. Geef mensen de vrijheid om zelf een godsdienst te kiezen en die keuze ook weer te veranderen en vanzelf zal een veelheid van godsdienstige uitingen ontstaan. Als onderdeel van deze waarden zoals die in de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens worden opgesomd vinden we dan ook de vrijheid van godsdienst, van expressie en van geweten. In de UV vinden we een artikel 18 met de volgende tekst.

Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te *veranderen*, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen zowel in het openbaar als in zijn particuliere leven zijn godsdienst of overtuiging te belijden door het onderwijzen ervan, door de praktische toepassing, door eredienst en de inachtneming van de geboden en voorschriften (cursivering toegevoegd; PC).

Een belangrijk onderdeel hierin is: de vrijheid om van godsdienst te 'veranderen'. Volgens de Universele Verklaring zou je dus van christendom tot islam mogen overgaan en van islam tot boeddhisme. Kortom, de vrijheid van godsdienst houdt mede in de vrijheid om van godsdienst te veranderen. Je kunt het misschien ook aanduiden als 'het recht op religieuze mobiliteit'.

Het behoeft nauwelijks betoog dat deze vrijheid geen erkenning vindt in landen als Saoedi-Arabië, hoewel – als de pretentie van de UV kan worden waargemaakt – die ook daar zou moeten gelden. Waarom niet? Omdat, zo zegt men in Saoedi-Arabië, dit in strijd zou zijn met een nóg hoger recht, namelijk het religieuze recht. Men beroept zich op de sharia. Dat is het recht dat van God komt en dat is nog hoger dan de mensenrechten van de Verenigde Naties, denkt men. Die notie van het religieuze recht als hoger dan niet alleen de nationale wetgeving, maar ook dan de internationale mensenrechten kan nooit in overeenstemming worden gebracht met de Universele Verklaring en alles waar deze voor staat.

Misschien zijn we daarmee toch iets van een Europese identiteit op het spoor gekomen. Zoals we hebben gezien: volgens Shaw hebben we in Europa geen gemeenschappelijke godsdienst en moeten we die ook niet hebben. We hebben wel een gemeenschappelijke 'religie' nodig. Het woord 'religie' verwijst daarmee niet naar

één van de wereldgodsdiensten, maar naar een gedeeld geheel van waarden. We hebben een gedeeld geheel van waarden nodig zoals we die vinden in de mensenrechten. Die mensenrechten zijn echter niet specifiek Europees maar universeel, maar wat weer wel Europees kan zijn is dat in Europa ernst wordt gemaakt met de vrijheid van godsdienst in de zin dat ieder hier de godsdienst van zijn eigen voorkeur kan aanhangen. In Europa wordt ernst gemaakt met de gedachte dat je een godsdienst kunt aanhangen, maar die godsdienst ook weer kunt verlaten.

Dat laatste vergt dan weer dat voor Europese staten kenmerkend zou moeten zijn dat de staat geen officieel standpunt inneemt over religie. De staat moet 'religieus neutraal' zijn.¹³²

Men kan het ook als volgt formuleren: Europese staten onderschrijven *The Secular Outlook*.¹³³ Zij presenteren hun waarden en normen als gebaseerd op de 'inherente waardigheid' en op de 'gelijke en onvervreembare rechten van alle leden van de mensengemeenschap' als grondslag voor de vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld, zoals de Universele Verklaring het formuleert. De UV is in feite de eerste grootse afkondiging van waarden die op niets anders is gebaseerd dan de 'waardigheid en de waarde van de mens', zoals het even verder wordt genoemd. Alle oudere verklaringen van mensenrechten verwezen allemaal naar religie als grondslag van het recht en morele waarden. 'All men are *created* equal,' heet het in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring. Dat wil zeggen: de 'onvervreemdbaarheid' van de bekende rechten 'life, liberty and the pursuit of happiness' is gegrond in het feit dat God de mens gelijk heeft 'geschapen'.

Het is alleen dankzij deze seculiere grondslag dat de UV haar pretentie om werkelijk een 'universele' verklaring te kunnen zijn heeft kunnen waarmaken. Immers 'waardigheid en de waarde van de mens' hebben alle mensen gemeenschappelijk, terwijl hun godsdiensten hen verdeeld houden. De kans dat één godsdienst de mensheid zal verenigen mag dan een droom zijn van sommige gelovigen, maar dat religieuze pluriformiteit een feitelijk gegeven is dat ons zal blijven vergezellen is realistischer. Die religieuze pluraliteit in Europa wordt dan ook terecht veelvuldig beklemtoond.

Het grote debat over dit onderwerp is een debat geworden tussen de aanhangers van religieuze richtingen. Dat is een bekende kramp. Als het om waarden en normen gaat, dan schieten mensen onmiddellijk in het gelid en kijken zij verwachtingsvol naar de godsdienst van hun jeugd. Vele mensen denken dan: waarden en normen komen toch voort uit de godsdienst? Geen godsdienst? Dan staan de waarden en normen ook op de tocht. Dus ook wanneer het om de waarden en normen van de Europese constitutie gaat, dan maken mensen daar

¹³² Zie voor een recente verdediging daarvan: Audi, Robert, *Democratic Authority and the Separation of Church and State*, Oxford University Press, Oxford 2011. Zie ook: Cliteur, Paul, *State and Religion against the Backdrop of Religious Radicalism*. In: *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 10, No. 1, 2012, pp. 127-152.

¹³³ Cliteur, Paul, *The Secular Outlook: in Defence of Moral and Political Secularism*, Wiley-Blackwell, Chichester 2010.

een discussie van over godsdienst. Dat waarden en normen ‘voorafgaan’ aan godsdienst en dat godsdienst dus niet de waarden fundeert en rechtvaardigt, maar (omgekeerd) de waarden de godsdienst; dat is voor vele mensen nog een onvoorstelbare zaak.

(Als u de voorgaande zin twee keer heeft moeten lezen en denkt: ‘Wat bedoelt die Cliteur?’, dan vrees ik dat u eigenlijk ook al geneigd bent tot het standpunt dat religie nodig is voor de moraal. Dan heeft u enig begrip voor het Vaticaan en protestantse groeperingen die ijveren voor een verwijzing naar God of de christelijke religie in de preambule van de Europese grondwet).

Maar, zo breng ik daartegen in, dat streven, zo het ooit al legitiem was, is tegenwoordig een recept voor grote ellende. Die ellende heeft te maken met twee punten.

Het eerste probleem is al oud, namelijk dat God zich niet heeft geopenbaard in één gestalte. Joden, christenen, moslims, boeddhisten, hindoes – zij hebben allemaal hun eigen goden. En een groot deel van de Europese bevolking is ook nog eens ongelovig. Daarom zal het geforceerde benoemen van de Europese identiteit als gerelateerd aan één of meer goden of godsdiensten altijd een recept blijven voor strijd over de aard van die God of goden. De enige god die kan verbinden is misschien de god van Spinoza. Maar is dat wel een god?¹³⁴

De tweede reden is meer actueel. Een verwijzing naar God en religie als onderdeel van het Europese ‘acquis’ is problematisch in het licht van de demografische verhoudingen. Over enkele decennia zal Europa niet alleen wat betreft zijn waarden en normen, maar ook wat betreft zijn etnische samenstelling volkomen religieus pluriform zijn. Op Europese bodem zullen joden, christenen, moslims, samen met vertegenwoordigers van andere godsdiensten en met ongelovigen, vreedzaam moeten samenleven. Onder die omstandigheden is het hoogst merkwaardig, zo niet provocerend en discriminerend om één van die goden op de troon te zetten als de grondslag van Europese waarden.

Maar je kunt toch niet ontkennen dat één God historisch een belangrijke inspiratiebron is geweest, zegt men dan in Rome? Het antwoord luidt dat we dit ook niet hoeven te ontkennen om toch te stellen dat tegenwoordig niet meer één godsdienst het fundament van de Europese religie kan zijn.

Toen G.B. Shaw ontkende dat het christendom de religie kon zijn die ons zou verenigen zei hij dat in de context van het Britse wereldrijk. In de Victoriaanse tijd was weliswaar het Verenigd Koninkrijk christelijk, maar dat gold niet voor India. Er was dus voor de Britse beschaving al niet meer één overkoepelende godsdienst. Dat geldt voor Europa anno 2012 evenzeer. Er is niet één godsdienst die we met elkaar delen. Daarom kan een Europese religie niet christelijk, joods of islamitisch zijn. De Europese identiteit kan alleen worden gevonden in waarden van

¹³⁴ Zie over het godsbegrip van Spinoza: Beeckman, Tineke, *Spinoza, radicale vrijdenker. Ideeën voor een hedendaagse (on)gelovige*. In: Jurgen Slembrouck, red., *Voorbij het atheïsme? Over de relatie tussen atheïsme en humanisme*, UPA, Brussel 2011, p. 37-55.

democratie en mensenrechten. Een werkelijk *Moreel Esperanto*¹³⁵ ligt alleen in *The Secular Outlook*. Het is daarom dat ik probeer een pleidooi te houden voor een moraal die niet gefundeerd is in godsdienst en die moraal lijkt me ook voor de Europese identiteit van groot belang, zoals ook Bassam Tibi (geb. 1944) terecht heeft uiteengezet in zijn boek *Europa ohne Identität?* (1998).¹³⁶ Misschien mag ik het nog iets sterker zeggen: Europa kan alleen een succes worden als gemeenschap van waarden, wanneer het lukt om de Europese waarden te ontkoppelen van godsdienst. Immers godsdienst houdt de groep bijeen, maar speelt de samenleving als geheel uit elkaar.

Illustratief voor de enigszins naïeve houding van westerse landen tegenover ondemocratische minderheden is de reactie op de Deense cartoonkwestie. In februari 2006 werd voor de Deense ambassade in Londen gedemonstreerd door mensen die spandoeken meedroegen met 'Bomb Bomb Denmark', 'Nuke Nuke Denmark', 'Exterminate Who Slander Islam', 'Behead Those Who Insult Islam', 'As Muslims Unite We Are Prepared to Fight'. Een demonstrant was zelfs – zoals bekend is uit parades in het Midden-Oosten – gekleed als zelfmoordterrorist.

Wat men nu in bestuurlijke kringen in Europa kan waarnemen als reactie hierop is diepe vertwijfeling. Men houdt pleidooien om tegemoet te komen aan de wensen van gewelddadige religieuze fanatici, zoals gebeurde toen direct na de moord op de cineast Van Gogh de Nederlandse minister van justitie (inmiddels ex-minister P.H. Donner) voorstelde om de godslasteringsartikelen te revitaliseren. Maar is dat werkelijk de weg die we moeten gaan? Waar houdt dat op? Men kan satire (cartoons), romans (*The Satanic Verses*), films (*Submission*, *Fitna*) verbieden, maar waarom dan ook niet historisch onderzoek naar heilige geschriften? Waarom ook niet een verregaande censuur op theologische bespiegelingen van de paus (Regensburg)? Censuur druppelt dan vanzelf ook de universiteit binnen en zal raken aan het werk van de faculteiten Arabische Taal- en Letterkunde (wat volgens sommigen nu al het geval is).

De vrijheid van godsdienst die Europa officieel in het vaandel draagt wordt dus wel ondermijnd door terrorismedreiging. Van die terrorismedreiging mogen de meeste mensen dan niet veel merken, maar Kurt Westergaard of Salman Rushdie voelen dat elke dag. Die echte vrijheid van godsdienst, een vrijheid van godsdienst die ook de vrijheid met zich meebrengt om godsdienst te kritiseren – zelfs op een radicale manier – zou wel moeten worden hersteld. Dat is, als het ware, Europa aan zichzelf verplicht.

¹³⁵ Cliteur, Paul, *Moreel Esperanto. Naar een autonome ethiek*, De Arbeiderspers, Amsterdam 2007.

¹³⁶ Tibi, Bassam, *Europa ohne Identität? Leitkultur oder Wertebelibigkeit*, 2e Auflage, Siedler, München 2001 (1998).

Europa. Het verloren draagvlak herwinnen¹³⁷

door Frits Bolkestein

Roman Herzog en ik hebben gezamenlijk een artikel ondertekend dat op 15 januari 2010 in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* is verschenen. Het is geschreven door Lüder Gerken, Vorstand des Centrums für Europäische Politik. Het had als titel: ‚Die EU schadet der Europa-Idee‘. De hoofdstelling van het artikel luidt als volgt: ‚Die EU muss die Akzeptanz, die sie bei vielen Bürgern, aber auch in grossen Teilen der Wirtschaft verloren hat, wiedergewinnen.‘ Wij noemden dat ‘eine existentielle Herausforderung’.

Ik ben van mening dat de Europese Unie over haar hoogtepunt heen is, als zij doorgaat op de huidige weg. De diepere oorzaak daarvan is overdaad, die zoals bekend, schaadt. Om dit toe te lichten, wil ik ingaan op de rol van respectievelijk het Europees Parlement, de Europese Commissie en de Muntunie.

Het Europees Parlement leeft in een federale fantasie. De Heer Herzog spreekt hier van ‚ein prinzipielles Missverständnis vom Wesen, Charakter und Zukunft der EU.‘ Het Parlement wil in alles ‘meer Europa’. Soms is dat wenselijk maar lang niet altijd. Bovendien is de Europese bevolking sceptisch. Het Parlement is legitiem, want langs reguliere weg verkozen. Maar het is niet representatief want het vertolkt niet langer de mening van de burgers van Europa. Dit is het democratische tekort: ongekozen bureaucraten hebben veel macht maar kunnen niet door de burgers worden gecontroleerd, omdat het Parlement hun wensen niet weerspiegelt.

Bovendien schendt het Parlement veelvuldig de subsidiariteitsregel, die erop neerkomt dat het zich moet beperken tot zaken die grensoverschrijdende effecten hebben, zodat zij niet door nationale overheden kunnen worden aangepakt. Ik geef als voorbeeld de richtlijn die zelfstandige vrouwen aanspraak op sociale zekerheid wil geven. Kunnen wij dat niet zelf uitmaken?

De fout die steevast wordt gemaakt, is dat elke zaak die belangrijk of wenselijk is, wordt geacht te leiden tot een initiatief van de EU. Maar dat is natuurlijk een non sequitur.

Blijven Parlement en Commissie de subsidiariteitsregel veronachtzamen, zo zei de Heer Herzog zojuist, dan moeten de regeringen van de lidstaten preventief handelen door middel van ‘den Bewussten und planmassigen Einsatz der Vetorechte’.

Het Europees Parlement wil meer geld in een tijd dat iedere minister van financiën krom moet liggen vanwege de bezuinigingen. Dit alleen al geeft aan hoezeer het Parlement onder een kaasstolp leeft, opgesloten in het eigen gelijk. ‘Als wij niet meer geld krijgen,’ wordt dan gezegd, ‘kan de EU de gemeenschappelijke diplomatieke dienst niet opzetten.’ Het Parlement vergeet dat het dit geld binnen de huidige begroting kan vinden. Van het regionale fonds wordt bijvoorbeeld slechts een deel

¹³⁷ Dit artikel is de tekst van mijn toespraak gehouden in de Eerste Kamer ter gelegenheid van het bezoek van de voormalige president van de Bondsrepubliek Duitsland, Roman Herzog ter gelegenheid van de Schumandag op 1 mei 2011.

besteed. Bovendien krijgen ook de rijke lidstaten geld uit dat fonds, wat natuurlijk onzin is. Met het Cohesiefonds is het niet anders. Een derde voorbeeld wordt gevormd door de landbouwwitgaven, die ten dele kunnen worden gerepatrieerd. Het is duidelijk dat een kritische beschouwing van de huidige begroting nog heel wat ruimte zou opleveren.

Nu de Europese Commissie. Die telt 27 leden, voor iedere lidstaat één. Dat zijn er te veel. Sommige commissarissen hebben maar een halve dagtaak, zo niet minder. Maar iedere commissaris wil bekend worden, liefst beroemd. Dat kan alleen als zij initiatieven nemen, nodig of niet. Ik geef een voorbeeld van een volstrekt verkeerd initiatief. De Europese Commissie meent dat de uitkomst van een marktproces niet zo maar mag worden aanvaard. Eerst wil de Commissie weten of consumenten tevreden zijn. Daartoe wil zij enquêteformulieren in zee sturen. Zijn consumenten naar de mening van de Commissie niet tevreden, wil zij kunnen ingrijpen. Dit voorstel is belachelijk want miskent de aard van een marktproces totaal. Als een model van Toyota niet bevalt, zullen consumenten dat model niet kopen en zal Toyota genoopt worden zijn model bij te stellen. De Europese Commissie is daar niet voor nodig.

Het beste medicijn tegen deze overdaad van initiatieven is de Commissie inkrimpen tot het aantal leden dat noodzakelijk is om het dagelijkse bestuur van de Europese Unie te vormen. Volgens mij zijn dat er twaalf.

Het is interessant om op te merken dat de voormalige ambassadeur van Nederland in Bonn, later de Nederlandse vertegenwoordiger in de Veiligheidsraad Peter van Walsum, heeft voorgesteld die Raad in te krimpen tot twaalf leden. Organen waarvan daden worden verwacht, zegt hij, zouden niet meer dan twaalf leden moeten hebben.¹³⁸

Waar zouden de twaalf leden van de Europese Commissie vandaan moeten komen? De internationale politiek geeft een paar voorbeelden. De Veiligheidsraad kent vaste en wisselende leden. Het Internationaal Monetair Fonds kent leden die andere leden vertegenwoordigen. Zo vertegenwoordigt Nederland ondermeer Kazachstan. Een derde voorbeeld is de Europese Investeringsbank, de EIB. Daar wordt één zetel voor de Benelux gereserveerd: vijf jaar voor Nederland, vijf jaar voor België en twee jaar voor Luxemburg. Welk voorbeeld moeten wij volgen?

De EU kent grote en kleine lidstaten. Er zijn zes grote: Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, op een afstand gevolgd door Italië, Spanje en Polen. Zij verdienen alle een vaste zetel. Dan blijven er zes zetels over voor de 21 kleine lidstaten. Hoe die te verdelen, staat dan ter discussie. Misschien geografisch: één zetel voor Scandinavië plus het Balticum, één zetel voor de Benelux, enz.

Ik hoor mensen al mopperen dat dit het verfoeide directorium der groten is. Maar die groten zijn het lang niet altijd eens: zie Irak, zie Libië. Er zal bovendien altijd worden

¹³⁸ *A Hitch Could still Stall the Momentum in Favour of a P-11 UN Security Council.* In: *Financial Times*, 18 April 2005.

geluisterd naar iemand die op welsprekende manier een goed doortimmerd standpunt naar voren brengt.

Indien het dogma van de gelijkheid de EU ertoe brengt om Duitsland op dezelfde wijze te beschouwen als Letland, zal de unie internationaal in stijgende mate als irrelevant worden ervaren.

In hoeverre deze inkrimping mogelijk is, zal moeten blijken. In het bijzonder omdat Ierland is omgekocht met de belofte altijd een eigen commissaris te houden, toen het aarzelde voor het Verdrag van Lissabon te stemmen. Aan de andere kant: eens zullen Kroatië, Servië, Montenegro en Albanië allen lid worden. Allemaal met een commissaris die zich wil bewijzen door initiatieven te nemen? Ik moet er niet aan denken.

Nu ik toch spreek over het aantal lidstaten, moet mij het volgende van het hart. Ik heb de toetreding van acht Oost-Europese landen toegejuicht, omdat ik vond – en vind – dat Boedapest en Praag thuishoren in het hart van Europa. Ik ben veel terughoudender over Bulgarije en Roemenië. Die moesten in 2009 lid worden. Waarom? Omdat de Europese Raad, d.w.z. het gezelschap van regeringsleiders, dat wilde. Hier wreekt zich het feit dat de leden van die Raad geen benul hebben van de manier waarop de EU functioneert. Nu is afgesproken dat bij toekomstige toetredingsonderhandelingen nooit meer een datum zal worden genoemd. Maar nu is het kalf verdrongen. Bulgarije en Roemenië zijn tien jaar te vroeg lid geworden.

En Turkije dan? Het is een moeilijk en omstreden punt. De argumenten tegen de Turkse toetreding liggen voor de hand. Luister naar Helmut Schmidt, zoals weergegeven door Theo Sommer.¹³⁹ Het Turkse welvaartsniveau ligt ver onder het Europese gemiddelde. De Turken behoren tot een geheel andere cultuur. Het conflict om Cyprus is nog lang niet opgelost. Turkije bevindt zich in een proces van reïslamisering. Kortom, een toetreding van Turkije 'würde die Union überfordern. In 2010 schreef hij zelfs: ‚Wenn es zur Aufnahme der Türkei kommt, kann das der Anfang vom Ende der Europäischen Union werden.‘

Dit zijn krasse uitspraken. Ik voeg er nog een argument aan toe. De toetreding van Turkije zal de aandring van Oekraïne om lid van de EU te worden, vergroten. Dat land is Europees dan Turkije. Bovendien heeft het een krachtige advocaat in de regering van Polen, omdat veel Poolssprekenden in Oekraïne wonen doordat Stalin de grenzen naar het westen heeft verschoven. Maar Oekraïne komt natuurlijk niet alleen. Wit-Rusland en Moldova komen dan ook, misschien zelfs met de Kaukasische republieken Georgië, Armenië en Azerbeidzjan. Tezamen met de opvolgerstaten van Joegoslavië zal dat een Europese Unie van zo'n veertig leden geven. Die zal niet 'handlungsfähig' zijn.

Dit zijn belangrijke overwegingen maar er zijn er ook die vóór een Turkse toetreding pleiten. Ik noem er twee die beide sinds de Arabische revoluties zijn ontstaan.

¹³⁹ Sommer, Theo, *Unser Schmidt. Der Staatsmann und der Publizist* (Hoffman und Campe, 2010).

Het zou overdreven zijn over een 'Pax Americana' ten aanzien van de landen ten zuiden van de Middellandse Zee te spreken. Maar het lijkt toch duidelijk dat de Amerikaanse invloed daar stabiliserend heeft gewerkt, zeker ten aanzien van Egypte. Het is niet onwaarschijnlijk dat die invloed gaat afnemen. Turkije is een groot land met een grote bevolking, waarvan de economie snel groeit en dat steeds duidelijker buitenlandpolitieke ambities toont. Men zou zich kunnen indenken dat de huidige EU baat zou hebben bij een intieme band met Turkije, dat een stabiliserende invloed ten zuiden van de Middellandse Zee zou kunnen uitoefenen.

Ik voeg hier nog een argument aan toe dat betrekking heeft op de toestroom van illegalen, nu en vooral in de toekomst. Wij kunnen die toestroom niet 'verkrachten'. De Middellandse Zee valt te patrouilleren. De Grieks-Turkse grens valt niet te bewaken. De Turken hebben nu geen belang om de toestroom van illegalen te beperken. Zij vinden dat dit ons probleem is. Een Turks lidmaatschap van de EU zou waarschijnlijk tot een ander standpunt leiden.

Naar verluidt overwegen de regeringen in Bonn en Parijs het verdrag van Schengen te herzien.¹⁴⁰ De regering in Den Haag zou er verstandig aan doen om zich hierbij aan te sluiten.

Overigens heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg verordonneerd dat illegalen niet naar Griekenland mogen worden uitgezet vanwege de mensonterende toestand daar. Het Hof tast hiermee een basisbeginsel van de interne markt aan, namelijk dat wij mogen uitgaan van de rechtsstatelijkheid van de andere lidstaten. Ik vraag mij af of het Hof zich daarvan bewust is geweest.

Ik merk verder op dat in de Verenigde Staten kandidaat-leden van het Hooggerechtshof worden onderworpen aan de 'Advice and Consent'-procedure van de Senaat. Bij mijn weten bestaat iets dergelijks in Europa niet voor de kandidaat-leden van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. Zou een dergelijke procedure hier niet ook moeten gelden?

Ik kom nu te spreken over de Muntunie. Die is ontstaan op voorspraak van Duitsland en Frankrijk. Maar die twee landen streefden naar doelstellingen die beide on vervuld zijn gebleven. Bondskanselier Helmut Kohl wilde een Europese Politieke Unie en was bereid om de D-Mark daarvoor in te leveren. Op 6 november 1991 zei hij: „Die politische Union ist das unerlässliche Gegenstück zur Wirtschafts- und Währungsunion.”¹⁴¹ Maar die politieke Unie is niet ontstaan en zal er ook niet komen. De Franse doelstelling was – en zal ook altijd blijven – politieke invloed op de Europese Centrale Bank. Maar dat was onaanvaardbaar voor Duitsland en Nederland. Beide protagonisten hebben dus nul op hun rekest gekregen.

Maar deze verschillen van doelstelling werken door. Frankrijk en Duitsland hebben verschillende visies op wat de aard van de Muntunie zou moeten zijn. De Fransen

¹⁴⁰ *Financial Times*, 25-4-2011

¹⁴¹ Issing, Otmar, *Gefahr für die Stabilität*.

willen dat belangrijke economische beslissingen door politici worden genomen met het praktische gevolg dat onevenwichtigheden zouden worden verdeeld over overschotten en tekortlanden en dat de ECB dit zou bespoedigen, Duitsland – hierin gesteund door Nederland – wil dat fundamentele economische besluiten vastliggen in het Verdrag zelf: een onafhankelijke ECB, prioriteit voor prijsstabiliteit, begrotingen in evenwicht en geen ‘bailout’, zodat tekortlanden hun eigen broek moeten ophouden.

De Muntunie lijdt dus aan twee geboortedefecten: ten eerste is er geen centrum dat sancties bindend kan opleggen; en ten tweede is de euro een munt die twee groepen landen met verschillende economische culturen moet verbinden: ‘one size fits all’.

Ik vat samen.

Het Europees Parlement leeft in een federale fantasie en is daardoor niet representatief voor de mensen in het land.

De Europese Commissie is te groot en zou moeten inkrimpen.

De Muntunie lijdt aan geboortedefecten die niet te verhelpen zijn.

We zullen de huidige crisis wel te boven komen. Weliswaar met kleerscheuren maar niettemin. Ik vrees evenwel dat na enige tijd een nieuwe crisis zal volgen want de twee geboortedefecten zullen blijven bestaan.

Een bureaucratisch Europa is een zwak Europa. Ik hoop dat men dit ook in Brussel beseft.

Welk Europa willen wij?

door Edwin Truyens

Een terugblik

*'Certes, j'ai toujours estimé qu'une union européenne même très imparfaite était préférable à point d'union du tout, ne serait-ce que parce qu'elle mettrait fin au cauchemar séculaire des guerres entre la France et l'Allemagne. En outre, aucune raison valable ne me paraissait plaider pour le maintien du morcellement de l'Europe en unités économiques trop petites pour pouvoir vivre convenablement.'*¹⁴² Misschien vinden sommigen dat het van slechte smaak getuigt een bijdrage te openen met een citaat en dan nog wel in het Frans, maar deze zinnen van Hendrik de Man uit 1946 bevatten een kernachtige boodschap die mij zonder omwegen voert naar de kern van de zaak: het liep van bij de start mis met Europa.

Wie mij een beetje kent weet dat ik in mijn studententijd zeer intense contacten had met Edgard Delvo, volgeling van Hendrik de Man tijdens het interbellum in de Belgische Werkliedenpartij (BWP), toegetroten tot de Eenheidsbeweging VNV na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en een collaborateur die tot op het einde geloofde in de noodzaak van een nationaalsocialistische eindoverwinning. Delvo was een theoreticus die zich pas erg laat rekenschap gaf van de misdadigheid van het naziregime, maar daarover gaat het nu niet. Trouw aan het nationale socialisme van Hendrik de Man en Paul-Henri Spaak (die ook gerekend wordt tot de 'founding fathers' van Europa), werkte Edgard Delvo tijdens de oorlog zijn sociaaleconomische ideeën verder uit, o.m. in dialoog met het 'Deutsche Arbeitsfront'. Na de oorlog kreeg hij de rekening gepresenteerd. Hij kon pas in de jaren zeventig als statenloze naar ons land terugkeren. Dank zij Pater Karel van Isacker SJ, kon hij bij, wat toen nog De Nederlandsche Boekhandel heette, zijn *Sociale Collaboratie*¹⁴³ publiceren en als vanzelfsprekend was hiermee het terrein geëffend naar de studentenwereld. Via Delvo leerde ik leven en werk van Hendrik de Man kennen, een socialist die ten onrechte wat in de vergetelheid geraakt is. Denken we alleen nog maar aan zijn *Zur Psychologie des Sozialismus*, waarin hij al in 1926 afrekende met alle fundamenteën van het marxistische gedachtengoed.¹⁴⁴ Vele zogenaamde intellectuelen zouden pas vele decennia later tot hetzelfde inzicht komen.

¹⁴² de Man, Henri, *Au-delà du nationalisme*, Les Editions du Cheval Ailé, Genève, 1946, p. 251.

¹⁴³ Delvo, Edgard, *Sociale Collaboratie*, De Nederlandsche Boekhandel, Kapellen, Antwerpen – Amsterdam, 1975.

¹⁴⁴ De Man schreef dit boek toen hij een academische betrekking uitoefende aan de universiteit van Frankfurt. Een jaar later verscheen het boek in Nederlandse vertaling: Hendrik de Man, *De psychologie*

In het bovenstaande citaat van Hendrik de Man staan de beweegredenen verwoord zoals die worden toegeschreven aan, wat we kunnen noemen de officiële vaders van Europa, waartoe Spaak behoort, maar in de eerste plaats natuurlijk Robert Schuman (1886–1963) en Jean Monnet (1888–1979). Op de webstek van de Europese Unie (www.europa.eu) lezen we over Robert Schuman: *‘Samen met Jean Monnet stelde hij het beroemde Schumanplan op. Op 9 mei 1950 publiceerde hij dit plan en we beschouwen deze datum nu als de geboortedag van de Europese Unie. Zijn voorstel was om de productie van kolen en staal, de belangrijkste grondstoffen voor de wapenindustrie, onder een gemeenschappelijk gezag te plaatsen. Het principe hierachter was dat wie geen controle over de productie van kolen en staal had, geen oorlog meer zou kunnen beginnen.’* Na de lof te hebben gezongen over de kwaliteiten van Jean Monnet als Franse economische adviseur en politicus en als eerste voorzitter van de Hoge Autoriteit van de EGKS, noteert de Europese Unie: *‘We doen Monnet echter tekort wanneer we het alleen hebben over zijn invloed op economisch gebied. Een bekende en veel geciteerde uitspraak van hem was: ‘Wij brengen mensen samen, geen landen.’ De huidige EU-programma’s voor uitwisseling op het gebied van cultuur en onderwijs zijn een voortzetting van die traditie.’*

Wie kan nu enig bezwaar koesteren tegen dergelijke idealistische en bevlogen uitgangspunten? De EGKS werd opgericht in 1952, de Europese Economische Gemeenschap en Euratom volgden in 1957. Toen ik naar de lagere school ging, maakten die drie instellingen al deel uit van de leerstof: het was bijzonder abstract en ver van ons bed, maar we kregen toch te horen dat het een erg kostbaar goed was.

Vele decennia later en ettelijke verdragen verder, is Europa nog altijd een verhaal dat ver van ons bed lijkt, hoewel het in werkelijkheid diep ingrijpt op ons dagelijks leven vaak zonder dat we ons daarvan bewust zijn.

In mijn herinnering is de eerste zegening die ik van Europa mocht ontvangen het feit dat ik op reis niet meer altijd nauwlettend moest nakijken welke voltage men hanteerde vooraleer ik de stekker van mijn scheerapparaat in het stopcontact stak. Zoals iedere Europese burger vind ik het ook bijzonder comfortabel dat ik bij het overschrijden van staatsgrenzen niet meer moet stoppen voor douanecontrole en de invoering van de euro als betaalmiddel maakt reizen onmiskenbaar gemakkelijker, aangezien we niet meer verplicht zijn om vreemde munten te kopen en bovendien niet meer voortdurend moeten omrekenen om prijzen in het buitenland te vergelijken met wat we thuis gewoon zijn. Maar ... over welk Europa hebben we het nu eigenlijk?

Welk Europa?

van het socialisme, Van Loghum Slaterus, Arnhem, 1927. Zie ook mijn bijdrage: *Het nationale socialisme van Hendrik de Man. Overeenkomsten en verschillen met het nationaal-solidarisme van Joris van Severen*, 7de Jaarboek Studiecentrum Joris van Severen, Ieper, 2003, p. 179–204.

Als we over Europa spreken bedoelen we meestal de ‘Europese Unie’ als rechtsopvolger van de bovenvermelde drie instellingen. Toen het nog EEG was, wist misschien nog een meerderheid van de betrokken burgers de eerste zes lidstaten op te sommen. Hoeveel onderdanen van de EU zijn echter nu nog in staat om de 27 lidstaten probleemloos voor de geest te halen?

De ‘Schengenruimte’ (waarbij het niet alleen gaat over de afschaffing van de personencontrole, maar ook over een gemeenschappelijk visumbeleid) was bij het ontstaan op 14 juni 1985 beperkt tot België, Nederland, Luxemburg, Duitsland en Frankrijk (vijf van de zes oorspronkelijke lidstaten van de EEG), maar is intussen uitgebreid tot 22 van de 27 EU-lidstaten plus IJsland, Noorwegen, Zwitserland en Liechtenstein.

De ‘eurozone’ blijft dan weer beperkt tot 17 van de 27 lidstaten (het Verenigd Koninkrijk, Polen, Denemarken en Hongarije bv. spelen hierin niet mee), maar daarnaast wordt die euro dan wel weer gebruikt in Monaco, San Marino, Vaticaanstad, Andorra, Kosovo, Montenegro, de Azoren, de Canarische Eilanden, Frans-Guyana, Guadeloupe, Madeira, Martinique, Mayotte, Réunion, Saint-Pierre et Miquelon.

Op het eerste gezicht zou dit een geruststellend beeld moeten zijn; de staten hebben hun soevereiniteit bewaard en kunnen zelfstandig beslissen of ze met bepaalde projecten wel of niet meedoen. Dit was misschien wel het uitgangspunt van de oorspronkelijke Europese instellingen en strikt genomen bestaat nog altijd de mogelijkheid dat een staat die een verdrag ondertekend heeft dit verdrag opzegt, maar de werkelijkheid is veel minder verheven.

Europa regeert

Wanneer we het hebben over de Europese Unie vormen de verdragen het primaire gemeenschapsrecht. Vervolgens is er echter het secundaire gemeenschapsrecht: verordeningen, richtlijnen, beschikkingen, aanbevelingen en adviezen.¹⁴⁵ Verordeningen zijn op uniforme wijze van toepassing in alle lidstaten, zonder dat ze moeten omgezet worden in nationaal recht. Richtlijnen daarentegen moeten via de organen van de lidstaten in de nationale wetgevingen geïmplementeerd worden. Men kan het draaien of keren hoe men wil, die verordeningen en in mindere mate de richtlijnen impliceren dat de lidstaten een stukje soevereiniteit hebben prijsgegeven: men heeft eenvoudig geen keuze, als Europa bepaalde beslissingen treft.

Zoekend op het internet naar voorbeelden om een en ander te illustreren, stuit ik meteen op een artikel dat op de webstek van *Gazet van Antwerpen* geplaatst is op 16 juni 2008. Onder de titel *Kromme komkommers kunnen voortaan door de Europese beugel*. En niet alleen komkommers, ook bananen mogen weer krommer dan krom

¹⁴⁵ Voor een summier overzicht, zie bv. Stefaan Hermans, *Europa 1993. Wat verandert er voor mij?*, Davidsfonds, Leuven, 1992, p.. 37–39 of de webstek van de Europese Unie: www.europa.eu.

zijn. In het artikel wordt opgemerkt dat de toelaatbare kromming van komkommers en bananen altijd tot het geliefkoosde repertoire van de anti-Europeanen behoorde om te bewijzen dat Europa zich met pietluttigheden bezighoudt. De auteur vervolgt echter dat de verordeningen die kwaliteitsnormen opleggen niet tot stand kwamen op verzoek van de Europese Commissie maar op vraag van producenten en consumenten. Het zou inderdaad nóg gekker geweest zijn dat het initiatief voor zulke idiotieën uitging van de commissieleden zelf. Maar het is ronduit ergerlijk dat ze wel ingegaan zijn op verzoeken in die zin van wat we nu even gemeenzaam de basis zullen noemen. Nu de prijzen gestegen zijn, heeft het geen enkele zin meer om goed voedsel uit de rekken te houden, aldus de commissiewoordvoerder Michael Mann. Er bestaan zo'n 40 verordeningen die bepalen aan welke voorwaarden groenten en fruit van klasse 1 moeten voldoen, waarvan er nu 26 worden afgeschaft. Er blijven wel normen bestaan voor bv. appels, peren, witlof en aardbeien. Het ergste is echter niet dat Europa hiermee inderdaad bewijst zich bezig te houden met pietluttigheden, maar wel dat een extreme vorm van reglementitis veeleer kenmerkend is voor een dictatuur dan voor een democratie.

Men vraagt zich trouwens af waarmee de Europese Unie zich niet inlaat. Toen *De Post* (intussen verengelt tot bpost) een jaar of twee geleden nieuwe afmetingen voor brieven kenbaar maakte en van de ene dag op de andere tal van enveloppen ongeschikt bleken te zijn voor verzending, deelde men mij in het plaatselijke postkantoor mede dat een en ander werd opgelegd door Europa. Ik moet eerlijk bekennen dat ik die regeltjes niet heb kunnen terugvinden, maar er bestaat wel een richtlijn betreffende de interne markt voor postdiensten in de Gemeenschap. Doelstelling is de liberalisering van de postdiensten. Onder dat voorwendsel legt Europa een reeks verplichtingen op aan de lidstaten om ervoor te zorgen dat de gebruikers het recht genieten op een universele dienst *'welke inhoudt dat op alle punten van het grondgebied permanent postdiensten van een bepaalde kwaliteit worden aangeboden tegen prijzen die voor alle gebruikers betaalbaar zijn.'* Vervolgens legt Europa normen op betreffende de tarieven en de doorzichtigheid van de rekeningen, maar ook van de kwaliteit van de dienstverlening (lees: de snelheid waarmee poststukken moeten besteld worden).

Graag geef ik hierna enkele andere recente voorbeelden.

Zelfs al bent u geen specialist in arbeidsrecht of sociale zekerheid, toch weet u wellicht wel dat werknemers in de privésector in België vakantie genieten op basis van de arbeidsprestaties die zij geleverd hebben in het voorgaande kalenderjaar. Ik heb dit altijd een gekke regel gevonden, die in het buitenland zijn gelijke niet kent. En ook ambtenaren in België genieten vakantie op basis van hun prestaties tijdens het lopende jaar. In een advies van 24 november 2011 heeft de Europese Commissie een ultimatum gesteld aan België: de voormelde regel voor de werknemers in de privésector is strijdig met de arbeidstijdrichtlijn en dus diende men binnen de twee maanden de vakantiewetgeving aan te passen, bij gebreke waaraan de EC een procedure kan starten bij het Europees Hof van Justitie. Intussen is die wetgeving nog niet gewijzigd. De uitslag van een procedure is nagenoeg zeker vooraf gekend: België

zal veroordeeld worden en dus gedwongen worden om de wetgeving te wijzigen.¹⁴⁶ Is dit nu werkelijk de taak van Europa?

Op vrijdag 22 juni 2012 verschenen berichten in de media over een arrest van het Hof van Justitie waarbij Spanje veroordeeld werd. De conclusie werd echter onmiddellijk getrokken dat België nog op een ander punt zijn vakantiewetgeving zal moeten aanpassen. Wie ziek wordt tijdens zijn vakantie, neemt ziek verder vakantiedagen op. Mag niet van het Hof: die werknemer is ziek en moet zijn vakantie na de werkherleving nog kunnen opnemen.¹⁴⁷

In september 2011 publiceerde Roger Blanpain een alarmerend bericht omdat de arbeidsrechtbank in Antwerpen een prejudiciële vraag stelde aan het Hof van Justitie die luidt als volgt: schendt het Vlaamse taaldecreet artikel 39 van het EG-verdrag in verband met het vrij verkeer van werknemers, in de mate dat het een onderneming, die gelegen is in het Nederlandse taalgebied oplegt om bij de aanwerving van een werknemer in arbeidsrelaties met een internationaal karakter alle documenten, die betrekking hebben op de arbeidsrelatie op te stellen in het Nederlands op straffe van nietigheid? Blanpain meent van niet, maar het is duidelijk dat, mocht op die vraag bevestigend geantwoord worden, Europa heel wat op de helling plaatst in ons land.¹⁴⁸

In een arrest van 24 mei 2011 besliste het Hof van Justitie dat EU-lidstaten het beroep van notaris niet mogen voorbehouden voor eigen onderdanen, omdat dit een beperking inhoudt van het recht op de vrijheid van vestiging op basis van een verboden discriminatie op grond van nationaliteit.¹⁴⁹

Op de webstek van *De Standaard* verscheen op 24 juni 2012 het bericht dat Europees 'president' Herman van Rompuy wil dat alle landen van de Europese Unie hun pensioenstelsel hervormen. Hij wil het echter niet laten bij aanbevelingen maar de lidstaten verplichten om zich te engageren om hun pensioensystemen binnen een bepaalde tijd te hervormen op een conforme wijze en met een duidelijk objectief.¹⁵⁰

¹⁴⁶ de Wolf, Bike, *Europa verwerpt Belgische vakantiewetgeving*. In: *De Juristenkrant*, nr. 239, 7 december 2011, p. 1 en 16.

¹⁴⁷ *Ziek tijdens vakantie? Verlofdagen niet verloren* – artikel op de webstek van de VRT, www.deredactie.be.

¹⁴⁸ Blanpain, Roger, *Taaldecreet is niet strijdig met vrij verkeer werknemers*. In: *De Juristenkrant*, nr. 234, 28 september 2011, p. 10.

¹⁴⁹ van Elsuweg, Peter, *Nationaliteitsvereiste notaris is in strijd met EU-recht*. In: *De Juristenkrant*, nr. 231, 15 juni 2011, p. 1.

¹⁵⁰ kld, *Van Rompuy wil EU-landen verplichten om pensioenen te hervormen*, www.standaard.be.

Dit zijn maar enkele voorbeelden, links en rechts gesprokkeld in een zeer korte tijdspanne. Anders gezegd, ik zou deze reeks eindeloos kunnen uitbreiden, waardoor de onmiddellijke conclusie zo voor de hand ligt: we zijn nu reeds aan handen en voeten gebonden. Waarover mogen we eigenlijk nog zelf beslissen?

Boven heb ik al de vraag gesteld: over welk Europa hebben we het eigenlijk? Het Europa van de Schengenruimte en dat van de eurozone zijn immers anders samengesteld dan dat van de Europese Unie. We kunnen het ook nog hebben over het Europa van de 'Bolognaverklaring'. Deze is een beginselverklaring over het creëren van een Europese ruimte voor hoger onderwijs, ondertekend door 29 ministers van onderwijs in Bologna op 19 juni 1999. De doelstelling, de bevordering van de mobiliteit in Europa, oogt natuurlijk heel mooi en sluit rechtstreeks aan bij de gevleugelde woorden van Jean Monnet die mensen wilde samenbrengen. Een en ander heeft echter wel tot gevolg dat ook in het hoger onderwijs een eenmakingsproces op gang is gebracht (veruitwendigd o.m. in de bachelor-masterstructuur) met als rechtstreeks gevolg in Nederland en Vlaanderen een verregaande verengelsing van het hoger onderwijs.

Tenslotte is er nog de 'Raad van Europa' en het 'Europees Hof voor de Rechten van de Mens', de bewakers van de naleving van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. De Raad van Europa is in 1949 opgericht en past onmiskenbaar in dezelfde sfeer als die waarin Schuman en Monnet gestart zijn. Met uitzondering van Kazachstan, Wit-Rusland en Vaticaanstad zijn trouwens alle Europese staten lid van deze Raad, Rusland en Turkije inbegrepen. De impact van deze instellingen is niet gering. De Raad van Europa heeft al meer dan eens, ingevolge klachten van Walen of franskiljons, controleurs afgevaardigd in verband met de taaltoestanden in Vlaams-Brabant. Ingrijpender zijn echter de talrijke arresten van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens die rechtstreekse gevolgen hebben in de beleidsruimte van de lidstaten, niet in het minst voor wat betreft het migratie- en asielbeleid. 'België veroordeeld voor blinde doorverwijzing asielzoeker'¹⁵¹ en 'Mensenrechtenhof veroordeelt België voor detentie volwassen asielzoekster'¹⁵² zijn maar twee recente titels in *De Juristenkrant*. Prof. dr. em. Marc Bossuyt, voorzitter van het Belgisch Grondwettelijk Hof, stelt dat het EHRM zijn boekje te buiten gaat¹⁵³ en dr. Dirk Crols heeft het over een 'Gouvernement des juges'¹⁵⁴, maar we kunnen er niet omheen dat de werking van

¹⁵¹ Lavrysen, Laurens, *België veroordeeld voor blinde doorverwijzing asielzoeker*. In: *De Juristenkrant*, nr. 223, 9 februari 2011, pp. 1 en 3.

¹⁵² Smet, Stijn, *Mensenrechtenhof veroordeelt België voor detentie volwassen asielzoekster*. In: *De Juristenkrant*, nr. 243, 8 februari 2012, p. 2.

¹⁵³ de Wit, John, *Het Mensenrechtenhof eigent zich te veel bevoegdheden toe*. In: *De Juristenkrant*, nr. 209, 12 mei 2010, p. 8 – 9.

¹⁵⁴ Crols, Dirk, *Gouvernement des juges*. In: *Kort Manifest*, nr. 190, oktober–november 2011, p. 6 -10.

deze Europese instelling andermaal een beknotting inhoudt van de soevereine beslissingsmacht van de lidstaten.

Kritiek van Frans A.M. Alting von Geusau

Is dit het Europa dat mannen als Monnet, Schuman, De Gasperi en Beyen voor ogen stond? Neen, zegt Frans A.M. Alting von Geusau. Hij ergert zich enerzijds aan de heidense moraal en het agressieve secularisme dat ver afgedwaald is van de christelijke visie van zijn grondleggers, maar anderzijds ook aan de te snelle invoering van de euro, het omarmen van de neoliberale economie en het ontbreken van een gemeenschappelijk doel. Hij stelt dat de grondleggers van Europa geloofden in *'een organische groei op basis van vrijwillige associaties en de geleidelijke overgang van landelijke naar transnationale instellingen'* en pleit voor een federaal Europa: *'Een federatie streeft niet naar centralisatie van de macht, maar vraagt om een verstandige verdeling van bevoegdheden tussen federatie, staten en provincies en steden. Het is dus goed mogelijk dat we in een verenigd Europa minder samen doen dan nu.'*¹⁵⁵

Ik vrees dat em. prof. Alting von Geusau, en samen met hem vele anderen, de vaders van Europa te veel eer aandoen en ik vrees nog meer dat hij wat naïef is met zijn kijk op een federaal Europa.

Groei, groter en meer

Door de eeuwen heen streeft de mens kennelijk altijd naar groei, groter en meer. Na het rijk van Alexander de Grote, volgde het Romeinse Imperium en het rijk van Karel de Grote. Na diens dood in 814 werd het territorium opgesplitst en bleef Europa eeuwen verdeeld, maar we kunnen bezwaarlijk stellen dat de dominerende vorsten niet ieder voor zich gebiedsuitbreiding nastreefden. We hebben echter moeten wachten tot Napoleon en Hitler vooraleer Europa weer grotendeels verenigd werd, zoals voorheen met geweld. Het project dat Schuman en Monnet startten in 1950 was in wezen weinig verschillend van dat van hun gewelddadige voorgangers, zij het dat zij hun doelstelling in vrede én geleidelijk wilden realiseren. Hendrik de Man aarzelde niet om een en ander nuchter en rauw te verwoorden als volgt: *'Pendant les premières phases de cette guerre, alors que les troupes d'Hitler occupaient la moitié du continent européen, on pouvait se demander s'il ne se laisserait pas séduire par l'idée d'une organisation fédérative, où il aurait joué le rôle d'un Charlemagne ou d'un Napoléon ayant réussi; et beaucoup de ceux qui envisageaient alors cette hypothèse semblaient prêts à se dire qu'une Europe unifiée par la force d'un conquérant quel qu'il fût, mais qui serait obligé de s'accomoder d'un régime fédéraliste pour ne pas compromettre sa conquête, était encore préférable à une Europe éternellement menacée de guerres dont elle sortirait de plus en plus ruinée et écartelée... (...) Tout cela n'empêche que l'idée de l'unité politique européenne a sa vertu propre, qui s'est manifestée sous les*

¹⁵⁵ Arons, Ed, *Europa kan nog goed komen*. In: *Katholiek Nieuwsblad*, nr. 23, 8 juni 2012, p. 14.

*formes les plus diverses au cours des siècles jusqu'en 1939, et n'a pas entièrement perdu sa force d'attraction depuis.*¹⁵⁶

Die drang om altijd maar te groeien en grotere entiteiten te creëren, is eigenlijk een merkwaardig fenomeen. Men moet immers vaststellen dat de competenties van de menselijke persoon ontoereikend zijn om grote entiteiten onder controle te houden. In een ietwat grotere onderneming kent persoon A misschien wel zijn eigen job en weet hij precies wat er op zijn bureau belandt, maar vraag hem niet hoe het er organisatorisch aan toegaat in het belendende bureau. Zelfs topmensen in het bedrijf (vroeger directeurs genoemd, vandaag lijken ze als managers meer gewicht in de schaal te leggen), verliezen vaak elke controle op de organisatie van en de processen in hun bedrijf. Desnoods lachen ze hun gebrek aan inzicht weg met de doodoener dat ze geen tijd hebben om zich met dergelijke onbenulligheden bezig te houden. Het is in de politiek precies eender: welke politicus is schrander genoeg om een beleid uit te stippelen voor een staat die het grootste gedeelte van het Europese continent omvat en kan waarmaken dat daarmee ook de verwachtingen en verzuchtingen van elke lokale gemeenschap vervuld zijn?

In theorie beseffen de toppolitici in Europa wel dat dit een onmogelijke opdracht is. Artikel 5, derde alinea van het Verdrag betreffende de Europese Unie luidt als volgt: *'Krachtens het subsidiariteitsbeginsel treedt de Unie in de gebieden die niet onder haar exclusieve bevoegdheid vallen, slechts op indien en voor zover de doelstellingen van het overwogen optreden niet voldoende door de lidstaten op centraal, regionaal of lokaal niveau kunnen worden verwezenlijkt, maar vanwege de omvang of de gevolgen van het overwogen optreden beter door de Unie kunnen worden bereikt.*

De instellingen van de Unie passen het subsidiariteitsbeginsel toe overeenkomstig het protocol betreffende de toepassing van de beginselen van subsidiariteit en evenredigheid. De nationale parlementen zien er volgens de in dat protocol vastgelegde procedure op toe dat het subsidiariteitsbeginsel wordt geëerbiedigd.'

De term 'subsidiariteitsbeginsel' staat vijfmaal vermeld in het Verdrag, waarvan drie keer in de aangehaalde passage. Men kent dus wel het belang ervan, maar u begrijpt onmiddellijk dat er met zo'n wollige tekst als deze niets van in huis komt. Of de politici nu Verhofstadt of Schäuble heten, Hollande of Merkel, Delors of Barroso, ze vinden zichzelf geweldig en proberen zoveel mogelijk macht te concentreren in zo weinig mogelijk handen.

Federalisme

Velen bepleiten een verregaande Europese integratie als een belangrijk goed en stellen dat dit geen afbreuk doet aan het zelfbestuur van de lidstaten, op voorwaarde dat de

¹⁵⁶ de Man, Henri, o.c., p. 250

Europese Unie zich ontwikkelt tot een heuse federale staat. De Verenigde Staten van Amerika gelden nog altijd als het na te streven ideaal.

De intussen betreurde Walter Kunnen was zo iemand en zijn gedachtengang kwam tot uiting in de benaming van zijn organisatie, 'Beweging voor de Verenigde Staten van Europa' en van zijn tijdschrift, *Europa Eén Federaal*.

Hij, en vele anderen met hem, verloren uit het oog dat federalisme een juridische term is die vele ladingen kan dekken en bijgevolg geen enkele garantie biedt voor wat dan ook. De geschiedenis van de onzalige Belgische staat is de perfecte illustratie van deze stelling. Vanaf het begin van de jaren dertig heeft men de onvergeeflijke fout gemaakt om de politieke strijd voor zelfbestuur te voeren onder de vlag van het federalisme. Gedurende een lange tijd was op betogingen de slogan 'Federalisme nu!' te horen. Toen Hugo Schiltz in 1977 overal de boer op ging om het Egmontpact te verdedigen, confronteerde hij zijn publiek steeds met de boodschap: jullie hebben federalisme gewild, welnu met het Egmontpact realiseren wij het federalisme. Strikt juridisch had Schiltz gelijk, maar iedere basismilitant beseftte maar al te goed dat hij gerold werd en dat zelfbestuur nog heel veraf was.

Als politieke stroming ontstaat federalisme meestal daar waar verschillende entiteiten op een aantal beleidsdomeinen willen samenwerken. België is in dit verband atypisch, want men federeert niet, men defedereert. In Europa is er een tendens tot federeren en het proces dat in de jaren vijftig in werking werd gesteld is er een dat beetje bij beetje meer macht toeschuift naar Europa, terwijl de lidstaten worden uitgekleed.

Daarnaast is er echter een opvallend parallellisme tussen België en Europa. In België sleept de politiek zich voort van staatsvorming tot staatsvorming. De staatsstructuur wordt elk decennium een stuk complexer en is momenteel al verworpen tot een onontwarbaar kluwen waarin geen hond nog weet welke entiteit waarvoor bevoegd is. De reden is heel eenvoudig: de politieke partijen die aan het beleid mogen deelnemen, hebben geen concreet einddoel en bovendien neutraliseren de centripetale krachten de centrifugale. Wie de historische ontwikkeling van de Europese Unie analyseert, ziet een gelijkaardig beeld: men bouwt aan een Europese Unie zonder goed te weten waar men wil uitkomen. Sommigen willen een sterk geïntegreerd Europa (de centripetale krachten), de anderen willen de Europese bevoegdheden zo beperkt mogelijk houden (de centrifugale krachten): het resultaat is, ongeacht welk Europa men zelf wil bereiken, ronduit bedroevend.

Terwijl ik deze bijdrage schrijf, zorgde de Europese top van eind juni 2012 voor de proef op de som. Men had met het Europees Noodfonds dat rechtstreeks noodlijdende banken zou ondersteunen het ei van Columbus gevonden, waarmee men de crisis rond de euro eens uit de wereld zou helpen. Rond 17 uur weerklonken de zegebulletins. Er heerste euforie. Maar om middernacht bleef van die euforie niets over, want de economische specialisten wezen op de zwakke plekken van de vermeende oplossing. Vóór de inwerkingtreding van de euro hadden al die economische specialisten nochtans gewaarschuwd: je kunt geen succesvolle monetaire unie realiseren zonder politieke unie. En dus staat men nu voor het dilemma: geven we de beleidsfout toe en

schaffen we de euro opnieuw af of kiezen we voor de vlucht vooruit en realiseren we broksgewijs een politieke unie?

De vrees is dat politieke ijdeltuiten nooit fouten zullen toegeven en dus uiteindelijk zullen kiezen voor de vlucht vooruit. En dan wordt Europa nog meer dan wat het nu reeds is, een België in het kwadraat. Een staat waarin wij niet meer gedomineerd worden door de Walen, maar door de Fransen, de Duitsers en, als ze meedoen tenminste, de Engelsen. Het politieke gewicht van onze Vlaamse (Nederlandse) politici zal altijd onvoldoende zijn om te wegen op het beleid, zodat zelfbestuur meer dan ooit een onbereikbare droom wordt.

Voor of tegen Europa?

Ik ben dus een hartstochtelijk tegenstander van het Europa zoals dit zich sedert 1950 verwerkelijkt. En ik ben het uitdrukkelijk oneens met Frans A.M. Alting von Geusau als hij meent dat we terug moeten naar de uitgangspunten van Schuman, Monnet, e.a., want zij hebben de basis gelegd voor deze Europese ontwikkeling. Ook zij wisten niet wat het einddoel was. Het is een beetje alsof een aannemer zou starten met een bouwwerk, zonder te weten of het nu een woning moet worden, een kerk of een fabriek. Als de zogenaamde 'founding fathers' met hun Europese project in een belangrijke mate de vrede in Europa wilden dienen, dan zou het wel eens kunnen dat zij eigenlijk de kiemen gelegd hebben voor nieuwe gewelddadige conflicten. Naarmate Europa immers meer ingrijpt op het dagelijkse leven van de burgers, kan de ontevredenheid toenemen. Als burgers voor hun ongenoegen geen uitlaatklep vinden via politieke weg, dan ligt het voor de hand dat ongenoegen evolueert naar opstand en geweld.

Ben ik tegen Europa tout court? Neen, integendeel. Ook ik ben ervan overtuigd dat we door samenwerking op Europees niveau zaken kunnen realiseren waar we alleen maar beter van worden. Er moeten echter twee voorafgaande voorwaarden gecreëerd worden om een succesverhaal mogelijk te maken.

Nationalisme

De politici die elkaar verdringen om grenzen tussen de lidstaten te doen verdwijnen en bevoegdheden over te dragen van de lidstaten naar het supranationale niveau Europa (zoals het nu is) of naar de Federale Staat Europa (zoals zij het wensen), zijn uitgerekend diegenen die het meest verhangen zijn aan de onaantastbaarheid van de huidige staatsgrenzen en steeds met misprijzen hebben neergekeken op alles wat ruikt naar nationalisme. Een Europa dat samengesteld is uit België, Spanje, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, enz. kan niet anders zijn dan een Europa dat de volkeren en culturen binnen Europa verdrukt. Als politici werkelijk vernieuwend willen denken, dienen ze de kunstmatige staten van het verleden, die inderdaad zoveel oorlog op dit én op andere continenten veroorzaakten, af te vallen. De protagonisten van Europa zijn trouwens weinig consequent: ze willen niet liever dan Spanje en België uitkleden, maar op het ogenblik dat Catalanen, Basken en Nederlanders (Vlamingen) die staten

willen verlaten, zijn ze de eersten om op de rem te gaan staan. Boven heb ik er al op gewezen dat de stem van ons volk binnen een Federaal Europa samengesteld uit de huidige lidstaten onvoldoende gewicht zal hebben om te wegen op het beleid en zelfs maar om onze belangen veilig te stellen. Hoe moeilijk hebben de Basken het niet gehad om hun identiteit te bewaren binnen grote, centralistische staten zoals Spanje vroeger was en Frankrijk nog altijd is? Maar hoe kunnen diezelfde Basken hun identiteit binnen Europa vrijwaren als ze hun belangen moeten verdedigen via die hun vijandige staten Spanje en Frankrijk? Slechts een Europa dat samengesteld is uit bestuurlijke entiteiten die zoveel als mogelijk gesteund zijn op de organische samenstelling van het continent, kan een vreedzaam en harmonieus Europa zijn. Deze bekommernis leeft ook bij anderen, zoals moge blijken uit het slot van een recensie van een boek van Thierry Baudet: *'Kennelijk is staatkundige eenheid zonder een prepolitieke samenhang niet op afroep verkrijgbaar. Daarom gaf hij zijn proefschrift een motto mee van Paul Scheffer: 'Zonder wij gaat het niet.' En aan dat wij beantwoordt alleen de natiestaat'* Het boek, *De aanval op de natiestaat*, verscheen helaas te laat om het nog te lezen vóór de redactie van dit artikel.¹⁵⁷

Slechts een Europa dat doordrongen is van de nationalistische levensbeschouwing kan een duurzame constructie opleveren. Autonome volkeren die hun cultuur ten volle kunnen ontplooiën, zullen veel gemakkelijker met een open visie kijken naar hun burens en in volle vrijheid bereid zijn tot samenwerking op internationaal niveau. In dit opzicht verschill ik grondig van mening met Hendrik de Man die het kunstmatige patriottisme verkoos boven het natuurlijke nationalisme: *'L'élément positif, c'est ce qui rattache l'individu à la communauté; l'élément négatif, c'est ce qui oppose cette communauté à d'autres. On ne s'écarterait pas trop du vocabulaire courant en parlant, dans le premier cas, de patriotisme, et en réservant le terme nationalisme pour le second.*

*L'émotion qui donne sa force au patriotisme, c'est l'amour de la patrie. Celle qui anime le nationalisme, c'est la volonté de puissance, qui se nourrit de crainte souvent subconsciente, et d'agressivité avouée en guise de compensation.'*¹⁵⁸ Ga maar eens na wat het Franse patriottisme heeft aangericht aan de Occitaanse en Bretonse cultuur.

Subsidiariteit

In de tweede plaats moet het subsidiariteitsbeginsel niet een term zijn die vijf keer vermeld wordt in een verdrag, maar integendeel het centrale beleids criterium van Europa. Het moet de betrachting zijn van Europa om zo weinig mogelijk zelf te doen en

¹⁵⁷ Rijkers, Henk, *Lang leve de natiestaat*. In: *Katholiek Nieuwsblad*, nr. 26, 29 juni 2012, p. 7 – recensie van Thierry Baudet, *De aanval op de natiestaat*, Bert Bakker, Amsterdam, 2012, 456 p.

¹⁵⁸ de Man, Henri, o.c., p. 151

zoveel mogelijk over te laten aan de volkeren die er deel van uitmaken. Waarom denkt men dat schaalvergroting overal en altijd het tovermiddel is voor meer en beter? Aandeelhouders en managers hopen natuurlijk nog meer te verdienen, wanneer hun vennootschappen in steeds meer landen actief zijn, nog meer personeel tewerkstellen, nog meer produceren en dus nog meer verkopen. Tegelijk neemt de kwaliteit van de verkochte producten soms eerst toe, maar nadien af, krijgt de dienstverlening zware klappen als rechtstreeks gevolg van de schaalvergroting, worden werknemers ongelukkig omdat zij zich niet meer met het bedrijf kunnen identificeren en worden bedrijfsbeslissingen nog slechts getroffen tegen de achtergrond van winst- en verliescijfers, met totale verwaarlozing van de menselijke belangen, zowel die van de werknemers als die van de consumenten. Het leidt tot het sociologisch merkwaardige fenomeen dat de wereld een dorp geworden is, terwijl mensen meer en meer samenklitten rond hun kerktoren. Neen, niet om naar de eucharistieviering te gaan maar om wat kleinschalig vertier te vinden. Het is niet anders in de politiek. De ogenschijnlijke voordelen van schaalvergroting worden heel gemakkelijk ongedaan gemaakt omdat men op dat hogere niveau elke voeling met plaatselijke toestanden verliest en men zich dus niet realiseert wat de eventueel negatieve gevolgen zijn van beleidsbeslissingen.

Een veel gehoord argument ten gunste van een politieke unie van Europa is dat dit absolute noodzaak is om een tegengewicht te vormen voor de andere machtsblokken, zoals daar zijn de Verenigde Staten, Rusland, China, India en Brazilië. Zou het? Is het niet veeleer zo dat die machtsblokken veel minder homogeen zijn dan meestal wordt aangenomen en dat ook die staten best wat meer rekening zouden houden met hun samenstellende delen? Tot nu toe bereiken ons uit China slechts berichten over opstand van Tibetanen en Oeigoeren, maar China is etnisch heterogeen, zodat een verbodskring niet uitgesloten is naarmate het centrale bestuur zijn greep zal verliezen. En dat zou wel eens vlugger kunnen gebeuren dan men verwacht, zoals het IJzeren Gordijn in 1989 plots verdween en de Sovjet-Unie korte tijd later implodeerde. India mag dan al, in tegenstelling tot China, een democratie zijn, maar ook daar zijn tal van onrusthaarden die aantonen dat deze grote staat een reus is op lemen voeten. De transformatie in de Verenigde Staten voltrekt zich in sneltreinvaart, zodat secessie van deelstaten op termijn minder denkbeeldig is dan men vandaag zou bevroeden. Hendrik de Man wist het al in 1946: *'Le gigantisme est une maladie de notre époque, et l'américanisme n'en représente qu'un stade avancé et exacerbé.'*¹⁵⁹ Spijtig genoeg heeft De Man uit dit juiste inzicht niet de juiste les getrokken, want hij keek op dezelfde verkeerde wijze tegen Europa aan als Schuman en Monnet.

Wat zijn de voordelen als we een bepaalde bevoegdheid overhevelen naar het Europese niveau? Maar wat zijn dan de eventuele negatieve gevolgen op ander gebied? Betekent het bv. niet dat we dan ook andere bevoegdheden op Europees niveau moeten brengen, terwijl we die misschien liever op het niveau van de lidstaten

¹⁵⁹ de Man, Henri, o.c., p. 286.

wilden handhaven? Het antwoord op die vragen vergt telkens opnieuw een grondig onderzoek, vrij van ideologische vooringenomenheid, vooraleer men beleidsbeslissingen treft. Zou men bij een eerlijk voorafgaand onderzoek de euro ingevoerd hebben? Neen, maar men heeft de euro ingevoerd onder druk van diegenen die hem beschouwden als een middel om de Europese politieke unie dichterbij te brengen, zonder dat dit de wil was van de samenstellende delen. Europa is gesteund op enkele principes die als heilig en onaantastbaar worden beschouwd, zoals daar zijn het vrij verkeer van personen en goederen, de vrije concurrentie, privatisering en gelijkheid. Het is hoog tijd dat men al die beginselen van hun heiligheid ontdoet, het concept Europa opnieuw uitvindt en zich eindelijk eens eerlijk afvraagt: wat willen wij nu eigenlijk? Daarvoor zijn politici echter ongeschikt, aangezien zij bijna allen op korte termijn denken, nl. van verkiezing tot verkiezing. Werk voor rechts- en politieke filosofen, uiteraard, maar meer in het algemeen voor al wie nadenkt over politiek en economie.

Europa volgens Plato of volgens Aristoteles?

door Jaak Peeters

De Europese Commissie als feitelijke regering

Volgens E. van Bogaert zijn volgende eigenschappen constitutief voor een soevereine staat: a) het bezit van een eigen, afgescheiden grondgebied; b) er moet een bevolking zijn; c) er moet een eigen, interne rechtsorde zijn; d) er moet een gezag zijn dat namens de staat en volgens de eigen rechtsorde naar buiten kan optreden.¹⁶⁰

Er bestaan wel meer definities, maar deze elementen komen altijd wel op de een of andere manier terug.

De vraag die dan oprijst luidt: is Europa in deze zin een staat?

Vroegere Europese activisten hielden immers vol dat het Europa, dat hen voor ogen stond, een constructie sui generis zou moeten worden. In zijn *Europa voorbij het nulpunt*, in 1975, beschrijft Hendrik Brugmans Europa als het vaderland der vaderlanden. En dichter bij ons, in 1991, heeft Frans Alting von Geusau het over Europa als een stad, waarin plaats is voor allerlei, veelsoortige woningen, voor vrije boekwinkels, kerken en gemeenschapshuizen. Een moderne stad is geen middeleeuwse vesting, verklaart hij, 'er moet orde heersen en op verschillende manieren dient er gezag te worden uitgeoefend (...). Zij zal er belang bij hebben goede verbindingen te onderhouden met andere steden: Amerika en de naties van de Sovjetunie.'¹⁶¹

Wie dit leest stelt zich een Europa voor dat een veilige thuis is, niet alleen voor de individuele mensen maar ook voor de talen, de culturen en de volksgemeenschappen.

En toch leert een nadere lezing van de tekst van von Geusau ons al dat die het heeft over een structuur, die alvast sommige kenmerken van een heuse staat bezit: een afgescheidenheid ten aanzien van een buitenland, een eigen, zij het vrije samenleving, een eigen, intern gezag.

Wat is de toestand vandaag?

Laten we kort zijn.

Europa heeft een eigen munt en een eigen centrale bank. Er wordt onderscheid gemaakt tussen binnengrenzen en buitengrenzen. Er bestaan, naar verluidt, zowat 200.000 bladzijden aan regelgeving. Er is een Europees parlement dat wetgevend optreedt. Er is een minister van buitenlandse zaken en een Hof van Justitie. Al deze instituties zijn officieel opgenomen in het *Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa*.¹⁶² Wie de tekst van dit verdrag leest, zal zich in onmogelijke bochten

¹⁶⁰ van Bogaert, E.R.C., *Volkenrecht*, Elsevier 1973, p. 65.

¹⁶¹ von Geusau, Frans Alting, *De som der delen. Europa voor en na de omwenteling*. Meulenhoff, Amsterdam, 1991.

¹⁶² Zie de tekst uitgegeven door het Bureau van Officiële Publicaties der Europese Gemeenschappen, Luxemburg 2003.

moeten wringen wil hij volhouden dat dit géén grondslagleggende tekst is voor een moderne staat.

Op het vlak van de begrotingsregels – het heikele punt van het ogenblik – hebben de regels van de Europese Unie voorrang op de nationale grondwet.¹⁶³ Douane, visserij, handelspolitiek, mededingingsbeleid zijn exclusieve uniebevoegdheden. Voor sociaal en economisch beleid, milieu, consumentenzaken, vervoer en energie heeft de Unie een dikke vinger in de pap. Zelfs voor bevoegdheden die in het Belgische systeem volledig aan de deelstaten zijn toegewezen en makkelijk als persoonsgebonden kunnen worden opgevat, mag de Europese Unie zich in het debat mengen: onderwijs, volksgezondheid, cultuur, toerisme. De vraag is wat er nog rest voor de andere overheden.

De waarheid is dat, naar analogie, de bevoegdheden van de Europese Unie veel verder gaan dan die van de Belgische federale staat ten aanzien van diens deelstaten.

De praktijk is er ook naar.

Nadat Rik van Cauwelaert al in december 2011 had geschreven dat het federale parlement een groot deel van zijn controle over de begroting en dus de uitvoerende macht verliest, bleken de bemoeienissen van de bevoegde eurocommissaris naar aanleiding van de voorstelling van de nieuwe Belgische begroting voor 2012 zelfs bij de socialisten aanleiding tot wrevel te geven. Op 22 januari 2012 verklaarde de kersverse Belgische premier Di Rupo dat Europa zich niet te veel moet bemoeien met de manier waarop België de Europese doelstellingen wil bereiken. Van Cauwelaert vergeleek die Europese bemoeiingen in een radio-interview eens met een instantie die bepaalt dat je de 100 meter in minder dan 10 seconden moet afleggen. Er blijft dan echt niet veel beleidsruimte meer over. Maar kennelijk bemoeit Europa zich ook nog met de manier waarop je die 10 seconden moet halen: althans dat is de teneur van de wrevel van Di Rupo.

Over wat er sindsdien met Griekenland is gebeurd, is al veel inkt gevloeid. Doch het is duidelijk dat sommige uitspraken van de Europese Commissie veel weg hebben van een 'Diktat', uitgevaardigd door een bezettende macht aan een ondergeschikt bestuur. En er is weinig twijfel over dat de nieuwe Italiaanse premier, Mario Monti, een technocraat is die door Europa daar geposteerd werd. Op 7 juni 2012 verklaarde de Belgische minister van financiën, Vanackere, voor de radio dat hij het betreunde dat de pers al had uitgebracht dat België tien miljard méér schuldenlast op zich zou nemen voor de redding van Dexia, want dat hij nog niet wist wat de Europese Commissie 'daarvan zou vinden' – lees: of die dat zou goedkeuren.

Intussen opereert de Europese Unie onder eigen vlag in de Somalische wateren. De officieren van de deelnemende schepen zijn getooid met het Europese embleem. De EU betaalt een trainingskamp dat 3000 Somalische soldaten opleidt.¹⁶⁴ Europa betaalde een nieuwe kademuur in Paramaribo. Datzelfde Europa nam op 9 mei 2012 deel aan de vergadering van de G8 in Camp David, met als afgevaardigden de zichzelf

¹⁶³ van Cauwelaert, Rik, *Oud nieuws*. Knack, 7 maart 2012.

¹⁶⁴ *De Groene Amsterdammer*, 17 mei 2012.

president noemde Van Rompuy en commissievoorzitter Barroso. De Europese Unie zegt zelf in haar eigen presentaties dat ze diplomatieke betrekkingen onderhoudt met zowat alle landen in de wereld. Ook in Afghanistan is de Unie actief: al op 16 november 2005 werd een zgn. 'Joint Declaration' aangenomen, waarbij Europa verklaart Afghanistan te zullen helpen in de evolutie naar een moderne rechtstaat.

Kortom: het is moeilijk te ontkennen dat de Europese Unie een echte staat is en helemaal geen constructie 'sui generis'. Het kan zijn dat de leiders van de nationale staten dit alles niet zo bedoelen, maar in dat geval is het een feit dat Europa de macht 'grijpt'.

Wat de bevolking denkt

En de bevolking? Wat vindt die van dit alles? Heeft die ooit beslist dat dit alles mag plaatsvinden? Heel vaak weten de mensen niet eens waar Europa zoal mee bezig is. Maar dat Europa een niet al te beste pers heeft, weet inmiddels zowat iedereen. In landen waar kies'recht' bestaat, ligt de opkomst voor de verkiezing van een Europees Parlement altijd aanzienlijk lager dan die voor het nationale parlement. Zo bedroeg in 2009 de opkomst in Nederland 36,8% voor het europarlement en bij de nationale verkiezingen in 2010 75,4%.

Europa staat voor verspilling, bemoeizucht en onverantwoord hoge lonen voor zijn eigen personeel. Het gaat zelfs zover dat een aantal lidstaten naar de rechter stapte omdat Europa zijn ambtenaren te veel betaalt.¹⁶⁵

Nu er economische en financiële problemen zijn en ieders persoonlijke spaarcenten helemaal niet zo veilig blijken te zijn, hoort men her en der al eens zeggen dat men zich toch beter voelde bij de oude munten. De financiële escapades van Electrabel zitten duizenden dwars. Die weten drommels goed dat Electrabel in Franse handen is en dat deze toestand mede door het bestaan van de Europese constructie mogelijk werd. Europa wordt dus niet zonder meer ervaren als een vergroting van de veiligheid, temeer daar het openstellen van de grenzen met Oost-Europa een toevloed van Oost-Europeanen naar het westen heeft veroorzaakt. De mensen verbinden de objectief bevestigde toeneming van de inbraken met het openstellen van deze grenzen.¹⁶⁶

De gebeurtenissen rondom de problemen van Griekenland en de arrogante en halsstarrige houding van de Europese Commissie maakt velen ongerust over de houding die deze Commissie zou aannemen als wijzelf in de problemen zouden raken. Europa is geen veilig nest, maar wordt eerder ervaren als een gevaar, een tegenstander waarvoor men op zijn hoede moet zijn. Europa is niet 'van ons', maar van 'hen', van een elite, die na een Nederlands 'Nee' van 61,5% tegen het grondwettelijke verdrag dat verdrag toch doorduwt. Of die de neenstemmende Ieren intens gaat

¹⁶⁵ *Het Nieuwsblad*, 21 mei 2012.

¹⁶⁶ Deze toeneming werd recent bevestigd door een politieofficier. Het weekblad *Knack* maakte er begin juni 2012 zelfs zijn hoofdthema van.

bewerken, hen vervolgens verplicht tot een nieuwe stemming en hen ertoe dwingt dat verdrag alsnog te aanvaarden.

Er is geen Europees WIJ. Er is een nationaal of zelfs regionaal WIJ en een Europees ZIJ. In een wereld waarin 'de politiek' sowieso al niet geloofd wordt – soms terecht, dunkt me – zit een Europa, dat per definitie al moeilijk contact kan krijgen met de bevolking, hier hopeloos in de problemen.

Koelen zonder blazen?

Wat nu? Europa opdoeken en alle initiatief opnieuw in de handen van de nationale staten geven? Deze optie zou aantrekkelijk kunnen zijn voor een gemeenschap zoals de Vlaamse, die het succesrijke Singaporese voorbeeld zou kunnen navolgen. Vlaanderen zou immers geen bedreiging vormen voor zijn burens en kan dus door de mazen van het net glippen. Maar voor landen als Duitsland of Frankrijk zit een dergelijke positie er niet in. Bovendien gelooft niemand dat Europa de in zijn schoot opgenomen volken de vrijheid zou gunnen, wetend dat zulks wel eens aanstekelijk zou kunnen werken: de argumentatie van de heersers van alle tijden.

Anderen geloven dat de tijd wel verkoeling zal brengen. Doorbijten is hun devies. Mettertijd zal Europa in de geesten postvatten en stilaan de plaats van de naties gaan innemen. Denk maar aan de euro: voor kinderen is de euro heel gewoon. Wereldwijd bewijzen de feiten dat zulke ideeën op z'n zachtst riskant zijn. Zelfs wetenschappers die verre van positief staan tegenover nationalisme, zoals de Turkse hoogleraar Umut Ozkirimli, erkennen dat de huidige naties diepe wortels in het verleden hebben en dat allerlei vormen van collectieve en culturele identiteiten ook al in de premoderne tijd bestonden.¹⁶⁷ De moderne psychologie leert ons dat een poging om identiteiten uit te wissen niet alleen verzet uitlokt, doch ze zelfs kan versterken.¹⁶⁸ En de feiten zijn duidelijk: ondanks bijna twee eeuwen 'Belgische vaderlandse geschiedenis' – het begint al in de kleuterklas, waar onze dreumesen leren over 'onze vorsten', jawel: ook nog in de eenentwintigste eeuw - is 'Vlaanderen' in de geesten steeds meer ruimte aan het innemen. Ook de oude loyaliteiten, zoals de Brabantse en de Limburgse, zijn helemaal niet weggesleten.

Het koelen zonder blazen lijkt daarom nogal simplistisch. Er hoort duidelijk beter te worden nagedacht.

Dus bestaat er maar één mogelijkheid om een evenwichtige toekomst voor te bereiden. Deze mogelijkheid bestaat erin zich ten gronde te bezinnen over de grondslagen van de huidige Europese constructie en correcties aan te brengen aan de fundamenten zelf van het gebouw.

¹⁶⁷ Ozkirimli, Umut, *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan, 2010, p. 214.

¹⁶⁸ Ik verwijs hierbij naar het debat over de hoofddoeken. Voorts is ook de geschiedenis van de joden heel leerzaam.

Dat lijkt een nogal boud standpunt, waarbij het doorbijten tot de pijn vanzelf overgaat en Europa op den duur wel verschijnt dan nog aantrekkelijker lijkt. Er is dus meer argumentatie nodig om uit te leggen waarom deze laatste weg heilloos is.

Centraal staat hierbij dan de vraag hoe de bevolking zou reageren als men toch zou doorduwen: de politiek dus van 'het zal wel koelen zonder blazen', oftewel het voldongen feit.

Het is namelijk verre van zeker dat het inderdaad zonder blazen zal koelen. De kans is namelijk groot dat de bevolking 'populistisch' reageert. Nu al ontstaat er in Beieren een eurosceptische partij.¹⁶⁹ Populisme wordt als iets verwerpelijk voorgesteld, maar of die kwalificatie correct is, is verre van zeker. Ludo Abicht kwam in een recente monografie op voor een bepaald soort 'populisme'.¹⁷⁰

Joop van Holsteyn en Cas Mudde wijzen erop dat Europa van geen kant democratisch kan genoemd worden: 'Is de Europese Unie in opzet niet-democratisch van structuur, naast die structuur draagt het proces dat zich binnen en tussen de Europese instituties afspeelt een weinig democratisch karakter.'¹⁷¹ Zulks geeft mede aanleiding tot het afkalven van het geloof in de politieke klasse – de dragers van Europa. De modale mens voelt immers echt wel aan wat er aan de hand is. Men mag het oordeelsvermogen van de hedendaagse mens ook niet onderschatten, in deze tijd van leerplicht tot achttien. Dat heeft een nog grotere onvoorspelbaarheid tot gevolg.

Zelfs in een situatie waar Europa nog altijd de schijn kan ophouden dat de nationale staat overeind blijft, wint de Nederlandse PVV onder Geert Wilders de verkiezingen op één been. Natuurlijk dobbert die partij op de baren die door een ander heikel punt zijn veroorzaakt: de massale immigratie, die vele autochtonen het gevoel doet krijgen in een vreemd land terecht te zijn gekomen. En toch. Wilders vat zijn verkiezingsprogramma aan met een verwijzing naar het *Plakkaat van Verlatinghe* tegen de 'koning van Hispanien'. Nederland is geboren uit een vrijheidsstrijd, schrijft hij. Hij beschrijft de Europese Unie als een bedreiging voor de democratie. 'De EU gaat steeds meer lijken op de oude Sovjet-Unie,' verklaart hij.¹⁷² Europa is de vijand.

Wat men daarover ook moge denken: zulke toestanden scheppen onbehagen en roepen vervreemdingsgevoelens op. Mensen gaan op zoek naar de schuldigen hiervoor en vinden die vanzelfsprekend alleen maar bij de sinds lange tijd regerende politici. Die bevolken ook de Europese gremia. Men keert zich dan vervolgens af van het hele politieke wereldje. Sommigen, zoals Rob Riemen,¹⁷³ doen daar meesmuilend over, maar dat is onterecht. Het is een door-en-door menselijke reactie, en bijvoorbeeld ten aanzien van de immigratie had die met een verstandig beleid kunnen voorkomen worden. We moeten nu goed tot ons laten doordringen dat een Europa,

¹⁶⁹ *De Volkskrant*, 9 juni 2012.

¹⁷⁰ Abicht, Ludo, *Gewoon volk eerst*. Houtekiet, 2012.

¹⁷¹ van Holsteyn, Joop en Cas Mudde, *Democratie in verval?* Boom, 2003, p. 167.

¹⁷² Zie www.pvv.nl/index.php/visie/verkiezingsprogramma/html.

¹⁷³ Riemen, Rob, *Adel van de geest*. Atlas, 2009.

dat zich opstelt op de manier zoals hierboven beschreven,¹⁷⁴ zich daardoor langs de kant van diegenen opstelt, die nu door de bevolking met de vinger worden gewezen.

Dat gegeven laat zien dat de fundamentele uitgangspositie van de leidende Europese kringen fout zit. Louter politiek gesproken is het immers zeer onverstandig om zich compleet tegen het gevoel van de massa van de bevolking op te stellen. Wie dat wél doet, riskeert niet alleen mee onder de drek te komen zitten, maar draagt ertoe bij de spanningen in de samenleving, het onbehagen en het ongenoegen op te drijven. In een tijd dan mensen niet langer in zending en missie geloven, moet men evenmin verwachten dat ze zich kritiekloos achter leiders zullen scharen en hen volgen in alles wat die voorstellen. De twintigste eeuw heeft alvast geleerd dat zulke slaafse houding onverstandig is. Men doet er dus goed aan om daar dan ook maar niet op te rekenen.

Daar komt nog bovenop dat als een verdere ‘verdieping’ van Europa wordt doorgeduwd zoals onder meer Merkel dat wil, er een Europa met twee snelheden zal ontstaan, waarbij het Noorden het zuiden financieel moet onderhouden. Zodoende zou een België-in-het-groot ontstaan, met Duitsland in de positie van Vlaanderen, dixit Derk-Jan Eppink op een congres van de Vlaamse Volksbeweging in Gent op 6 juni 2012. De reacties laten zich makkelijk voorspellen.

Wat van dit alles de uiteindelijke gevolgen zijn, valt niet te voorspellen. Doch het leidt geen twijfel dat als bovenop dit alles zich nog eens een echt zware economische crisis komt vestigen, de term ‘prerevolutionair’¹⁷⁵ niet misplaatst is.

Wat is hier eigenlijk gaande?

Ik geloof dat de zaak veel dieper zit dan velen onder ons geneigd zijn aan te nemen – politici op de eerste plaats. Een tipje van de sluier wordt opgelicht door van op afstand te kijken naar het overdadige verwijzen door de eurofilie naar Karel de Grote (Charlemagne). Diens rijk zou namelijk tot voorbeeld van de huidige Europeanen moeten gesteld worden. Los van het feit dat de manier waarop deze kerel de macht greep en uitoefende niet bepaald verdient tot voorbeeld gesteld te worden,¹⁷⁶ schijnt men niet te beseffen dat Charlemagne zichzelf veeleer zag als een nieuwsoortig Romeins keizer. De invallende Germanen beschouwden immers de Romeinse beschaving als superieur. Het is bekend dat vele Germanen hun kinderen lieten verlatijnsen. De weinig geordende Germaanse stammen hadden bovendien behoefte aan een efficiëntere organisatie en die vonden zij bij de Romeinen.

Wie dus te kennen geeft dat hedendaags Europa een kopie zou moeten zijn van het rijk van Karel de Grote, moet dan ook erkennen dat het Romeinse Rijk zijn ware grote voorbeeld is. Maar is de wereld waarin die Romeinen leefden nog actueel? Meer zelfs: is hij nog wenselijk? De Engelse hoogleraar David Miller geeft ons alvast het antwoord

¹⁷⁴ Ook het boek van Derk-Jan Eppink (*De Europese mandarijnen*. Lannoo, 2007) is illustratief.

¹⁷⁵ Dat is de kwalificatie die door bedrijven wordt gegeven aan landen met een zeer hoge werkloosheidsgraad.

¹⁷⁶ Ik verwijst naar zijn moordpartijen op de Saksen.

op de laatste vraag: een moderne menselijke gemeenschap vereist een bewuste, geëngageerde bevolking. Mensen die weten dat ze samen een gemeenschap vormen en die voor de verdere toekomst vorm willen geven. Een dergelijke gemeenschap wordt samengehouden door banden van nationale solidariteit, het gemeenschappelijke maatschappelijke debat, de gelijkloop van discussiepunten, de keuze voor gemeenschappelijke principes en het respect voor de kenmerken van de etnische groep waartoe men behoort.¹⁷⁷

De waarheid is even simpel als hard: de wereld van Karel de Grote bestaat in deze tijd van emancipatie niet meer. Het Romeinse Rijk is verbrokken tot een hele rist etnische groepen, waarvan sommige wortels hebben tot ver voor de Romeinse tijd.¹⁷⁸ Ze zijn minstens even eerbiedwaardig als het rijk van Karel de Grote zelf. Welk argument voeren we aan om het maatschappelijke leven en de cultuur in het Vlaanderen van de veertiende eeuw minder te achten dan de eenheidsidee van het Karolingische Rijk, die vooral een kleine bovenlaag genoeg deed?¹⁷⁹

We moeten stilaan leren aanvaarden dat democratie betekent: ‘deimos kratein’ en dat we geen politieke constructies mogen maken, waarin miljoenen mensen en hele volken opgesloten zitten als in een carcan, uitgaande van een beeldvorming uit een wereld die lang vervlogen is en dus tégen de beeldvorming van grote bevolkingsdelen in. Dat is het nochtans wat Europa de hele tijd doet – althans: het doet alles wat mogelijk is om die indruk te doen postvatten.

De kern van dit politieke probleem werd onlangs door Hans Magnus Enzesberger op de hem eigen heldere manier geformuleerd. Ik laat hier een lang citaat volgen. Het is een gefingeerd gesprek tussen een hoge eurocraat (hier A) en Hans Magnus Enzesberger (hier B).

‘A: Een teken dat we nog aan het begin staan. De Unie is nog erg jong. Historisch gezien betekent zestig jaar slechts een intermezzo; en waar u vaak – terecht – over klaagt, zijn de dwalingen en de verwarringen van haar adolescentie, of zelfs van haar puberteit.

B: Of symptomen van aderverkalking.

A: U doet ons onrecht. U hebt het altijd over Brussel. Is het mogelijk dat u aan een zekere anti-institutionele kwaal lijdt?

(...)

B: (...) Wat ik uit mijn zak haal, is een klein zwart boekje. Een notitieboekje, een agenda, een adresboekje. Aan zo’n simpel ding, dat je in ieder huishouden aantreft, kun je de ware stand van de Europese integratie aflezen. (...) Telefoons kunnen tegenwoordig alles en die komen ervoor in de plaats. De een weet daardoor hoe hij de Poolse stukadoor kan bereiken als zich in het plafond scheurtjes vertonen; de ander

¹⁷⁷ Miller, David, *Citizenship and National Identity*. Polity Press, 2005, passim.

¹⁷⁸ Interessante beschouwingen in dit verband vindt men bij Smith, Anthony, *National Identity*. Penguin, 1991. Merkwaardig is ook: van den Berghe, Pierre, *The Ethnic Phenomenon*. Elsevier, 1981.

¹⁷⁹ Het volk leefde immers zijn leven, zoals altijd al.

verstopt het nummer van zijn heimelijke geliefde, die Alice Zimmermans heet en in Amsterdam woont; (...)de derde kent de portier van een klein hotel in Odense. Het wemelt van die notitieboekjes, over heel Europa verspreid, van gescheiden mannen, zomerhuisjes, zakenpartners, kleinkinderen, bankrekeningnummers, leraren en leerlingen, websites muntenverzamelaars, wijnboeren, werksters, automonteurs, tandartsen en zwartwerkers...

A: Hou op, alstublieft! Ik snap wat u bedoelt. Maar u vergeet dat het zonder Europese Unie nooit zover was gekomen.

B: Die heeft het proces versneld en het soepeler doen lopen. Dat is waar. Maar we hebben ons wat de integratie betreft allang onafhankelijk gemaakt van de instanties. Tegenwoordig zijn we door sociale netwerken sterker met elkaar verbonden dan door alle akkoorden die u hier in Brussel tot dusver overeen bent gekomen. Miljoenen contacten zorgen voor wederzijdse afhankelijkheden die zich aan uw controle onttrekken en die u niet tot stand kunt brengen noch verbreken.

(...)

B: De instanties die Europa over één kam scheren en onze leefwereld willen kolonialisieren, zitten ons meer in de weg dan ze ons tot nut zijn. U bent erop uit ons te normeren. Eenheid is goed, maar diversiteit is beter. Alstublieft, laat ons met rust met uw overbodige directieven.¹⁸⁰

Er zit veel wijsheid in deze woorden. Alvast is het duidelijk dat het Europa, waar vele mensen voorstander van zijn, niet het Europa is dat zich in de praktijk voor onze ogen ontwikkelt.

Twee elementen

In deze woorden van Enzesberger zitten twee grote boodschappen verborgen. Ten eerste. Europa: dat zijn de mensen. Europa is geen 'rijk', geen 'imperium'. Het is een verzameling concrete mensen en concrete volkeren. Die eisen respect. Ten tweede. Europa wil van bovenaf normeren en zijn wetten opleggen. Het acht zichzelf 'het hoogste gezag'. Ik geloof nu dat deze twee elementen elkaar al eeuwen in een wederzijdse wurggreep houden. De spanning tussen deze twee vormt, naar mijn oordeel, de kern van het probleem van Europa.

Het gaat hierbij om een existentiële kwestie, een zaak van het in-de-kosmos-zijn. Dat kan, zoals eenieder meteen inziet, op verschillende manieren. Noem het, voor het gemak, het 'levensgevoel'. Ieder volk heeft zijn eigen levensgevoel. Het levensgevoel van de oude Grieken kenmerkte zich door bewondering. Het levensgevoel van de oude Hebreeuwen was dat van een zorgelijkheid, hetzelfde overigens als bij de Germaanse stammen. De zorg immers om het elk jaar toch maar weer vinden van geschikt weiland voor het vee, waarvan het bestaan van de stam afhankelijk was. Te weinig regen

¹⁸⁰ Enzesberger, Hans Magnus, *Het zachte monster Brussel of Europa in de klem*. Cossee essay, 2011, p. 81 e.v.

betekende hongersnood en slecht weer een mislukte oogst. Ook de indianenstammen in de Nieuwe Wereld riepen hun goden aan om regen, zodat de buffels te grazen zouden hebben. In de meer oosterse traditie draagt het levensgevoel een gelatener karakter. Het levensgevoel in onze tijd wordt wellicht nog het scherpst getekend in het schilderij *De Schreeuw* van Edvard Munch. Hier gaat het om de angst, de beleving van het 'Sein zum Tode' ook van Martin Heidegger, een pijnlijk besef van hopeloze geworpenheid van geschoolde mensen in een geseclariseerde wereld. Mensen die door de moderne sterrenkunde doordrongen zijn van de kosmische eenzaamheid van hun thuiswereld: misschien zijn we wel helemaal alleen in deze ontzaglijk uitgestrekte kosmos! Er is ook de beroemde uitspraak van Albert Camus bij de aanvang van zijn *De mythe van Sisyphus*: 'De filosofie kent maar een werkelijk serieus probleem: de zelfmoord'. Het menselijke bestaan lijkt wel sisyphusarbeid: het is zonder zin, absurd, doelloos en zonder hoop. De mens die zijn bestaanszin onttrekt uit het zich verzetten zelf. De nietzscheaanse *Zarathoestra*. 'De enige constante is verandering,' de slagzin van zovele economische goeroes. Dit is een wereld van diepe onrust.

Er loopt, naar mijn aanvoelen, een grote 'rode draad' doorheen de omgang met de menselijke bestaansconditie. De draad is niets anders dan wat beschreven staat op het continuüm dat loopt van diepe, angstige zorgelijkheid naar opgewekte bewondering voor het schouwspel van de ons gegeven kosmos. Aan de grond van ons persoonlijke en collectieve gedrag ligt een van de meest fundamentele keuzen die mensen kunnen maken: zich angstig voor het leven terugtrekken, met als ultiem eindpunt de zelfmoord, of zich met open vizier in datzelfde leven storten.

Parallel met deze tweedeling loopt het continuüm vertrouwen-wantrouwen. Wie angstig is en bezorgd, mist vertrouwen; wie bewonderend naar de wereld kijkt, is geneigd vertrouwen te schenken.

De 'politieke' pendant van dit existentiële basisaanvoelen valt vervolgens ook als een continuüm te omschrijven.

Aan de ene kant is er de gevoelde noodzaak om alles onder controle te houden. Hier uit zich een fundamenteel wantrouwen. Omdat niets zeker is en alles ongeloofwaardig, kan er niet genoeg worden gecontroleerd en geregeld. Aan de andere kant toont zich het vertrouwen in de goede krachten in de mensen en het geloof in het vrije zelfbeschikkingsrecht. Omdat mensen vertrouwen waard zijn, moet men hen hun gang laten gaan. Men kan ervan op aan dat het uiteindelijk wel goed zal uitdraaien.

Deze tweedeling is vrij radicaal: je kunt niet tegelijk wantrouwig zijn en toch in hetzelfde vertrouwen hebben.

Dit nu zijn de twee dimensies die in de Europese beschaving altijd tegenover elkaar hebben gestaan.

Bovendien heeft zich sinds Plato een merkwaardige hersenkronkel in de westerse geesten genesteld: de idee namelijk dat wat algemener is, daardoor ook hoger is. Europa is algemener en dus 'hoger'. Dat is toch vreemd? Het begrip 'hoger' komt immers uit de wereld van de waarden, de ethiek zeg maar. Iets 'algemeen' of 'specifiek' noemen, heeft vandoen met het toekennen van een hoeveelheid

begripsinhoud en hoort thuis in de sfeer van de logica. Het is geen morele categorie. Het is dus zonder zin om, per definitie, datgene wat algemener is daarom waardevoller te achten dan wat specifiek is.¹⁸¹ Maar de wantrouwende macht wil zoveel mogelijk macht en grijpt meteen naar het algemene om zodoende alles te hebben.

Plato versus Aristoteles

De naam Plato is daarmee gevallen. Plato is de filosoof van het tekortschieten. Aristoteles aanvaardt dit tekortschieten als een kans om te ontwikkelen. Voor de ene is het eeuwigdurende, het hoogste, het algemene het ijkpunt; voor de andere is de werkelijkheid van het leven het uitgangspunt.

Deze botte bewering vraagt vanzelfsprekend nadere uitwerking. Vooraf moet ik bovendien zeggen dat de filosofie van Aristoteles door sommigen opgevat werd als een lange dialoog met Plato. In ieder geval beweegt de filosofie van Aristoteles zich binnen de krijtlijnen die door Plato werden getrokken.¹⁸² Ik laat in het midden of dat klopt. Ik zal hier in ieder geval Plato en Aristoteles behandelen als twee tegengestelden. Ze symboliseren naar mijn oordeel de twee grote hierboven aangewezen strekkingen en vormen er een filosofische weergave van.

De Oude Grieken hadden het moeilijk met de vergankelijkheid der dingen. In *De Staatsman* schrijft Plato: 'Altijd volgens dezelfde verhoudingen en op dezelfde manier blijven, altijd identiek zijn, is een voorrecht dat slechts aan het allergoddelijkste toekomt.'¹⁸³ Dat was een algemeen Grieks aanvoelen: voor vele Grieken kon datgene wat veranderlijk is, niet 'echt' zijn. Het veranderlijke en vergankelijke kon niet de ware wereld zijn. Vandaar dat sommige commentatoren schrijven dat het probleem van de aard van de werkelijkheid hét grote probleem van de Griekse filosofie is.¹⁸⁴ En in de *Phaedo* schrijft Plato: 'Kijk immers maar: oorlogen, partijtysten, gevechten, 't is alles enkel en alleen te wijten aan het lichaam en zijn begeerten.' En verderop: 'Op die wijze gelouterd, van de dwaasheid van het lichaam bevrijd, zullen we vermoedelijk in het gezelschap verkeren van gelijkaardige wezens en zullen we door onszelf de ganse zuivere werkelijkheid kennen en dat is, naar ik aanneem, de waarheid.'¹⁸⁵ En is het menselijk lichaam niet hét model van vergankelijkheid?

Vervolgens komt Plato, in toepassing van deze inzichten, tot zijn beroemde allegorie van de grot: hij vergelijkt de wereld die wij, mensen, kennen met afspiegelingen van de

¹⁸¹Wie daarover nadenkt komt terecht bij de discussies over het zogeheten sociaal-darwinisme. Zoals bekend was Hitler een voorstander van het sociaal-darwinisme. Zie daarvoor zijn *Mijn Kamp* (Nederlandse vertaling). Kort gezegd: wie een algemene categorie (de Mensheid, het Ras, de Ene Ware Godsdienst) hoger wil plaatsen dan het specifieke (het menselijk individu, de concrete gemeenschap), zal verplicht worden dat specifieke ooit op te offeren. Ik verwijs hiervoor ook naar wat Hans Achterhuis daarover schrijft in zijn *Met alle geweld*, p. 202 e.v. (Uitgeverij Lemniscaat, 2008.)

¹⁸² Schomakers Ben, *De kern van het zijnde. Een inleiding tot de Metafysica van Aristoteles*. Damon, 2005, p. 161.

¹⁸³ Naar de vertaling van Xavier de Win.

¹⁸⁴ Schomakers, Ben, o.c., p. 164.

¹⁸⁵ Plato, verzameld werk. *Phaedo*, 11.

werkelijke wereld op de wand van een grot. Het kringelen van het vuur doet die afspiegelingen onophoudelijk veranderen, maar de beelden die afgespiegeld worden zelf zijn onveranderlijk. Die beelden, die de ware werkelijkheid vormen, noemt Plato 'Ideeën' of 'Vormen'.

In deze orde van gedachten kiest Plato dan ook tegen de democratische staatsvorm, want die legt de macht in de handen van het gemeen, dat zich bezighoudt met de lage dingen. Veeleer wil Plato de macht in de handen geven van filosofen, want die leggen zich toe op de kennis van de ware dingen: de 'Ideeën' of 'Vormen' die hij in zijn grotallegorie heeft beschreven. Het volk daarentegen kijkt naar het schijnsel op de muur.

Hier spreekt inderdaad het grote wantrouwen jegens het volk, het dagelijkse bestaan en het leven zelf. Dat levert immers kwalijke toestanden op (oorlogen, partijtewisten enz.) en moet dus zo goed als mogelijk onder controle van de onveranderlijke Ideeën worden gebracht. Om dat te bereiken is een soort verlichte dictatuur van de filosofen nodig.

Aristoteles worstelt, net als zijn leermeester Plato, met de ware natuur van de dingen. Maar hij staat er helemaal anders tegenover. 'Volgens Aristoteles is de bron van kennis in laatste instantie de waarneming.'¹⁸⁶ Dat is precies het omgekeerde van Plato, voor wie de kennis van veranderlijke dingen geen echte kennis is, doch slechts mening. Aristoteles daarentegen toont zich duidelijk als empirist.

Dat is niet verwonderlijk voor iemand die in zijn vorige leven een verwoede verzamelaar was geweest van sterrenkundige, meteorologische, scheikundige en natuurkundige feiten. Aristoteles was een bioloog met een goede reputatie. Volgens sommigen heeft Aristoteles zelfs experimenten uitgevoerd, maar dat is onduidelijk. Aristoteles was overigens niet de eerste in de wetenschapsbeoefening: hij bouwde voort op het werk van zijn voorgangers en dus past hij in een lange traditie van wetenschapsbeoefening.

Waar Plato als ultieme referentiepunt van de werkelijkheid de Ideeën of Vormen wou voorstellen, verwoordt Aristoteles een verrassend moderne visie op de aard van de dingen. 'Het is duidelijk dat de meeste van de dingen die men als substanties (Ideeën) beschouwt, krachten zijn – zowel de lichaamsdelen van dieren als (...) aarde, vuur en water. Dat vuur bestaat wil zeggen dat bepaalde substanties verbranden en verhitten en de neiging hebben om op te stijgen.'¹⁸⁷ Ook Schomakers geeft aan dit verschil met Plato veel aandacht: 'Maar Aristoteles keek langduriger en aandachtiger naar de natuur en zocht zijn beginpunt iets verder weg, al heeft hij ook de blik van Plato gevolgd en geprobeerd de oorsprong van de algemene identiteit aan te geven. Zijnden, levende wezens, die tot dezelfde soort behoren, komen niet alleen overeen in de zin dat ze over hetzelfde programma¹⁸⁸ en dezelfde mechanismen beschikken, maar ze

¹⁸⁶ Barnes, Johan. *Aristoteles*, De Morgenbibliotheek, 2005, p. 97.

¹⁸⁷ Barnes, Johan. o.c., p. 76.

¹⁸⁸ Aristoteles was van mening dat ieder wezen een eigen, innerlijke sturing bezit, die bv. maakt dat uit een vrucht een kind en uit een kind een volwassene groeit.

verschillen ook en zijn individueel.¹⁸⁹ Aristoteles schenkt derhalve aan de individuele dingen een eigen, intrinsieke waarde en niet een afgeleide, zoals een spiegeling slechts een afgeleide waarde heeft.

Hier verschijnt dan de tweede strekking in het denken van de westerse mens: deze die aandacht geeft aan het eigene van de dingen om die dingen zelf. Uit deze houding spreekt vanzelfsprekend veel meer respect voor die individuele dingen, ook al zijn die veranderlijk, want dat laatste behoort immers tot de kern van hun natuur.

Een en ander laat zich ook aflezen uit Aristoteles' visie op de staat: "Wanneer hetzij een hele familie hetzij een individu in voortreffelijkheid zo buitengewoon is, dat zijn voortreffelijkheid die van ieder ander te boven gaat, dan is het juist dat deze familie of dit individu koning en soeverein is over alle zaken. Maar zulke omstandigheden zijn zeldzaam, en in de praktijk gaf hij (Aristoteles, jp) de voorkeur aan de democratie. 'De opvatting dat de massa – en niet een klein aantal goede mensen – soeverein moet zijn lijkt misschien wel waar te zijn. Want hoewel ieder individu uit de massa afzonderlijk niet een goed mens is, is het toch mogelijk dat zij wanneer zij samenkomen beter zijn, niet als individuen maar gezamenlijk (...).' "¹⁹⁰

Dit is, dunkt me, duidelijk. In tegenstelling tot Plato is Aristoteles wel bereid zijn lot in de handen van de democratische staat te leggen. Hieruit spreekt vertrouwen en geloof in de principiële goedheid van de menselijke natuur.

De hele Europese geschiedenis

Het vergt weinig verbeeldingskracht om een groot deel van de geschiedenis van West-Europa te zien als een onafgebroken worsteling tussen beide strekkingen. Die worsteling werd feller na afloop van de middeleeuwen, toen het oude, vertrouwde wereldbeeld barsten begon te vertonen en de twijfels omtrent de natuur, de kosmos en de plaats van de mens in deze kosmos (weer) oprezen. De christelijke wereldorde had immers de twijfel verjaagd door het instellen van een goddelijke orde, waarin voor iedereen een vaste plaats was voorzien. De aarde en het menselijke leven waren slechts een voorbereiding op het echte leven in de hemel – een verre naklank van de Platonische Ideeënwereld.

Maar de feiten drongen zich op. De ontdekkingen brachten eeuwenoude voorstellingen aan het wankelen. Galilei moest zich verantwoorden omdat hij, mede door zijn ontdekking van de vier grootste manen van Jupiter,¹⁹¹ openlijk het heliocentrische wereldbeeld van Copernicus steunde. Ook de strijd tegen de Albigenzen kan worden opgevat als een afwijzing van verscheidenheid. Idem dito voor de Dertigjarige Oorlog, die eindigde met de Vrede van Westfalen, die stipuleerde dat ieder vorst het recht had om in zijn eigen rijk de godsdienst te kiezen. Het oppergezag van Rome vond bovendien zijn wereldlijke aanvulling in de imperiale dromen van de

¹⁸⁹ Schomakers, Ben, o.c., p. 264.

¹⁹⁰ Barnes, Johan, o.c., p. 133.

¹⁹¹ Ganimedes, Europa, Io, Callisto.

West-Europese heersers. Die meenden dat het nodig was om verschillende volkeren onder één gezag te verenigen. Een dergelijk rijk werd bijvoorbeeld bijeengebracht door de Habsburgers, die grote delen van Europa controleerden en er het oppergezag uitoefenden. En nog onlangs heeft één van de nazaten van diezelfde Habsburgers het recht opgeëist om weer die macht uit te oefenen.¹⁹²

Tegenover deze unificerende krachten hebben altijd de krachten van de diversiteit gestaan. Ze vonden hun hoogtepunten in de Renaissance, waar de mens als zodanig weer in het centrum kwam en in de Verlichting, waar de menselijke Rede als de hoogste instantie werd vereerd. Men kent de beroemde uitspraak van Immanuel Kant: 'Sapere aude!' Durf te denken! 'Verlichting is het uittreden van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft. Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen!' Een fellere illustratie van het geloof in de krachten van de individuele menselijke persoon valt moeilijk te bedenken. In de wereld van de religie kan de opkomst van het protestantisme worden opgevat als een opstand tegen het gezag van Rome. De ontplooiing van de etnische groepen vanaf de achttiende eeuw valt eveneens in deze categorie van ontwikkelingen.

Correctie

Wie het ooit heeft gezegd, weet ik niet meer, maar iemand zei ooit eens dat Europa vooral een idee is. Europa is iets mythisch, ja zelfs iets mystieks. Het feitelijke Europa echter is diversiteit. Eenheid in verscheidenheid. Niet de eenheid komt eerst. De eenheid zit in de samenhang van wat divers is. De diversiteit komt dus eerst. Dat kan niet anders, want je kunt pas eenheid brengen als er vooraf al verscheidenheid is. Zodoende zou men kunnen zeggen dat er twee Europa's bestaan: dat van de eenheid; het andere is dat van de feitelijk bestaande, van elkaar onderscheiden gemeenschappen en volkeren.

De beide Europa's vragen een andere politieke aanpak. Het Europa van de eenheid vergt het leggen van de aandacht op wat Europa tot Europa maakt. Het feitelijk bestaande Europa gaat uit van zijn verscheidenheid en dus van zijn verschillen en vrijheden. Het is niet moeilijk in de beide aanpakken het politieke equivalent van de twee grote boven beschreven strekkingen in de Europese geschiedenis te zien.

De ontwikkelingen van de laatste duizend jaren hebben echter de noodzaak versterkt om de diversiteit centraal te stellen. De etnische groepen bestaan nu eenmaal en ze vormen een grote waarde. Europa onder een centraal oppergezag brengen vereist noodzakelijk een hele rist gelijkschakelingen en 'harmonisering'. Daartoe moet men de diversiteit inperken en dat wordt dan beleefd als een inbreuk op de eigen identiteit.

Aan de andere kant kan de klemtoon niet alleen op de diversiteit liggen. Dat komt niet omdat het afzonderlijke politieke bestaan van naties als zodanig tot conflicten zou

¹⁹² *De Standaard*, 16/9/2009.

leiden zoals sommigen nog steeds voorhouden,¹⁹³ maar omdat de in omvang beperkte Europese volkeren elkaar nodig hebben in deze globaliserende wereld.

Maar door dit alles zo te zeggen, dringt zich tegelijk een duidelijke morele orde op: éérst komt het feitelijk bestaande, het individuele ik, het individuele volk. Op de achtergrond, als ondersteuning en als ultiem vangnet, is er de eenheid: Europa.

De waarheid is dat deze orde vandaag de dag dreigt omgekeerd te worden. Als dat gebeurt, kan de aldus ontstane orde alleen door een of andere vorm van verlicht despotisme in stand worden gehouden, want dan zullen de oude spanningen oprijzen. Daarmee zou tegelijk een zware slag worden toegebracht aan de wellicht freestte verovering van de westerse wereld: de politieke democratie. Wie de eenheid boven de verscheidenheid wil stellen, vindt hiervoor argumenten bij de vleet: in allerhande feiten en gebeurtenissen, die het wantrouwen tegen het afzonderlijke bevestigen. De meeste politieke feiten laten zich immers op vele manieren interpreteren. Er is meestal niet één enkele juiste manier om naar de feiten te kijken, zoals de geschiedenis ons inmiddels wel geleerd heeft. Als het wantrouwen bepaalt hoe we de dingen moeten duiden, is de kans groot dat het wantrouwen zichzelf nog verder versterkt. Dat is, hoe dan ook, geen opbeurende gedachte.

We zouden te rade moeten gaan bij mensen die van wanten weten. Hannah Arendt, bijvoorbeeld, die in haar *Vita Activa* een hartstochtelijk pleidooi hield voor het respect voor de 'handelende' mens, dit is de bewuste, politiek geëngageerde mens. Arendt legt ons ook uit dat totalitair of despotisch gezag helemaal niet wetteloos is. Het kan zich dus in alle kalmte vestigen, zelfs zonder dat we het in de gaten hebben. Integendeel verschijnen de oekazes van dat totalitaire gezag als volstrekt logische en legitieme regels. 'De totalitaire wettelijkheid, die de legaliteit tart en pretendeert zonder omwegen het rijk van de rechtvaardigheid op aarde te vestigen, voert de wet van de geschiedenis of de natuur uit, zonder die wet te vertalen in normen die bepalen wat juist is en verkeerd voor individueel gedrag. (...) Het totalitaire beleid beweert de menselijke soort te transformeren tot een actieve en feilloze drager van een wet waaraan mensen zich anders slechts passief en schoorvoetend zouden onderwerpen.'¹⁹⁴

Het mag dan niet verwonderen dat Arendt moeite heeft met wat zij 'het verval van de nationale staat' noemt. Zijzelf heeft het belang van afzonderlijke staten persoonlijk ondervonden toen ze onderdak vond, eerst in Frankrijk en later in het veilige Amerika, op de vlucht voor de nazi's, die haar vanwege haar joodsheid vervolgden.

Het lijkt allemaal misschien te ver gegrepen, maar niets garandeert dat Europa niet de verkeerde richting op zal gaan. Zonder het tegengewicht van relevante nationale staten is onze democratie en de daarmee samenhangende mensenrechtenorde

¹⁹³ 'The percentage of neighboring ethnic groups that experienced violent communal incidents was infinitesimal – on average only 5 in 10,000 had a recorded violent conflict per year.' 'The popular belief that nationalism and ethnic differences in and of themselves are dangerous is discredited by quantitative research.' Laitin, D.D., *Nations, States and Violence*. Oxford, 2007. Geciteerd in Ozkirimli, o.c, p..1.

¹⁹⁴ Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*. Harvest, 1976, p. 462. Geciteerd naar de Nederlandse vertaling door Remi Peeters en Dirk De Schutter, p. 322.

minder veilig dan mét de aanwezigheid van deze staten, een standpunt dat Kant in zijn essay *De eeuwige vrede* al had ingenomen. Die diversiteit is bovendien moreel en intellectueel correcter dan het zich gedachteloos neerwerpen in de duistere put van de algemeenheid. Slechts één simpel gedachtenvoorbeeld maakt alles duidelijk: stel dat een geünificeerd Europa een Hitleriaans Europa zou zijn geweest?

De conclusie van het verhaal luidt dus dat Europa zijn eigen grondvesten moet herdenken en daarbij veel meer de Aristotelische wereldbeschouwing voor ogen moet houden. Die is niet hiërarchisch. De wereld van Aristoteles is plat. Door die weg te volgen kan een Europa verschijnen dat subsidiair is, niet door het hiërarchische, Platonische eenheidsdenken na te lopen. Bij de Romeinen was een 'subsidiarius' ongeveer dat wat wij verstaan onder de term 'reservist': hij is er en er kan desnoods een beroep op worden gedaan, maar alleen als dat noodzakelijk is. Voorts blijft hij op de achtergrond. Maar Europa drukt zichzelf op het voorplan én in de opperste macht. Dat gaat echt niet de goede richting uit.

Dat is allemaal veel minder theorie dan het lijkt. Europa zou, heel concreet, de toepassing kunnen eisen van de Belgische taalwet van 1963 – daarbij te beginnen met het personeel van de Europese Unie zelf. Europa kan de vrijheid van de volkeren versterken, in plaats van die systematisch uit te hollen, zoals nu gebeurt, om dan een weinig origineel Europees multinationalaal gezag in de plaats te zetten.

Als Europa wil overleven, zal dät de aangewezen weg zijn en daartoe moet, eerst en voor alles, in de geesten een correctie op het heersende hiërarchische eenheidsgeloof worden aangebracht.

Appendix

Een pleidooi voor het reveil van de diepgewortelde fundamenten van de Europese samenleving

door Lies Decadt

Deel I. Fundamenten van de Europese beschaving

De Europese samenleving, het Avondland zoals Oswald Spengler het noemde, vindt haar oorsprong in twee cultuurfundamenten (de Griekse en de joodse cultuur en de christelijke religie) en één economisch-politiek element dat voortvloeide uit de twee andere fundamenten: het kapitalisme. De cultuur, onze leefwereld, waarop wij onze waarden en normen hebben gebouwd, beschouwen we als uniek en als een staaltje van 'zelfintelligentie'... Maar is dat wel zo?

Het ontstaan van Europa is inherent verbonden met wat de sofisten de 'Griekse Verlichting' noemden. De periode waarin 'de muthos' plaatsmaakte voor het gebruik van 'de logos'; waarin de breuk tussen natuur en cultuur reëel werd. Zowel intrinsieke als extrinsieke factoren bepaalden deze loskoppeling.

In oorsprong gaf het mythische oorsprongsverhaal van Europa reeds de tweespalt weer tussen oost en west (de andersheid). Onder demografische druk verplaatsten de Grieken zich westelijk richting Italië en oostelijk richting Klein-Azië. Men nam de existentie ervan waar en toetste die af aan de eigen leefwereld. Enerzijds plaatsten zij hun eigen cultuur niet boven de andere en anderzijds deden ze ook niet aan assimilatie. Door de waarneming van het andere beseften de Grieken wel de relativiteit en dus ook de subjectiviteit van de eigen cultuur. Ze waren de erfgenamen van iets wat buiten henzelf existeert. Zo ontstond de drang naar creativiteit om de eigen cultuur te overtreffen. De Franse geleerde Brague noemde deze 'overtreffingsdrang' 'la sécondarité culturelle'. Volgens hem is deze overtreffingsdrang enkel te verbinden met Europa met als basis Griekenland en de verspreiding ervan door de Romeinen. Toch stellen we vast dat de Arabieren in hun taal en hun schrift veel afleidden van de Grieken en er dus duidelijk wel een overtreffingsdrang bij hen leefde.

Cultuur is dus in oorsprong verbonden met mythen, relativiteit en creativiteit. De mythe heeft naast zijn etiologische functie ook een normatieve functie. Het 'in den beginne' verklaart wat nu is, schrijft voor wat nu moet zijn en wat in de toekomst zal (moet) zijn. De mythe is dus traditionalistisch. De mythische mens kent de lineaire tijd niet, wel de cyclische. Vooruitgang is hem dus onbekend. De normen worden verwoord in een mythe en voorgesteld als natuurlijk. Ze zijn door de goden in den beginne ingesteld, en daarom noodzakelijk, onveranderlijk, onaantastbaar. Claude Lévi-Strauss noemt het 'la pensée sauvage', een primitief, wild denken dat geen minachting toont voor niet-westerse culturen.

Om de waarneming van de cultuur te verwoorden werden er taalmiddelen ontwikkeld, die het lineaire van de tijd weergaven. Door die taal en het gebruik ervan werd de mens in zijn denken autonoom en strijdend naar vooruitgang. Hierdoor werd hij

subjectief en gaf hij zijn mening weer. In zijn *Lofrede op Helena*, verwoordde Gorgias van Leontini het als volgt: 'Het woord is de grote heerser over het menselijke bestaan.' Zonder taal kun je 'de eigen' en 'de andere' wereld niet kennen. Voor de sofisten was het net die beschrijving die zo belangrijk was; daarin existeerde volgens hen het begrip cultuur. Door het verwoorden van de eigen mening is men in staat een 'schijnwereld' te beschrijven. Daar lag tevens de basis voor wat de Grieken 'demokrateia' noemden. De ontkoppeling tussen de muthos en de logos en daaruitvolgend de ontkoppeling tussen natuur en cultuur werd een feit. Het toelaten van meningen en de eristiek ervan was voor de Grieken een humaan alternatief voor geweld.

Was de demokrateia daadwerkelijk een humaan alternatief voor geweld?

Omdat de veelheid van meningen (en dus subjectiviteit) het gevaar inhoudt dat de cultuur zichzelf decimeert, is er nood aan een bron van objectiviteit: 'wetten'.

Athene, de bakermat van de democratie, stelde het systeem zo open en vrij voor dat de weg naar dictatuur en decadentie makkelijk werd geplaveid. Een teveel aan vrijheid bond net de mogelijkheid om wetten te overtreden in, waardoor het bestaan van de wetten gemakkelijk uit het collectieve geheugen werd gewist. Ondanks de strijd van staatslui zoals Solon, Peisistratus en Kleistenes, was de cultuur duidelijk in staat om zichzelf intrinsiek te vernietigen. Machtsmisbruik, corruptie en de menselijke interesseloosheid in de werking van de samenleving pleitten in het voordeel van een ontspoorde samenleving. De bankencrisis van 2008 en de huidige nasleep ervan tonen aan dat het huidige Europa niet de mogelijkheid bezit om zijn fundamenten hier en daar nog wat bij te schaven. 'Denkend Europa' blijft zich vasthouden aan een antikapitalistische waan. Het streven naar winst leidt enkel tot eigengereidheid en egoïsme. Dit staat de openheid en de rechtvaardigheid van de samenleving in de weg. Hiermee minimaliseert de Europese intelligentsia het welvaartsmechanisme door het te herleiden tot een pure economische aangelegenheid. Men vergeet daarbij enerzijds de wisselwerking tussen het gemeenschappelijke belang en de onafhankelijke entiteiten (vrije markt), zoals bedrijven, consumenten, ... die door de onzichtbare hand van vraag en aanbod zorgen voor een efficiënte economie en anderzijds het feit dat het kapitalisme gestoeld is op een 'ethos', op normativiteit en dus ook op wetten waardoor solidariteit en respect gewaarborgd worden. Enkel binnen een vrije markt kunnen de wetten op een corrupte manier overstegen worden en wordt de kapitalistische welvaartsmachine meer een draaglast dan een draagkracht. Dit in tegenstelling tot een protectionistisch geleide staat, waarvan de toepassing van de theorie van Karl Marx en Friedrich Engels in de SU leidde tot een dictatoriaal bewind dat uiteindelijk zichzelf vernietigde. Er zijn dus geen alternatieven voor dat marktsysteem, enkel de correcte toepassing van het ethische doorzicht kan redding brengen.

De tweedeling tussen west en oost werd ook zichtbaar in de veelheid van wetten: daar waar Europa de kaart trok van redelijkheid en het veranderlijke van de wetten en dus resoluut koos voor de vooruitgang, trok de Arabische en de joodse wereld de standvastige en oppermachtige kaart, waar er slechts één wet gold, de religieuze. Hierdoor verengden zij de lijnen van hun cultuur: het 'mens-zijn' werd er ondergeschikt en beperkt. Europa bleef zijn twee bindingsmechanismen tussen

mensen behouden: de wetgeving (cultuur) en de christelijke religie. De hellenisering van het Romeinse Rijk zorgde voor de verspreiding van de christelijke geloofsleer, die in oorsprong eerst aan de joden gepredikt werd. De draagwijdte van de Griekse filosofen op het christendom was enorm. De onsterfelijkheid van de ziel, een belangrijke christelijke geloofsovertuiging, was niet gekend in het Oude Testament, maar werd door het platonisme uitgediept en later door de kerkvaders als een belangrijk levensbeschouwelijk beginsel aangezien.

Ook het tegengestelde gebeurde. Zo drukten de Arabieren tijdens de middeleeuwen hun stempel op het Griekse en het Romeinse denken. Er ontstond een symbiose tussen de wijsgerige ideeën van west en oost. De joden daarentegen leerden het Avondland het gebruik van de intelligentie op de praktische casus kennen, gefundeerd met een onderbouwde moraalvisie. Aristoteles sprak reeds van een 'fronèsis', een ethisch doorzicht, maar het beperkte zich tot een theoretisch weten. Ook al kende het Westen de grens tussen goed en kwaad, de toepassing ervan was ondergeschikt aan het pragmatische van de samenleving. De joden brachten door het aanwenden van hun intelligentie het Westen in alle socialiteiten van de samenleving naar een hoger niveau. Hierdoor werd de almacht van de eigen westerse cultuur ondergraven. De beperking van het eigene werd duidelijker. Een eliminatie van het joodse volk en zijn religie drong zich op.

Deel II. Waarden in verval (diagnose)

Ondanks de stevige fundamenten waarop Europa rust, lijken de eeuwenoude waarden en normen heden ten dage te vervagen. De inferioriteit die Europa zichzelf aanmeet, vindt paradoxaal genoeg zijn oorsprong in de christelijke geloofsleer. Het christendom is een cultuur die haar acoliëten doordringt van schuld en boetedoening en hen de assertiviteit om voor zichzelf op te komen ontnemt. Vanuit die visie verbreedt Europa zijn tolerantiegrenzen en wordt het vrijwel onmogelijk om verzet te bieden aan de opdringerigheid van andere gefundamenteerde culturen. Enerzijds wordt de band tussen het eeuwenoude christendom en de huidige invulling ervan steeds brozer en anderzijds bestaat het gevaar dat de Europese cultuur, die ver vooruit ligt op bijvoorbeeld de islamitische, genivelleerd wordt tot één der vele culturen waar de historisch verworven waarden langzaam vervagen.

De broosheid van het huidige christendom bevindt zich niet enkel in het schuldgevoel van zijn volgelingen, maar ook in de afvlakking van de term 'christendom'. Wie nog gelooft in het christendom, specifiek de katholieke Kerk, gelooft in een 'niets', een 'leegte', die sedert de rationalisering van het humanisme en zeker tijdens de Verlichting, tot stand kwam. De scheiding tussen Kerk en staat werd een feit; de moderniteit werd ingeluid; het politieke en het morele secularisme ontstonden. De 19de-eeuwse filosoof Friedrich Nietzsche stelde zelfs dat God dood is. God verdween uit de Europese cultuur en de mens plaatste zichzelf centraal. De christelijke religie trok zich als levende kracht terug uit de samenleving. Een Europees fundament werd met de grond gelijk gemaakt; de mens verloor zijn zingeving in het tranendal dat het leven is. Daar waar God kracht, hoop en optimisme bood, werd een cultuur gecreëerd

die draagkracht miste. Europa verloochende daarmee zijn cultuur én zijn religieuze bronnen.

De rationalisering van die bronnen, gevolg van de secularisatie, bracht een openheid en een creativiteit van het liturgische erfgoed met zich mee. De bronnen werden ontdaan van hun sacrale karakter en hun plaats binnen de christelijke cultus. De ratio verving de band tussen beide. De vrijheid tot de invulling van de liturgie, bijvoorbeeld tijdens de miscultus, lag nu in handen van de priester, die zichzelf centraal plaatste, daar waar eerder God het centrum was.

De 'moderniteit' van de katholieke Kerk sprak nu een taal die voor iedere adept te begrijpen was. Door de afvlakking van het sacrale en de centrale plaats die de ratio innam, werd geloven een zaak van het denken en het voortdurende herinterpreteren van de bronnen. Het werd een zoektocht naar waarheid en zingeving waar het collectieve denken en 'nadenken over' steeds werden aangepast en nieuwe inzichten verleenden. Die vrijheid is ontbrekend in religies waar men de bronnen als statisch en letterlijk interpreteert. Dergelijke religies, zoals de islam of het protestantisme, treden bij de uitvoering ervan extreem naar buiten. De katholieke Kerk ondernam heel wat pogingen om een brug te slaan tussen de moderniteit en de eigen religie om zo het secularisme in te dijken. De éénwording die men beoogde, leidde tot een hiaat waardoor het secularisme zich verder kon verspreiden.

Op die wijze zouden we kunnen concluderen dat secularisatie sterk benadelend is voor het religieuze fundament en aldusdanig voor de Europese cultuur, niettegenstaande dat de Europese solidariteit met andere culturen zeer verregaand is. Dit betekent dat integratie van andere culturen slechts in een seculiere samenleving een reële kans maakt. Het behoeft geen betoog dat het voor een moslim makkelijker is om te integreren in de Europese samenleving, dan omgekeerd. De Europese moderniteit met haar stevige fundamenten en daaraan vasthangend het zichzelf in vraag stellen en het waarborgen van openheid, vrijheid en vrije meningsuiting (lees democratie), zorgt niet voor een assimilatie van het andere in het eigene, maar voor een mogelijkheid tot rationeel en ethisch aanvaard samenleven. Toch bevat deze redenering ook een anomalie. Wij kunnen pas openheid tot integratie vertonen, nadat we beseffen dat het andere een mogelijk gevaar inhoudt voor onze eigenheid. Die openheid bezit een eigenschap van angst. In hoeverre zijn die openheid en dus integratie een mogelijkheid voor de andere en niet een inslikken van onze eigen angst? Een angst voor het verlies van identiteit? Daarom verricht de islam de tegengestelde beweging: zich van identiteitsverlies weerhouden (en dus van de moderniteit en de vooruitgang) door de strikte interpretatie van de bronnen en het streven naar assimilatie van de andere cultuur, het christendom.

Iedere cultuur definieert het begrip 'identiteit' als een dualiteit: 'het ene of het andere', 'alles of niets'. Iedere identiteit maakt ook aanspraak op de geldigheid en de juistheid van de eigenheid. 'Fallibilisme', zoals Jürgen Habermas het noemde, is hen onbekend. Het ontbreekt de culturen aan 'communicatieve symmetrie'. De andere wordt niet beschouwd als vrij en gelijkwaardig in het coöperatieve zoeken naar de waarheid. De dualistische visie op identiteit komt voort uit het streven naar het begrijpen, kwalificeren en classificeren van de eigen omgeving. Op die wijze wil de

mens vat krijgen op de werkelijkheid en de ontastbare zekerheid tastbaar maken. Wat niet te 'verzekeren' valt, omdat het dynamisch en dus steeds veranderend is, wordt gefixeerd en leidt tot conflicten en geschillen.

De mens verwoordt zijn eigen wereld, zijn eigen waarheid, via zijn mening(en), via een denken in paradoxen. (Zie ook hier weer de link met het Griekse denken van de sofisten.) Het schijnen 'dokeoo' gebeurt tegen de achtergrond van een oorspronkelijk 'Zijn'. Net daar maakt de mens een cruciale fout: zijn mening over de wereld is die van wat oorspronkelijk is. Zijn waarheid als identiteit. En net daar loopt het fout! Bezitten de menselijke ratio en logos de mogelijkheid niet om de eigen statische waarheid te overstijgen? Blijkbaar is de hunker naar de geldigheid van de eigen overtuiging en dito handelen sterker dan de logos en het verstand. Hierdoor wordt de ruimte voor een multiculturele samenleving sterk ingeperkt. Enkel door een affectieve attitude aan te nemen tegenover onze 'eigen waarheid' en 'de waarheid van de andere', kunnen we erkennen en herkennen wat ons onderscheidt van de andere en omgekeerd. We moeten een affectie tonen, raken en geraakt worden door de kern van het menselijke bestaan, want enkel hierdoor kan het omschreven denkbeeld van Habermas van 'de dwangloze dwang van het betere argument' tot uiting komen. Er is dus wel degelijk nood aan 'paradoxdenken', maar dan wel een denken dat zichzelf overstijgt en zich niet vast ent aan de eigen statische waarheid, dan wel gestoeld is op dynamiek, differentiatie en de erkenning van beide polen. Dit opent de weg naar een efficiënte multiculturele samenleving waar conflictregeling mogelijk is.

Deel III. Quo vadis Europa?

Het Congres van Wenen (1815) bracht voor het eerst een Europees topoverleg tot stand. Tot 1830 werden alle opstanden in Europa onderdrukt! Een eeuw lang waren er geen langdurige oorlogen, een uitzondering in de geschiedenis...! Het Congres richtte in 1815 een 'Grote Alliantie' op: een militair en politiek verbond tussen Oostenrijk, Pruisen, Rusland, Groot-Brittannië en Frankrijk (vanaf 1818). Deze 'balance of powers' eigende zichzelf ook het recht toe op interventie wanneer de nieuwe bestaande orde (gebaseerd op de restauratiepolitiek van voor de Franse Revolutie) in gevaar werd gebracht. Men kon dus in groep de wapens opnemen om de vrede en de eenheid tussen de staten en het voortbestaan van iedere staat apart te waarborgen. 1848, het revolutiejaar in Europa, waar men streefde naar liberalisme, bracht een eerste kentering in de bepalingen van het Congres. Een tweede kentering werd duidelijk met de eenmaking van Duitsland (1870). Wat begon als een liberaal betoog van gelijkheid, vrijheid en tolerantie resulteerde in een hevig nationalisme. Europese mogendheden volgden in die strijd en zorgden finaal voor de versplintering van Europa waardoor een explosie niet kon uitblijven: WO I.

Werd in dit Congres de basis gelegd voor het Europa dat wij 'nu' kennen? Het Europa dat pretendeert het gemeenschappelijke belang van de Europeanen te vertegenwoordigen met het doel een 'steeds hechtere eenheid' na te streven? De angst voor een vernietigend nationalisme in een natie moest voorkomen worden. En hoe kon men dat beter doen dan de rol van de naties in Europa te beperken. Men

creëerde hierdoor een Europese entiteit die naar buitenkomt als een eenheid, maar op politiek vlak geen betekenis heeft. Daar waar de politiek wordt afgevlakt, wordt ook de democratie in de kiem gesmoord, zonder rebellie van de Europese burger. De verklaring hiervoor is vrij eenvoudig: de elite die de EU leidt, zorgt dat deze 'opgelegde visie' onzichtbaar blijft voor de burger door de naties meer en meer economisch te verbinden. De oprichting van een vrije en gemeenschappelijke markt zorgde voor meer economische mogelijkheden (en dus ook voor opbrengsten) van iedere natie apart. Om die economische overeenstemming te bekomen en te waarborgen werden er massa's 'statische wetten' opgelegd: éénmaal opgesteld, moeilijk tot zelfs onmogelijk te veranderen. Het straffeloze overtreden van de wet knaagt ook aan de loyaliteit onder de bevolking. Hoezeer de EU probeert om een eenheid te creëren, de onderdanen beschouwen de EU niet als een soeverein gezag.

Iedere poging die de EU via dit elan probeert te ondernemen, is gedoemd tot mislukken. Daar bevindt zich ook de hedendaagse problematiek van de bankencrisis. De EU mist het inzicht dat de burgers en hun natie de essentie vormen van die eenheid en dat democratie noodzakelijk is voor het waarborgen van waarden en normen die de cultuur en de eigenheid van iedere natie bepalen om zo te kunnen functioneren binnen die entiteit. Politiek en economie zijn twee socialiteiten die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. De EU creëerde een eenheid maar vergat de eeuwenoude fundamenteën van de Europese cultuur erin op te nemen. Bovendien, zoals we reeds aanhaalden, wankelen de Europese fundamenteën door een verval van de christelijke religie en het niet kunnen overstijgen van het eigenbelang door de ratio en de logos. Enkel door het vernieuwen van het gevoel van de natie kan er territoriale gehechtheid ontstaan. Is een totale overgave van iedere natie in de EU-samenwerking mogelijk en wenselijk? De EU is de creatie van eenheid opgebouwd uit een grote verscheidenheid.

Wil men toch een Europese werkende entiteit opbouwen dan is het noodzakelijk de idee van een Europees rijk na te streven. De rijksgedachte kijkt immers verder dan de natie. Ze is niet gebonden aan een territorium, maar wel aan een idee, een principe. Binnen Europa zou dat de idee van een 'bovenationale constructie' kunnen zijn, die eenheid brengt zonder de vernietiging of de nivellering van de etnische of culturele verscheidenheid van iedere natie. De natiestaat kan enkel overstegen worden door ieder volk, iedere natie zijn eigenheid te laten behouden en de mogelijkheid tot het bieden van weerstand tegenover de bureaucratie en de leidende elite van het geheel te bewerkstelligen. Door de groei van Europa wordt het aantal spelers binnen de rijksgedachte steeds groter en wordt het vinden van een eenheid steeds moeilijker. De Europese entiteit kan slechts door een rijksgedachte, een imperiale idee tot stand komen.

Die rijksgedachte kan praktisch verwezenlijkt worden door een 'Europees federalisme' dat verankerd ligt in een Europees volksgroepenrecht. Iedere natie moet zijn eigenheid kunnen behouden en toch in alle respect en waardering kunnen deelnemen aan een groter Europees geheel.

Deel IV. Het begrip 'tolerantie'

Tolerantie komt enerzijds voort uit de kennis van het eigene, maar ook het andere en anderzijds de perceptie van die kennis gerelateerd aan het begrip 'dynamische waarheid'. Wie tolereert, kent het juiste midden en kent geen 'absolute waarheid', want die leidt, volgens Karl Popper, tot onverschilligheid en in extremis tot terreur. Het kennen van het juiste midden (een deugd te midden van twee ondeugden: het ene en het andere) betekent een houding aannemen in een spanningsveld die de twee ondeugden met elkaar verbindt. Het gaat om een ambigue houding. Men kan de andere, die men als het kwaad beschouwt, aanvaarden (passief tolereren of het multiculturalistische tolerantiebegrip) of men beschouwt de andere als een verrijking (actief tolereren of het klassieke tolerantiebegrip). Enkel binnen de passieve tolerantie is er een openheid aanwezig, een vrijheidsruimte tot kritiek, argumentatie en discussie. De kritiek van de andere is een noodzaak om in te zien dat de absolute waarheid die men zichzelf toe-eigent (de normen die men voor zichzelf opstelt) doordrongen kan zijn van dwalingen, van foutieve gedachten. Door de verwerving van dat inzicht kan men de eigen waarheid aanpassen en 'kan' men tot het zelfbesef komen dat de eigen waarheid niet statisch, maar dynamisch is. Alles wat het gedrag van een mens mee bepaalt, geeft inhoud, betekenis aan die eigen waarheid. Die 'eigen waarheid' is dus synoniem van de 'eigen identiteit'. Op die manier wordt de andere een noodzaak voor de eigen identiteit. Het spanningsveld kan ook verdwijnen waardoor er onverschilligheid ontstaat of er kan een overspanning van het eigene ontstaan, waar het eigene zichzelf in een hachelijke situatie brengt. Dit kunnen we illustreren met de hedendaagse Europese multiculturele samenleving. De waarheid van de andere is totaal fout en moet verbannen worden uit de eigen samenleving. Kenmerkend voor het multiculturalistische tolerantiebegrip is 'de angst' om die ongewenstheid openbaar te maken. Hierdoor krijgt het begrip tolerantie een totaal nieuwe invulling: we tolereren om negatieve reacties (haat, terrorisme, ...) te vermijden. We tonen onze beperkingen, waardoor de andere makkelijker een stempel kan drukken op onze identiteit.

De overspanning van het eigene ruimt de tolerantie uit de weg en vist enkel naar legitimering van het eigen denken en handelen door de andere. Men spreekt over 'de paradox van de tolerantie': onbeperkte tolerantie leidt tot de eliminatie van de tolerantie. Argumentatie verliest zijn plaats en kracht binnen die spanning. Het vrijdenken en de vrijheid van spreken (Furedi noemde het de linguïstische kwetsbaarheid) wordt aan banden gelegd. Vrijdenkerij kan leiden tot ontkenning van de absolute waarheid, waaraan nooit 'kan' en 'mag' getwijfeld worden. De ontkenning wordt bijgestaan door het gebruik van 'verpletterend bewijsmateriaal', veelal wetenschappelijk van aard: 'ontkenning als een seculiere blasfemie'; 'ontkenning als het hedendaagse equivalent van wat de traditionele religie classificeerde als een zondig of gevaarlijk idee'; daar waar ontkenning onlosmakelijk verbonden is met kritisch denken. Men eist dus van de andere de erkenning van de eigen absolute waarheid. Dit leidt tot een nieuwe houding waar enkel de geslotenheid en de bevestiging van de eigen waarden cruciaal staan. Het 'anders-zijn' van het eigene primeert op de eigenheid van het andere.

Enige nuancering is hier toch op zijn plaats. Het eigene noch het andere hoeven steeds het spanningsveld te respecteren. Beide waarborgen de vrijheid van hun eigen

gemeenschap door het institutionaliseren van de eigenheid door middel van een rechtssysteem. Waar dat niet gebeurt, knakt de democratie en wordt de eigenheid genivelleerd waardoor er onverschilligheid ontstaat. Noodzakelijk hierbij is dat men de eigenheid institutionaliseert en niet de andersheid. Geen enkele samenleving heeft immers het recht om het anders-zijn van de andere in de eigen samenleving aan banden te leggen, tenzij er anomalieën ontstaan met de democratie in de eigen samenleving. Waar het voortbestaan van een cultuur bedreigd wordt, is de grens van de tolerantie bereikt.

Deel V en VI. 'Modus vivendi' en 'religie en tolerantie'

Er zijn genoeg voorbeelden aan te halen waaruit blijkt dat het praktiseren van tolerantie niet zo eenvoudig is. Multiculturalisme is er daar één van. Ook de katholieke Kerk laat zich nog steeds in met de ontkenning van de inquisitie en pleit daardoor schuldig door haar intolerant gedrag. Blijkbaar is de hedendaagse Europese cultuur de weg verloren in haar eigen normen en de uitdrukking ervan in een waardecodex, een engagement dus, waar het autonome besef heerst waarin er enerzijds een 'ontkenning' is van het bestaande machtsonevenwicht tussen het eigene en het andere en anderzijds waarin de normen en de waarden opnieuw moeten worden geformuleerd. De herformulering komt zowel de identiteit als de vrijheid van de mens ten goede. Essentieel is de durf tot het leveren van kritiek, oordeel en discussie over de andere in een sfeer van respect.

Hoe kan de Europese waardecodex hersteld worden? De Europese cultuur moet daarvoor teruggrijpen naar haar 'ontstaansfundamenten'. Europa moet opnieuw verbonden worden met het christendom. Men knipte de geestelijke navelstreng door. Het kind, de Europese cultuur, verhongerde in haar weten, haar optimisme en haar vrijdenken. De Europese cultuur kan pas volwassen worden door de christelijke godsdienst en de kritische visie (humanisme) op de eigen cultuur. Daar waar tegenwoordig de andere kritiek levert op de Europese cultuur en wij ons gekrenkt voelen omdat onze statische waarheid, identiteit door deze inbreuk van zijn cocon wordt ontdaan. De spanningen tussen de cultuur van het Avondland en de wereld van de islam vinden hierin ten dele ook hun oorsprong. De islamcultuur maakt de persoonlijke vrijheid en persvrijheid ondergeschikt aan het maatschappelijke belang. Het individu is niet van tel. Acolieten worden niet bekeerd uit vrije wil, maar worden met agressie en dwang tot de islam bekeerd. Ieder land dat een speler wenst te zijn in het politieke spel dat de groten der aarde spelen, moet de mensenrechten onderschrijven.

Godsdienstvrijheid is slechts één van de dertig ondertekende mensenrechten. Naar buiten toe heerst in desbetreffende cultuur een vrijheid, maar intrinsiek is er geen verankering met de voorafgaande rechten. Het met dwang opleggen van de godsdienst kenschetst de angst die de islamcultuur in zich draagt voor de ontmanteling van 'hun Waarheid'. Godsdienst moet vrij gekozen worden, het moet uit de individuele vrijheid van de mens ontstaan. Voorbeelden genoeg om aan te tonen dat ook de katholieke Kerk lange tijd afgedwaald is van de idee van de individuele vrijheid als

summum van het beleven van het christelijke geloof en daarmee het christendom, als een van de bestaansfundamenten van de Europese cultuur, automutileert. Pas na de godsdiensttwisten van de 16de eeuw en de Verlichting vatten de christelijke autoriteiten de noodzaak van een mentaliteitsverandering. Die mentaliteitsverandering kwam niet voort uit intrinsieke oorzaken. Het gebruik van de rede was hun dus niet eigen, maar opgedrongen door extrinsieke factoren die hen aanzetten tot het gebruik van een ander denkkader, zoniet was de toekomst van de westerse samenleving gestigmatiseerd en moeilijk te associëren met de rechten van de mens, de democratie en het recht. De veranderde mentaliteit ontstond door de kritiek die vijanden spuiden op de Kerk. Niet enkel het spreken vanuit het vrije denken, maar ook een opportunistische factor bracht de Kerk vijanden.

We kunnen verschillende situaties aanhalen waarmee we 'de intolerantie van de Kerk' aantonen. We illustreren met de 'vrijmetselarij'. De vrijmetselaars wensen te metselen aan een samenleving, waarin het zoeken naar de diepere kennis (gnosis) van de kosmos centraal staat. Die kosmos wordt beschouwd als het bouwwerk van God (de opbouwmeester wie dat ook is) waarin de mens door zijn ratio kan ingrijpen. Dat dergelijke uitlating de intolerantie van de Kerk deed toenemen, wekt geen verbazing. Niet het christendom, en dan al zeker niet de katholieke Kerk, kunnen de vrijmetselaars de wegen tot diepere kennis aanreiken. Volgens hen is de Roomse Kerk 'paulinistisch' en daardoor onttrokken van wat godsdienst oorspronkelijk is: een verbintenis tussen de mens en de natuur. De apostel Paulus tekende inhoudelijk het christelijke geloof. Hij hertaalde de oude heidense verhalen met de geschiedenis van Christus. De geboorte van Jezus uit de Maagd Maria is voor hen dan ook irrationeel.

Het christendom had naast de religieuze, ook politieke vijanden. Het ingecorporeerde verlichtingsidee van de scheiding tussen Kerk en staat werd geïmplementeerd door de politieke actoren. De Kerk had al veel te lang haar stempel gedrukt op de Europese politiek. Dit secularisme legde de oorsprong van de moderniteit. De kerkelijke autoriteiten legden de godsdienstvrijheid en vrijdenkerij vast in de kerkelijke jurisdictie. Ze notuleerden dat beide voorwaarden zijn om vreedzaam te kunnen samenleven en de Europese waarden te waarborgen. Kan de islam een gelijkaardige 'verlichting' doormaken? Zowel christendom als islam roepen op tot een vreedzaam samenleven. Vanuit een onwetenschap beschouwden verscheidene islamitische imams en andere predikers dit schisma als een atheïsme; een vernietiging van de eigen Waarheid. Bewust ontzegden zij de deelname aan de secularisering. De camouflage, of toch de pogingen tot camoufleren, kwamen tot stand in hun grondwet. De Marokkaanse grondwet spreekt over 'de islam als staatsgodsdienst, die aan elkeen de vrijheid van godsdienst waarborgt.' Het camoufleren bevindt zich in 'het waarborgen van die godsdienstvrijheid'. Praktisch kantelt men dat 'waarborgen van' om naar een 'gedoogbeleid' dat iedere niet-moslim moet 'verdragen' in een islamsamenleving. Dat gedoogbeleid weerspiegelt de druk die aan de niet-moslim wordt opgelegd om getolereerd te kunnen worden in een moslimcultuur. De 'gedoogde' (dhimmi) moet de voorwaarde in acht nemen dat hij ondergeschikt is aan een reeks vernederende bepalingen en een betaling van een specifieke belasting. Deze 'dhimmitude' beoogt de inlijving van alle niet-moslims in de islamitische cultuur. Waarin schuilt de tolerantie van de dhimmi's dan? Waarom

verzetten zij zich niet tegen deze 'islamdwang'? Paradoxaal genoeg zijn het deze dhimmi's die enige progressiviteit in de moslimcultuur teweegbrengen. De angst voor vergelding (die in de moslimwereld vaak synoniem is van foltering en dood) en dwangbeking bepaalde dat de dhimmi's hun economische en sociale talenten bovenhaalden om de moslims te beschermen en enige progressie te verlenen, vaak tegen vijandelijke staten. Ongetwijfeld domineren 'de angst voor de andere' en opportunistische motieven de daden die zij stellen. Men duldt om zich te behoeden tegen het islamgevaar. Vanuit een onwetenschap voeren zij zelf het zwaard van de islam. De islam verkondigt daarmee de idee van een 'religieus pluralisme', theoretisch althans, want zoals voorgaande aangaf, is de praktisering opportunistisch van aard.

Door de secularisering zouden 'moderne culturen' wel de mogelijkheid in zich dragen om tot dergelijk pluralisme te komen. Pluralisme betekent: 'het naast elkaar bestaan van culturele en sociale verschillen in een samenleving.' Reeds bij de Grieken en Romeinen heerste er pluralisme. Men onderdrukte de andersheid niet, maar keurde ze wel af door bijvoorbeeld het drijven van spot. Zo werd homofilie bij de antieken getolereerd, ze werd niet onderdrukt, maar ze was wel vaak het object van het drijven van spot. Zou het leveren van kritiek en argumentatie misschien de hedendaagse variant op dat bespotten kunnen zijn? Wanneer het spot drijven geen synoniem wordt van het gebruik van agressie en dwang blijft de eigenheid van de andere bewaard evenals het inzicht dat de waarheid die men zichzelf toe-eigent veranderlijk is van aard. Agressie en dwang kunnen door de andere worden opgelegd, maar kunnen ook door de eigen samenleving een onderdeel worden van de identiteit.

De vrouw als verleidingsgevaar en haar bijbehorende seksuele prikkelingsvermogen voor mannen moet binnen de islamcultuur aan banden worden gelegd. De moslims beleven dus duidelijk hun lusten ten gevolge van de fysieke verschijning van de vrouw. De Turkse sociologe Necla Kelek sprak over de 'islamitische testosteroncultuur'. Is een moslim dan niet in de mogelijkheid om zichzelf rationeel tot een hoger intellectueel niveau te brengen? Aldus zijn religie niet. 'De fysieke macht van de vrouw' moet uit de perceptie verdwijnen. De ongelijkheid tussen man en vrouw staat er buiten kijf. Moslima's moeten in de westerse samenleving, die de gelijkwaardigheid van man en vrouw als een mensenrecht beschouwt, opboksen tegen de heersende wet van hun autochtone cultuur. Het gaat niet meer om de beleving en de vrijheid van hun godsdienst, maar om de onderwerping van de vrouw aan het seksuele gedrag of de verlangens van de moslimmannen. Het is net die ongelijkheid die de westerse samenleving wenst te verbannen en niet, zoals de islamofielen beweren, dat het gaat om een inperking van de vrijheid van het eigene door de andere cultuur. Daar waar het huidige christendom enerzijds de vrijheid als summum acht en daarmee de verrijking, de verwerkelijking van het mens-zijn aanmoedigt en anderzijds binnen zijn cultuur de gelijkwaardigheid van de andere aan het eigene belangrijk acht. Het handelt niet om de gelijkheid van de andere, want de andere kan nooit gelijk zijn aan het eigene, maar om de andere als volwaardig lid van de eigen cultuur, mits ook de kritiek en het respect als tweerichtingsverkeer een plaats gegeven worden in iedere cultuur.

Het succes van een Europese waardecodex kan ook pas bewerkstelligd worden als die een afdwingbaar karakter bezit, vandaar de nood aan een goedwerkend en dynamisch rechtssysteem. 'Goedwerkend' als metafoor voor het primeren van de context van de casus tegenover de tekst van de norm. Het klassieke rechtsdenken is in hoge mate rationaliserend en legalistisch, waardoor de unieke context van de casus slechts een secundaire plaats inneemt tegenover de juridische analyse. Enkel waar dit 'juridische pragmatisme' gerealiseerd wordt, kunnen de grenzen van de tolerantie binnen iedere unieke casus duidelijk getrokken worden. Er moet dus een evenwicht tot stand komen tussen de juridische denkkaders en de complexiteit en de uniciteit van iedere casus bestaande uit ironische, affectieve en irrationele denkkaders. De overbrugging van dit spagaat betekent ook het inzicht verwerven dat de dynamische waarheid coherent is aan een dynamisch rechtssysteem. Het handelt dus om de verwerving van een juridisch-maatschappelijke attitude, die de complexiteit en de dynamiek van de hedendaagse samenleving incorporeert. Het kan de mens tot een 'ethisch burgerschap' aanzetten, waardoor 'het juiste midden' makkelijker bepaald kan worden.

Zoals eerder vermeld, blijkt ook uit de multiculturaliteit waarmee Europa kampt, dat tolerantie moeilijk te praktiseren is zodat 'kritiek op' en 'openheid voor' het andere mogelijk blijft. Die openheid betekent in deze context: de mogelijkheid tot een zinvolle integratie creëren, zodat de andere binnen onze eigenheid deel kan uitmaken van een groep die onze identiteit weerspiegelt, maar zonder daarbij afbreuk te doen aan de eigenheid van het andere. Dit houdt in dat het ethisch aanvaarde samenleven gepaard gaat met het besef dat het andere een mogelijk gevaar inhoudt. Vandaar dat vele allochtonen zich weerhouden om te integreren in onze samenleving. Ook de overheid verzaakt daarbij aan haar taak. Ze onderneemt weinig om een samenleven 'bij' en 'met' elkaar tot stand te laten komen. De voeding van de angst voor het andere en de vernietiging van de eigen waarden hebben segregatie in de hand gewerkt en integratie tegengewerkt. Het heeft een verdeelde in plaats van een gedeelde samenleving gecreëerd. 'Zinvol integreren' kan ook enkel daar waar de andere de mogelijkheid krijgt om deel te nemen aan de samenleving. Met als voorwaarde de taal te spreken van die samenleving. 'Alles begint immers met taal.' Wanneer aan deze voorwaarde is voldaan, kan de andere een volwaardig lid zijn van die samenleving en eraan deelnemen. De andere wordt een evenwaardige medespeler in 'de publieke cultuur' die gekenmerkt wordt door liberaal-democratische grondwaarden die tolerantie en diversiteit mogelijk maken. Het vormgeven aan de integratie en het actieve burgerschap zijn net daarom in de huidige Europese cultuur problematisch te noemen, om niet te zeggen dat het multiculturalisme gefaald heeft.

Besluit

Enkel een reveil van de diepgewortelde fundamenten van de Europese samenleving kan het huidige Europa van zijn zelfdestructief gedrag redden. Europa lijdt aan een persoonlijkheidsstoornis, waar de borders van de fundamenten te veel worden verbreed. We leven in een open Europa, maar het individu wordt meer en meer opgesloten in zijn cocon ontroofd van het naar buiten brengen van zijn vrijheid en

vrijdenkerij. Deze kloof kan enkel overbrugd worden wanneer de Europeaan zichzelf aanschouwt in dat grotere geheel, waar hij zijn vrijheid, in alle facetten, kan aanwenden om zichzelf, zijn gemeenschap naar de diepere bron van dynamische waarheid te brengen. Pas dan worden integratie en actief burgerschap, in een sfeer van respect, voor de andere mogelijk.

Auteurs

Gerard Bodifée studeerde scheikunde en natuurkunde aan de universiteiten van Antwerpen, Gent en Brussel. Hij is doctor in de wetenschappen (Vrije Universiteit Brussel). Hij verrichtte onderzoek op het gebied van het ontstaan van sterren en de evolutie van sterrenstelsels. Hij heeft gewerkt in de industrie, in het onderwijs en in de media en is op dit ogenblik zelfstandig auteur. In 1999 richtte hij het Huis voor Filosofie op, in het kader waarvan hij cursussen geeft in binnen- en buitenland. Hij publiceerde een twintigtal boeken over onderwerpen op het domein waar wetenschap, filosofie en religie elkaar raken.

Frits Bolkestein studeerde wiskunde, filosofie, Grieks en economie aan de universiteiten van Oregon (VSA), Amsterdam en Londen. In 1965 studeerde hij af in de rechten aan de universiteit van Leiden. Hij begon zijn professionele loopbaan bij Shell, engageerde zich later echter voor de Nederlandse politiek. Voor de VVD was hij o.a. staatssecretaris van buitenlandse handel, minister van defensie en fractieleider. Hij was Europees Commissaris voor Interne Markt, de Douane-Unie en Belastingen in de commissie van Romano Prodi tot 2004. In hetzelfde jaar werd hij aangesteld als bijzonder hoogleraar Intellectuele Grondslagen van Politieke Ontwikkelingen aan de Universiteit Leiden en de Technische Universiteit Delft. Sinds 2005 vormt hij een eenpersoonsdenktank in Amsterdam onder de naam Bureau Bolkestein. Frits Bolkestein is auteur van verschillende boeken over politiek.

Paul Cliteur is als hoogleraar encyclopedie van de rechtswetenschap verbonden aan de Universiteit van Leiden. Hij schreef samen met Dirk Verhofstadt het boek: *Dirk Verhofstadt in gesprek met Paul Cliteur*, Houtekiet, Antwerpen/Utrecht 2012. Ook verscheen in het Nederlands van hem: *Het Monotheïstisch Dilemma: of de theologie van het terrorisme*, De Arbeiderspers, Amsterdam 2010.

Lies Decadt studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven. Ze is lerares in het Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen-lyceum in Kortrijk. Ze doceert er de vakken filosofie en geschiedenis. Ze is actief in enkele Vlaamse organisaties en engageert zich in het bestuur van Marnixring Komen Huize Robrecht.

Derk Jan Eppink studeerde Nederlands recht, internationaal recht en internationale politiek in Amsterdam. Hij schreef als journalist voor *NRC Handelsblad* en *De Standaard* en als columnist voor *De Standaard*, *Knack*, *Trends*, *Elsevier*, *NRC Handelsblad* en *De Morgen*. Hij was jarenlang medewerker van EU-Commissarissen Frits Bolkestein en Siim Kallas. Sinds 2009 zetelt Eppink voor LDD in het Europees Parlement, waar hij vicevoorzitter is van de fractie van Europese Conservatieven en

Hervormers. Over zijn ervaringen in de Europese politiek publiceerde hij *Europese Mandarijnen* en *De Toren van Babel staat in Brussel*.

Geert Janssens is Master of Arts in Economics alsook Master in Corporate Finance. Hij is de hoofdeconoom van de denktank VKW Metena. Hij publiceerde vooral rond macro-economische onderwerpen alsook de werking van de arbeidsmarkt en schrijft regelmatig bijdragen in tijdschriften en boeken.

Geert Jennes is sinds 2010 senior researcher bij het Vlaams Instituut voor Economie en Samenleving (VIVES) van de KU Leuven. Hij werkt er aan een doctoraat over 'the political economy of fiscal federalism', binnen het bredere kader van zijn belangstelling voor 'public economics', 'public finance', en 'urban economics'. Hij is licentiaat in de publieke economie (met een diploma van de universiteit Antwerpen). Voordien werkte hij vooral in de ontwikkelingssamenwerking op het gebied van 'public finance reform', onder meer voor de Wereldbank en het Nederlands Economisch Instituut.

Kurt Moons studeerde rechten en bedrijfseconomie aan de Katholieke Universiteit Leuven. Als ondernemer heeft hij zijn sporen verdiend bij Brantano waar hij twintig jaar werkzaam was, waarvan vijftien jaar als algemeen directeur/CEO. Thans is hij CEO van Eddy Merckx Cycles. Sinds 2011 Kurt Moons voorzitter van Pro Flandria, netwerk van ondernemers en academici. Hij is ook lid van Voka Comité Brussel en "Captains of Industry" Oost-Vlaanderen VKW.

Alain Mouton studeerde politieke wetenschappen aan de KU Leuven. Hij is journalist bij het weekblad Trends en schrijft vooral over onderwerpen met betrekking tot de internationale concurrentiekracht, openbare financiën, arbeidsmarkt en onderwijs. Hij schrijft ook regelmatig wetenschappelijke bijdragen in tijdschriften o.a. over de eurocrisis en HRM. Hij is tevens medeauteur van het boek *Red de welvaartstaat* en leverde een bijdrage tot het boek *Europa wankelt*.

Jaak Peeters is psycholoog en studeerde sociaal recht en bestuurswetenschappen. Hij was werkzaam in een groot internationaal bedrijf als diensthoofd. Hij droeg verantwoordelijkheden in de voormalige Volksunie en nadien in N-VA. Hij schreef enkele monografieën. Van zijn hand is o.m. *De Cultuur van het Simplisme* (facet, 1991), *De Gekwetste Mens* (Damon, 2006) en *Worsteling met de Moderniteit* (Pelckmans, 2009). Verder schreef hij talrijke bijdragen in boeken, kranten en tijdschriften.

Luc Rochtus is licentiaat in de economische wetenschappen (Katholieke Universiteit Leuven en Universität Bern). Hij behaalde een Master of Laws in de economische analyse van het recht (Universität Hamburg en University of Haifa) en een Master of Arts in Europese Economische Studies (Europacollege Brugge). Professioneel was hij in het verleden fellow bij de denktank Itinera Institute en coördinator van de LDD studiedienst. Sinds 2009 is hij werkzaam in het Europees Parlement, waar hij voor de fractie van Europese Conservatieven en Hervormers de Commissie voor Economische en Monetaire Zaken opvolgt. Hij is tevens ondervoorzitter van de European Young Conservatives.

Hans-Werner Sinn is sinds 1999 directeur van het vermaarde ifo Institut (Institut für Wirtschaftsforschung) in München. Hij is gewoon hoogleraar in economie en overheidsfinanciën aan de Ludwig-Maximilians Universiteit in München en directeur van het Center for Economic Studies aldaar. Hij is auteur van een twintigtal boeken en meer dan 100 wetenschappelijke artikels. Hij wordt in Duitsland en erbuiten gerespecteerd en gevreesd voor zijn scherpe analyses van de eurocrisis. Hans-Werner Sinn werd met verscheidene eretitels, gastprofessoraten en academische prijzen geëerd.

Edwin Truyens studeerde rechten en is, na een carrière van meer dan twintig jaar als jurist in een sociaal werkgeverssecretariaat, sedert 1999 advocaat. Hij was in zijn studententijd achtereenvolgens praeses van KVHV Antwerpen, vervolgens stichter van de Nationalistische Studentenvereniging (NSV), praeses van NSV Antwerpen en nationaal voorzitter van NSV. Sedert 1983 is hij voorzitter van het Vormingsinstituut Wies Moens. Hij publiceerde verscheidene boeken en brochures en is auteur van talrijke tijdschriftartikelen, zowel op politiek-filosofisch als juridisch-wetenschappelijk gebied.

Annelore Van Hecke studeerde handelsingenieur en behaalde in 2012 een doctoraat in de economie aan de KU Leuven. Haar expertisedomein is begrotingsfederalisme, waaruit o.a. een aantal publicaties voortvloeiden m.b.t. regionalisering van de federale overheidsschuld in het kader van een nieuwe Belgische staatsvorming en een voorstel m.b.t. de hervorming van de Belgische financieringswet. Momenteel is zij werkzaam als senior researcher bij het Vlaams Instituut voor Economie en Samenleving (VIVES).

Jan Van Doren is adjunct-directeur van het Kenniscentrum bij Voka-Vlaams Economisch Verbond, met specialisatie in regionale economische en institutionele thema's. Hij is lid van het wetenschappelijke comité van het Vlaams Instituut voor Economie en Samenleving (VIVES). Voordien was hij tien jaar actief als journalist, waarvan het grootste deel bij *De Tijd* en daarna tevens bij het zakenmagazine *Trends*. Hij studeerde rechten en economische wetenschappen aan de KU Leuven en begon zijn loopbaan als wetenschappelijk medewerker aan de rechtsfaculteit van de Universitaire Instelling Antwerpen.

Hans Verboven studeerde Germaanse filologie en economie in Leuven, Heidelberg en Brussel. Hij is verbonden aan de Faculteit Toegepaste Economische Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen en doceert er economische heuristiek, 'corporate social responsibility', zakenethiek en Duits. Sinds 2012 is hij als associate fellow verbonden aan de BASF-Deloitte Chair on Sustainability. Hij is auteur van tal van boeken en bijdragen in nationale en internationale tijdschriften.

Het Verbond der Vlaamse Academics heeft als doelstellingen:

- culturele en maatschappelijke vorming;
- verspreiding van wetenschap en cultuur;
- behartiging van de belangen van academics, in het bijzonder: het universitaire onderwijs, permanente vorming, toekomstmogelijkheden en verantwoordelijkheden van de academicus, het wetenschappelijke onderzoek, de plaats van het Nederlands in onderwijs en wetenschap;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Lidmaatschap staat open voor alle masters, afgestudeerd aan universiteiten en hogescholen die, vanuit welke persoonlijke levensbeschouwing dan ook, bereid zijn tot Vlaams en maatschappelijk engagement. Bewust van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de academicus stond het VVA aan de spits in de permanente vorming, de zorg voor het Nederlands in onderwijs en wetenschap, de strijd voor de depolitisering van de benoemingen en de Vlaamse Beweging in het algemeen.

Het VVA biedt u:

- een vriendenkring over alle beroepen, studierichtingen en leeftijden heen;
- hoogstaande lezingen, bezoeken, uitstappen in of vanuit uw streek;
- Vlaams engagement;
- een academische publicatie (*Jaarboek Vivat Academia*);
- een jaarlijkse algemene ledendag en andere nationale lezingen of trefdagen.

Er zijn VVA-afdelingen in Kortrijk, Oostende, Brugge, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria (Noorderkempen), Campinia (Kempen), Brussel, Leuven-Hageland en Limburg. Voor meer informatie kijkt u naar de contactgegevens per regio op de website: www.vvacademicici.org.

Pro Flandria

Opdrachtverklaring

1. Pro Flandria is een netwerk van mannen en vrouwen uit het bedrijfsleven, het onderwijs, de media, de culturele wereld en andere maatschappelijke geledingen. Pro Flandria wil niet lijdzaam toezien hoe de vruchten van het werk van generaties worden verspild en de

toekomstige welvaart van Vlaanderen in gevaar wordt gebracht. Pro Flandria wil zich inspinnen om de mensen van Vlaanderen en vooral de jeugd meer kansen te geven.

2. De regels van de rechtsstaat en deugdelijk bestuur, die door België meer dan ooit met voeten worden getreden, moeten dringend worden hersteld; aan privileges van groepen die tegen het algemeen belang ingaan, moet paal en perk worden gesteld. Het is onaanvaardbaar dat de Vlamingen, die ruim 60% van de bevolking van België leveren, 70% van de welvaart, 75% van de belastingen en 80% van de export, politiek niet evenredig meetellen. Iedereen merkt de stelselmatige scheeftrekkingen tussen noord en zuid, het gebrek aan federale loyaliteit en de systematische verkrachting zowel van de grondwet als van de elementaire taalwetten. Waar de Vlamingen, via federale transfers, een bedrag aan Wallonië afdragen overeenstemmend met de Vlaamse begroting, beschikt de Vlaamse regering voor het lenigen van de grootste noden van de bevolking en voor de voorbereiding van de toekomst van ons land over onvoldoende middelen.

3. Deugdelijk bestuur vergt zelfstandigheid. Vlaanderen én Wallonië moeten derhalve hun lot in eigen handen nemen en naar het voorbeeld van Tsjechië en Slowakije en de deelstaten van het vroegere Joegoslavië, als zelfstandige staten lid van de Europese Unie zijn. Van de 25 staten van de huidige EU zijn er 6 kleiner dan Wallonië en 12 kleiner dan Vlaanderen. Zelfstandigheid vergt nationalisme dat staat voor samenwerking en solidariteit. Het zelfstandige Vlaanderen zal beter samenwerken en evidentier solidair zijn met de ware behoeftigen in binnen- en buitenland, in Wallonië en in de wereld.

4. Pro Flandria doet niet aan partijpolitiek maar roept vanuit een democratische bekommernis de antipolitiek een halt toe. Dat vergt een open dialoog met alle partijen zonder onderscheid en zonder exclusies. De burger zal pas opnieuw vertrouwen krijgen in de instellingen wanneer hij die als representatief ervaart. Dat is met de huidige Belgische instellingen niet het geval omdat de Vlaamse democratische meerderheid door abjecte manipulaties wordt geneutraliseerd en de facto tot minderheid wordt gedegradeerd.

5. Pro Flandria is gehecht aan de normen en waarden die de basis vormen van de westerse samenleving. In onze toekomstgerichte ethisch-conservatieve visie is het gezin de hoeksteen van de maatschappij die wij willen beschermen tegen elke aantasting van haar identiteit, tegen corruptie, verloedering en onverantwoordelijkheid. Mensen die zich hier definitief willen vestigen en voor Vlaanderen kiezen, verdienen alle hulp om zich harmonisch te integreren; dat vergroot de kansen op succes van ons gemeenschappelijke toekomstproject. Zij die de in Vlaanderen opgedane ervaringen liever in hun land van herkomst willen valoriseren, verdienen onze steun om werk in eigen streek te verschaffen en bij te dragen tot de verheffing van hun eigen volk.

www.proflandria.be

